

สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
จ.แสนสุข อ.เมือง จ.ชลบุรี 20131

รายงานการวิจัย

เรื่องการศึกษาการสร้างตัวละครปักษ์ในวรรณคดีไทย

พิมพ์ที่ห้องสมุด
ภาคตะวันออก

สิริวรรณ วงษ์ทัต

28 พ.ค. 2545

153529

ได้รับทุนสนับสนุนจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยบูรพา

ISBN 974-546-728-6

คำนำ

วรรณคดีไทยเป็นข้อมูลที่สำคัญและมีคุณค่าอย่างยิ่งในการศึกษาค้นคว้า ซึ่งย่อมก่อให้เกิดความรู้อันหลากหลายทั้งในด้านประวัติศาสตร์ของชาติ ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม สภาพสังคม วิถีชีวิตของคนไทย คำสอน ความรู้เชิงวิชาการ ศาสนา กฎหมาย หนังสือวรรณคดีไทย นอกจากปรากฏเป็นรูปเล่มหนังสือแจกเช่นหนังสือประเภทอื่น ๆ แล้วยังมีวรรณคดีไทยอีกส่วนหนึ่งที่ไม่ได้ปรากฏแพร่หลาย ไม่เป็นที่รู้จักในหมู่คนทั่วไป และกำลังสูญไปตามกาลเวลาซึ่งเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งที่มรดกของชาติ สิ่งที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติจะต้องสูญหายไป วรรณคดีดังกล่าวคือวรรณคดีไทยที่เป็นต้นฉบับตัวเขียนหรือที่เรียกว่าสมุดไทย ด้วยความคิดต้องการที่จะให้คนทั้งหลายได้รู้จัก เห็นถึงคุณค่าของวรรณคดีไทยที่เป็นต้นฉบับตัวเขียน อีกทั้งจากการอ่านวรรณคดีไทยเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีที่มีองค์ประกอบของเรื่องประกอบด้วยโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ฉาก ตัวละคร องค์ประกอบที่สำคัญคือตัวละคร ซึ่งเนื้อเรื่องในวรรณคดีไทยประเภทนี้แต่ละเรื่องมีหลากหลายประเภททั้งที่เป็นมนุษย์ ยักษ์ ครุฑ นาค สัตว์ และมีเป็นจำนวนมากซึ่งมีความสำคัญต่อเนื้อเรื่องทั้งสิ้นซึ่งโดดเด่นที่สุดคือตัวละคร ปรีกษั ผู้วิจัยจึงเกิดความสนใจที่จะศึกษาโดยเลือกศึกษาเฉพาะวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งวรรณคดีไทยทั้งสองสมัยนี้มีความต่อเนื่องสัมพันธ์กันในด้านแนวการแต่งเนื้อเรื่อง การสร้างตัวละคร การสะท้อนภาพสังคม ความคิดของกวี และการศึกษาวรรณคดีไทยดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยเลือกศึกษาเฉพาะตัวละครปรีกษัเท่านั้น

การทำงานวิจัยเรื่องการศึกษาการสร้างตัวละครปรีกษัในวรรณคดีไทยนี้ได้รับทุนสนับสนุนจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ผู้วิจัยขอขอบคุณมา ณ ที่นี้ นอกจากนี้ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ฝ่ายเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติที่เอื้ออำนวยความสะดวกอย่างดียิ่งแก่ผู้วิจัยในการศึกษาค้นคว้าบทละครนอกสมัยอยุธยาที่เป็นต้นฉบับตัวเขียน ขอขอบคุณศาสตราจารย์รัช ภูณโณทก ที่กรุณาสละเวลาตรวจแก้ไขงานวิจัยฉบับนี้ และสุดท้ายขอขอบคุณ ดร.จิตตภา สารพัฒน์กิติที่ได้ช่วยตรวจแก้ไขบทคัดย่อภาษาอังกฤษ (ABSTRACT)

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษากลวิธีการสร้างตัวละครปรีภย์ในวรรณคดีไทย โดยศึกษาจากวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นจำนวน 28 เรื่อง เนื้อหาแบ่งออกเป็น 4 บทคือ บทที่ 1 บทนำกล่าวถึงความสำคัญของปัญหาและความมุ่งหมาย บทที่ 2 วิเคราะห์กลวิธีการสร้างและลักษณะนิสัยของตัวละครปรีภย์ บทที่ 3 ศึกษาโลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครปรีภย์ในวรรณคดีไทย บทที่ 4 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ผลการศึกษาพบว่ากลวิธีการสร้างตัวละครปรีภย์ในวรรณคดีไทยทั้ง 28 เรื่อง ผู้แต่งใช้กลวิธีการสร้างบุคลิกของตัวละครโดยการบรรยาย พฤติกรรมของตัวละคร และการให้ตัวละครอื่นพูดถึงตัวละครตัวนั้นซึ่งแสดงถึงประวัติ สถานภาพ ลักษณะนิสัยของตัวละครปรีภย์ รวมทั้งสาเหตุของความขัดแย้งกับพระเอก และความสำคัญของตัวละครปรีภย์ที่มีต่อเนื้อเรื่อง การศึกษาโลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครปรีภย์ กวีสะท้อนให้เห็นถึงสภาพสังคมไทยในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นด้านความเชื่อและค่านิยมของสังคมไทยได้อย่างชัดเจน ด้านความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องกรรม ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ความฝัน ส่วนค่านิยม ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ความกตัญญูทเวที ความหยิ่งในศักดิ์ศรี เป็นต้น โดยค่านิยมนั้นมีทั้งค่านิยมที่ดีและไม่ดี ทั้งความเชื่อและค่านิยมชี้ให้เห็นว่าสภาพสังคมไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นไปในลักษณะเดียวกันทั้งในด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวิถีชีวิตของประชาชน

ABSTRACT

The purpose of this study is to analyse the methods which are used by the writers for creating antagonists in Thai literature. This study goes through twenty eight Thai entertaining literary works written in Ayutthaya and the beginning of Rattanakosin periods.

This research is divided into four chapters. Chapter I deals with the importance of the problem and purpose of the study. Chapter II analyses the methods used for creating the antagonists and the characteristics of the antagonists. Chapter III studies the viewpoints of the writers in creating the antagonists. Chapter IV is the conclusion and recommending further studies related to this research.

It is found that in all twenty eight Thai entertaining literary works, the writers use many methods for creating the antagonists, namely the description of the writers and the behaviour of the antagonists. Moreover, the writers also use the method that the antagonists are created by other characters of the story, who speak about their behaviour, autobiography, status and characteristics. The cause of conflict with protagonist or hero and the importance of the antagonists itself which has an effect on the story are also the methods used for creating the antagonists in Thai entertaining literature by the writers.

From the study of their viewpoints in creating the antagonists, the writers clearly present the conditions, beliefs and values of Thai society in the times of Ayutthaya and the beginning of Rattanakosin. The beliefs in the law of karma, superstition, magic, astrology and dream were the beliefs of Thai people in those periods. The positive and negative values of Thai society in those times were such as honesty, gratitude, arrogance, etc.

Both beliefs and values presented by the antagonists in Thai entertaining literature written in those times specify that the way of life, culture and customs of people and Thai society in Ayutthaya and the beginning of Rattanakosin periods are the same.

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	ข
บทคัดย่อ	ฅ
ABSTRACT	ค
สารบัญ	ค
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความสำคัญของเรื่องที่วิจัย	1
1.2 ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า	2
1.3 ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า	2
1.4 ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า	3
1.5 วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า	3
1.6 แหล่งข้อมูล	3
1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	4
1.8 ข้อตกลงเบื้องต้น	7
บทที่ 2 กลวิธีการสร้างและลักษณะนิสัยของตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทย	8
2.1 ความหมายและความสำคัญของตัวละคร	9
2.1.1 ความหมายของตัวละคร	9
2.1.2 ความสำคัญของตัวละคร	9
2.2 กลวิธีการสร้างตัวละคร	11
2.3 ความหมายและลักษณะของตัวละครปรีกษ์	19
2.4 ประเภทของตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทย	25
2.5 กลวิธีการสร้างและลักษณะนิสัยของตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดี	32
2.5.1 อมนุษย์	33
2.5.2 มนุษย์	108
บทที่ 3 โลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทย	164
3.1 ความเชื่อของสังคม	168
3.1.1 ความเชื่อเรื่องกรรม	169
3.1.2 ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ ชาติใหม่ ภพใหม่	187

	หน้า
3.1.3 ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์	190
3.1.4 ความเชื่อเรื่องความฝัน	194
3.1.5 ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์	200
3.2 ค่านิยมของสังคม	224
บทที่ 4 สรุปและข้อเสนอแนะ	240
บรรณานุกรม	244

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของเรื่องที่วิจัย

วรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องเกี่ยวกับความรัก ความพลัดพราก ความอิจฉาริษยา การผจญภัย การแสดงความเก่งกล้าสามารถของตัวเอง การต่อสู้ระหว่างตัวเองกับตัวละครปรปักษ์ หรือพฤติกรรมอื่น ๆ การแสดงออกซึ่งพฤติกรรมเหล่านั้นเกิดขึ้นเนื่องมาจากการกระทำของตัวละครในเรื่อง ดังนั้นตัวละครจึงเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในวรรณคดีนอกเหนือไปจาก โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ฉาก บทสนทนา ศิลปะการแต่ง การใช้ภาษา กวีโวหาร ภาพพจน์ ซึ่งองค์ประกอบทั้งหมดดังกล่าวก่อให้เกิดความสนุกสนาน เพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน ผู้ฟัง และวรรณคดีที่ประกอบด้วยองค์ประกอบตามที่กล่าวมานั้น เมื่อพิจารณาในแง่ประเภทของวรรณคดีแล้ว จัดเป็นวรรณคดีประเภทบันเทิงคดี

วรรณคดีประเภทบันเทิงคดีเป็นวรรณคดีที่มีนาฏการ ผู้แต่งสร้างองค์ประกอบต่าง ๆ ภายในเรื่อง เพื่อให้เรื่องดำเนินไปสู่จุดหมาย โดยผู้แต่งสร้างโครงเรื่องเป็นเค้าโครงกำหนดกรอบของเรื่องและเหตุการณ์ในเรื่องดังที่ประทีป เหมือนนิล (2523 : 14) ได้อธิบายความหมายของโครงเรื่องไว้ว่า “โครงเรื่องคือ เค้าโครงที่นักประพันธ์วาดหรือกำหนดไว้ก่อนว่าจะเขียนเรื่องไปอย่างไร นับเป็นกลวิธีแห่งการสร้างเรื่องให้สนุก โดยสร้างข้อขัดแย้งระหว่างตัวละครหรือเหตุการณ์ให้ต่อเนื่องสัมพันธ์กันไปตลอดเรื่อง” ข้อขัดแย้งหรือความขัดแย้งเป็นไปในลักษณะของการต่อสู้ระหว่างพระเอก นางเอกกับฝ่ายปรปักษ์ พระเอก นางเอกกับชะตากรรมหรือสิ่งแวดล้อม หรืออาจเป็นการต่อสู้ระหว่างความคิดภายในใจของตัวละครเอง ตลอดจนการต่อสู้กับระบบค่านิยมของสังคมก็ได้ (นิพนธ์ อินสิน 2520 : 5) ความขัดแย้งจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้เรื่องมีความเข้มข้นสนุกสนาน มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน และมีความสำคัญต่อตัวเองของเรื่อง กุหลาบ มัลลิกะมาส (2522 : 101) กล่าวว่า “โครงเรื่องที่ดีและที่ผู้อ่านนิยมนั้นคือ โครงเรื่องที่มีปัญหาหรือความขัดแย้งที่สำคัญเกิดขึ้นกับตัวเองของเรื่อง เป็นปัญหาหรือความขัดแย้งที่มีความเข้มข้นรุนแรง มีอิทธิพลที่ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงหรือมีผลกระทบอย่างแรงต่อวิถีชีวิตของตัวเองของเรื่อง” ในวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีพบว่าส่วนใหญ่มีโครงเรื่องที่แสดงถึงความขัดแย้งระหว่างพระเอกและนางเอกกับฝ่ายปรปักษ์ โดยที่ตัวละครฝ่ายปรปักษ์เป็นอุปสรรคขัดขวางทำให้พระเอกหรือนางเอกต้องแก้ปัญหา หรือใช้กำลัง ความคิด ความรู้ และความสามารถจัดปัญหาที่ตัวละครฝ่ายปรปักษ์สร้างขึ้น ผู้แต่งจะต้องสร้างตัวละครให้ประสบปัญหาหรือภาวะขัดแย้งซึ่งกันและกันภายในกรอบของโครงเรื่องที่กำหนดไว้ ตัวละครกับโครงเรื่องจึงต้องมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด ดังคำกล่าวของกุหลาบ มัลลิกะมาส (2522 : 119) ที่ว่า “การสร้างตัวละครเป็นเรื่องสำคัญเท่ากับการสร้างโครงเรื่อง

เพราะโครงเรื่องคือชีวิต ตัวละครคือ ผู้แสดงบทบาทของชีวิตนั้น” ตัวละครจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญ เพราะถ้าปราศจากตัวละครซึ่งเป็นผู้กระทำพฤติกรรม เรื่องก็ดำเนินไปไม่ได้ ตัวละครอาจเป็นคนจริง ๆ เช่น สมเด็จพระนเรศวรมหาราช หรือเป็นคนสมมติ เช่น สมภารกร่าง อาจเป็นสัตว์จริง เช่น ลิง กระจ่าง หรือเป็นสัตว์สมมติ เช่น ม้ามังกร อาจเป็นครึ่งคนครึ่งสัตว์ เช่น นางเงือก อาจเป็นอมมนุษย์ เช่น ผี เทวดา ยักษ์ อาจเป็นดอกไม้หรือต้นไม้ เช่น ต้นอ้อ ต้นไทร อาจเป็นสรรพสิ่งของต่าง ๆ ทั้งวัตถุและนามธรรม รวมทั้งอากาศธาตุ (วิภา กงกะนันท์ 2522 : 9) ตัวละครสามารถจำแนกตามบทบาทเป็นสองประเภทคือ ตัวละครเอก และตัวละครประกอบ ตัวละครเอกเป็นตัวละครสำคัญของเรื่องแบ่งเป็นสามประเภทคือ ตัวละครเอกฝ่ายชาย ตัวละครเอกฝ่ายหญิง และตัวละครเอกฝ่ายปรีกษา ส่วนตัวละครประกอบมีบทบาทไม่เด่นเท่าตัวละครเอก แต่ช่วยเสริมบทบาทของตัวละครเอก และช่วยให้เรื่องสนุกสนานยิ่งขึ้น

ในวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีทั้งที่เป็นเรื่องที่น่ามาจากนิทานชาดก เช่น สมุทโฆษก้านันท์ สรรพสิทธิ์ก้านันท์ บทละครเรื่องสังข์ทอง เป็นต้น เรื่องที่เป็นของไทยแท้ ๆ และเรื่องที่เกิดจินตนาการสร้างสรรค์ขึ้นเอง เช่น เรื่องลิลิตพระลอ ขุนช้างขุนแผน ไกรทอง พระอภัยมณี เป็นต้น หรือเรื่องที่มีต้นเค้ามาจากต่างประเทศ เช่น บทละครเรื่องรามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนา เป็นต้น พบว่าโครงเรื่องส่วนใหญ่แสดงถึงความขัดแย้งระหว่างพระเอก นางเอกกับฝ่ายปรีกษา ดังนั้นตัวละครปรีกษาจึงเป็นตัวละครสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพระเอก นางเอก เพราะตัวละครปรีกษาย่อมมีพฤติกรรมและบทบาทต่าง ๆ ที่เป็นผลกระทบต่อพระเอก นางเอก และโครงเรื่อง ผู้แต่งสร้างตัวละครปรีกษาซึ่งอาจเป็นมนุษย์หรืออมมนุษย์เพื่อเป็นอุปสรรคขัดขวางให้ตัวเอกต้องประสบปัญหาและแก้ปัญหา ซึ่งทำให้เรื่องมีรสชาติ น่าสนใจ ชวนติดตาม วิธีการสร้างตัวละครปรีกษาและโลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครปรีกษาในวรรณคดีไทยจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่ง ซึ่งจะเป็นความรู้แก่ผู้อ่านเกี่ยวกับตัวละครปรีกษาในวรรณคดีไทย รวมทั้งทำให้ผู้อ่านได้ทราบถึงสภาพสังคม วัฒนธรรมไทยในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1.2 ความมุ่งหมายในการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาประเภทและวิธีการสร้างตัวละครปรีกษาในวรรณคดีไทย
2. เพื่อศึกษาลักษณะนิสัยและความสำคัญของตัวละครปรีกษาในวรรณคดีไทย
3. เพื่อศึกษาโลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครปรีกษาในวรรณคดีไทย

1.3 ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทราบถึงวิธีการสร้าง ลักษณะนิสัยและความสำคัญของตัวละครปรีกษาในวรรณคดีไทย
2. ได้ทราบถึงโลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครปรีกษาในวรรณคดีไทย
3. เป็นแนวทางในการศึกษาการสร้างตัวละครอื่น ๆ ในวรรณคดีไทยในสมัยเดียวกันหรือในสมัยอื่น

1.4 ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

1. ผู้วิจัยศึกษาตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีประเภทบันเทิงคดีเฉพาะวรรณคดี-ไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยไม่รวมเรื่องสามก๊ก และราชาธิราชที่แปลมาจากพงศาวดารจีนและพงศาวดารมอญ ไม่รวมเรื่องมหาดิคำหลวงซึ่งเป็นวรรณคดีที่มีจุดมุ่งหมายสูงสุดทางพระพุทธศาสนา และไม่รวมวรรณคดีประวัติศาสตร์คือ ลิลิตยวนพ่าย และลิลิตตะเลงพ่าย
2. บทละครในสมัยอยุธยาศึกษาเฉพาะเรื่องที่ประวัตินวนคดีส่วนใหญ่กล่าวถึงมี 14 เรื่องคือ การเกษ ไกรทอง ไชยทัต พระรถ พิภพทอง พิมพัสวรรค์ พินสุริวงศ์ โม่งป้า มณีพิชัย ศิลป์สุริวงศ์ สังข์ศิลป์ชัย สุวรรณศิลป์ สุวรรณหงษ์ และโสวัต
3. วรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องเหมือนหรือคล้ายคลึงกันจะเลือกศึกษาสำนวนที่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย หรือเป็นสำนวนที่มีความสมบูรณ์ตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่อง
4. วรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องที่พระเอกมีบทบาทไม่ชัดเจนหรือไม่สมที่จะเป็นพระเอก เช่น เรื่องกาเกีจะไม่นำมาศึกษา
5. วรรณคดีไทยที่นำมาศึกษาในการวิจัยครั้งนี้มีทั้งหมด 28 เรื่องคือ เรื่องการเกษ ไกรทอง ขุนช้างขุนแผน กาวิ โคนบุตร ไชยเชษฐ ไชยทัต พระรถ พระอภัยมณี พิภพทอง พิมพัสวรรค์ พินสุริวงศ์ มณีพิชัย โม่งป้า รามเกียรติ์ ลักษณวงศ์ ลิลิตพระลอ ศิลป์สุริวงศ์ สรรพสิทธิ์คำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ สิงห์ไกรภพ สังข์ทอง สังข์ศิลป์ชัย สุวรรณศิลป์ สุวรรณหงษ์ โสวัต อีเหนา และอุณรุท
6. ตัวละครปรีกษ์ที่นำมาศึกษาเลือกเฉพาะตัวละครปรีกษ์ที่มีความขัดแย้งกับพระเอกเท่านั้น

1.5 วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การวิจัยนี้มีการศึกษาเป็นลำดับดังนี้

1. สืบหาหนังสือ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยเพื่อใช้เป็นแนวทางในการวิจัย
2. เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการวิจัยจากวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น เอกสารโบราณประเภทวรรณคดีไทยหมวดกลอนบทละครสมัยอยุธยา วิทยานิพนธ์งานวิจัย และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย
3. ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมได้ตามความมุ่งหมายในการวิจัย
4. เรียบเรียงผลการศึกษาเสนอเป็นบท
5. สรุปผลการวิจัย

1.6 แหล่งข้อมูล

1. หอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี
2. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3. สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยบูรพา
4. สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
5. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตท่าพระและวิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์

1.7 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลงานการศึกษาตัวละครในวรรณคดีไทยมีทั้งที่ศึกษาตัวละครที่เป็นตัวเอกฝ่ายดี และตัวเอกฝ่ายปรปักษ์ แต่ส่วนใหญ่ศึกษาตัวเอกหรือพระเอกของเรื่องในด้านบุคลิกลักษณะ ลักษณะนิสัย บทบาท พฤติกรรมต่าง ๆ ดังนี้คือ ผลงานเรื่อง “บทวิเคราะห์ – วิเคราะห์พระเอกหรือผู้ร้ายในวรรณคดีไทย” ของสุนันทา โสรจัจ (2520) ในเรื่องนี้แสดงให้เห็นว่าพระเอกในวรรณคดีไทยที่นำมาศึกษาคือ พระลอ อิเหนา พระอภัยมณี พระสังข์ ขุนแผน ระเบิดันได ชมพลา พระเวสสันดร กามนิค และพระรามมิใช่เป็นผู้ร้าย โดยผู้เขียนได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะนิสัยของพระเอกเหล่านั้น รวมทั้งสาเหตุและสถานการณ์แวดล้อมที่ทำให้พระเอกต้องมีหรือทำพฤติกรรมเช่นนั้น

ผลงานวิจัยเรื่อง “พระเอกในวรรณคดีคลาสสิกของไทย” (2525) คณะผู้วิจัยได้นำวรรณคดีคลาสสิกของไทย 5 เรื่องมาศึกษาคือ เรื่องลิลิตพระลอ¹ เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน² เรื่องพระอภัยมณี³ บทละครเรื่องไกรทอง⁴ และเรื่องศรีธนญชัย⁵ การศึกษานี้ที่พระเอกของเรื่องเป็นสำคัญในด้านบุคลิกลักษณะ ลักษณะนิสัย ความรู้ความสามารถ บทบาทและพฤติกรรมในเรื่อง ดังเช่น เรื่องขุนแผน : พระเอกนักรบ ผู้วิจัยได้เสนอผลการศึกษาว่า ขุนแผนเป็นทหารที่จงรักภักดีต่อพระเจ้าแผ่นดินมีลักษณะสมชายไทย รูปร่าง สง่า เจ้าชู้ มีความรับผิดชอบ ขยันหมั่นเพียร ใฝ่หาความรู้ กตัญญู รักชาวอาสาสมัคร กล้าหาญ แต่เป็นคนขาดความยั้งคิด และอาฆาตจองเวร

นอกจากงานวิจัยเรื่องขุนแผน : พระเอกนักรบ มีวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาเรื่องขุนช้างขุนแผนโดยศึกษาในแง่มุมต่าง ๆ กัน รวมทั้งการศึกษาวิเคราะห์ตัวเอกของเรื่องด้วยทั้งตัวเอกฝ่ายดีคือ ขุนแผน และฝ่ายปรปักษ์คือ ขุนช้าง ซึ่งทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในด้านคุณสมบัติ ลักษณะนิสัย พฤติกรรม บทบาทที่มีต่อเรื่อง ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่อง “การนำวรรณคดีวิจารณ์แผนใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย” ของชลธิรา สัตยวิวัฒนา (2513) ผู้วิจัยได้เสนอผลการศึกษากล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างจิตวิทยากับการวิจารณ์วรรณคดีไทย การนำหลักจิตวิทยาทั่วไปมา

¹วิภา กงกะนันท์ เรื่องพระลอ : พระเอกโสภณานุกรรม

²ประจักษ์ ประกายพิทยากร เรื่องขุนแผน : พระเอกนักรบ

³วินัย ภูระหงษ์ เรื่องพระอภัยมณี : พระเอกศิลปิน

⁴ยุรฉัตร บุญสนิท เรื่องไกรทอง : พระเอกชาวบ้าน

⁵กัญญรัตน์ เวชศาสตร์ เรื่องศรีธนญชัย : พระเอกเจ้าปัญญา

วิเคราะห์บทบาทและพฤติกรรมของตัวละครในวรรณคดีไทยซึ่งได้เสนอผลการศึกษาขุนช้างว่า ขุนช้างตามปกติมีบุคลิกลักษณะภายนอกอ่อนแอ ขลาด ไม่สู้คน แต่ส่วนลึกภายในจิตใจขุนช้างมีความก้าวร้าวแฝงอยู่และแสดงออกเมื่อ โอกาสหรือสถานที่อำนวย

วิทยานิพนธ์อีกเล่มหนึ่งที่ผู้วิจัย ได้นำหลักจิตวิทยา มาศึกษาตัวละครเอกในเรื่องคือ วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน” ของวรรณัทธ์ อักษรพงศ์ (2515) ผลการศึกษาขุนช้างคือ ขุนช้างเป็นคนมีปมด้อยที่เกิดจากถูกมารดาทอดทิ้ง การถูกเพื่อนรังแก การถูกตามใจจนเสียคน และความอัปลักษณ์ของรูปร่างหน้าตาทำให้ขุนช้างกลายเป็นคนยอมตามและก้าวร้าวอย่างรุนแรงสลับกันไป และขุนช้างแก้ไขความคับข้องใจด้วยการทดแทนหรือทดเทิด การเก็บกด การป้ายความผิดให้คนอื่น และการทำกิริยาตรงข้าม

วิทยานิพนธ์อีกสองเล่มที่ศึกษาเรื่องขุนช้างขุนแผนคือ วิทยานิพนธ์เรื่อง “การใช้ไสยศาสตร์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน” ของเรืออากาศโททัศนีย์ สุจินะพงศ์ (2516) ผู้วิจัยเสนอว่า ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีทั้งไสยศาสตร์ขาวและไสยศาสตร์ดำ ผลการศึกษาด้านตัวละครเอกของเรื่องเกี่ยวกับขุนช้างพบว่าขุนช้างเป็นผู้มีความรู้ทางไสยศาสตร์ปรากฏแต่เพียงว่าเลี้ยงผีพรายได้เท่านั้น แต่ไม่ได้กล่าวว่ามีวิชาจากที่ไหน ในทางอื่นไม่ปรากฏว่าขุนช้างมีความรู้เลย ในเชิงการรบบพุงขุนช้างก็ไม่แสดงความรู้ทางไสยศาสตร์ให้ปรากฏ และในปีเดียวกันวิทยานิพนธ์เรื่อง “คุณค่าเชิงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน” ของศักดิ์ ปั้นแห่งเพชร ผู้วิจัยได้เสนอผลการศึกษาคุณค่าทางวรรณคดีของเรื่องขุนช้างขุนแผนในด้านต่าง ๆ ทั้งในส่วนที่เป็นคุณค่าด้านเนื้อหาของเรื่องโดยตรง และคุณค่าด้านอื่นที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องนี้ และผู้วิจัยได้เสนอผลการศึกษาขุนช้างไว้ว่า ขุนช้างเป็นคนอาภัพมาแต่เกิด มีปมด้อย ขาดความเชื่อมั่นในตนเอง และเป็นตัวละครที่มีลักษณะสมจริง

งานวิจัยอีกเล่มหนึ่งนอกจากวิทยานิพนธ์ดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยได้นำหลักจิตวิทยา มาวิเคราะห์ตัวละครในเรื่องคือ เรื่อง “วรรณกรรมเอกของไทย : ขุนช้างขุนแผน” ของเสาวลักษณ์ อนันตศานต์ (2517) ผลการศึกษาได้เสนอว่า ขุนช้างเป็นคนมีปมด้อยด้านรูปร่างมาตั้งแต่เด็ก จนโต ถูกล้อเลียน ถูกรังแกจากคนอื่น ขุนช้างใช้ชีวิตบปมด้อยด้วยการกระทำสิ่งต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความทุกข์แก่ขุนแผนและนางวันทอง เพื่อเป็นการทดแทนหรือลดความตึงเครียดของจิตใจ

ด้านการศึกษาตัวละครในบทละคร ได้มีผู้ศึกษาอยู่บ้าง แต่มิใช่เป็นการศึกษาตัวละครโดยตรง การศึกษาตัวละครโดยเฉพาะตัวละครปรปักษ์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษาเท่านั้น ได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่อง “พระราชนิพนธ์บทละครนอกในรัชกาลที่ 2 : การศึกษาในเชิงวิจารณ์” ของเบญจวรรณ ฉัตรระเนตร (2517) ผู้วิจัยได้ศึกษาแก่นเรื่อง คุณค่าของแก่นเรื่อง สัญลักษณ์ คุณค่าของสัญลักษณ์ในบทละครนอก รวมทั้งความเปรียบในแง่ของโครงสร้างของความเปรียบ ภาพพจน์ของความเปรียบ นอกจากนี้ได้ศึกษาตัวละครสำคัญในบทละครนอกแต่ละเรื่อง ได้แก่ หกเขย

ท้าวสามนต์ นางพันธุรัตน์ ท้าวสิงหล พระมณีพิชัย ท้าวสันนุราช พระกาวิ ไกรทอง ชาลวัน พระสังข์ศิลป์ชัย ศรีสันท์ เป็นต้น โดยศึกษาในด้านลักษณะนิสัยและพฤติกรรม

วิทยานิพนธ์อีกเล่มหนึ่งที่นำบทละครมาศึกษาคือเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เรื่องกาวิ” ของลักษณะ ไตวิวัฒน์ (2523) ในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้เสนอผลการศึกษาเรื่องกาวิในด้านที่มา รูปแบบต่าง ๆ ของบทละครเรื่องกาวิ ความดีเด่นและความเหมาะสมที่เป็นละครนอก ในด้านตัวละครผู้วิจัยได้กล่าวถึงการสร้างตัวละคร ลักษณะนิสัยของตัวละครในบทละครนอก และได้กล่าวถึงตัวละครปรปักษ์ในเรื่องคือ ท้าวสันนุราชว่าเป็นกษัตริย์ที่ชวนขัน วางตัวไม่เหมาะสมกับฐานะ มัวเมาลุ่มหลงในสตรี ส่วนไวยัตต์เป็นตัวละครที่รัชกาลที่ 2 สร้างเพิ่มเติมขึ้นจากเรื่องเสื่อโคคำฉันทเพื่อเสริมบทบาทของกาวิ และเผ่าทศประสาทเป็นตัวละครที่เป็นตัวร้ายของเรื่อง

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์และสุมาลย์ บ้านกล้วย (2524) ได้เสนอผลงานวิจัยเรื่อง “ลักษณะความเป็นมา และพฤติกรรมของตัวละครในรามเกียรติ์เปรียบเทียบกับตัวละครในมหากาพย์รามายณะ” ผู้วิจัยได้ศึกษาเปรียบเทียบตัวละครในบทละครเรื่องรามเกียรติ์กับพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 1 กับรามายณะของ वाल्मीकि โดยศึกษาด้านกำเนิด บุคลิกลักษณะ อุปนิสัย บทบาทและพฤติกรรมต่างๆ ในงานวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาตัวละครปรปักษ์โดยศึกษาเปรียบเทียบทศกัณฐ์กับราวณะไว้ว่า ทศกัณฐ์และราวณะมีกำเนิดต่างกัน แต่มีรูปร่างเหมือนกัน มีความชั่วช้าเหมือนกัน ในมหากาพย์รามายณะ ราวณะคือสัญลักษณ์ของความชั่วร้าย ส่วนในพระราชนิพนธ์เรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์เป็นผู้มีบุคลิกผสม มีลักษณะสมจริงมากกว่าราวณะ

นอกจากที่กล่าวมาข้างต้นมีงานวิจัยที่เป็นการศึกษาตัวละครปรปักษ์โดยเฉพาะซึ่งแสดงภาพอีกแง่มุมหนึ่งของตัวละครปรปักษ์ที่คนส่วนใหญ่มองข้ามคืองานวิจัยเรื่อง “ลักษณะร่วมน่าเห็นใจของฝ่ายปฏิปักษ์” ของชมัยพร วิฑูริศานต์ (2515) ผู้วิจัยได้ศึกษาตัวละครปฏิปักษ์หรือปรปักษ์ 6 ตัว คือ ขุนช้าง จรกา อุสุเรน หกเขย ท้าวสันนุราช และชเนา โดยแสดงทรรศนะว่าตัวละครปฏิปักษ์ทั้งหกตัวมีความน่าเห็นใจ น่าสงสาร และถูกกระทำอย่างรุนแรงจากพระเอกผู้เป็นวีรบุรุษของเรื่อง และการที่กวีสร้างลักษณะด้อยให้ฝ่ายปรปักษ์ก็ยิ่งทำให้ผู้อ่านเกิดความสงสารฝ่ายปรปักษ์ และทำให้เห็นว่าตัวละครที่น่าซึ้งคือพระเอก

ส่วนวิทยานิพนธ์ที่ศึกษาตัวละครปรปักษ์คือเรื่อง “บทบาทของตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทย” (สิริวรรณ วงษ์ทัต 2535) ผู้วิจัยได้ศึกษาตัวละครปรปักษ์เฉพาะในบทละครในและบทละครนอกสมัยอยุธยาตอนปลายและรัตนโกสินทร์ตอนต้นในด้านประเภท ลักษณะนิสัยสาเหตุ วิธีการกระทำอันเป็นปรปักษ์ บทบาทและความสำคัญของตัวละครปรปักษ์ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าสาเหตุของการกระทำอันเป็นปรปักษ์ มีต่าง ๆ กันคือ เผ่าพันธุ์ สักดิ์ตระกูล ความรัก อำนาจ ความพยายบาท และการแค้นดี วิธีการกระทำอันเป็นปรปักษ์ ได้แก่ การใช้เวทมนต์ การใช้กำลังความสามารถ และการใช้เล่ห์เหลี่ยม ส่วนบทบาทของตัวละครปรปักษ์มีบทบาททั้งส่งผลร้ายและผลดีต่อตัวเอง

ผลจากการสำรวจผลงานการศึกษาตัวละครในวรรณคดีไทย จะเห็นว่าส่วนใหญ่ผู้ศึกษามุ่งศึกษาตัวละครที่เป็นพระเอกของเรื่อง หรือส่วนที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องนั้น ๆ ในแง่ใดแง่หนึ่งเป็นสำคัญ หรือผู้ศึกษามุ่งศึกษาเฉพาะเรื่องเท่านั้น ตัวละครประกอบซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของเรื่องยังมิได้ศึกษาวิจัยอย่างทั่วถ้วน ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะศึกษาตัวละครประกอบในวรรณคดีไทยด้านกลวิธีการสร้าง ลักษณะนิสัยและโลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครประกอบ เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับตัวละครประกอบทั้งหมดในวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น

1.8 ข้อตกลงเบื้องต้น

ถ้าวรรณคดีไทยเรื่องใดมีทั้งฉบับสมุดไทยและฉบับพิมพ์จะอ้างฉบับพิมพ์ เรื่องที่นำมาจากสมุดไทย การอ้างเนื้อความใช้วิธีการสะกดคำตามแบบปัจจุบัน

บทที่ 2

กลวิธีการสร้างและลักษณะนิสัยของตัวละครปรัภักษ์ในวรรณคดีไทย

วรรณคดีไทยแบ่งตามเนื้อเรื่องได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ สารคดี และบันเทิงคดี แบ่งตามลักษณะการแต่งคือ ร้อยแก้ว ร้อยกรอง บทละคร และแบ่งตามหน้าที่ของวรรณคดี คือ นิทานเพื่อเล่าเรื่อง บทสวดเพื่อยกย่องสรรเสริญ นิราศเพื่อแสดงความรัก ความอาลัยในการจากไป (กุหลาบ มลลิกะมาส ม.ป.ป. : 31) วรรณคดีประเภทต่าง ๆ เหล่านี้มีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ ภาษา รูปแบบ และเนื้อหาซึ่งประกอบด้วยเรื่องราวหรือข้อคิด คนหรือตัวละคร เวลาและสถานที่ และทัศนระของผู้แต่ง (วิภา กงกะนันท์ 2522 : 9)

บันเทิงคดี (Fiction) หมายถึง เรื่องที่เขียนขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินอารมณ์เป็นสำคัญ (สมพร มั่นตสุตร 2525 : 45) วรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดี ได้แก่ นิทาน นิยาย นวนิยาย เรื่องสั้น บทละคร เป็นต้น องค์ประกอบสำคัญของบันเทิงคดีไม่ว่าจะเป็นโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ฉาก บทสนทนา ตัวละคร ศิลปะการแต่ง การใช้ภาษา กวีโวหาร ภาพพจน์ ล้วนมุ่งเพื่อความเพลิดเพลินแก่ผู้อ่าน ส่วนประกอบสำคัญที่ทำให้วรรณคดีไทยประเภทนี้มีความสนุกสนานตื่นเต้น รวมทั้งเป็นส่วนสำคัญที่ช่วยให้เกิดการดำเนินเรื่อง คือ ตัวละครผู้โผล่ไปมาตามบทบาทที่ผู้แต่งกำหนดไว้ในเรื่อง วรรณคดีประเภทบทละครเป็นที่นิยมมากในสมัยอยุธยาตอนปลาย และรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นต้นว่า บทละครนอกทั้งหลายในสมัยอยุธยา รามเกียรติ์ อิเหนาพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ซึ่งได้รับยกย่องจากวรรณคดีสโมสรให้เป็นยอดแห่งกลอนบทละคร อุณรุท ดาหลัง และบทละครนอกพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นต้น วรรณคดีบทละครเหล่านี้โครงเรื่องเป็นเรื่องของความขัดแย้ง และความขัดแย้งนั้นเป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละคร โดยเป็นไปในลักษณะของการต่อสู้ (struggle) ระหว่างพระเอก นางเอก (protagonist) กับฝ่ายปรัภักษ์ (antagonist) และแม้วรรณคดีที่มีลักษณะการแต่งเป็นแบบอื่นมิใช่บทละคร โครงเรื่องก็มีลักษณะที่เป็นไปในทำนองเดียวกัน เป็นต้นว่า สรรพสิทธิ์คำฉันท์ สมุทรโฆษคำฉันท์ ลิลิตพระลอ นิทานคำกลอนเรื่องพระอภัยมณี สิงห์ไกรภพ โคนบุตร ลักษณะวงศ์ และเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ความขัดแย้งที่ปรากฏในเรื่องของวรรณคดีดังกล่าว ล้วนเป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครที่เป็นพระเอก นางเอก กับตัวละครฝ่ายปรัภักษ์ทั้งสิ้น

2.1 ความหมายและความสำคัญของตัวละคร

2.1.1 ความหมายของตัวละคร

คำว่า “ตัวละคร” ใช้ในงานประพันธ์ที่มีเรื่องราวอันถูกสมมุติขึ้น หรือแม้มีความจริงอยู่ในเรื่องราวนั้น ก็จะถูกเจือปนด้วยจินตนาการจนยากจะเรียกได้ว่าเป็นเรื่องจริง โลกของตัวละครนั้นเป็นโลกที่กว้างขวางมีขอบเขตเท่าจินตนาการ และความปรารถนาของผู้ประพันธ์ ผู้ให้กำเนิด และบทประพันธ์ที่มีตัวละครส่วนมากจะเป็นประเภทบันเทิงคดีทั้งร้อยแก้ว และร้อยกรอง ส่วนงานประพันธ์ที่ไม่มีตัวละครก็มักเป็นประเภทสารคดี ซึ่งถ้าหากมีก็มักเป็นคนจริง ๆ เช่นเดียวกับ “คน” ในหนังสือประวัติศาสตร์ (วิภา กงกะนันท์ 2522 : 64)

ตัวละคร (character) คือ ผู้มีบทบาทในเรื่อง (กุหลาบ มลลิกะมาศ ม.ป.ป. : 111) โดยเป็นผู้รับบทบาทแสดงพฤติกรรมตามเหตุการณ์ในเรื่อง หรือเป็นผู้ที่ได้รับผลจากเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามโครงเรื่องที่กำหนดไว้ (อุดม หนูทอง 2523 : 118) หรือเป็นผู้ที่ทำให้เรื่องดำเนินไปตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่อง ผู้แต่งสร้างขึ้นตามความคิด จินตนาการของผู้แต่งโดยให้สอดคล้องกับโครงเรื่องที่กำหนดไว้ในด้านพฤติกรรมและหน้าที่ของตัวละครแต่ละตัว (นันทิทยา ลำควน 2531 : 139) ตัวละครเป็นบุคคลที่ผู้ประพันธ์สมมุติขึ้นในงานเขียนของเขาทั้งที่เป็นหนังสือเรียงร้อย บทละคร นิทาน นิยาย กวีนิพนธ์ โดยผู้ประพันธ์จะวาดตัวละครให้สอดคล้องกับเนื้อเรื่อง ฉาก และจุดมุ่งหมายของผู้แต่ง ตัวละครอาจเป็นคน สัตว์ ต้นไม้ ดอกไม้ สิ่งของ หรือสิ่งอื่น ๆ เช่น หยกน้ำ เป็นต้น สรุปแล้วตัวละครจะเป็นอะไรก็ได้ แต่ต้องมีพฤติกรรมและความรู้สึกนึกคิดอย่างคน ตัวละครที่เป็นมนุษย์อาจเหมือนมนุษย์จริง ๆ แต่ต้องไม่ใช่มนุษย์จริงคนใดคนหนึ่ง มิฉะนั้นจะกลายเป็นคนจริง ๆ ในจดหมายเหตุ ในชีวประวัติ หรือในประวัติศาสตร์ พงศาวดารไป (นันทิทยา ลำควน 2531 : 139) ตัวละครบางครั้งก็เหมือนชีวิตจริง บางครั้งก็เหลือเชื่อ หรือเป็นไปได้ หรือเป็นผู้ที่หาได้ยาก บางครั้งก็อาจเป็นเทวดา นางฟ้า เทพเจ้า ผี วิญญาณ ปีศาจ ซึ่งก็สุดแท้แต่ผู้แต่งจะวาดไปตามมโนภาพตามที่ตั้งจุดหมายไว้ (สิทธิา พินิจภูวดลและนิตยา กาญจนวรรณ 2520 : 31) โดยตัวละครหลากหลายประเภทที่ผู้แต่งสร้างขึ้นนั้นจะต้องแสดงบทบาทในเรื่อง

2.1.2 ความสำคัญของตัวละคร

วรรณคดีประเภทบันเทิงคดีเป็นวรรณคดีที่มุ่งให้ความเพลิดเพลิน สนุกสนานแก่ผู้อ่านเป็นสำคัญและองค์ประกอบสำคัญในวรรณคดีประเภทนี้ที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความตื่นตัว เกิดอารมณ์คล้อยตามและเข้าถึงเนื้อเรื่องคือ ตัวละคร สุนันทา ไสริจจ์ (2526 : 6) กล่าวไว้ว่า “ตัวละครเป็นส่วนย่อยสำคัญยิ่งส่วนหนึ่งที่จะดึงดูดผู้อ่านให้ติดตามเนื้อเรื่องไปจนตลอดเรื่อง” นอกจากตัวละครแล้วองค์ประกอบส่วนอื่น ๆ ในบันเทิงคดีได้แก่ โครงเรื่อง เนื้อเรื่อง ฉาก บทสนทนา แก่นเรื่อง ความขัดแย้ง และส่วนประกอบทั้งหมดนั้นดำเนินประสานสัมพันธ์เกิดเป็นเรื่องขึ้น ตัวละครจึงมีความสำคัญยิ่งที่วรรณคดีประเภทบันเทิงคดีจะขาดเสียมิได้ เพราะถ้าปราศจาก

ตัวละครหรือผู้กระทำพฤติกรรมเสียแล้ว ก็ดำเนินเรื่องไปไม่ได้ (ประทีป เหมือนนิล 2523 : 24) โดยเฉพาะในวรรณคดีประเภทบันเทิงคดีสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีโครงเรื่องเป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครเอกกับตัวละครปรปักษ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องที่มาจากนิทานพื้นบ้าน เช่น เสภาขุนช้างขุนแผน ไกรทอง เรื่องที่มาจากนิทานชาดก เช่น สมุทรวนษา คำฉันท์ สรรพสิทธิ์ คำฉันท์ สังข์ทอง คาวิ เรื่องที่มาจากต่างประเทศ เช่น รามเกียรติ์ อุณรุท อิเหนา และเรื่องที่กวีจินตนาการสร้างสรรค์ขึ้น เช่น พระอภัยมณี เป็นต้น วรรณคดีเหล่านี้มีโครงเรื่องที่ประกอบด้วย ความขัดแย้งคือ ความขัดแย้งระหว่างพระเอก นางเอก กับฝ่ายปรปักษ์ที่เป็นอุปสรรคขัดขวางพระเอก หรือนางเอก ให้ต้องแก้ปัญหา หรือใช้กำลัง ความคิด ความรู้ และความสามารถขจัดปัญหาที่ตัวละครปรปักษ์สร้างขึ้น ดังนั้นตัวละครจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งในวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดี

นอกจากนั้นเนื้อเรื่อง และแนวเรื่องของวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีโดยทั่วไปจะเป็นเนื้อเรื่องและแนวเรื่องประเภทเรื่องรักเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งบางทีถึงแม้จะนำเรื่องทางศาสนา เช่น ชาดกมาเขียนก็จะมีเรื่องความรักสอดแทรก หรือบางทีก็เป็นแกนหรือแนวคิด (Theme) ของเรื่องทีเดียว วรรณคดีที่มีเนื้อเรื่องของความรักโดยตรง เช่น ลิลิตพระลอ บางทีในเรื่องรักก็มีการสอดแทรกเรื่องรบเข้าไปด้วย เป็นเรื่องรักและเรื่องรบ เช่น พระอภัยมณี รามเกียรติ์ อิเหนา เป็นต้น ส่วนการดำเนินเรื่องนั้นก็เป็นการดำเนินตามลำดับเวลา ตามวิถีชีวิตของตัวละครคือ ตามปฏิทิน ดังเช่น เรื่องพินสุวิวงศ์ สุวรรณหงษ์ พิภุลทอง การเกษ โม่งป่า คาวิ สิงห์ไกรภพ พระอภัยมณี อุณรุท รามเกียรติ์ เป็นต้น สำหรับแนวเรื่องในวรรณคดีไทย สุนันทา โสรัจจ์ (2526 : 111) ได้กล่าวถึงไว้ดังนี้ คือ

(1) แนวการพลัดพราก ตัวเอกจะพลัดพรากจากกันด้วยสาเหตุต่าง ๆ เป็นเวลานาน ต่างฝ่ายต่างพยายามติดตามหากันด้วยความยากลำบาก ต้องฟันฝ่าอุปสรรคนานาประการ แต่ในที่สุดก็ได้พบกันและมีความสุขร่วมกัน เช่น เรื่องรามเกียรติ์ พระรามต้องพรากจากนางสีดา เพราะทศกัณฐ์ลักพาสีดาไป พระรามต้องติดตามหาและใช้เวลาบพุงกับทศกัณฐ์เป็นเวลาหลายปีกว่าจะได้นางสีดาคืน และครองความสุขร่วมกัน บทละครเรื่องอื่น ๆ ที่มีแนวเรื่องของการพลัดพราก ได้แก่ เรื่องอิเหนา ไชยเชษฐา สุวรรณหงษ์ สุวรรณศิลป์ มณีพิชัย พินสุวิวงศ์ การเกษ เป็นต้น

(2) แนวการอธิบายระยะห่างเมื่อน้อยเมื่อยหลวง และการใช้เสน่ห์เล่ห์กล เช่น เรื่องสังข์ทอง นางจันทาอิจฉานางจันท์เทวีมีเหตุให้ทำร้ายศวมิลลหองไหลจนจับได้ นางจันท์เทวีไปอยู่กับตายาย และคลอคลุกเป็นหอยสังข์ เมื่อนางจันทาทราบความ จึงทูลยุยงให้ทำร้ายศวมิลลจับตัวพระสังข์มาฆ่าเสีย แต่พระสังข์เป็นผู้มีบุญจึงไม่ตาย ทำร้ายศวมิลลจึงให้นำไปถ่วงน้ำ พญานาคได้ช่วยไว้แล้วนำไปให้นางพันธุรัตยักษ์มีเมียเลี้ยงไว้เป็นบุตรบุญธรรม อยู่ต่อมาเมื่อพระสังข์ทราบว่ นางพันธุรัตเป็นยักษ์จึงขโมยรูปเงาะ เกือกแก้วและไม้เท้าทองเหาะหนีไป พระสังข์ผจญภัยไปเรื่อยจนได้นางธรรมา ธิดาท้าวมานต์เป็นชายาและได้ช่วยท้าวมานต์ตีคสิกู่

เมืองไว้ได้ ส่วนนางจันท์เทวีต้องพลัดพรากจากท้าวศวมลและพระสังข์เป็นเวลานาน พระอินทร์ จึงคิดช่วยโดยไปขู่และเตือนสติให้ท้าวศวมลสำนึกตนจนต้องไปติดตามรับนางจันท์เทวีจากตายาย และในที่สุดท้าวศวมล นางจันท์เทวี และพระสังข์ก็ได้พบกันและกลับไปครองเมืองอย่างมีความสุข บทละครเรื่องอื่น ๆ ที่มีแนวเรื่องทำนองเดียวกัน ได้แก่ เรื่องมณีพิชัย ไชยเชษฐ ใกรทอง สังข์ศิลป์ชัย ไชยทัต ทิมพ์สวรรค์ เป็นต้น

(3) แนวการอุ้มสม บทละครแนวนี้ ได้แก่ เรื่องอุณรุท

(4) แนวชิงรักหักสวาท เช่น เรื่องพระอภัยมณี

(5) แนวผจญภัย และอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เช่น เรื่องโม่งป่า

แนวเรื่องของวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีทั้งหมดดังกล่าวข้างต้น จะเห็นว่าต้องอาศัยตัวละครทั้งฝ่ายดี และฝ่ายปรปักษ์เป็นผู้ดำเนินเรื่อง ก่อให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องทำให้เกิดเป็นแนวเรื่องประเภทต่าง ๆ ขึ้น ดังนั้นตัวละครจึงมีความสำคัญต่อวรรณคดีไทยประเภทนี้มากเพราะตัวละครเป็นผู้กระทำพฤติกรรมในเรื่อง เป็นผู้ทำให้เกิดเป็นเรื่องราวขึ้น ความสำคัญของตัวละครอาจแยกเป็นข้อ ๆ ได้ดังนี้

(1) ทำให้เกิดการดำเนินเรื่อง

(2) ทำให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่อง

(3) ทำให้เกิดความขัดแย้งในเรื่อง

(4) ทำให้เกิดแนวเรื่องต่าง ๆ

(5) ทำให้เนื้อเรื่องมีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกัน

(6) ทำให้เรื่องมีความสนุกสนาน ก่อความบันเทิงให้ผู้อ่าน

(7) สะท้อนให้เห็นโลกทัศน์ของผู้ประพันธ์

(8) พฤติกรรมของตัวละครช่วยสะท้อนสภาพสังคม

2.2 กลวิธีการสร้างตัวละคร

การสร้างตัวละครในวรรณคดีประเภทบันเทิงคดี ผู้ประพันธ์จะต้องวางแผนกำหนดไว้ล่วงหน้าว่าจะเลือกอะไรเป็นตัวละครในเรื่อง คน สัตว์ สิ่งของ ต้นไม้ เทวดา นางฟ้า เทพเจ้า ผี ปีศาจ วิญญาณ หรือสิ่งอื่น ๆ และผู้ประพันธ์จะต้องคำนึงถึงว่าจะสร้างตัวละครในลักษณะใด และจะสร้างให้มีลักษณะเช่นนั้นได้อย่างไร ในการพิจารณากลวิธีการสร้างตัวละคร วิชา กงกะนันท์ (2522 : 101 -102) กล่าวว่า จะต้องพิจารณาองค์ประกอบ 4 ประการประกอบกันคือ

1. การเลือกประเภทของตัวละคร ผู้ประพันธ์อาจเลือกตัวละครประเภทต่าง ๆ เหล่านี้ในงานประพันธ์ของเขา ดังเช่น

(1) คน

(1.1) คนจริง เช่น สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือผู้เขียนอาจใช้ตัวเองเป็นตัวละครอย่างเปิดเผย หรือไม่เปิดเผยชัดเจนก็ได้ เช่น ผู้เขียนนิราศ หรือคำร่ำฟั่ง เป็นต้น

(1.2) คนสมมุติ เช่น พระอภัยมณี พระสุพรรณหงษ์ พระไชยทัต อีเหนา บุษบา นางละเวง นางสุวรรณมาลี เป็นต้น

(2) สัตว์

(2.1) สัตว์จริง เช่น สุนัขช่อมอม ชื่อนิก ชื่อพิม ม้าชื่อสีหมอก เป็นต้น

(2.2) สัตว์สมมุติ เช่น ราชสีห์ ครุฑ พญานาค ม้ามังกร เป็นต้น

ส่วนเงือก ผีเสื้อสมุทร กินรี เป็นต้น อาจจัดอยู่ในจำพวกสัตว์สมมุติ หรือคนสมมุติ หรือครึ่งคนครึ่งสัตว์สมมุติก็ได้แล้วแต่ความคิด ข้อวิจารณ์ของแต่ละคน

(3) อมนุษย์ เช่น เทวดา และนางฟ้าชั้นต่าง ๆ ผี ยักษ์ ปีศาจ เป็นต้น

(4) ธรรมชาติ ได้แก่ พืช สสารอื่น ๆ และพลังงาน เช่น ต้นไม้ ดอกไม้ เมฆ หมอก ฝน หยดน้ำ หิน กรวด ทราย ลม แสงอาทิตย์ ดวงดาวต่าง ๆ ไฟ เป็นต้น

(5) ผลิตผลจากวิทยาศาสตร์และสังคม เช่น โทรศัพท์ พัดลม ถนน ไฟฟ้า เสาโทรเลข ถังขยะ ป่าช้า เป็นต้น

(6) อาหารชนิดต่าง ๆ เช่น พะแนงเนื้อ แกงเขียวหวานไก่ เป็นต้น

(7) นามธรรม เช่น วิญญาน ธรรมะ อธรรม ความดี ความชั่ว ความโง่ เป็นต้น

ในการสร้างบุคลิกตัวละครนั้น นักวิชาการรุ่นใหม่ได้พยายามใช้แนววิเคราะห์แบบตะวันตก ดังเช่น นันททัยา ลำควน ได้เสนอไว้ในหนังสือวรรณคดีการละครว่าแนวการสร้างตัวละครมี 4 แบบ* ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าบุคลิกตัวละครดังกล่าวนี้น่าจะเหมาะสมกับการวิเคราะห์

*แนวการสร้างตัวละคร 4 แบบ มีดังนี้ คือ

1. สร้างให้สมจริง (Realistic) คือการสร้างตัวละครให้มีลักษณะที่เป็นไปได้ตามธรรมชาติ ตามลักษณะของตัวละคร

2. สร้างตามอุดมคติ (Idealistic) คือการสร้างตัวละครในลักษณะที่คาดหวังโดยใช้อุดมการณ์ ความศรัทธา และระบบค่านิยมส่วนตัวในเรื่องของความดี ความงาม ความถูกต้อง และความยุติธรรมเป็นเกณฑ์ในการสร้างตัวละคร

3. สร้างแบบเหนือจริง (Surrealistic) คือการสร้างตัวละครให้มีพฤติกรรมเกินกว่าธรรมชาติ วิสัย เกินกว่ามนุษย์ทั่วไปจะทำได้

4. สร้างโดยใช้ตัวละครแบบฉบับ (Type) คือการสร้างตัวละครให้มีบุคลิกลักษณะคงที่ไม่ว่าในเวลา และสถานที่ยังไงก็จะมีลักษณะนิสัยและพฤติกรรมเช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลง

ตัวละครในวรรณกรรมปัจจุบันมากกว่า ส่วนตัวละครในวรรณกรรมพื้นบ้านและวรรณคดีไทย มักจะเป็นบุคลิกของตัวละครในจินตนาการ การวิเคราะห์บุคลิกของตัวละครในวรรณคดีไทยจึงควร ใช้แนวจารีตของไทย

2. วิธีสร้างตัวละคร ผู้ประพันธ์มีวิธีดังต่อไปนี้

(1) การบรรยายของผู้ประพันธ์ ผู้ประพันธ์เขียนบรรยายหรืออธิบายบุคลิกภาพ ลักษณะของตัวละครทั้งหมดให้ผู้อ่านทราบ คือ รูปร่างหน้าตา นิสัยใจคอ อารมณ์ ทศนคติ พฤติกรรมต่าง ๆ ทั้งกายกรรม วาจกรรม และมโนกรรม เช่น ในบทละครนอกเรื่องควี พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงบรรยายบุคลิกลักษณะ และลักษณะนิสัยของท้าวสันนุราชฐานะของท้าวสันนุราช คือ เป็นกษัตริย์ครองเมืองพัทวิสัย และฐานะทางครอบครัว คือ มีมเหสีชื่อนางคันทมาลี ท้าวสันนุราชมีอายุถึง 64 ปี แต่ยังมีหนุ่มอยู่ในกิเลสราคะ ดังจะเห็นได้จากบทกลอนดังนี้

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวสันนุราชจอมกษัตริย์
เสวยราชธานีบุรีรัตน์	กรุงพัทวิสัยสวรรคยา
ท้าวมีอัศวรถมเหสี	ชื่อคันทมาลีเสนาหา
อยู่ด้วยกันแต่หนุ่มคุ่มชรา	ชันษาหกสิบสี่ปีปลาย
หน้าพระทนต์บนล่างห่างหัก	ดวงพระพักตร์เหี่ยวเห็นเส้นสาย
เกศาเฟิงจะประปราย	รูปกายชายจะพิมิเนื้อ
พระเสวมือละขามสามเวลา	ทรงกำลังวังชาประหลาดเหลือ
พอใจเที่ยวเกี่ยวผู้หญิงจริงเรือ	ผูกพันพันเพื่อไม่เบื่อใจ
ราวกับคนหนุ่มคลุ้มคลั่งบ่น	จะหางมเล่นสักคนหนึ่งให้ได้
รำพึงคะนึ่งคิดเป็นนิจไป	มิได้ว่างเว้นสักเวลา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 489)

ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 1 ตอนหนุมานเกิด การบรรยายการเกิดและลักษณะของหนุมานทำให้อ่านทราบถึงวัน เดือน ปีเกิด ประวัติ รูปร่างหน้าตา สีผิว ความสามารถ และนิสัยของหนุมาน ดังต่อไปนี้

ครั้นได้สุฤกษ์ยามดี	พระระวีหมดเมฆแสงฉาน
ปีชวดเดือนสามวันอังคาร	เขาวมาลัยก็ประสูติโอรส
เป็นวานรผู้เผ่นออกทางโอษฐ์	เผือกผ่องไฟโรจน์ทั้งกายหมด
ใหญ่เท่าชันษาได้โสฬส	อลงกตตั้งดวงศศิธร
บัดนั้น	วายุบุตรวุฒิกอรั้งไกรสร
ครั้นออกจากครรภ์มารดร	ก็เหาะขึ้นอัมพรด้วยฤทธา

ลอยอยู่ตรงพักตร์ชนนี	รัศมีโชติช่วงในเวหา
มีกมลชนเพชรอลงการ	เจี้ยวแก้วแววฟ้ามาลัย
หาวเป็นดาวเดือนรวิวาร	แปดกรสีหน้าสูงใหญ่
ลำแดงแสงฤทธิ์เกรียงไกร	แล้วลงมาไหว้พระมารดา

.....

 เมื่อนั้น

เห็นวานรลำแดงฤทธิ

จึงให้นามตามเทวโองการ

แบ่งทั้งกำลังฤทธิรอน

แล้วจึงอำนวยการช่วย

ให้เลื่องชื่อลือนามขามยศ

 บัดนั้น

รับพรพระพายบิดา

จำทั้งคำสั่งพระมารดร

ลาองค์บิดุเรศชนนี

.....

พระพายเทวัญเรื่องศรี

สนั่นทั้งชาติร้อมพร

ชื่อหนุมานชาญสมร

ให้แก่วานรโอรส

จงเรื่องฤทธิไกรดั่งไฟกรด

ทศทิศอัยารอดอกร

หนุมานชาญชัยใจกล้า

ด้วยโสมนัสสาพันทวี

ยอกรประณตบทศรี

ขุนกระบี่ก็เหาะระเห็จมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 88 - 90)

(2) ให้ตัวละครอื่นพูดถึง ผู้เขียนจะไม่แสดงบทบาทโดยตรงดังวิธีแรก แต่จะให้ตัวละครอื่นพูดหรือวิจารณ์ลักษณะนิสัยของตัวละครนั้น ๆ แทน ในบทละครนอกเรื่องสังข์ทอง เสนาของท้าวสามนต์กราบทูลบรรยายรูปร่างลักษณะของเจ้าเงาะต่อท้าวสามนต์ ทำให้ผู้อ่านทราบถึงลักษณะรูปร่างของเจ้าเงาะ ดังตัวอย่าง

บัดนั้น	เสนาทูลไปดั่งใจหวัง
ไพร่ฟ้ามาประชุมอยู่ในวัง	ทั่วทั้งแผ่นดินสิ้นชาย
เหลือแต่เงาะป่าทรพล	หน้าตาผิดคนทั้งหลาย
หัวพริกหยักยู่หยาบคาย	ตัวลายคล้ายกันกับเสือปลา
ใครจะบอกจะเล่าไม่เข้าใจ	พูดจาไม่ได้เหมือนใบ้บ้า
เล่นอยู่กับเด็กที่กลางนา	จงทราบบาทาภูวนาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 109)

ในบทละครนอกเรื่องควาวิ คำพูดของนางจันท์สุดตามเหลือของพระควาวิ ทำให้ผู้อ่านทราบถึงลักษณะนิสัยของท้าวสันนุราชที่เป็นคนแก่ไม่เจียมสังขาร ยังหมกมุ่นอยู่กับกิเลส กามคุณ ทำผิดศีลธรรมอย่างไม่กลัวบาป รวมทั้งรูปร่างลักษณะของท้าวสันนุราชซึ่งทั้งผมหงอก ฟันหักเยียงคนแก่ทั่วไป แต่กลับไม่ประพาศิตนให้สมอายุ ดังบทกลอนที่ว่า

เมื่อนั้น	โคมจันทร์สุตามารศรี
ฟังท้าวเจ้าพาราพาที	เทวีกลุ่มกลัดขัดใจ
ถอยองค์ออกไปเสียให้ห่าง	แล้วนางก่อนว่าไม่ปราศรัย
นี่แน่ออเฒ่าเจ้ากรุงไกร	ช่างไม่คิดถึงตัวมีวเมา
จะตายวันตายพรุ่งก็ไม่รู้	ยังจะเที่ยวเกี่ยวช้อยอยู่อีกเล่า
จนพินหักผมหงอกเหมือนดอกเลา	ลูกเขาเมียเขาก็ไม่คิด
คบกันกับอเฒ่าเจ้าเล่ห์	ทำการเกเรทุจริต
ลอบฆ่าสามีกูม้วยมิด	มีหน้าซ้ำปลิดเอาเมียมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 507 - 508)

คำพรรณนาของนางสำนึกขาทักกล่าวถึงความงามของนางสีดาต่อทศกัณฐ์ ทำให้ผู้อ่านทราบถึงลักษณะรูปร่างของนางสีดาว่าเป็นหญิงสวยงามอย่างที่จะหาใครเปรียบมิได้ งามยิ่งกว่าพระลักษมี พระสุรัสวดี และพระอุมา โดยที่ผู้เขียนกำหนดให้ตัวละครเป็นผู้บรรยาย ดังนี้

เมื่อนั้น	นางสำนึกขายักษ์
จึงทูลว่านางสีดานี้	มีศรีเสาวภาคย์จำเริญตา
จะเปรียบพระลักษมีศรีสุสวัสดิ์	พระสุรัสวดีเส่นหา
ทั้งโคมสมเด็จพระอุมา	น้องเห็นดีกว่าทั้งสามองค์
จะจัดงามตามนางประมวลเข้า	ไม่เทียบเท่าสีดานวลหง
แม้ใครได้เห็นนาง โคมยง	จะวงยงหลงลืมสมประดี
มีตาสองตานี้สุดรู้	ที่จะคู่สิ้นงามมารศรี
ควรเป็นปิ่นสนมมารี	พระพี่เร้งดริกตราอย่าซ้ำวัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 667)

(3) พฤติกรรมของตัวละคร อาจเป็นกายกรรม มโนกรรม วาจกรรม หรือทั้งสามอย่างปนกัน พฤติกรรมของตัวละครจะบ่งบอกถึงสภาพจิตใจและลักษณะนิสัยของตัวละคร ดังเช่นในเรื่องพระอภัยมณี คำพูดของพระอภัยมณีที่พูดกับสินสมุทร ทำให้ผู้อ่านทราบถึงลักษณะนิสัยของพระอภัยมณีว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที รักษาคำพูด ความสัตย์

แล้วตรัสบอกลูกน้อยกลอยสวาท	เจ้าหน่อเนื้อเชื้อชาติคังราชสีห์
อันรักษาศีลสัตย์กตเวที	ย่อมเป็นที่สรรเสริญเจริญคน
ทรลักษณ์ออกตัญญูตาเขา	เทพเจ้าจะแข่งทุกแห่งหน
ให้ทุกขรื้อนอนหง่อทรพล	พระเวทมนต์เสื่อมคลายทำลายยศ

เพราะบิดามาด้วยอุศเรนนี้	คุณเขามิมากลั่นพันกำหนด
เจ้าทำผิดก็เหมือนพ่อทรยศ	จงอมอดเอ็นดูพ่อแต่พองาม

(หอสมุดแห่งชาติ 2514 : 294 - 295)

ในบทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย คำพูดของศรีสันท์ที่พูดกับท้าวเสนาภูกุแสดงให้เห็นถึงลักษณะนิสัยของศรีสันท์ว่าเป็นคนที่มีนิสัย โอ้อวด พูดเท็จเพื่อเอาตัวรอด เป็นคนไม่ยอมรับความจริง ความผิดที่ตนกระทำ เป็นผู้ร้ายปากแข็ง ดังกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น	ศรีสันท์ท้วงติงชิงว่า
เจ้าคนนี่คือจริงช่างพูดจา	ไปชักซ้อมกันมาแล้วหรือไร
เขานับเป็นพี่น้องทั้งสองข้าง	มันไม่สมอ้างจะไปไหน
ตัวเด็กกะจิริดคิดเหลือใจ	อวดว่าได้ฆ่ายักษ์ลงกับมือ
โอ้อ้อไปปดไปเปล่าเปล่านั้น	เช่นนี้ใครเขาจะเชื่อถือ
ฤทธิ์เราชาวเมืองย่อมเลื่องลือ	ออกชื่อคนกลัวทั่วพารา
ซึ่งรบยักษ์รบมารสังหารนาค	เราป่วยการปากจืดร่ำว่า
อันตัวของเราดีมีฤทธิ์	ยอมแจ้งจิตบิดาทุกสิ่งอัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 699 - 700)

พฤติกรรมของหกเขยในบทละครเรื่องสังข์ทอง แสดงให้เห็นถึงลักษณะนิสัยของหกเขยว่าแท้จริงนั้นเป็นคนขลาด แต่ก็สร้างทำเป็น โอ้อวดตนว่าเป็นคนเก่งกล้า ไม่กลัวเจ้าเงาะ ดังบทกลอนที่ว่า

เมื่อนั้น	หกเขยเข็ดขยาดไม่อาจสู้
เหลือวซ้ายแลขวาหาประคอง	เอ๊ะอยู่แล้วกรรมมังครั้งนี้
บ้างเข้าแอบหลังประคอง	รุนเมียวออกหน้าเจ้าอย่าหนี
ความกลัวตัวสันไม่สมประดี	เต็มทีลงนั่งภาวนา
บ้างกำหมัดขัดเขมรหมายมั่น	ทำเป็นว่าพินี้คนกล้า
ครั้นเห็นเงาะถือไม้ไผ่เข้ามา	ก็วิ่งล้มกลางาแข่งเพลี่ย
กลางคนยืนนิ่งไม่วิ่งหนี	อุตสาห์ทำใจดีแก่เบี่ย
พูดจาอวดฮึกคึกหน้าเมื่อย	สู้เสียชีวิตไม่คิดกลัว
ทำเนิ่นบึ้งตั้งมวยอยู่แต่่นอก	เห็นเจ้าเงาะเงื้อศอกก็ถลอกหัว
ย่อท้อถอยหลังระวังตัว	ต่างกลัวเงาะป่าทุกคนไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 152)

ท้าวสามนต์พระบิดาของนางรจนา พ่อตาเจ้าเงาะก็เช่นเดียวกับหกเขยที่พฤติกรรมที่แสดงออกนั้นแสดงให้เห็นว่าเป็นคนขลาดกลัวอย่างมาก แต่ก็ชอบ โอ้อวดตนว่ามีความเก่งกล้า ไม่กลัวเจ้าเงาะดังตัวอย่างคำกลอน

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ตื่นกลัวตัวสั้น
ไม่สู้ไม่รบหลบเป็นคว้น	จิ้งจกงกกพลัดตกเตียง
สำคัญว่าเงาะตีถูกศิรชะ	สิ้นสติมานะร้องเต็มเสียง
นี่แน่ยายคูที่หรือที่เพรียง	ข้าหัวแตกก็เสี้ยงไม่รู้เลย
นางมณฑาทว่าไฮที่ไหนนั้น	เมื่อคืออยู่ที่นั่นนี่พ่อเอ๋ย
ตื่นตื่นเช่นนี้ขำมิเคย	ลูกเขยของตัวกลัวมันไย
ท้าวสามนต์ว่ากล้าก็อย่าหนี	เหลือกำลังแล้วพี่ไม่อยู่ได้
ว่าพลางเหวียงวัดสะบัดไป	เมื่อยุคจุดไว้พิลวัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 170)

(4) ใช้ปฏิกิริยาของตัวละครอื่นบ่งบอกบุคลิกลักษณะและนิสัยของตัวละคร ปฏิกิริยาของตัวละครอื่นที่มีต่อตัวละครเป้าหมาย ทำให้เห็นถึงลักษณะนิสัย หรือรูปร่างหน้าตา บุคลิกของตัวละครนั้น ๆ ดังเช่น ในเรื่องรามเกียรติ์ กุมภกรรณอนุชาของทศกัณฐ์ กุมภกรรณ เป็นยักษ์ที่มีฤทธิ์เดช มีความสามารถเก่งกล้า ตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม ไม่เห็นด้วยกับการกระทำของ ทศกัณฐ์ที่ลักพานางสีดามาจากพระราม จนเกิดเป็นศึกสงคราม กุมภกรรณพูดทักท้วงให้ทศกัณฐ์ คืนนางสีดากลับพระราม แต่เมื่อกุมภกรรณเห็นทศกัณฐ์โกรธเคือง และถูกด่าว่าจากทศกัณฐ์ กุมภกรรณก็จำต้องยกกองทัพ ไปสู้กับฝ่ายพระรามตามคำสั่งของทศกัณฐ์ ซึ่งปฏิกิริยาของกุมภกรรณแสดงให้เห็นว่าทศกัณฐ์ต้องเป็นพระยาอภัยที่ยิ่งใหญ่ มีอำนาจ น่าเกรงขาม เป็นผู้ที่ทุกคนในความ ปกครอง แม้แต่กุมภกรรณซึ่งเป็นอนุชา มิใช่ทหารหรือเสนาต้องเคารพนบถนอบ เชื่อฟัง และ ทำตามคำสั่งทุกประการแม้ใจจะไม่เห็นด้วย

3. การกำหนดลักษณะนิสัยของตัวละคร

ลักษณะนิสัยของตัวละครเป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญที่ผู้ประพันธ์ต้องสร้างให้มีขึ้น ตัวละครทุกประเภททุกตัวไม่ว่าตัวละครเอก หรือตัวละครประกอบจะต้องมีลักษณะนิสัยประจำตัว ซึ่งลักษณะนิสัยของตัวละครแต่ละตัวอาจจะมีลักษณะนิสัยเหมือนกับเป็นคนจริง ๆ ในสังคม คือมีความสมจริง หรืออาจจะมีลักษณะนิสัยที่ไม่เหมือนมนุษย์คนใดเลยก็ได้ และนิสัยของตัวละครที่ผู้ประพันธ์กำหนดขึ้นยังเป็นเนื้อหาที่สำคัญอันหนึ่งของเรื่องด้วย โดยที่ลักษณะนิสัยของตัวละคร และเนื้อเรื่องจะต้องสอดคล้องเป็นเหตุเป็นผลกันดังที่วิทีย์ ศิวะศรียานนท์ (2518 : 258 - 259) ได้กล่าวไว้ว่า

เนื้อเรื่องและนิสัยใจคอจะต้องเป็นเหตุเป็นผลซึ่งกันและกันเสมอ ในเรื่องที่ดี เหตุการณ์เกิดขึ้น เพราะบุคคลนิสัยอย่างหนึ่งได้มาเผชิญกับบุคคลนิสัยใจคออีกอย่างหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่านิสัยใจคอของบุคคลเป็นต้นเหตุของเหตุการณ์เหล่านั้น แต่ในทำนองตรงกันข้ามเหตุการณ์ และสิ่งแวดล้อมอาจมีอิทธิพลเปลี่ยนแปลงนิสัยใจคอของตัวละครก็ได้

ทั้งนี้ตรงตามที่เป็นอยู่ในชีวิตจริง ๆ ส่วนในเรื่องอ่านเล่นเลว ๆ นั้น เนื้อเรื่องก้าวหน้าไปโดยไม่มีความสัมพันธ์กับตัวละครเลย ตัวละครเหมือนเป็นหุ่นที่เขาเชิดและดู ไม่มีความจำเป็นอะไรเลยเลย นอกจากมีไว้สำหรับเป็นผู้รับเคราะห์กรรมต่าง ๆ เท่านั้น

ดังนั้นการกำหนดลักษณะนิสัยของตัวละครจึงขึ้นอยู่กับความสามารถ ความชำนาญของผู้ประพันธ์เป็นสำคัญ การกำหนดลักษณะนิสัยของตัวละครอาจแยกออกได้ดังนี้ คือ

(1) ตัวละครน้อยลักษณะหรือไม่ซับซ้อน (Flat character) คือ ตัวละครที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้เป็นตัวแทนของความถนัดหรือคุณสมบัติอย่างใดอย่างหนึ่ง ผู้อ่านสามารถทำความเข้าใจและจดจำตัวละครประเภทนี้ได้ง่าย (ประทีป เหมือนนิล 2523 : 26) ตัวละครที่มีลักษณะนิสัยเช่นนี้เป็นตัวละครที่มีลักษณะประจำเป็นประเภท ๆ ไป เช่น เป็นพระเอก ผู้ร้าย ตัวโกง ตัวอิจฉา ตัวตลก เป็นต้น เป็นตัวละครที่มีลักษณะเดียวหรือน้อยลักษณะมองเห็นได้เพียงด้านเดียว อาจจะเลวด้านเดียว หรือดีเลิศประเสริฐหาที่ติไม่ได้เพียงด้านเดียว ตัวละครเหล่านี้ไม่ว่าจะอยู่ในบทละครเรื่องใดจะมีลักษณะคล้าย ๆ กัน มักทำในสิ่งที่ผู้อ่านผู้ชมคาดหมายไว้ ตัวละครประเภทนี้เข้าใจง่าย มักปรากฏในละครสำหรับเด็กหรือละครจักร ๆ วงศ์ ๆ ของไทย ผู้แต่งจะแบ่งประเภทของตัวละครออกเป็นฝ่ายดี ฝ่ายร้ายอย่างชัดเจน ตัวละครประเภทนี้มักไม่มีการพัฒนานิสัยใจคอ ซึ่งเราเรียกตัวละครประเภทนี้ว่าตัวละครประเภทสถิต (นันททัยา ลำดวน 2531 : 142) หรือตัวละครที่มีบทบาทคงที่ (static characters) ดังเช่น นางจันทาตัวละครปรีภักย์ในเรื่องสังข์ทอง นางมีตำแหน่งเป็นเพียงนางสนมของท้าวศวิมล นางจันทาอิจฉาวิชยานางจันท์เทวีมหสิ์ จึงร่วมมือกับนางกำนัลคนสนิทและโอรสหลวงกำจันนางจันท์เทวี และสังข์ทราไปจับพระสังข์มาถ่วงน้ำตามคำบอกของนาง ลักษณะของนางจันทาจึงมีเพียงด้านเดียว คือ ความร้ายกาจ โหดเหี้ยม อิจฉาริษยา โลก นางจันทามีบทบาทคงที่ตลอดเรื่อง ไม่มีการเปลี่ยนแปลง จัดเป็นตัวร้ายของเรื่อง

(2) ตัวละครหลายลักษณะหรือตัวละครที่ซับซ้อนหรือตัวละครที่มองเห็นได้รอบด้าน (Round characters) คือ ตัวละครที่ประกอบด้วยคุณลักษณะต่าง ๆ หลายอย่างคล้ายบุคคลในชีวิตจริง (ประทีป เหมือนนิล 2523 : 26) ตัวละครประเภทนี้มีความลึกซึ้งและเข้าใจยากกว่าตัวละครประเภทแรก มีลักษณะคล้ายคนจริง ๆ ซึ่งมีทั้งส่วนดีส่วนเล็ยอยู่ในคนคนเดียวกัน ตัวละครประเภทนี้ส่วนใหญ่จะมีพัฒนาการทางด้านนิสัยใจคอ มีการเปลี่ยนแปลงเจตคติเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ในชีวิตสืบเนื่องจากผลกระทบของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในชีวิต ตัวละครที่มีพัฒนาการทางด้านนิสัยใจคอ เจตคติ เรียกว่าตัวละครหลายลักษณะที่มองเห็นได้รอบด้าน เช่น ขุนแผนในเรื่องขุนช้างขุนแผน ขุนแผนเป็นชายเจ้าชู้ที่มีรักแท้ เป็นนักรบที่กล้าหาญ เป็นคนซื่อสัตย์ เป็นข้าราชการที่จงรักภักดี เป็นเพื่อนผู้มีอิทธิพล รู้จักที่ดำที่สูง เป็นพ่อผู้มีความรับผิดชอบ แต่ขุนแผนไม่เป็นสามีที่ดี เป็นคนมุทะลุเหี้ยมโหดต่อศัตรู หนุมาณในเรื่องรามเกียรติ์ เป็นผู้มีฤทธิ์ มีความสามารถ มีฝีมือในการรบ มีความจงรักภักดีต่อพระราม พระลักษมณ์เป็นอย่างยิ่ง เมื่อพระลักษมณ์

ต้องอาวุธสำคัญ ๆ ของฝ่ายทศกัณฐ์ หนุมานเป็นผู้รับอาสาไปเก็บยามาแก้ได้ทุกครั้ง หนุมานอยู่กับพระรามทำความดี ความชอบมากมายโดยไม่ปรารถนาสิ่งตอบแทน ได้ประทานผ้าชุบสรองกับแหวนนพรัตน์สองสิ่งเท่านั้น แต่หนุมานก็รู้สึกว่ามีค่ากว่าตำแหน่งอุปราชเมืองลงกาที่ทศกัณฐ์มอบให้ อย่างไรก็ตามก็คิดว่าหนุมานเจ้าชู้และเป็นนักรักตัวยง ถ้ามีโอกาสพบสตรีเพศ ไม่ว่าจะเป็นคน นางฟ้า ยักษ์ ปลา หนุมานจะเกี่ยวพาราสิ่งจนได้เป็นเมียทุกรายไป เมื่อได้แล้วก็ไม่รับผิดชอบเลี้ยงดูแต่ประการใด หนุมานมีนิสัยวู่วามเชื่อในศักดิ์ของตน มักทำการเกินคำสั่ง พระรามใช้ให้ไปดูทางไปลงกา และลือข่าวแก่นางสีดา หนุมานก็ไปทำลายอุทยานของทศกัณฐ์ และเผากรุงลงกาเสียวอดวาย (นันททัทยา ลำควน 2531 : 142)

4. วิธีเสนอตัวละครต่อผู้อ่าน ผู้ประพันธ์อาจใช้วิธีการต่าง ๆ ดังนี้คือ (นันททัทยา ลำควน 2531 : 143)

- (1) การปรากฏของตัวละคร (appearance)
- (2) บทบาทการแสดงของตัวละคร (action)
- (3) ภาษาที่พูดของตัวละคร (speech)
- (4) ความคิดของตัวละคร (โดยการบรรยาย) (thoughts)
- (5) ความคิดและความเห็นของตัวละครอื่น (thoughts and comments)

การสร้างตัวละครของผู้ประพันธ์เพื่อให้ได้ตัวละครที่ดี ควรสร้างให้ตัวละครออกแบบชีวิตออกมาได้อย่างแนบเนียน คนอ่านอ่านแล้วรู้สึกว่าตัวละครมีชีวิตวิญญูณเหมือนผู้คนในสังคมจริง ๆ พฤติกรรมต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปตามเหตุการณ์หรือสิ่งแวดล้อม ตัวละครแต่ละตัวมีลักษณะนิสัยเด่นเฉพาะตัว ฝังใจคนอ่าน และที่สำคัญที่สุดคือตัวละครหนึ่ง ๆ ควรมีส่วนทำให้ผู้อ่านเข้าใจชีวิตในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งมากขึ้นกว่าที่เป็นมาแล้ว (อุดม หนูทอง 2523 : 118 - 119)

2.3 ความหมายและลักษณะของตัวละครปรปักษ์

ตัวละครปรปักษ์ (Antagonist) พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. 2530 ให้ความหมายของคำปรปักษ์ไว้ว่า “ปรปักษ์ น. หมายถึง ข้าศึก ศัตรู ฝ่ายตรงข้าม” (พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. 2530 - 2532 : 316) ตัวละครปรปักษ์ในละครสันสกฤตเรียกว่า ปฏินายก (Prati - nayaka) เป็นตัวละครที่เป็นศัตรูกับพระเอก ลักษณะของตัวละครปรปักษ์ คือ มีความโลภ เป็นคนเลว ประพดิดิชั่ว และหมกมุ่นในกามราคะ เช่น ราวณะในรามายณะ เป็นต้น ตัวละครปรปักษ์ในละครสันสกฤตมีทั้งเป็นผู้ชายและผู้หญิง ตัวละครปรปักษ์ที่เป็นผู้หญิง เช่น Nandana ในเรื่องมอลตี - มาธวะ (Malati - madhava) หรือ Sakara ในเรื่อง มฤจกติกะ (Mṛchakatika) เป็นต้น (Surendra Nath Shastri 1961 : 210)

กุสุมา รักษมณี (2534 : 188) อธิบายไว้ในงานวิจัยเรื่องการวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเกี่ยวกับตัวละครปรีกษาในละครสันสกฤตไว้ดังนี้

วรรณคดีสันสกฤตและวรรณคดีไทยส่วนใหญ่ต่างมีแนวคิดหลักเหมือนกัน คือ ธรรมย่อมชนะอธรรม แต่วิธีการแสดงแนวคิดนั้นต่างกัน ในวรรณคดีสันสกฤตก็จะขีดเส้นแบ่งเด็ดขาดระหว่างฝ่ายดีกับฝ่ายชั่ว ผู้อ่านจึงเห็นชัดว่าฝ่ายดี คือ สีขาว และฝ่ายชั่ว คือ สีดำ ฝ่ายดีคือตัวแทนของเทพเจ้า เป็นอวตารของเทพองค์ใดองค์หนึ่ง เช่น พระราม เป็นอวตารของพระนารายณ์ หรืออาจมีเชื้อสายเทพเจ้า เช่น ยุธิษฐิระเป็นโอรสพระยม กวีแสดงภาวะต่าง ๆ ที่ทำให้เห็นความสูงส่งของฝ่ายดี เช่น ความอุตสาหะ ความน่าพิศวง ความเมตตากรุณา และการให้อภัย มุ่งมั่นที่จะพิชิตศัตรู มีบุญญาธิการ และอิทธิฤทธิ์เหนือผู้อื่น ฯลฯ ส่วนฝ่ายชั่วนั้น คือ คู่อริของฝ่ายดี เป็นตัวแทนของมารร้าย มีแต่ความรุนแรง ความน่ารังเกียจ ความน่ากลัว ความกักขะ หยาบช้ำ ฯลฯ กวีมักบรรยายสีดำสนิทให้แก่ตัวละครฝ่ายนี้ เพื่อให้ตัดกับภาพสีขาวบริสุทธิ์ของฝ่ายดี ราวณะจึงปรากฏเป็นรากษสผู้ชั่วร้าย น่าเกลียด น่ากลัว เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความชิงชัง เป็นการลงโทษผู้ที่เป็นอริของตัวเอง

จากคำอธิบายดังกล่าวข้างต้นสรุปได้ว่าในวรรณคดีสันสกฤตตัวละครฝ่ายดี คือตัวเอกหรือพระเอก ส่วนฝ่ายชั่วคือตัวละครปรีกษา ตัวละครทั้งสองฝ่ายมีความตรงกันข้ามกันอย่างชัดเจน ตัวละครปรีกษาเป็นที่รวมของความชั่วร้ายทั้งปวง ความดีไม่มีอยู่ในตัวเอง เป็นศัตรู คู่อริกับฝ่ายดี

ตัวละครปรีกษาในละครตะวันตก ในพจนานุกรมของ Karl Beckson และ Arthur Ganz (1960 : 10 - 11) ได้อธิบายความหมายของตัวละครปรีกษาว่าหมายถึง “ตัวละครสำคัญที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับพระเอก” ในพจนานุกรมของ J.A. Cuddon (1979 :44) ให้ความหมายไว้ว่า “ในละครหรือเรื่องประเภทบันเทิงคดีนั้น ตัวละครปรีกษา คือ ตัวละครที่เป็นศัตรูกับพระเอกหรือตัวละครเอก” ในพจนานุกรม An English Reader's Dictionary โดย A.S. Hornby และ E.C. Parnwell (1988 : 20) ให้ความหมายตัวละครปรีกษาไว้ว่าหมายถึง “ข้าศึกศัตรู การกระทำตนเป็นศัตรู” ส่วน Joseph K. Davis (1977 : 46) ได้อธิบายความหมายของตัวละครปรีกษาไว้ในหนังสือ Literature Fiction Poetry Drama ว่า “ใครก็ตามหรืออะไรก็ตามที่เกิดความขัดแย้งกับตัวละครเอก เรียกว่าตัวละครปรีกษา และที่ขัดแย้งกับตัวเอกอาจเป็นกฎเกณฑ์ของสังคมหรือแม้แต่ปัญหาที่ตัวเอกเผชิญอยู่ บางครั้งก็เป็นความซับซ้อนสับสนที่รุมล้อมตัวเอกทั้งภายนอกและภายในใจของตัวเอก หรือตัวละครปรีกษาอาจเป็นคนเลวหรือคนชั่วร้ายที่เป็นอุปสรรคต่อพระเอกหรือตัวเอก” Carl E. Bain (1973 : 579) ได้ให้ความหมายของตัวละครปรีกษาไว้ในหนังสือ The Norton Introduction to Literature Drama ว่า “ตัวละครปรีกษาหมายถึง ตัวละครที่เป็นคู่แข่งกันสำคัญของตัวเอกในรูปของความขัดแย้งในละคร” นอกจากนั้น

R.F. Dietrich (1978 : 75) ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของตัวละครปรปักษ์ว่า “ตัวละครปรปักษ์ในเรื่องประเภทบันเทิงคดีมีลักษณะตรงข้ามกับตัวเอกหรือพระเอก คือ ความอ่อนแอ และความชั่วร้าย และถ้าตัวละครปรปักษ์มีความชั่วมากจะเรียกว่า “ตัวผู้ร้าย” (Villain)”

กอบกุล อิงคุทานนท์ (สัมภาษณ์) ได้อธิบายถึงวิวัฒนาการของตัวละครปรปักษ์โดยสัมพันธ์กับพระเอกและตัวเอกในละครตะวันตกไว้ดังนี้คือ ในศตวรรษที่ 17 ละครตะวันตกยุคเก่าแต่ละเรื่องแบ่งแยกออกเป็นสองฝ่ายอย่างเด่นชัดระหว่างพระเอก (hero) กับตัวละครปรปักษ์ (villian) ซึ่งมีความชั่วร้ายอย่างเด่นชัด และตัวละครประกอบทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายพระเอก และฝ่ายปรปักษ์ (foil) ในปลายศตวรรษที่ 18 ถึงศตวรรษที่ 19 กวีสร้างพระเอกในละครแบบ anti - hero คือภายนอกไม่ดีแต่ภายในจิตใจดี เช่น โรบินฮูด และตัวละครปรปักษ์ (villian) ซึ่งมีลักษณะภายนอกดูดี แต่มีจิตใจชั่วร้าย และในลำดับสมัยต่อมาตัวละครในละครตะวันตกจะแบ่งเป็นตัวเอกฝ่ายดี (protagonist) กับตัวเอกฝ่ายปรปักษ์ (antagonist) ซึ่งในยุคสมัยนี้ก็ยังแบ่งให้ผู้อ่านเห็นอย่างเด่นชัดว่าเป็นฝ่ายดี กับฝ่ายร้าย คือ ตัวละครทั้ง protagonist และ antagonist มีลักษณะนิสัยน้อยลักษณะ (Flat character) ยังเป็นแบบตัวละครประเภทสถิตหรือตัวละครที่มีบทบาทคงที่ (static character) ส่วนในศตวรรษที่ 20 วรรณกรรมปัจจุบันแบ่งเป็นฝ่าย protagonist และ antagonist แต่กวีมิได้บรรยายบุคลิกลักษณะและลักษณะนิสัยให้ผู้อ่านเห็นอย่างเด่นชัดว่าเป็นฝ่ายดีกับฝ่ายร้าย กล่าวคือเป็นตัวละครมีลักษณะนิสัยหลายลักษณะ (Round character) ซึ่งการจะระบุว่าตัวละครจะเป็นตัวเอกฝ่ายดี (protagonist) หรือตัวเอกฝ่ายร้าย (antagonist) ขึ้นอยู่กับการพิจารณาของผู้อ่าน

นอกจากนั้นกอบกุล อิงคุทานนท์ ยังได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่าตัวละครปรปักษ์ (antagonist) ในบางเรื่องก็มีใช่เป็นตัวเอกเหมือนกับพระเอก นางเอก แต่เป็นเพียงตัวประกอบเท่านั้น เช่น ตัวละครปรปักษ์ในเรื่องโรมิโอและจูเลียต แต่บางเรื่องตัวละครปรปักษ์มีบทบาทเด่นกว่าพระเอก นางเอก เช่น ไซล็คในเรื่องเวนิสวานิชของเชกสเปียร์ ในแง่ที่กวีเน้นบทบาทไซล็คที่ถูกกระทำจากฝ่ายพระเอก ทำให้ผู้อ่านเกิดความเห็นใจสงสารไซล็ค และกอบกุล อิงคุทานนท์ ได้สรุปว่าละครตะวันตกที่เขียนในแนว Greek Drama เช่น ละครของเชกสเปียร์ ตัวละครปรปักษ์ไม่มีความสำคัญหรือมีบทบาทเด่นเท่าพระเอกซึ่งเป็นแบบ Tragic Hero (วีรบุรุษผู้น่าสงสาร) และความขัดแย้งในเรื่องที่ทำให้เรื่องดำเนินตั้งแต่ต้นจนจบส่วนใหญ่มาจากตัวพระเอกซึ่งมีข้อบกพร่องอยู่ในตัวที่พระเอกพยายามแก้ไขแต่ไม่สำเร็จ หรือพระเอกมีความปรารถนาบางอย่าง หรือการตัดสินใจที่ผิดพลาดของพระเอกหรือตัวเอก ที่ทำให้การดำเนินชีวิตของพระเอกหรือตัวเอกเกิดจากความพินาศ ความล้มเหลว เรียกว่า Tragic Flaw ส่วนในงานเขียนสมัยปัจจุบัน เช่น เรื่อง The Power and the Glory ของ แกรแฮม กรีน ในเรื่องผู้แต่งสร้างตัวละครให้เป็นสัญลักษณ์ กล่าวคือ “พระ” เป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจทางธรรมะ และ “ทหาร” เป็นสัญลักษณ์แทนอำนาจทางโลก พระคือ

ตัวละครฝ่าย protagonist ช่วยกบฏให้หนีรอดจากทหารเพราะความเมตตา ส่วนทหารคือตัวละครฝ่าย antagonist ที่กระทำการกวาดล้างพระ ความขัดแย้งของเรื่องคือความแตกต่างทางอุดมการณ์ของพระ และทหาร คือ ความเมตตากับอำนาจ ซึ่งผู้อ่านบางคนอาจเห็นว่า protagonist คือ ทหารและ antagonist คือ พระก็ได้ แล้วแต่ความคิด การพิจารณาตัดสินของผู้อ่านแต่ละคน จะเห็นว่าในวรรณกรรมตะวันตกสมัยปัจจุบันนั้น การระบุว่าเป็นตัวละครประเภท protagonist และประเภท antagonist ขึ้นอยู่กับการวิเคราะห์วิจารณ์ของผู้อ่าน และตัวละคร antagonist ในวรรณกรรมปัจจุบัน มีบทบาทเด่นชัดมากกว่าละครตะวันตกยุคเก่าที่เขียนแบบ Greek Drama ซึ่งในบางเรื่องไม่มีตัวละครปรปักษ์เลย หรือเป็นเพียงตัวละครประกอบเท่านั้น

ส่วนประหยัด นิชลาพนธ์ (สัมภาษณ์) ได้ให้คำอธิบายถึงความเป็นปรปักษ์ในละครฝรั่งเศสว่ามีลักษณะดังนี้ คือ

1. ตัวละครที่จะเป็นตัวละครปรปักษ์ต้องมีบทบาทเท่าเทียมกับพระเอก หรือต่างกันไม่มากนัก

2. ความเป็นปรปักษ์อาจเป็นแบบถาวรคือตลอดเรื่อง หรือช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง

ประหยัด นิชลาพนธ์ ยังได้ชี้แจงอีกว่าความขัดแย้งในละครตะวันตกนั้นส่วนใหญ่มิใช่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างพระเอกกับตัวละครปรปักษ์ แต่เกิดจากการสร้างโครงเรื่องของกวีให้มีเงื่อนไขอุปสรรคในเรื่องอันเป็นจุดประสงค์ในการแต่งของผู้ประพันธ์ เช่น กวีสร้างให้ตระกูลพระเอกกับตระกูลนางเอกไม่ถูกกัน การดำเนินเรื่องจึงเกิดจากความขัดแย้งของสองตระกูล ดังเช่นเรื่อง โรมีโอและจูเลียตของเชกสเปียร์ หรือวรรณคดีของฝรั่งเศสเรื่อง Le Cid ของ Cornille พระเอกของเรื่องคือ Don Rodrigue รักกับนางเอกคือ Chimene พ่อของ Don Rodrigue และพ่อของ Chimene เป็นทหารทั้งคู่ และต่างต้องการความเป็นใหญ่ มีอำนาจในประเทศจึงเกิดการอิจฉาริษยา แกร่งแ่ง แข่งดีกัน และจนถึงเกิดการทำร้ายกันขึ้น พ่อของ Don Rodrigue ถูกพ่อของ Chimene ตบหน้าพ่อของ Don Rodrigue จึงให้ Don Rodrigue ไปฆ่าพ่อของ Chimene พระเอกจึงเกิดความขัดแย้งในใจระหว่างเกียรติยศกับความรัก แต่ในที่สุดพระเอกเลือกเอาเกียรติยศ โดยไปฆ่าพ่อของ Chimene ส่วน Chimene เกิดความขัดแย้งในใจระหว่างความรักกับความกตัญญูและการต้องถูกประณามจากชาวเมืองว่ายังคงเป็นมิตรกับผู้ที่ฆ่าพ่อและ Chimene เลือกความกตัญญูไปทูลฟ้องร้องต่อพระมหากษัตริย์ผู้ครองเมือง พระมหากษัตริย์จึงตัดสินลงโทษพระเอกโดยให้ไปรบในเรื่อง Le cid นี้ ความขัดแย้งเกิดจากโครงเรื่องที่กวีสร้างขึ้น มิได้เกิดจากตัวละครปรปักษ์ กระทำการขัดแย้งกับพระเอกหรือนางเอก ในเรื่องนี้จึงไม่มีตัวละครปรปักษ์ ซึ่งแตกต่างจากวรรณคดีไทยซึ่งทุกเรื่องมีตัวละครปรปักษ์ อาจเป็นตัวละครเอกหรือตัวละครประกอบที่มีบทบาทเป็นอุปสรรคขัดขวางพระเอก หรือนางเอก

ประหยัด นิชลาพนธ์ ได้ชี้แจงอีกว่าในวรรณคดีตะวันตก ตัวละครที่เป็นปรปักษ์กับตัวเอกหรือพระเอก มีบทบาทไม่เด่นชัด ความเป็นปรปักษ์เป็นเพียงช่วงระยะเวลาใดเวลาหนึ่งในเรื่อง

ดั่งเช่นเทพนิยายของกรีก เรื่อง Phedre แม่เลี้ยงคือ Pheder หลงรักลูกเลี้ยงซึ่งเป็นพระเอกชื่อ Hippolyte แต่พระเอกไม่ชอบ เพราะมีคูรักอยู่แล้วคือ Aricie ซึ่งเป็นเชลยศึกถูกจับมา ทั้งคู่ไม่สามารถแต่งงานกันได้ เพราะตามคำสั่งของพ่อพระเอก คือ Thesee ซึ่งเป็นกษัตริย์สั่งห้ามพระเอกแต่งงานกับ Aricie เหตุนี้พ่อพระเอกจึงเป็นปรปักษ์กับพระเอก ซึ่งเป็นช่วงสั้น ๆ เพราะเดิมก่อนที่พระเอกรักกับ Aricie Thesee ก็รักและปรารถนาดีต่อ Hippolyte ส่วน Phedre ซึ่งหลงรัก Hippolyte แต่ต้องประพடுத்தตนเป็นปรปักษ์กับ Hippolyte เพราะอิจฉา Aricie และเสียใจที่ Hippolyte ไม่รักตน Phedre กล่าวหาต่อ Thesee ว่า Hippolyte เข้าไปปลุกปล้ำตน Thesee จึงสั่งฆ่า Hippolyte ซึ่งความเป็นปรปักษ์ของแม่เลี้ยง (Phedre) ต่อพระเอก (Hippolyte) เป็นในช่วงระยะเวลาหนึ่ง อันเป็นลักษณะอุปสรรคที่กวีสร้างขึ้นเพื่อให้เรื่องหักเหไป เป็นการจบแบบผู้อ่านคาดไม่ถึง

สรุปได้ว่าตัวละครปรปักษ์ในละครตะวันตกคือ ตัวละครที่เป็นศัตรูหรือฝ่ายตรงข้ามกับพระเอกหรือตัวเอก เป็นตัวละครที่เป็นอุปสรรคขัดขวางพระเอกหรือตัวเอกให้ประสบความสำเร็จ ยุ่งยาก ในละครตะวันตกบางเรื่องความขัดแย้งเกิดจาก โครงเรื่องที่กวีสร้างขึ้น มิใช่เกิดจากความขัดแย้งระหว่างตัวละครปรปักษ์กับพระเอกหรือนางเอก กล่าวคือตัวละครปรปักษ์มีบทบาทเป็นเพียงตัวละครประกอบ และในละครตะวันตกบางเรื่องตัวละครปรปักษ์มิได้เป็นอุปสรรคต่อพระเอก ตั้งแต่เริ่มมีบทบาทในเรื่อง แต่มีบทบาทขัดแย้งกับพระเอกภายหลังดั่งเช่นเรื่อง Pheder เป็นต้น หรือความขัดแย้งในเรื่องที่ทำให้เรื่องดำเนินตั้งแต่ต้นจนจบมิได้เกิดเพราะตัวละครปรปักษ์แต่อย่างใด แต่เกิดจากการตัดสินใจที่ผิดพลาดของตัวเอก เช่นเรื่อง King Lear King Lear ตัวเอกของเรื่อง ได้ตัดสินใจผิดพลาดคิดว่าธิดาทั้งสองคน คือ Goneril และ Regan รักตนจริงจึงยกดินแดนประเทศอังกฤษให้ธิดาทั้งสอง และขับไลธิดาคนเล็กซึ่งมีความจริงใจออกไปจากประเทศ หลังจาก Goneril และ Regan ได้ครอบครองดินแดนที่ King Lear ยกให้แล้วก็แสดงความรังเกียจและไม่ต้อนรับไม่เลี้ยงดู King Lear ทำให้ King Lear ต้องได้รับความขมขื่น ทุกข์ทรมานจนเป็นบ้า

ละครประเภท Greek Drama เช่น ละครของเชกสเปียร์บางเรื่องที่สร้างพระเอกแบบ Tragic Hero ตัวละครปรปักษ์ไม่มีความสำคัญ หรือมีบทบาทเด่นเท่าพระเอก ส่วนด้านบุคลิก ลักษณะและลักษณะนิสัยของตัวละครปรปักษ์ในละครตะวันตกยุคเก่า (ศตวรรษที่ 17) เช่นเดียวกับในวรรณคดีสันสกฤต คือ มีความชั่วร้ายอย่างโดดเด่น สามารถแบ่งแยกให้เห็นชัดว่าฝ่ายดี (พระเอก) คือสีขาว และฝ่ายชั่ว (villian) คือสีดำ

ส่วนตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทย เสาวลักษณ์ อนันตศานต์ (ม.ป.ป. : 190) ได้ให้ความหมายตัวละครปรปักษ์ไว้ดังนี้

153529

ตัวละครฝ่ายปฏิปักษ์หรือปรปักษ์ คือ ตัวละครฝ่ายตรงข้ามกับวีรบุรุษหรือตัวละครเอก ตัวละครฝ่ายปรปักษ์มักจะมีลักษณะและบทบาทเป็นตัวร้าย ขาดคุณธรรม ไม่ปฏิบัติตนตามหลักศีลธรรม บทบาทจะเป็นไปในทำนองเดียวกันคือ เป็นผู้ทำให้พระเอกและนางเอกพลัดพรากจากกัน ทำให้ต้องออกติดตามหากัน ผจญภัยกัน หรือมี

ฉะนั้นก็มีพฤติกรรมเป็นฝ่ายตรงกันข้ามคอยอิจฉาริษยา ตัวละครฝ่ายปรปักษ์ในวรรณคดีไทยมักจะเป็นตัวละครประเภทไม่สมจริงเพราะจะมีความร้ายกาจปรากฏอยู่อย่างชัดเจน เป็นแบบนิสัยน้อยลักษณะ (Flat character)

ธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์ (2530 : 514) ได้อธิบายคุณลักษณะและบทบาทของตัวละครปรปักษ์ไว้ว่า “ผู้ร้ายในวรรณคดีแบบฉบับอาจจะเป็นโจร ซึ่งอาจจะหน้าตาดีก็ได้ ผู้ร้ายที่มีหน้าอัปลักษณ์ก็มี ผู้ร้ายอาจอยู่ในลักษณะศัตรูหรือฝ่ายตรงข้ามที่ทำสงครามกับตัวเอกฝ่ายชาย หรือเป็นตัวละครที่เป็นตัวยุ่งทำให้พระเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิงเผชิญความยุ่งยาก” นันทกथा ลำควน (2531 : 140) ได้ให้ความหมายของตัวละครปรปักษ์ไว้ในวรรณคดีการละครว่า “ตัวละครปรปักษ์ คือตัวละครฝ่ายตรงข้ามกับวีรบุรุษหรือตัวเอก ตัวละครปรปักษ์มักมีลักษณะและบทบาทเป็นตัวร้ายขาดคุณธรรม ไม่ปฏิบัติตามหลักศีลธรรม ในวรรณคดีไทยมักเป็นตัวละครประเภทไม่สมจริงมีลักษณะน้อยอย่าง พฤติกรรมของตัวละครปรปักษ์มีแต่ความเลว” สุนนมาลย์ นิมนดิพันธ์ (2532 : 137) กล่าวถึงตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทยว่า “ตัวละครปรปักษ์เป็นตัวละครฝ่ายร้าย ซึ่งจะชั่วร้ายอย่างเดียว” และมาริสตา แสทนกุลศิริศักดิ์ (2532 : 56) ได้อธิบายถึงตัวละครปรปักษ์ไว้ดังนี้ “ตัวละครปรปักษ์หรือตัวร้าย เป็นตัวละครที่ขัดขวางการกระทำของตัวเอก และทำให้เกิดข้อขัดแย้ง (Conflict) และพัฒนาข้อขัดแย้งให้ลุกลามออกไป ลักษณะเช่นนี้ทำให้ตัวละครประเภทนี้เป็นตัวเลวร้ายและเห็นแก่ตัว”

อย่างไรก็ดีตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทย กวีมิได้สร้างให้มีความชั่วร้ายอย่างที่สุดจนเป็นที่รังเกียจของผู้อ่าน ผู้ดูเหมือนกับตัวละครปรปักษ์ในละครสั้นสกฤต คือ มิได้มีลีลาสนิทซึ่งตัดกับสีชาว คือฝ่ายคืออย่างเด่นชัด แต่ตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทยจะมีความชั่วร้ายน้อยกว่า และบางครั้งก็เป็นที่ขบขันแก่ผู้อ่าน ผู้ดูอีกด้วย ดังผลการวิเคราะห์วรรณคดีไทยของกุสุมา รัชมณี (2534 : 188) ที่ว่า

ในวรรณคดีไทยแม้เราจะเชื่อว่าฝ่ายชั่วคือ อริของฝ่ายดี แต่ฝ่ายชั่วมิได้เป็นลีลาดังในวรรณคดีสั้นสกฤต แต่เพื่อแสดงแนวคิดที่ว่า ธรรมะย่อมชนะอธรรม กวีจึงมีข้อกำหนดอยู่แต่ต้นว่า คู่แค้นของฝ่ายดีต้องพ่ายแพ้ ทศกัณฐ์มีความผิดเพราะมุ่งร้ายต่อผู้มีบุญเช่นพระราม ขุนช้างสมควรถูกตำหนิ เพราะเป็นอริของวีรบุรุษเช่นขุนแผน แต่กวีก็มิได้สร้างทศกัณฐ์ และขุนช้างให้ดูร้าย เกเรียวกราด น่ารังเกียจ ฯลฯ เพราะไม่นิยมสร้างตัวละครที่เลวเต็มทีจนผู้อ่านชิงชัง เพียงแต่กำหนดให้เป็นตัวละครที่มีรูปร่างกิริยาท่าทาง หรือคำพูดผิดไปจากปกติดังเช่น ขุนช้างมีรูปร่างน่าขัน “เหมือนผีป่วน” หรือ “ค่างหรือลิงวิ่งมากิด” เพียงพอที่จะเรียกเสียงหัวเราะได้ก็เป็นการลงโทษที่เพียงพอแล้ว ชไมพร วิฑู-ธิรศานต์ มีความเห็นว่า “เหตุผลที่นักประพันธ์ของเราสร้างตัวละครฝ่ายปรปักษ์ให้มีลักษณะอ่อน คงเป็นเพราะลักษณะสังคมไทยที่ไม่รุนแรง และสับสนจนเกินไป” แต่บางครั้งกวีไทยก็เพลินกับการสร้างความขบขันให้แก่อริของตัวเอกจนเกินไป ทำให้เลย

ขีดของความขบขันไปสู่ความรุนแรง ภาวะรุนแรงจึงเป็นตัวแปรที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความ
สงสารผู้ถูกกระทำขึ้นมาได้ เช่น ขุนช้าง จรกา ท้าวสนนุราช เป็นต้น

ความขัดแย้งในเรื่องของวรรณคดีไทยและวรรณคดีสันสกฤต เกิดจากตัวละครปรปักษ์มี
บทบาทขัดแย้งกับพระเอกหรือตัวเอก ซึ่งแตกต่างจากละครตะวันตกบางเรื่องที่ความขัดแย้งในเรื่อง
เกิดจากความขัดแย้งในตัวของผู้ถูกกระทำหรือตัวพระเอก หรือเกิดจากผู้แต่งสร้างโครงเรื่องให้มี
ความขัดแย้ง ตัวละครปรปักษ์ของไทยบางตัวจะเป็นฝ่ายถูกกระทำจากตัวเอก ดังเช่น จรกาเป็น
ปรปักษ์กับอิเหนา แต่เป็นผู้ถูกกระทำจากอิเหนา เป็นต้น ตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่
ใหญ่เป็นตัวละครแบบน้อยลักษณะ (Flat character)

ตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทยมีทั้งที่เป็นเพศหญิง และเพศชาย และมีทั้งที่เป็นมนุษย์
และอมมนุษย์ ประเภทที่เป็นอมมนุษย์นั้นส่วนใหญ่เป็นยักษ์มากที่สุด งานวิจัยเรื่องนี้ได้กำหนดขอบ
เขตของการศึกษาตัวละครปรปักษ์เฉพาะที่ขัดแย้งกับพระเอก โดยตรง ตัวละครปรปักษ์ที่เป็นตัวเอก
และขัดแย้งกับพระเอก โดยตรงในวรรณคดีประเภทบันเทิงคดีของไทยปรากฏว่ามีอยู่ไม่กี่ตัว ได้แก่
ทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ท้าวกรุงพานในเรื่องอุณรุท นางสุนทรหรือนางยักษ์สารตราในเรื่อง
พระรถ ขุนช้างในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นต้น ตัวละครปรปักษ์ส่วนใหญ่มักจะมิบทบาทเป็น
ตัวละครประกอบ ทั้งนี้เนื่องจากกวีไทยนิยมแนวเรื่องการพลัดพราก และการผจญภัยของพระเอก
จึงแต่งให้พระเอกเผชิญกับตัวละครปรปักษ์ไปเรื่อย ๆ ตัวละครปรปักษ์จึงมักจะมีหลายตัว เมื่อ
ตัวละครปรปักษ์ตัวหนึ่งหมดบทบาทไป กวีก็จะสร้างตัวละครปรปักษ์ตัวใหม่ขึ้นมาให้เป็นอุปสรรค
ขัดขวางพระเอกต่อไป เพื่อเป็นการขยายเนื้อเรื่องให้ยาวตามที่กวีต้องการ วรรณคดีไทยประเภท
จักร ๆ วงศ์ ๆ ทั้งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่วนใหญ่จะมีลักษณะดังกล่าวนี้

2.4 ประเภทของตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทย

ในวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีซึ่งมีโครงเรื่อง เนื้อเรื่อง และตัวละครเป็นองค์ประกอบ
ของเรื่องที่ถูกสร้างขึ้นให้สอดคล้องสัมพันธ์กันรวมเป็นเรื่อง ๆ หนึ่งนั้นตัวละครปรปักษ์มีส่วนสำคัญ
ยิ่งที่ทำให้เรื่องเกิดความสนุกสนาน ไร้ใจ ตื่นเต้น ทั้งนี้เพราะตัวละครปรปักษ์มีพฤติกรรมขัดแย้ง
กับพระเอกมีทางใดก็ทางหนึ่ง โดยตัวละครปรปักษ์จะเป็นอุปสรรค หรือศัตรูขัดขวางวิถีชีวิตของ
พระเอกให้ต้องประสบความยุ่งยาก ความเดือดร้อน ความพลัดพราก หรือประสบภัยต่าง ๆ นอก
จากนั้นตัวละครปรปักษ์ยังเป็นองค์ประกอบสำคัญที่กวีใช้เป็นส่วนขยายเนื้อเรื่องให้ยาวขึ้น เพื่อสนอง
ความพอใจของผู้อ่าน หรือในบางกรณีก็ใช้เป็นตัวดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง ดังนั้นตัวละคร
ปรปักษ์บางตัวจึงมีความสำคัญยิ่งกว่าพระเอก หรือบางกรณีก็สำคัญเท่าเทียมกับพระเอก ซึ่งผู้อ่าน
ส่วนใหญ่มักจะถือว่าเป็นตัวละครที่เด่นที่สุดของเรื่อง ตัวละครปรปักษ์บางตัวเป็นที่คุ้นหู คุ้นตา
คุ้นใจผู้อ่านยิ่งกว่าพระเอก ดังเช่น ทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ เป็นต้น อย่างไรก็ตามตัวละครปรปักษ์
หลายตัวในวรรณคดีไทยที่เป็นเพียงตัวประกอบของเรื่อง ดังเช่น ท้าวสนนุราช เฒ่าทศประสาธ
ไวยทัตในเรื่องกาวิ ท้าวจตุพัตร์ ท้าวเทพาสุร ประลัยกัลป์ในเรื่องสิงหนครภาพ เป็นต้น

ตัวละครปรีกษ์ประเภทหลังนี้ผู้ประพันธ์สร้างขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายที่จะดำเนินเหตุการณ์ต่อไปในเรื่องอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งถึงจุดจบของเรื่อง ซึ่งปกติวรรณคดีบันเทิงคดีของไทยก็จะจบด้วยการที่พระเอกนางเอกได้อยู่ร่วมกันด้วยความสุขสถาวร ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าตัวละครปรีกษ์มีความสำคัญยิ่งซึ่งกวีตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ไม่อาจละเลยได้ งานวิจัยนี้จะศึกษาตัวละครปรีกษ์เฉพาะในวรรณคดีสมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นคือ สมัยรัชกาลที่ 1 - รัชกาลที่ 3 เท่านั้น เพราะตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาประเทศไทยได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศในแถบซีกโลกตะวันตกทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม และวรรณกรรม ซึ่งสิ่งเหล่านั้นมีส่วนก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและจินตนาการของกวีไทยในการแต่งวรรณคดี ซึ่งทั้งนี้ย่อมหมายถึงรวมถึงการสร้างตัวละครปรีกษ์ด้วย ตัวละครปรีกษ์ที่นำมาศึกษาในงานวิจัยนี้จะพิจารณาเฉพาะตัวละครปรีกษ์ทั้งหลายที่มีความขัดแย้งกับฝ่ายพระเอก

ตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทยมีหลากหลายตามจินตนาการของกวี และตามธรรมเนียมของการแต่งวรรณคดีไทยในสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ที่เรียกว่าธรรมเนียมนิยมในการแต่งตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทยประเภทที่เป็นอมมนุษย์ ส่วนใหญ่จะเป็นประเภทยักษ์มากที่สุด โดยเฉพาะวรรณคดีไทยในสมัยอยุธยา ทำให้คิดได้ว่าความคิดพื้นฐานของคนไทยส่วนใหญ่ เชื่อว่ายักษ์เป็นเผ่าพันธุ์ที่ดุร้าย น่ากลัว เป็นศัตรูตัวร้ายของมนุษย์มากกว่ามนุษย์ประเภทอื่น ซึ่งความคิดนี้ก็อาจได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดีย เช่น เรื่องมหาภารตรามายณะ ที่แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทย กวีไทยจึงสร้างตัวละครปรีกษ์ให้เป็นยักษ์เสียส่วนมาก อีกทั้งธรรมเนียมนิยมของวรรณคดีไทยประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ซึ่งแนวเรื่องทำนองพระเอกเป็นโอรสกษัตริย์ลอบรักกับธิดาของพระยายักษ์ เมื่อถูกจับได้พระเอกต่อสู้กับพระยายักษ์และฆ่าพระยายักษ์ตาย ดังที่สวนีย์ มกราพันธ์ (2525 : 103) ได้กล่าวว่า “บทละครนอกจักร ๆ วงศ์ ๆ มักจะมีแนวเรื่องทำนองเดียวกันคือ “ลักลูกสาวยักษ์พากันจร แล้วกลับย้อนมาฆ่าพ่อตาตาย” รวมทั้งความเป็นอิสระของกวีที่สร้างให้ตัวละครปรีกษ์เป็นยักษ์ เพื่อให้เรื่องมีความสนุกสนานตื่นเต้นยิ่งขึ้น เพราะความมีอิทธิฤทธิ์นานับประการของยักษ์ที่มากกว่าคนธรรมดา ส่วนตัวละครปรีกษ์ที่เป็นมนุษย์นั้นมีจำนวนไม่มากนัก ลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของตัวละครปรีกษ์ที่เป็นมนุษย์มีความแตกต่างอย่างเด่นชัดจากพระเอก ซึ่งผู้อ่านจะสังเกตเห็นได้ว่าตัวละครปรีกษ์ส่วนใหญ่มิใช่เป็นตัวละครฝ่ายดี ในเรื่องจะแบ่งตัวละครเป็น 2 ฝ่ายอย่างเด่นชัด คือ ตัวละครฝ่ายดี และตัวละครฝ่ายร้าย แต่มีวรรณคดีไทยบางเรื่องที่ตัวละครปรีกษ์เป็นตัวละครที่น่าสงสาร เห็นใจมากกว่าที่จะเป็นตัวร้าย ดังเช่น จรกา ตัวละครปรีกษ์ในเรื่องอิเหนา เป็นต้น

ประเภทของตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทยแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ คือ อมมนุษย์ กับมนุษย์ ดังมีรายละเอียดดังนี้

1. อมนุษย์ ตัวละครปรีกษ์ที่เป็นอมมนุษย์ แบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้แก่ ยักษ์ ครุฑ นาค วิทยาธร และสัตว์

(1) ยักษ์

เรื่องการเกษ

- ท้าวกรุงสิพิน เป็นบิดาของนางมลิทองซึ่งพระการเกษลอบเข้าไปในปราสาทของนางและได้นางเป็นมเหสี

- เสนาของท้าวกรุงสิพินเป็นผู้อาสาท้าวกรุงสิพินจับพระการเกษ

- ท้าวพุดตาน เป็นโอรสของท้าวทานตะวันผู้ครองเมืองหิมวัน ท้าวพุดตานได้รับคำยุยงจากกษัตริย์ 101 นครให้ไปชิงนางสาวหยุดธิดาของท้าวมณฑาซึ่งเป็นคู่หม้ายของพระการเกษ

- พระประยง โอรสของท้าวมะลิวันผู้ครองเมืองหิมพานต์เป็นสหายของท้าวทานตะวัน พระประยงรับอาสาพระบิดาไปจับพระการเกษตามคำขอร้องของท้าวทานตะวันทีให้ไปช่วยรบกับพระการเกษ

เรื่องโคบุตร

- หัศกัณฐ์ หัศกัณฐ์เห็นพระโคบุตรและอรุณกุมารเข้ามาในถิ่นของตน จึงเข้าทำร้ายพระโคบุตรและอรุณกุมาร

- ยักษ์ 4 คน มีหน้าที่เฝ้าสระน้ำ ยักษ์ 4 คนเข้าต่อสู้กับพระโคบุตรเพราะพระโคบุตรขัดขวางมิให้ยักษ์ 4 คนทำร้ายนางมณีสวรรค์และอรุณกุมาร

เรื่องไชยเชษฐ

- ท้าวณพัคค์ กษัตริย์ครองเมืองจักรพัคค์ ท้าวณพัคค์รัก หลงใหลในความงามของนางสุวิญา จึงยกทัพเข้าต่อสู้กับพระไชยเชษฐ

เรื่องไชยทัต

- ท้าวกุเวน กษัตริย์ครองเมืองเวรุจักร ท้าวกุเวนเห็นพระไชยทัตก็คิดจะจับกินเป็นอาหาร แต่พระไชยทัตหนีไปได้

- ท้าวคนธรรพ์ ผู้หลงรักนางทุมพร มเหสีของพระไชยทัต ท้าวคนธรรพ์พยายามที่จะพานางไปอยู่ด้วย แต่ถูกพระไชยทัตขัดขวาง

- ท้าวสนตรา บิดาของนางวรจันท์ซึ่งพระไชยทัตลอบเข้าไปในปราสาทของนาง และได้นางเป็นมเหสี

- สุนทร โอรสของท้าวสนตรา สุนทรเห็นนางวรจันท์อยู่กับพระไชยทัตจึงไปบอกท้าวสนตรา

เรื่องพระรถ

- นางสุนทร นางแปลงตัวเป็นหญิงงามทำให้พระรถสิทธิ์พระบิดาของพระรถ หลงใหลในตัวนาง นางสุนทรพยายามฆ่าพระรถเพราะความแค้น แต่ไม่สำเร็จ

เรื่องพิกุลทอง

- นางยักษ์กานิล นางต้องการฆ่าพระวงกุฏเพื่อแก้แค้นแทนพี่สาวที่ถูกพระ
วงกุฏฆ่าตาย

เรื่องพิมพ์สวรรค์

- กุมภิล ยักษ์กุมภิลจับพระพิมพ์สวรรค์ขังไว้ เมื่อพระพิมพ์สวรรค์เข้าไปใน
สวนของกุมภิล

เรื่องพินสุริวงศ์

- ท้าวณรงค์ บิดาของนางสร้อยสวรรค์ที่พระพินสุริวงศ์ลอบเข้าไปสมัครสังวาส
กับนางในปราสาทของนาง

- วิรุณยวิกหรืออสุรยวิก เป็นทหารของท้าวหนทสูร วิรุณยวิกจับพระพินสุริวงศ์
และนางกานิล 3 คนมาถวายท้าวหนทสูร เพื่อให้ท้าวหนทสูรกินเป็นอาหาร

เรื่องโม่งป่า

- วิรุณยวิก วิรุณยวิกเข้าต่อสู้กับโม่งป่าเพื่อชิงนางนิลวดี แต่ไม่สามารถสู้ได้
- วิรุณยเวก เป็นสหายวิรุณยวิก วิรุณยเวกเข้าร่วมต่อสู้กับโม่งป่าตามคำขอร้อง
ของวิรุณยวิก แต่ต้องพ่ายแพ้แก่โม่งป่า

- ท้าวกุมภัน ท้าวกุมภันโกรธแค้นโม่งป่าจึงเข้าต่อสู้กับโม่งป่า แต่สู้ไม่ได้
- นลราช เป็นสหายของท้าวกุมภัน นลราชยกกองทัพเข้าร่วมต่อสู้กับโม่งป่า
ตามคำขอร้องของท้าวกุมภัน แต่ไม่สามารถสู้กับโม่งป่าได้

เรื่องรามเกียรติ์

- ทศกัณฐ์ เป็นตัวละครเอกฝ่ายปรปักษ์ เป็นผู้ลักพานางสีดามเหสีของพระราม
ไปเมืองลงกา ทำให้เกิดศึกสงครามระหว่างฝ่ายทศกัณฐ์กับฝ่ายพระราม

ในเรื่องรามเกียรติ์ตัวละครที่เป็นยักษ์ ซึ่งเป็นพวกของทศกัณฐ์มีมากมายจัดเป็น
ตัวละครฝ่ายปรปักษ์ทั้งสิ้น ยกเว้นพิเภกเป็นฝ่ายพระราม

เรื่องลักษณวงศ์

- ท้าววิรุณมาศ ท้าววิรุณมาศลักพานางสุวรรณอำภามารดาของพระลักษณวงศ์
ไป ทำให้พระลักษณวงศ์ต้องออกติดตามไปถึงเมืองมยุราของท้าววิรุณมาศ

เรื่องศิลป์สุริวงศ์

- ท้าววงกุฏ ท้าววงกุฏเห็นพระศิลป์สุริวงศ์นอนอยู่ในอุทยานของตนจึงสั่งทหาร
จับพระศิลป์สุริวงศ์ไปขังไว้

เรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์

- กาลจักร กาลจักรลักพานางสุพรรณมเหสีของพระสรรพสิทธิ์เพราะความรัก
ในตัวนาง

เรื่องสังข์ศิลป์ชัย

- ท้าวกุมภกัณฑ์ ท้าวกุมภกัณฑ์ชดชวางมิให้พระสังข์ศิลป์ชัยพานางเกษรสมุณฑาไปคืนแก่ท้าวเสนากฎ ทั้งสองจึงเกิดการต่อสู้กัน

- ท้าววันนุราช พี่ชายของท้าวกุมภกัณฑ์ ท้าววันนุราชยกกองทัพมาพร้อมทั้งท้าวเนกา เพื่อแก้แค้นแทนท้าวกุมภกัณฑ์ที่ถูกพระสังข์ศิลป์ชัยฆ่าตาย

เรื่องสิงห์ไกรภพ

- ท้าวจตุพัตร์ บิดานางสร้อยสุดาซึ่งพระสิงห์ไกรภพแปลงตัวเป็นนกแก้วให้นางนำไปเลี้ยงในปราสาทของนาง ในเวลากลางคืนกลับร่างเป็นพระสิงห์ไกรภพ แล้วอยู่กับนางจนนางตั้งครรภ์

- ท้าวเทพาสุร สหายของท้าวจตุพัตร์เข้าแก้แค้นแทนท้าวจตุพัตร์ด้วยการจับรามวงศ์โอรสของพระสิงห์ไกรภพ และยกทัพไปตีเมืองมารัน

- ประลัยกัลป์ สหายของท้าวเทพาสุร ยกทัพมาช่วยท้าวเทพาสุรรบกับพระสิงห์ไกรภพ

เรื่องสุวรรณศิลปี

- ท้าวอาทิตย์ เป็นบิดาของนางเกษสุริยาที่พระสุวรรณศิลปีลอบเข้าไปหานางในปราสาทของนางและได้นางเป็นมเหสี

- ท้าวไวพัตร์ เป็นผู้ลักพานางเกษสุริยาไปจากพระสุวรรณศิลปีเพราะความรักในตัวนาง

เรื่องสุวรรณหงษ์

- ท้าวสุวรรณวิก เป็นบิดาของนางเกษสุริยงที่พระสุวรรณหงษ์ลอบเข้าไปสมักรสังวาสกับนางในปราสาทของนาง

- พี่เลี้ยงทั้งห้าของนางเกษสุริยง เป็นผู้ลอบฆ่าพระสุวรรณหงษ์ด้วยหอกยนต์

- ยักษ์ 4 คน คือ นนทจิตร นนทกาล บันไลยโกธและบันไลยหาญทั้งสี่เป็นทหารของท้าวกระบิรินทร์ มีหน้าที่เฝ้าสวนของท้าวกระบิรินทร์ ยักษ์ 4 คนนี้จับพระสุวรรณหงษ์เมื่อเห็นพระสุวรรณหงษ์นอนหลับอยู่ในค้ำหนักจันทร์ซึ่งตั้งอยู่ในสวน

- ท้าวศิริกัน เป็นผู้ลักพานางสุวรรณกาศิธิดาของพระสุวรรณหงษ์ไป

เรื่องอุนรุท

- ท้าวกรุงพาณ บิดานางอุษา พระไทรเทพารักษ์อุ้มพระอุนรุทไปส่งให้นางอุษาในปราสาทของนาง พอรุ่งสางก็อุ้มพระอุนรุทกลับ นางพิจิตรเลขาพี่เลี้ยงของนางอุษาไปพาพระอุนรุทมาอยู่กับนางอุษาในปราสาท จนกระทั่งท้าวกรุงพาณจับได้

- ทศमुख โอรสท้าวกรุงพาณ ทศ मुखพบพระอุนรุทอยู่กับนางอุษาจึงนำเรื่องคนทั้งสองไปบอกท้าวกรุงพาณ

(2) ครุฑ ตัวละครปรีกษ์ที่เป็นครุฑและขัดแย้งกับพระเอกปรากฏในวรรณคดีมีเพียงเรื่องเดียวคือ เรื่องไชยทัย พญาครุฑในเรื่องไชยทัตลักพานางทุมพรไปขณะที่นางอยู่ที่เมืองของท้าวภูวน

(3) นาค ตัวละครปรีกษ์ที่เป็นนาคและขัดแย้งกับพระเอกปรากฏในเรื่องสังข์ศิลป์ชัยเพียงเรื่องเดียว คือ ท้าวเนกาหรือท้าวภูษงค์ ท้าวเนกาต่อสู้กับพระสังข์ศิลป์ชัยเพราะไม่ยอมให้พระสังข์ศิลป์ชัยพานางสุพรรณกลับพานางเกษรสมมณฑาตามสัญญาที่ท้าวเนกาให้ไว้กับพระสังข์ศิลป์ชัย

(4) วิทยากร ตัวละครปรีกษ์ที่เป็นวิทยากร ปรากฏในวรรณคดีเรื่องต่อไปนี้
เรื่องพิมพ์สวรรค์

- วิรุณมุข วิรุณมุขขโมยอาวุธของพระพิมพ์สวรรค์ไป ทำให้พระพิมพ์สวรรค์ต้องประสบความลำบาก

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

- พิตยาร พิตยารขโมยพระขรรค์วิเศษของพระสมุทรโฆษไป ขณะที่พระสมุทรโฆษและนางพินทุมดินอนหลับ ทำให้พระสมุทรโฆษและนางพินทุมตีต้องเดินป่า และเกาะขอนไม้ข้ามสมุทรเมื่อเกิดพายุทำให้ขอนไม้ขาด และทั้งสองต้องพลัดพรากจากกัน

(5) สัตว์ ตัวละครปรีกษ์ที่เป็นสัตว์ปรากฏในวรรณคดีไทยเพียงเรื่องเดียวคือ เรื่องไกรทอง ดังนี้คือ

- ชาลวัน ชาลวันคาบนางตะเกาทองไปไว้ในถ้ำของตน เป็นเหตุให้เกิดการขัดแย้งกับไกรทอง ไกรทองอาสาเศรษฐกิจพื่อนางตะเกาทองปราบชาลวัน

- ท้าวรำไพ ปู่ของชาลวัน โกรธแค้นไกรทองที่ไม่รักษาสัจจะในเรื่องนางวิมลาลา จึงสังหารจับไกรทองขังไว้

2. มนุษย์ ตัวละครปรีกษ์ที่เป็นมนุษย์ส่วนใหญ่เป็นฝ่ายที่ด้อยกว่าพระเอกในด้านใดด้านหนึ่งหรือมากกว่าหนึ่งด้าน และส่วนใหญ่แล้วเป็นกษัตริย์หรือเป็นเชื้อสายของกษัตริย์เหมือนกับพระเอก ปรากฏในวรรณคดีเรื่องต่อไปนี้

เรื่องการเกษ

- กษัตริย์ 101 นคร กษัตริย์ 101 นคร มีความรักในตัวนางสาวหยุดธิดาของท้าวมณฑา เมื่อต้องพ่ายแพ้แก่พระการเกษที่ยกศรได้ กษัตริย์ 101 นคร จึงแสดงนิสสัยพาลเข้าโจมตีพระการเกษ

เรื่องขุนช้างขุนแผน

- ขุนช้าง ขุนช้างทำตัวเป็นปรีกษ์กับขุนแผนและพระไวยบุตรชายของขุนแผน เพราะความต้องการเป็นเจ้าของนางวันทอง

เรื่องคาวี

- ท้าวสันนุราช ท้าวสันนุราชเก็บผอบผมของนางจันทร์สุดาได้ หลงใหลในตัวนางจนเป็นเหตุให้เกิดการวางแผนทำลายชีวิตพระคาวี

- เต่าพิศประสาท เป็นผู้อาสาท้าวสันนุราชพานางจันทร์สุดามาถวาย เป็นผู้วางแผนทำลายชีวิตพระคาวี

- ไวยทัต หลานชายของนางคันธมาลีเมียของท้าวสันนุราช ไวยทัตยกทัพมารบกับพระคาวีเพราะความโลภในทรัพย์สมบัติ

เรื่องพระอภัยมณี

- อุศเรน คู่หมั้นของนางสุวรรณมาลี ถูกสินสมุทรกีดกันจนความเป็นมิตรระหว่างอุศเรนกับพระอภัยมณีต้องแปรเปลี่ยนกลายเป็นศัตรู

เรื่องพินสุรวงศ์

- ปุโรหิตพ่อไวยทัต เป็นผู้วางแผนให้ท้าวพินสุรยาบิดาของพระพินสุรวงศ์เนรเทศพระพินสุรวงศ์ออกจากเมืองศรีสวัสดิ์

เรื่องมณีพิชัย

- พระเจ้ากรุงจีน พระเจ้ากรุงจีนวางแผนฆ่าพระมณีพิชัยขณะที่พระมณีพิชัยอยู่ในเมืองปะกิ่งของพระเจ้ากรุงจีน

เรื่องโม่งป่า

- ท้าวพัทฑุมดี ท้าวพัทฑุมดีให้ทหารจับโม่งป่าขังไว้ และสั่งให้ทหารฆ่าโม่งป่าเพราะต้องการนางนิลวดี

เรื่องลิลิตพระลอ

- เจ้าย่าของพระเพื่อนพระแพง เจ้าย่าสั่งทหารล้อมฆ่าพระลอเพราะความแค้นทำให้เกิดเหตุโศกนาฏกรรม ทำให้พระลอและพระเพื่อนพระแพงรวมทั้งคนจำนวนมากต้องตาย

เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์

- กษัตริย์ทั้งสิบ กษัตริย์ทั้งสิบยกโลหะธนูไม่ได้ พ่ายแพ้แก่พระสมุทรโฆษ กษัตริย์ทั้งสิบจึงร่วมกันยกกองทัพเข้าต่อสู้กับพระสมุทรโฆษ

เรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์

- กษัตริย์ทั้งสาม กษัตริย์ทั้งสามหมายปองนางสุพรรณ ประรณาทิที่จะได้นางมาเป็นคู่ครองแต่ไม่สมหวัง กษัตริย์ทั้งสามจึงร่วมกันยกกองทัพเข้าต่อสู้กับพระสรรพสิทธิ์ผู้ได้เป็นเจ้าของนาง

เรื่องสังข์ทอง

- นางจันทา เป็นผู้กำจัดนางจันทน์เพ็ญเมียของท้าวยศวิมลและพระสังข์โอรสออกจากเมือง

- ท้าวสามนต์ บิดาของนางรจนาวางแผนกำจัดเจ้าเงาะ ซึ่งนางรจนาเลือกเป็นคู่ครองและเลี้ยงพวงมาลัยให้

- หกเขย บุตรเขย 6 คนของท้าวสามนต์เป็นฝ่ายปรปักษ์กับเจ้าเงาะถูกพระสังข์ ดัดจุมกและใบหู

เรื่องสังข์ศิลป์ชัย

- ศรีสันต์และกุมารทั้งห้า ศรีสันต์และกุมารทั้งห้าร่วมกันพยายามฆ่าพระสังข์ศิลป์ชัยด้วยการปลุกพระสังข์ศิลป์ชัยให้ตกเหว

เรื่องโล้วต๋ร

- พรานป่า เป็นผู้ลอบฆ่าพระโล้วต๋ร เพราะต้องการนำนางประทุมวดีไปถวายพระราชาราชของตน

เรื่องอิเหนา

- จรกา จรกาขัดแย้งกับอิเหนาเพราะได้เป็นคู่หมั้นกับนางบุษบา ส่วนอิเหนาต้องการนางบุษบาเป็นของตน

2.5 กลวิธีการสร้างและลักษณะนิสัยของตัวละครปรีกษณ์ในวรรณคดีไทย

กลวิธีการสร้างตัวละครปรีกษณ์ในวรรณคดีไทยในงานวิจัยนี้ ศึกษาโดยใช้เกณฑ์การสร้างตัวละครและวิธีการเสนอตัวละครดังที่ได้กล่าวข้างต้นในข้อ 2.2 และในการนำเสนอผลการศึกษาวิธีการสร้างตัวละครปรีกษณ์ ผู้วิจัยขอกกล่าวถึงบุคลิกลักษณะ ลักษณะนิสัยของตัวละครปรีกษณ์รวมทั้งสาเหตุของความขัดแย้งกับพระเอก วิธีการกระทำอันเป็นปรีกษณ์กับพระเอก ความสำคัญรวมทั้งบทบาทของตัวละครปรีกษณ์มากล่าวรวมไว้ด้วยเพื่อให้เห็นถึงภาพรวมของการสร้างตัวละครปรีกษณ์ โดยการศึกษาจะศึกษาไปตามลำดับที่กระทำในข้อ 2.4 และการศึกษาวิธีการสร้างตัวละครปรีกษณ์นั้น จะศึกษาเฉพาะตัวละครปรีกษณ์ที่สำคัญของเรื่องหรือบทบาทเด่นในเรื่องเท่านั้น ทั้งนี้เพราะตัวละครปรีกษณ์ในวรรณคดีส่วนใหญ่มิใช่ตัวละครที่เด่นมากในเรื่อง ตัวละครปรีกษณ์ที่เด่นมากๆ ในเรื่อง เช่น ทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ขุนช้างในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ซึ่งในเรื่องนี้ ธนรัชฎ์ ศิริสวัสดิ์ (2530 : 514) กล่าวว่า “โดยปกติวรรณคดีแบบฉบับของไทยไม่ค่อยให้รายละเอียดเกี่ยวกับผู้ร้ายมากนัก..... ที่น่าสังเกต คือ การเสนอตัวละครมักนิยมนำที่ตัวละครเอกฝ่ายชายและฝ่ายหญิงเป็นหลัก ไม่ค่อยให้รายละเอียดเกี่ยวกับฝ่ายผู้ร้าย” ตัวละครปรีกษณ์ที่เป็นตัวประกอบในวรรณคดีไทยหลาย ๆ เรื่อง ผู้แต่งกล่าวถึงประวัติ บุคลิกลักษณะและลักษณะนิสัยไว้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น หรือบางตัวก็มิได้ให้รายละเอียดไว้เลย กล่าวถึงเพียงบทบาทที่ขัดแย้งกับพระเอกในด้านสาเหตุและวิธีการกระทำอันเป็นปรีกษณ์กับพระเอกเท่านั้น และในวรรณคดีไทยบางเรื่องโดยเฉพาะบทละครนอกสมัยอยุธยาซึ่งเขียนในสมุดไทย เนื้อเรื่องไม่ติดต่อกัน บางส่วนขาดหายไปหรือลบเลือนจนไม่สามารถอ่านได้ จึงไม่สามารถศึกษากลวิธีการสร้างได้ ตัวละครปรีกษณ์ดังกล่าวได้แก่ พระประยงเสนาของท้าวกรุงสมิทมน กษัตริย์ 101 นครในเรื่องการเกษ ท้าวกุเวน

สุนทร พญาครุฑในเรื่องไชยทัต นางยักษ์กานิลในเรื่องพิกุลทอง กุมภิล วิรุณมุขในเรื่องพิมพ์สวรรค์ วิรุณปิก ท้าวณรงค์ ปุโรหิตพ่อไวยทัตในเรื่องพินสุรวงศ์ วิรุณยวิก วิรุณยเวก ท้าวกุมภัน นลราชในเรื่องโม่งป่า ท้าววิณณาษาในเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ท้าวอาทิตย์ในเรื่องสุวรรณศิลป์ พี่เลี้ยงทั้งห้าของนางเกษสุริยง ยักษ์สี่ตน ท้าวศิริกันในเรื่องสุวรรณหงษ์ ท้าววงกฏในเรื่องศิลป์สุรวงศ์ ยักษ์สี่ตนในเรื่องโคบุตร ท้าวเทพาสุร ประลัยกัลป์ในเรื่องสิงห์ไกรภพ ทศมุขในเรื่องอนุรุธพิทยากรในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์ ท้าวรำไพในเรื่องไกรทอง พรานป่าในเรื่องโสวัตร์ และกษัตริย์ทั้งสามในเรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์

2.5.1 อมนุษย์

ยักษ์

เรื่องการเกษ

ท้าวกรงสิทธิมน

ท้าวกรงสิทธิมนเป็นตัวละครประกอบที่ผู้แต่งสร้างให้ขัดแย้งกับพระการเกษ ตัวเอกของเรื่องด้วยสาเหตุที่พระการเกษมาทำให้ท้าวกรงสิทธิมนต้องได้รับความอับอาย เนื่องจากพระการเกษลอบเข้าหานางมลิตทองธิดา ท้าวกรงสิทธิมนจึงต้องการแก้ความอาย ได้ตอบการกระทำที่ผิดไม่ถูกต้องตามประเพณีของพระการเกษ บทบาทของท้าวกรงสิทธิมนที่ผู้แต่งสร้างขึ้นก็เพื่อช่วยขยายเนื้อเรื่อง และเป็นโอกาสให้พระการเกษได้แสดงความเก่งกล้า ความสามารถในการต่อสู้

วิธีการสร้างท้าวกรงสิทธิมนผู้แต่งใช้วิธีการบรรยาย และสร้างพฤติกรรมให้แก่ท้าวกรงสิทธิมนให้ผู้อ่านทราบเกี่ยวกับตัวละครตัวนี้ แต่เนื่องจากต้นฉบับสมุดไทยเล่มที่กล่าวถึงประวัติของท้าวกรงสิทธิมนไม่ปรากฏ แต่จากการศึกษาในฉบับอื่นอาจกล่าวถึงประวัติที่มาให้พอทราบได้

ท้าวกรงสิทธิมนเป็นกษัตริย์ครองเมืองๆหนึ่ง มีมเหสีชื่อนางมาลี มีธิดาเลี้ยงเป็นมนุษย์ชื่อนางมลิตทองซึ่งท้าวกรงสิทธิมนรัก เอาใจใส่นาง ห่วงนางจนนางเป็นลูกแก้ว ๆ ของตนดังในตอนที่ท้าวกรงสิทธิมนเห็นพี่เลี้ยงของนางมาลี ได้ถามถึงนางมลิตทองด้วยความห่วงใยดังกล่าว

เมื่อนั้น	กรงสิทธิมนผู้ทรงศักดิ์
ดูเห็นสาวใช้พระลูกรัก	พระยายักษ์ตรีสดตามทาสา
ลูกเราเป็นกระไรนางทาสี	หลายวันราตรีไม่คืนมา
โขยชุกทุกข์ภัยสิ่งใดหนา	ฤว่าอาเพศเหตุสิ่งใด

(บทละครเรื่องการเกษ เลขที่ 31 ม.ป.ป. : หน้าต้น)

ท้าวกรงสิทธิมนแม้จะรัก ตามใจนางมลิตทองมากเพียงใด แต่เมื่อท้าวกรงสิทธิมนเห็นนางมลิตทองทำผิด ลักลอบอยู่กับพระการเกษในปราสาทของนาง โดยไม่นึกถึงเกียรติยศศักดิ์ศรีของท้าวกรงสิทธิมน ทำให้ต้องได้รับความอับอายขายหน้า เสื่อมเสียเกียรติซึ่งท้าวกรงสิทธิมนไม่

สามารถที่จะรับได้ จึงดำว่านางมลิตองด้วยความโกรธ ความเสียใจในการกระทำของนาง ดังในตอนที่ท้าวกรงสิทธิมนเห็นนางมลิตองร้องไห้ทอดศพระการเกษ

แลเห็นลูกสาวของท้าวไท	ทอดศพร้าให้โศก
ท้าวมาโกรธนักดังอัคคี	ร้องคำเทวีไปทันใด
ลูกกลีมิงมิกแล้ว	คบซู้สู่วไม่กลัวใคร
ชอบจะฟันให้บรรลัย	จะเลี้ยงไว้ใโยอีลาวน
ทำให้กูอายุขยหน้า	แก่หมู่เสนาและไพร่พล
ทำซ้งอหังไม่ฟังคน	สาละวนคบค้าหาเอาเอง
พาลูกอุบาทว์อีชาติข้า	คบซู้สูหาไม่กลัวเกรง
ทำโดยทำไปตามใจเอง	ไม่เกรงตัวกูผู้บิดา

(บทละครเรื่องการเกษ เลขที่ 31 ม.ป.ป. : หน้าต้น)

ท้าวกรงสิทธิมนเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ มีรพีผลเป็นจำนวนมาก เป็นพระยาอภัยที่มีอิทธิฤทธิ์ มีอำนาจ ในยามโกรธท้าวกรงสิทธิมนแสดงท่าทาง ฤทธิเดช ทำให้เป็นที่หวาดกลัวแก่ผู้แวดล้อมเพราะ “สองพระเนตรท้าวแดงดังแสงไฟ” (บทละครเรื่องการเกษ เลขที่ 31 ม.ป.ป. : หน้าต้น) ในยามโกรธท้าวกรงสิทธิมนเป็นผู้ไม่ฟังคำพูด คำทักท้วงตักเตือนของผู้ใด ปล่อยให้ความโกรธเข้าครอบงำความนึกคิดจนขาดสติยับยั้ง แม้นางมาลิกล่าวทัดทานด้วยความหวังดี เมื่อท้าวกรงสิทธิมนจะยกกองทัพไปรบกับพระการเกษ ด้วยเกรงว่าจะเสียทีพ่ายแพ้พระการเกษ แต่ท้าวกรงสิทธิมนกลับแสดงอาการโกรธเคือง พาลดำว่านางมาลี และกล่าวหาว่านางเข้าข้างพระการเกษ ดังคำกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น	กรงสิทธิมนเป็นใหญ่
ได้ฟังกัลยามาปราศรัย	ท้าวไทเรอทรงพระโกรธา
กระที่บปรางค์ผิงผางอยู่ปรางเปรี๊ยะ	พางเพียงจะปลิวขึ้นเวหา
ร้องคำไปลันมิทันช้า	อุบาทว์ชาติข้ามาห้ามปราม
เข้าด้วยกบฏคิดคดมา	อยู่ในปรางค์ปราไม่เกรงขาม
มาเข้าด้วยคนชั่วตัวเห็นงาม	ไม่มาเร่งขามเท่าเกศี

(บทละครเรื่องการเกษ เลขที่ 32 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

ท้าวกรงสิทธิมนนอกจากเป็นผู้โกรธ วู่วามทำตามอารมณ์แล้ว ยังเป็นคนที่หลงตัวเอง คิดว่าตนมีฤทธิ์ มีอำนาจ และมีความสามารถเหนือผู้ใด โดยเฉพาะพระการเกษ ท้าวกรงสิทธิมนเห็นว่าเป็นเพียงมนุษย์ตัวเล็ก ๆ ย่อมด้อยกว่าตนในทุกด้าน ดังคำพูดของท้าวกรงสิทธิมนที่พูดกับนางมาลีว่า

กูจะตีทำไม่ราถอย	ยับย้อยผยผงเป็นฐลี
ให้เห็นฤทธิ์ของยักษ์	ย่อยยับกับที่ไม่หนีกัน

(บทละครเรื่องการเกษ เลขที่ 32 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

นอกจากนั้นท้าวทรงสิพินยังเป็นผู้ที่ยิ่งในเกียรติและศักดิ์ศรีของตน เมื่อพระ
 การเกษกระทำในสิ่งที่ท้าวทรงสิพินเห็นว่าเป็นการดูถูก ดูหมิ่น ทำให้เสื่อมเกียรติ เสียศักดิ์ศรี
 ไม่เคารพยำเกรงตนผู้เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ ท้าวทรงสิพินเห็นว่าเป็นสิ่งที่ให้อภัยไม่ได้ แม้ว่า
 พระการเกษกล่าวคำขอโทษขณะท้าวทรงสิพินยกกองทัพไปล้อมปราสาทของนางมลิทอง แต่
 ท้าวทรงสิพินก็ไม่รับฟัง กลับด่าว่าพระการเกษ ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ทรงสิพินยักขา
ได้ฟังถ้อยคำซ้ำโกรธา	มีพระวาทะตรัสว่าไป
มาทำให้อายขายหน้าตา	แก่หมู่เสนาชาวเวียงไชย
มึงทำไปไม่เกรงใจ	อย่างเรานี้ไชรมิใช่ชาย
มึงมาลองชมประสมสี่	ทำให้เรานี้ได้ความอาย
ไม่คิดน้ำหน้ามาทำได้	ภายหลังจะกลับมาบังคม
มึงทำมาไหว้ให้เอ็นดู	คิดว่ากูรู้ไม่เท่าลม
ให้คิดน้ำหน้าลอบมาชม	ภิรมย์สมสี่มิเกรงใจ
กูจะฆ่ามึงเสียให้มรณา	เสียนอกพาราพระเวียงไชย

(บทละครเรื่องการเกษ เลขที่ 32 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

ด้วยความโกรธแค้นท้าวทรงสิพินสั่งทหารเข้าโจมตีพระการเกษ สั่งทหารยิง
 ปืนเพื่อจะฆ่าพระการเกษ และม้าทรงของพระการเกษ แต่ท้าวทรงสิพิน ทหาร ชาวเมืองถูก
 พระการเกษแผลงศรทำให้เกิดไฟไหม้ เผาบ้านเมือง และถูกไฟเผาตายทั้งหมด ดังคำกลอน

ทหารของเราทั้งน้อยใหญ่	เร็วไวไปจับเอาตัวมา
ยิงปืนสนั่นอยู่ครันคึก	ให้รื่องก้องกึกเป็นโกลา
.....
พระภูธรจับศรมาพาดสาย	ถืองันรายฉนัแผลงศรไป
สนั่นทั้งดงป่าพงไพร	เป็นไฟไปเผาเอาธานี
สิ้นทั้งเวียงไชยประลัยกัลป์	อาศัยไปสิ้นทั้งบุรี
ทั้งองค์ท่านท้าวเจ้าธานี	มอดม้วยเป็นผีทั้งพารา

(บทละครเรื่องการเกษ เลขที่ 32 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

การที่ท้าวทรงสิพิน ทหาร ชาวเมืองตายอย่างทรมาณทั้งนี้ก็ด้วยความโกรธความ
 หลงคนที่ครอบงำจิตใจของท้าวทรงสิพิน

แต่เมื่อท้าวทรงสิพิน ทหาร และชาวเมืองทั้งหลายได้รับการชุบชีวิตจากพระ
 การเกษ ความโกรธ ความหลงในจิตใจของท้าวทรงสิพินก็หมดสิ้นไป มีแต่ความสำนึกในบุญ
 คุณ โดยแสดงความกตัญญูด้วยการกราชสมบัติให้พระการเกษครอบครอง และยอมอ่อนน้อม
 กล่าวคำขออภัยพระการเกษ

ทรงสัพพัญญูพระราชา
เห็นพระโสมนัสผู้ทรงศร
เชิญลงมาเถิดเจ้าทั้งสอง
พ่อไม่ทันคิดผิดเท่านั้น

พินกายบ้ายหน้าเห็นภุช
พระภุชร้องเชิญพระภูมิ
พ่อจะให้เจ้าครองพระบุรี
พระพันปีอย่าโกรธพ่อเลยนา

(บทละครเรื่องการเมือง เลขที่ 32 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

จะเห็นว่าวิธีการสร้างท้าวทรงสัพพัญญูให้มีบทบาท พฤติกรรม ลักษณะนิสัยเช่นเดียวกับกษัตริย์ยักษในบทละครนอกเรื่องอื่นๆ ดังที่จะได้กล่าวต่อไป ซึ่งมีริดาเป็นมนุษย์ และตัวเอกของเรื่องลักลอบเข้าไปอยู่ด้วยอันเป็นความนิยมของการแต่งบทละครในสมัยอยุธยาตอนปลาย และรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ในบทละครเรื่องนี้แตกต่างจากเรื่องอื่นๆ ตรงที่ผู้แต่งมิได้ให้ท้าวทรงสัพพัญญูตายดับสูญไปดังเช่นกษัตริย์ยักษคนอื่นๆ แต่ได้รับการชุบชีวิตให้มีชีวิตขึ้นมาใหม่ ซึ่งจุดนี้ผู้แต่งได้นำเสนอค่านิยมที่ดีของสังคมไทยผ่านตัวละครตัวนี้ในด้านความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ

เรื่องโคบุตร

หัตถ์กัณฐ์

หัตถ์กัณฐ์เป็นตัวละครปรปักษ์ตัวหนึ่งในเรื่องโคบุตรที่มีบทบาทมากกว่าตัวละครปรปักษ์อื่น ๆ ในเรื่องความขัดแย้งระหว่างหัตถ์กัณฐ์กับพระโคบุตรตัวเอกของเรื่องเนื่องมาจากหัตถ์กัณฐ์โกรธ ไม่พอใจที่พระโคบุตรหัวเราะเยาะรูปร่างของตนจึงใช้กำลังเข้าโจมตีพระโคบุตรเพื่อหวังจะฆ่า หัตถ์กัณฐ์เป็นตัวละครปรปักษ์ที่ทำให้พระโคบุตรต้องประสบความยุ่งยากความเดือดร้อน

วิธีการสร้างหัตถ์กัณฐ์ผู้แต่งใช้ทั้งวิธีการบรรยาย พฤติกรรมของตัวละครเอง และจากคำพูด การกระทำของตัวละครอื่น ๆ ทำให้ผู้อ่านได้รู้จักตัวละครตัวนี้ ดังคำประพันธ์

จะกล่าวถึงอสุรีอันมีฤทธิ์
ตัวเป็นยักษ์พื้นล่างเป็นหางปลา
มีแวนแคว้นแดนยาวสิบเก้าโยชน์
พระสยามภูวณูประทานพร
ออกจากถ้ำสำราญขึ้นบานจิต
ด้วยอดสัตว์มัจจามาช้านาน

นามประสิทธิ์หัตถ์กัณฐ์มัจฉา
ทั้งกายาโตพิยี่สิบกร
ตัวเป็นโศคยศย์ในสิงขร
ไครราญรอนราพณ์ร้ายไม่วายปราณ
คะนึ่งคิดจะไปหากัณษาหาร
จากสถานเที่ยวมาในวาริ

.....
หัตถ์กัณฐ์แหวกว่ายมาในน้ำ
เห็นมนุษย์พี่น้องทั้งสองรา
สิงหนาทผาดแผลงสำแดงฤทธิ์
หมายเขม้นเข่นฆ่าเข้าราววิ
ยี่สิบหัตถ์รักรวบพระทรงฤทธิ์

.....
เที่ยวผุดคำวารินกินมัจฉา
มันโกรธาโกรธนักดังอัคคี
ดังจะปิดบังแสงพระสุริย์ศรี
อสุรีธาโถมกระโจนมา
หมายให้กิดอยู่ในมือของยักษ์

พระโคบุตรสุริย์วงศ์ทรงศักดิ์
 พระหัตถ์ขวาดอดธำมรงค์ขว้าง
 ถูกมารร้ายกายกรเป็นท่อนไป
 อสุรินทร์มิได้สิ้นชีวาวาคม
 พลงอ่านเวทแสนประสิทธิ์วิทยา
 เข้าโลดโผนโจนจับสัประยุทธ์
 พระโคบุตรหยุดดอดเอาสังวาล
 สังวาลกลับเข้าองค์พระทรงศักดิ์

.....
 พระขว้างเข้าไปต้องอสุรา
 จนสิ้นเครื่องประดับองค์พระโฉมฉาย
 ยักษ์พิโรธโกรธใจดิ่งไฟกลบปี
 กำลังองค์ทรงเดชเจ็ดข้างสาร
 ครั้นฆ่าตายมารร้ายกลับมากมา
 เสี่ยงพิลึกครั้นครั้นเป็นคลื่นซัด
 ยักษ์จะจับองค์พระทรงธรรม

.....
 องค์เทวศรีแปลงเพศให้ผิดผัน
 ว่ายักษ์นี้มันเลิศประเสริฐชาย
 มันได้พรพระอิศวรผู้ทรงเดช
 เร่งไปหาพญากระบี่มา
 เป็นเชื้อชาติสัตว์ป่าพนาเวศ
 ครั้นบอกแล้วทวาก็คลาไคล

พระกรคว่ำกอดน้องประคองไว้
 หมายจะล้างขุนยักษ์ให้ด้กษัย
 โลหิตไหลโขมลงในกงคา
 ด้วยอำนาจเจ้าดาวดึงส์ไตรตรีงษา
 กลับเป็นมาเจ็ดตนเหลือทนทาน
 ท้องสมุทรเป็นระลอกกระลอกงาน
 ขว้างประหารมารร้ายก็วายชนม์
 ประเดี่ยักษ์เป็นกลับขึ้นสับสน

.....
 พวกยักษ์เกิดมากกว่าหมื่นพัน
 พวกมารร้ายชีวาไม่อาสัญ
 ต่างประจัญโฉมโล่กันไปมา
 พญามารลิตธิศักดิ์ฤทธิ์หนักหนา
 อสุรากลาดกลุ้มเข้ารูมริน
 วายุพัดหอบหวนอยู่ป่วนปั่น
 ด้วยเครื่องทรงป้องกันพระกายา

.....
 เป็นแมงวันบินมาบอกพระโฉมฉาย
 มนุษย์ฆ่ามันไม่ตายอย่าสงคา
 ถ้าแจ้งเหตุแล้วจงจำคำเราว่า
 อยู่ที่เขามิวากลางพงไพร
 เอาเรื่องเดชฆ่ายักษ์จึงด้กษัย
 รีบคืนไปกลับหลังยังวิมาน

(สุนทรภู่ 2529 : 20 - 21)

จากคำกลอนดังกล่าวทำให้รู้จักหัตถ์ขวาคือเป็นยักษ์ที่มีรูปร่างแปลกประหลาด มีร่างกายหน้าตาเป็นยักษ์ มีสี่สิบมือ มีหางเป็นปลาซึ่งทำให้เกิดความขบขันแก่พระโคบุตรและพระอนุชา จนเป็นเหตุให้เกิดความขัดแย้งกัน หัตถ์ขวาคือเป็นยักษ์ที่มีฤทธิ์ มนุษย์ไม่สามารถฆ่าได้นอกจากพระยาลิงเท่านั้นเพราะได้พรจากพระอิศวร มีอำนาจครอบครองพื้นที่ถึง 19 โยชน์ มีความรู้ทางไสยศาสตร์ มีเวทมนตร์คาถาทำให้ร่างกายที่ถูกอาวุธเกิดขึ้นใหม่อีกเรื่อย ๆ ดังที่หัตถ์ขวาคือต่อสู้กับพระโคบุตร เมื่อหัตถ์ขวาคือถูกอาวุธของพระโคบุตรก็ใช้เวทมนตร์ทำให้เกิดร่างขึ้นใหม่เป็นจำนวนมากมาย แต่ในที่สุดหัตถ์ขวาคือต้องจบชีวิต เมื่อพระโคบุตรไปนำพระยาลิงมาต่อสู้กับหัตถ์ขวาคือ ซึ่งการต่อสู้กับพระยาลิงแสดงถึงความกล้าหาญในการรบของหัตถ์ขวาคือ ดังคำกลอน

พญามารฟ้าสารแสนพิโรธ	ยิ่งกริ้วโกรธกัดฟันอยู่ห้วนไหว
ประกาศก้องร้องเหม่อลัยลึงไพโร	แต่ก่อนไม่โอหังเหมือนครั้งนี้
มึงจะให้ใครนั่นไปนอนบน	พลาจตลบโลกไล่กระบี่ศรี
ทั้งหมื่นแสนแน่นมาในเมฆี	ขุนกระบี่โจนโถมโถมประจัญ
ทางกระหวัดปากกัดสองมือกอด	เอาทำสอศฟาดฟัดสะบัดหัน
ถูกลมกลิ้งลึงกัดฟัดกุมภันท์	ยักษ์ประจัญลึงขบตันคอวาง
พวกยักษ์ไล่ลึงจับสัประยุทธ์	อุตุลุดลึงถีบตกน้ำผาง
จมประดักยักษ์เจ็บล้องร้องคราง	ลึงไล่ล้างมารร้ายวายชีวา
จนสิ้นรูปกายสิทธิ์ฤทธิเดช	จะอ่านเวทไม่ชะงัดด้วยสัตว์ป่า
ยังเหลืออยู่แต่ตัวอสุรา	ลึงระอาอ่อนสิ้นกำลังครัน
จึงขว้างเทพธำมรงค์ของทรงศักดิ์	ถูกออกอ็อกสุราจะอาลัย
ลงเขตรุดสุดแรงท้าวกุมภันท์	หัสกัณฐ์ตกลงในคงคา
ค้อยกระเดือกเสือกกายเข้าฝั่งสมุทร	จะสิ้นสุดสูญชีพลังขาร์
เสือกช โลมโซมซาบอาบกายา	ภวานาทิพยมันต์ประสานกาย
ไม่คืนติดต่อดีเหมือนใจนึก	หวนระลึกห้วนไหวหทัยหาย
.....
พอสิ้นคำอสุรินทร์สิ้นชีวิต	ก็ขาดจิตอยู่ยังฝั่งคงคา

(สุนทรภู่ 2529 : 25)

นิทานคำกลอนเรื่องโคบุตรเป็นเรื่องที่มีเนื้อเรื่องไม่จบสมบูรณ์ ซึ่งอาจเป็นเพราะต้นฉบับสูญหายหรือสุนทรภู่ตั้งใจแต่งไว้เท่าที่ปรากฏเนื้อเรื่องอยู่ในปัจจุบันคือ ตอนที่ 14 ขั้บนางอำพันออกจากเมือง ตัวละครปรีภัยที่ขัดแย้งกับพระโคบุตรเป็นเพียงตัวละครประกอบทั้งสิ้นมิใช่ตัวละครสำคัญ หัสกัณฐ์เป็นตัวละครปรีภัยที่มีบทบาทมากกว่าตัวละครปรีภัยอื่น ๆ ในเรื่อง แต่จะเห็นว่าผู้แต่งมิได้สร้างให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครตัวนี้ในทุกด้าน ผู้อ่านจึงเพียงแต่มีความรู้เกี่ยวกับหัสกัณฐ์เพียงแต่ในด้านรูปร่าง ฤทธิเดช ความสามารถในการต่อสู้ ความรู้ (ด้านเวทมนตร์คาถา) ความพิเศษบางประการของความเป็นตัวตน (การได้พรจากพระอิศวร มนุษย์ไม่สามารถมาได้) และนิสัยบางประการ (คร่ำครว้วาม) ซึ่งผู้แต่งมิได้ให้รายละเอียดมากนัก เมื่อพิจารณาจุดประสงค์ของผู้แต่งที่สร้างหัสกัณฐ์ให้มีบทบาทขัดแย้งกับพระโคบุตรก็เนื่องจากเพื่อเสริมบทบาทของพระโคบุตรให้เด่นชัดในด้านความสามารถ ความมีฝีมือในการต่อสู้ ความกล้าหาญ เข้มแข็ง ไม่กลัวภัยอันตรายใด ๆ ความเป็นผู้นำปกป้องคุ้มครองคนที่อ่อนแอกว่า (อรุณผู้ติดตามพระโคบุตรมาและพระโคบุตรรักเหมือนน้อง) ซึ่งก็เพื่อให้พระโคบุตรเป็นพระเอกที่มีคุณสมบัติ ลักษณะตามความนิยมของพระเอกในวรรณคดีไทยที่ต้องมีรูปร่าง กล้าหาญ มีความสามารถในการรบ

เรื่องไชยเชษฐ

ท้าวธรรมพิศตร์

ท้าวธรรมพิศตร์เป็นตัวละครประปรักษ์ที่ผู้แต่งสร้างให้เกิดความขัดแย้งกับพระไชยเชษฐผู้ตัวเอกของเรื่องเนื่องด้วยสาเหตุความรักที่ทั้งสองมีต่อนางสุวิญา และท้าวธรรมพิศตร์เป็นตัวละครประปรักษ์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อนับบทบาทของความเป็นพระเอกของพระไชยเชษฐตามลักษณะของพระเอกในวรรณคดีไทยที่ต้องมีความสามารถในการรบ เอาชนะศัตรูได้ แม้ว่าตามเนื้อเรื่องของบทละครเรื่องนี้พระไชยเชษฐเป็นพระเอกที่ผิดแปลกจากพระเอกในวรรณคดีไทยทั่ว ๆ ไป คือพระไชยเชษฐมีนิสัยขลาดกลัว ไม่มีความกล้า ไม่มีความรู้ ความสามารถในการรบ แต่ตามเนื้อเรื่องการที่พระไชยเชษฐต้องเข้าต่อสู้กับท้าวธรรมพิศตร์ก็ด้วยความจำเป็น เหตุการณ์บังคับให้ต้องกระทำ ทั้งนี้ก็เพื่อให้ท้าวสิงหนครพระบิดาของนางสุวิญาขอมรับ และยกนางสุวิญาให้

วิธีการสร้างท้าวธรรมพิศตร์ให้ผู้อ่านรู้จักนั้นผู้แต่งใช้วิธีการสร้างโดยการบรรยายของผู้แต่ง จากพฤติกรรมของท้าวธรรมพิศตร์ จากคำพูด การกระทำของตัวละครอื่นดังกล่าว

มาจะกล่าวบทไป	ถึงรณพิศตร์ยักษา
ครองเมืองจักรพิตรพารา	แทนบิดาที่สวรรคครไล
พระชนม์ได้ยี่สิบสองปี	ฤทธิเลิศล้ำในภพไตร
นาคครุฑเทวาสุราลัย	พ่ายแพ้ฤทธิไกรอสุรา
พริ้งพร้อมพหลมนตรี	นักสนมনারีทั้งซ้ายขวา
อยู่ในปรำงค์ทองมุกดา	เมื่อเวลามาถึงอสุรี
เขยชมสนมนางใน	มิได้ต้องหยุดยั้งว้ายักษี
นึกจะใคร่สนมاری	ที่โสภิตวงพิศตร์ลัคนา
จะอิงแอบแนบเนนเคลนเกล้า	ต้องเต้าตามแลเส่นหา
ลืมห่มสนมกัลยา	อสุราออกห้องพระโรงชัย
นั่งเหนือแท่นแก้วโสภา	พริ้งพร้อมเสนาน้อยใหญ่
ท้าวจึงเอื้อนอรรดตรีธามไป	ใครได้เห็นลูกสาวเจ้าพารา
บรรดาเมืองขึ้นของเราไสร้	ผู้ใดมีลูกสาวเส่นหา
ที่รุ่นสาวทรงโฉมโสภา	จะขอมาเป็นศรีในกรุงไกร

(บทละครเรื่องไชยเชษฐ เลขที่ 42 2455 : หน้าปลาย)

จากคำกลอนที่ผู้แต่งได้บรรยายไว้กล่าวถึงประวัติของท้าวธรรมพิศตร์ว่าเป็นกษัตริย์ยักษ์ มีอายุ 22 ปี ครองเมืองจักรพิตรแทนพระบิดา เป็นผู้มั่งคั่งมีอำนาจสามารถปราบได้ทั้งในโลกสวรรค์และโลกบาดาลมีชัยชนะเหนือเทวดา นาค ครุฑ มีทหารในบังคับบัญชา มีสนมมากมาย แต่ยังมีขาดมเหสี ซึ่งท้าวธรรมพิศตร์ปรารถนาที่จะได้มาเป็นคู่ครอง

ท้าวธรรมพัคค์ร์มีนิสัยหยิ่งทะนงตน หลงตนว่ามีอำนาจ ฤทธิเดชเหนือผู้ใดไม่เกรงกลัวใคร ถูกผู้อื่น ดั่งคำพูดของท้าวสิงหนทที่พูดกับห้ศรั้งทหารเอกของท้าวธรรมพัคค์ร์ผู้เป็นทูตถือสารของท้าวธรรมพัคค์ร์มาขอนางสุวิญชาธิดาของท้าวสิงหน

สิ้นสารพญามารก็แก่นจิต	ดั่งเพลิงพิชลามไหม้มังสา
คิดจะใคร่ฆ่าทูตให้มรณา	ก็เห็นว่าจะเสียประเพณี
จึงตรัสว่าดูราราชทูต	เราจะ..(ลบ!เลื่อน).....
ธรรมเนียมมีที่ไหนดสุรี	ขอบุตรีมีสารให้ทูตมา
ประเพณีชอบมีบรรณาการ	มาว่าขานองนง้อขอหา
เช่นนี้เห็นคืออย่างไรนา	ข่มเล่นเช่นข้าเป็นแขกเมือง
ก็หากว่าถ้าเป็นลูกสาวท่าน	เขามีสารขอบ้างเหมือนอย่างเรื่อง
มิได้เป็นเจ้าข้าประเทศเมือง	จะเคื่องหรือไม่เคื่องเช่นเรื่องนี้
ถ้าเป็นเมืองประเทศพญามาร	ควรใช้สารไปบังคับข่มขี้
จะตอบไปไซ้ชาวสุรี	ท่านจงเอาคดีไปแจ้งนาย

(บทละครเรื่องไชยเชษฐา เลขที่ 42 2455 : หน้าปลาย)

นิสัยที่โอ้อวดตน ถูกดูหมิ่นผู้อื่น อีกทั้งไม่เคารพผู้ใหญ่ของท้าวธรรมพัคค์ร์ แสดงให้เห็นในคำพูดของท้าวธรรมพัคค์ร์ที่พูดถึงท้าวสิงหน เมื่อท้าวสิงหนปฏิเสธไม่ยกนางสุวิญชาให้

ท่านท้าวเป็นใหญ่ในพารา	มีแต่ว่าจาทำโหวหาร
ไม่เจียมตัวว่าชราภาร	ได้ว่าขานรบศึกสงครามกัน

(บทละครเรื่องไชยเชษฐา เลขที่ 42 2455 : หน้าปลาย)

ท้าวธรรมพัคค์ร์แสดงลักษณะนิสัยเอาแต่ใจตนเอง อดฤทธิอำนาจด้วยการยกกองทัพไปทำสงครามกับท้าวสิงหน กองทัพที่ยกไปใหญ่โตมีทหารมากมายแสดงถึงอำนาจพลความยิ่งใหญ่ของท้าวธรรมพัคค์ร์ ดังคำกลอน

พริ้งพร้อมไพร่พลโยธา	อสุราให้เคลื่อนทัพใหญ่
ห้ศรั้งกรีทัพหน้าคลาไคล	ออกจากกรุงไกรแล้วรีบมา
รถที่นั่งบุษบกบัลลังก์เสขา	คุมวงกงเลื่อนเคลื่อนคลา
งามสง่าแปรกแอกงอน	ธงไชยสูงเยี่ยมนภา
เทียมด้วยพยัคฆมาตีค้อน	สารถึขี้ขับบทธร
ดินดอนสนั่นลั่นไป	มีดพยับอับแสงสุรียา
รีบรินลัดมาในป่าใหญ่	สัตว์สิงหวิ้งตระหนกตกใจ
พลไกรแน่นท้องพนาวัน

(บทละครเรื่องไชยเชษฐา เลขที่ 42 2455 : หน้าปลาย)

นิสัยอีกลักษณะหนึ่งของท้าวรณพัตร์คือเป็นผู้ที่หึงในศักดิ์ศรี รักเกียรติยศชื่อเสียง
ยอมตายดีกว่าต้องเสียเกียรติ ดังคำพูดของท้าวรณพัตร์เมื่อรู้ว่าห้ศรั้งทหารเอกตาย

คิดจะคืนกองทัพกลับพารา	อายกับฝูงเสนายักษ์ไพร่
เสียแรงเรื่องอิทธิฤทธิ์ไกร	ไม่อาลัยเสียตายแก่ชีวา
ตรีศพลางทางสังเสนี	ให้จัดที่ไว้ศพยักขา
เกณฑ์ไพร่ให้เผาศพอสุรา	กว่าจะเสร็จทัพมากลับธานี

(บทละครเรื่องไชยเชษฐา เลขที่ 24 2451 : หน้าต้น)

ในความเป็นผู้บังคับบัญชาท้าวรณพัตร์ให้ความสนิทสนม ความรักผู้ใต้บังคับบัญชา
โดยเฉพาะทหารเอก ซึ่งเป็นคุณสมบัติที่ดีอย่างหนึ่งของผู้นำที่จะสามารถผูกใจทหารไว้ให้เคารพ
จงรักภักดี ดังในตอนที่ท้าวรณพัตร์พูดถึงห้ศรั้งที่ออกรบแทนตนและถูกท้าวสิงหนมาตย์

เมื่อนั้น	รณพัตร์น้อยจิตคิดสงสาร
เห็นห้ศรั้งวายปราณ	พญามารเพียงสิ้นสมประดี
ท้าวร่ำคำสลดแสนทเวษ	ชลเนตรนองพัตร์ท้าวยักษ์
ทหารอื่นหมั่นแสนทั้งธานี	ไม่เทียมฤทธิ์ห้ศรั้งอสุรา
รบไหนชัยชนะทุกครั้ง	โอทีนี้จึงวังมาสังขาร
มาแพ้สิงหนมาตย์	เพราะประมาทกายาจึงบรรลัย

(บทละครเรื่องไชยเชษฐา เลขที่ 24 2451 : หน้าต้น)

ท้าวรณพัตร์เป็นผู้มีความรู้ด้านเวทมนตร์คาถา มีความสามารถในการรบ ท้าว-
รณพัตร์เข้าต่อสู้กับพระไชยเชษฐาอย่างเข้มแข็ง กล้าหาญ แต่ก็ไม่สามารถสู้พระไชยเชษฐาได้ถูก
พระไชยเชษฐาฆ่าตาย

เมื่อนั้น	รณพัตร์ฤทธิ์แรงแข็งขัน
เห็นโยธาล้มตายวายชีวัน	กุมภัณฑ์โกรธนักรดั่งอัคคี
แกว่งกระบองจ้องกระ โจนสำแดงฤทธิ์ มิได้คิดที่จะถอยหนี	
ลงจากรถไล่บุกคลุกคลี	อสุรี โจนจับพระทรงธรรม์
.....
เมื่อนั้น	พระไชยเชษฐาคิดบิณฑิน
รณพัตร์ โจนจับพัลวัน	พระพันยักษบิณฑินกาย
พระจับจิกเกศท้าวยักษ์	ยักษ์ตีมิได้ต้องพระ โจนฉาย
พระเจ้อพระขรรค์ฟันกรทั้งขวาซ้าย	กระเด็นขาดจากกายอสุรี
เมื่อนั้น	รณพัตร์เจ็บพันจะทนกลั่น
ขาดทั้งสองหัตถ์สู้กัดฟัน	คิดพรั่นครันคร้ามขามฤทธิ์
จึงอ่านวิทยามหาประสาน	บันดาลสองหัตถ์มาต่อติด

ชั้นนั่งรถไครทิงไฟพิช

แผลงฤทธิ์จะเข้าสู่พระภูวไนย

.....
เมื่อนั้น

.....
รณพิภคร์ต้องศรพระ โฉมศรี

ล้มผางลงกลางรณณิ

อสุรีเจ็บบัวคเป็นพันไป

ซักรไม่หลุกก็สุดคิ

โลหิตแดงดังหลังไหล

คิดเสียดายราชฐานเวียงไชย

ก้านัดในปราสาทรณา

เคยอยู่เป็นสุขทุกนิรันดร์

ไม่พอที่ชีวันมาสังขาร์

พอลันเสียดิจิตขาดจากอุรา

มรณาอยู่บนราชรถไชย

(บทละครเรื่องไชยเชษฐา เลขที่ 24 2451 : หน้าต้น)

การสร้างท้าวรณพิภคร์ให้มีบทบาทในเรื่องนอกจากที่ผู้แต่งสร้างขึ้น เพื่อเสริมบทบาทของตัวเอกของเรื่องด้านความสารถในการรบตามธรรมเนียมนิยมการแต่งวรรณคดีไทยประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ เราจะเห็นว่าผู้แต่งสร้างท้าวรณพิภคร์ เพื่อให้เนื้อเรื่องของบทละครเรื่องนี้ดำเนินไปอย่างสมเหตุสมผลอีกด้วย ในการที่ท้าวสิงหลจะรับพระไชยเชษฐาเป็นลูกเขย พระไชยเชษฐาควรแสดงความสามรถให้ท้าวสิงหลเห็น ยอมรับในความเก่งกล้า

เรื่องไชยทัต

ท้าวคนธรรพ์

ท้าวคนธรรพ์เป็นตัวละครปรปักษ์ที่มีความสำคัญตัวหนึ่งในบทละครเรื่องนี้ ผู้แต่งสร้างท้าวคนธรรพ์ให้เกิดความขัดแย้งกับพระไชยทัตตัวเอกของเรื่อง เนื่องด้วยนางทุมพรเป็นสาเหตุทั้งท้าวคนธรรพ์และพระไชยทัตต่างก็รักนางทุมพร จึงเกิดการต่อสู้กันเพื่อจะได้เป็นเจ้าของนาง ความขัดแย้งระหว่างท้าวคนธรรพ์กับพระไชยทัตนำไปสู่การเกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ของเรื่อง

ผู้แต่งสร้างท้าวคนธรรพ์โดยใช้วิธีการบรรยายและสร้างพฤติกรรมของท้าวคนธรรพ์รวมทั้งคำพูดของตัวละครอื่น ให้ผู้อ่านได้รู้จักตัวละครปรปักษ์ตัวนี้ ดังคำกลอน

มาจะกล่าวบทไป

ถึงท้าวคนธรรพ์ยักษา

ครองเมืองอินทปัตถารา

ยักษาจะไปประพาสไพร

เที่ยวจับโคถึกอูฐลา

ยักษาจับกินให้อิ่มใจ

คิดแล้วก็จับกระบองชัย

ทำอิทธิฤทธิ์ไกรโผนมา

มาถึง

ยังที่ซึ่งในไพรพฤกษา

ไล่จับเสื่อสาข้างม้า

โคถึกอูฐลาสำราญใจ

จับได้ก็กินเป็นภักษา

.....

ครั้นอืมหน้าสำเร็จเสร็จแล้ว

ใจคองแค้นแค้น

แล้วจึงลุกเที่ยวเที่ยวมา

จึงเห็นอาศรมพระมุนี

คนธรรพ์ค้อย่องมองเข้าไป

ครั้นใกล้ก็เห็นนางโฉมศรี

นั่งอยู่ที่หน้ากุฏิ	กับพระมุณีชาลยชัย
ทรงโหมประโหมใจนัก	ขุนยักษ์ครั้นเห็นก็รักใคร่
อย่าเลยจะขอรไท	เอาไปเลี้ยงไว้เฝ้าพารา
คิดแล้วก็คลานเข้าไป	ก้มเกล้ากราบไหว้เหนือเศศ
แลดูทุมพรกัลยา	ยักยักยังไม่พาทิ
เมื่อนั้น	จึงท้าวคนธรรพ์ยักยัก
กราบลงแล้วทูลซึ่งกิจจา	ตัวข้าอยู่เมืองอินทปัต
โหราท้าวจะได้คู่ครอง	โหมนางอยู่ในไพรศรี
ข้าจึงจากนักราชานี	ร้พลมนตรีไม่เอามา
เที่ยวเสาะแสวงหาคู่	พอมานพบโหมตรุเสนาหา
บุญของข้าแล้วพระเจ้าตา	ข้าขอประทานนางทรมวย
จะเลี้ยงเป็นมิ่งมเหสี	ครองราชธานีเป็นใหญ่
อันนางนักรสนมกรมใน	จะมอบให้เป็นสิทธิ์นางเทวี

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 48 2451 : หน้าต้น)

จากคำกลอนท้าวคนธรรพ์เป็นกษัตริย์ยักษ์ครองเมืองอินทปัต ผู้แต่งสร้างให้เห็นลักษณะของยักษ์คือ กินเนื้อสัตว์เป็นอาหาร ด้านลักษณะนิสัย ซึ่งให้เห็นว่าท้าวคนธรรพ์เป็นผู้มีสัมมาคารวะ เคารพบนอบผู้ทรงศีล และใช้คำพูดแสดงความประสงค์ของตนอย่างชัดเจน อีกทั้งยังรู้จักใช้คำพูดเกลี้ยกล่อมให้คนฟังทำตาม และเห็นว่ามีค่าสำคัญ

ท้าวคนธรรพ์ยังเป็นผู้ที่มีความอดทน อดกลั้นพอควร แม้จะไม่พอใจ โกรธที่นางทุมพรปฏิเสธไม่ยินยอมไปเป็นมเหสีของตน แต่ด้วยความรักและเพื่อให้ได้ดังใจปรารถนา ท้าวคนธรรพ์จึงพยายามพูดจาเอาใจ พูดดีด้วยคำพ้องเพยที่ว่า “น้ำขุ่นอยู่ใน น้ำใสอยู่นอก” ทั้งนี้ก็เพื่อให้นางทุมพรเปลี่ยนใจ

เมื่อนั้น	จึงท้าวคนธรรพ์ยักยัก
แค้นขัดอึดอันในอุรา	ด้วยนางเจรจาไม่เยื่อใย
จำเป็นจำเอาใจติดต่อ	จนจ้อแล้วกล่าวปราศรัย
ดูก่อนทุมพรทรมวย	พี่ได้ทุกขัยากลำบากมา
มนุษย์กับยักษ์เรารักกัน	ข้อนั้นอย่าได้มากังขา
พี่มิให้อายชาวพารา	พี่ยาจะเลี้ยงให้ยั้งนัก
แก้วแหวนเงินทองจะยกให้	ไพร่ฟ้าข้าไททั้งใครจักร
จะยกให้โหมยงนงลักษณะ	แม่บุญหนักอย่าร้อนรนใจ

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 48 2451 : หน้าต้น)

แต่ด้วยวิสัยความเป็นยักษ์ซึ่งมีพินิสัยครุร้าย เมื่อท้าวคนธรรพ์ได้รับการปฏิเสธจากนางทุมพร และยังถูกพระฤาษีจับไล่ ท้าวคนธรรพ์จึงไม่สามารถอดทนต่อไปได้อีก แสดงลักษณะของความเป็นยักษ์ ไซ้กำลังเข้าไล่จับนางทุมพร แต่ท้าวคนธรรพ์ไม่สามารถนำนางไปได้ ถูกพระฤาษีและนางทุมพรรุมตีจนต้องหนีเข้าป่า

เมื่อนั้น
 แค้นด้วยถ้อยคำนางทรมวย
 ลูกขึ้นจะจับตัวนาง
 เข้าถวญจตุคร่าพิลวัน
 พระสิทธิราจึงว่าไอ้ยักษ์
 ดีด้วยไม้เท้าอันเรื่องชัย
 นวลนางทุมพรก็ฉวยไม้
 ออย่าห่างกูไปนะสิกา
 ยักษ์อ่อนใจให้เกรงกลัว
 ยัฆากลวอิทธิฤทธิ์ไกร

คนธรรพ์กริ้วโกรธดั่งเพลิงไฟ
 ว่ากล่าวมิได้เกรงกัน
 พระคาบสเข้าขวางกางกั้น
 ขยั้นเข้าแอบอยู่ว่าไร
 มิ่งนี้คุมเหงกู่เล่นได้
 ล้มไปก็ถีบด้วยบาทา
 เข้าไปก็ตีเอายัฆษา
 อ่านเวทยัฆษาอันเกรียงไกร
 ไซหัวไซคอผลักไซ
 หนีเข้าในไพรพนาว่า

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 48 2451 : หน้าต้น)

ท้าวคนธรรพ์แม้เป็นยักษ์แต่ก็มีความรักที่จริงจั่งมั่นคง หลังจากถูกพระฤาษี และนางทุมพรรุมตีจนต้องหนี เมื่อเวลาผ่านไปไม่นานท้าวคนธรรพ์ก็กลับมาหานางทุมพรอีกหวังว่านางจะเปลี่ยนใจ แต่เมื่อท้าวคนธรรพ์เห็นนางอยู่กับพระไชยทัต จึงแสดงลักษณะนิสัยกลโกงด้วยการวางแผนและใช้เวทมนตร์ปลอมเป็นพระไชยทัต เพื่อจะได้เป็นเจ้าของนางทุมพรตั้งใจปรารถนาดังคำกลอน

มาจะกล่าววบทไป
 ครอบเมืองอินทปัตบุรี
 เราได้ไปขอนางทุมพร
 จำจะไปขออะไร
 ว่าแล้วแต่องค์ทรงเครื่อง
 มือจับกระบองแก้วแพรวพรรณ
 ครั้นมาใกล้สินลาอาศรม
 เห็นเสาธงปักหน้าศาลา
 ครั้นจะเข้าไปให้เห็นกาย
 จึงร้ายเวทกำบังอินทรี
 แอบแลดูอยู่ที่ข้างศาลา
 มนุษย์นั่งเคียงนางโคมตรู

ถึงท้าวคนธรรพ์ยัฆษี
 ยัฆษีคิดรำพึงคณิงใน
 พระโคตมบิดรก็มีให้
 มิให้ก็จะผิดน้ำใจกัน
 รุ่งเรืองเพราะเพริศเจดฉิน
 คนธรรพ์ก็เหาะระเห็จมา
 พระโคตมทรงญาณชาญกล้า
 ยัฆษาก็เหาะตรงลงไป
 ที่ไหนเลยจะได้เห็นนางโคมตรู
 อสุรีเข้าไปมิได้ซ้ำ
 เห็นพระสิทธิธาพุดจายอยู่
 พิศดูแล้วก็มีโกรธา

ดิชะมันมาแต่ไหนหนอ
เรามาของอนง้อเป็นเท่าไร
อย่าเลยเราจะคิดเป็นเล่ห์กล
จะแปลงกายกายาอสุรี
จะคอยไถ่มนุษย์ออกไปป่า
คิดแล้วก็กลับออกไป

.....
เมื่อ

รูปทรงวงพักตร์ประจักษ์ใจ
ครั้นเห็นเดินลับเขาไป
จึงร้ายพระเวทอันศักดิ์

เมื่อ

จะเข้าไปยังบรรณศาลา
จะไปฝากทุมพรกัลยา
แกลังทำปวดเคียรเวียนเกล้า
โซเซแก๊งประทังองค์
ยืนอยู่แต่ นอกไม่เข้าไป

.....
เมื่อ

จวบแก้มแนมนมเขาวมาลัย

พระโคดมจึงยอมให้
เรอด้ครอนให้ไม่โยดี
ทุมพรไม่พินมือยักยี่
วันนี้และจะได้เห็นกัน
จะจดจำกายาให้แม่นมัน
ซ่อนตัวอยู่ที่ต้นไม้ใหญ่

.....
คน

นครรพครั้นเห็นก็จำได้
จำได้ที่เครื่องทรงมา
คนนครรพดีใจเป็นนักหนา
กลับกลายกายาทันใด

พระไชยทัตที่แปลงกายา

จึงเที่ยวเก็บผลพฤษยา
ยักยี่พาดสรแล้วคอนมา
จูดสำหัดเดินเข้าไปถึงอาศรม
กลัวพระโคดมจะจำได้
เรียกให้ทุมพรออกมารับ

.....
คน

นครรพสวามสออดยอศสงสาร
แล้วทำสะท้านไปทั้งตัว

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 48 2451 : หน้าปลาย)

ท้าวคนนครรพเป็นผู้ที่ไม่ค่อยมีความสามารถในเชิงการต่อสู้ ดังในตอนที่ท้าวคนนครรพสู้กับพระไชยทัต เมื่อแผนการปลอมเป็นพระไชยทัตของท้าวคนนครรพถูกจับได้ ท้าวคนนครรพไม่สามารถสู้ได้ หรือในตอนที่ท้าวคนนครรพต่อสู้กับท้าวสนดราก็เป็นฝ่ายแพ้ ถูกท้าวสนดรามาตาย ดังคำกลอนในตอนที่ท้าวคนนครรพสู้กับพระไชยทัต เพื่อแย่งชิงนางทุมพร และตอนที่ท้าวคนนครรพพุดกับพระไชยทัต เล่าเรื่องการต่อสู้กับท้าวสนดร

เมื่อ

ร้ายเวทเปลี่ยนกายกายา
แล้วเข้ากลับกลอกยกย่อน
มนุษย์ห่างไปพอได้ที

.....
คน

นครรพแค้นจัดเป็นนักหนา
ก็กลับเป็นยักยักทันที
ฉวยนางบังอร โฉมศรี
อุ้มนางเทวีเหาะหนีไป

เมื่อนั้น	จึงท้าวคนธรรพ์ยักขา
เห็นศรพระไชยทัตอันศักดิ์ดา	แผลงมากันหน้าเราไว้
เราจะสู้กลัวจะม้วยมรณ	จำจะคืนนางทุมพรส่งให้
คิดแล้วเท่านั้นทันใด	ก็ตรงลงไปยังสุธา
ครั้นถึงจึงส่งนางให้	เจ้าช่างใจน้อยเป็นนักหนา
เราหยอกเล่นดอกอย่าโกรธา	ยักขาเหยยแล้วก็เหาะไป

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 48 2451 : หน้าปลาย)

เมื่อนั้น	ท่านท้าวคนธรรพ์ยักขา
ก้มเกล้ากราบพูลพระราชา	ผ่านฟ้าจึงได้โปรดปราณี
เดิมตัวข้าชี้อาษา	เหาะข้ามพาราราชฐาน
องค์ท้าวสนตราพญาमार	จับพลทหารมารบกัน
เสียทีด้วยม้าอาษา	ตัวข้าจึงม้วยอาสัญ
อัครม้าทรงพระองค์นั้น	สนตราอาธรรมมันจับไว้

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 52 2452 : หน้าต้น)

นอกจากนั้นท้าวคนธรรพ์ยังเป็นผู้มีนิสัยโลก อยากรได้ของของคนอื่นเป็นของตน โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง ท้าวคนธรรพ์ขโมยอาวุธ และม้าทรงของพระไชยทัต ทำให้พระไชยทัตต้องพลัดพรากกับนางทุมพร ดังคำพูดของพระไชยทัต

พระค้อยดำเนินเดินไป	ตามแถวแนวไม้ไพรสณฑ์
พระเทียวติดตามนฤมล	ภูวลจึงทอดพระเนตรไป
เห็นไอ้คนธรรพ์ยักขา	มาม้วยมรณาตัดชัย
พระองค์จึงเดินเข้าไป	เห็นศรพระขรรค์ชัยของราชา
เหตุไฉนจึงมาบรรลัย	ขุนยักขาจึงวอดวาย
อะเอยเอยนิจจา	ทำมิชอบก็มาฉิบหาย
เหตุผลอย่างไรจึงมาตาย	ข้าชอกทั้งกายอสุธา
ชะรอยว่าจะรบกับพาลี	ยักขีจึงม้วยสังขา
เหตุไรไม่เห็นอาษา	เสียดูพาไปไว้แห่งไร

.....
เมื่อนั้น	พระไชยทัตฤทธิไกร
จึงมีวาจาว่าไป	เหตุไรจึงม้วยมรณา
ตัวท่านรบสู้แก่ผู้ใด	จึงม้วยบรรลัยอยู่ในป่า
ตัวท่านก็มีฤทธา	มอดม้วยมรณาด้วยอันใด

อันว่าพญาม้าแก้ว
จนเมียรพลัดพรากจากไป

ท่านเอามาแล้วไปอยู่ไหน
เอ็นดูรอไทจะมรณา

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 52 2452 : หน้าต้น)

แม้ท้าวคนธรรพ์มีนิสัยไม่ดีหลายประการ ทำให้พระไชยทัตได้รับความเดือดร้อนเป็นทุกข์ ต้องพลัดพรากจากนางทุมพร แต่ท้าวคนธรรพ์มีนิสัยที่ดีประการสำคัญคือ มีความกตัญญูกตเวทีต่อผู้มีพระคุณ เมื่อท้าวคนธรรพ์ได้รับการชุบชีวิตจากพระไชยทัต ท้าวคนธรรพ์ยอมเป็นข้ารับใช้จงรักภักดีต่อพระไชยทัตตลอดไป ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ท่านท้าวคนธรรพ์ยักขา
กรั้นได้ชีวิตคืนมา	ยักขาเห็นองค์พระทรงชัย
จำได้ว่าองค์พระไชยทัต	ทรงสวัสดิ์มีมาชุบชีวิตให้
จึงกราบลงปล้นพันใจ	ทูลถามท้าวไฉนไปด้วยพลัน
โปรดเกล้า	มาชุบข้าเจ้าพันอาสัญ
ตัวข้ากับองค์พระทรงธรรม์	ใดผิดแผกกันเป็นมากมาย
โปรดเดิดอย่าให้เป็นเวร	จะขอเป็นข้าพระภาสาย
แต่วันนี้ไปไม่คิดร้าย	รอดตายจะไปด้วยท้าวไท

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 52 2452 : หน้าต้น)

ตั้งแต่ได้รับการชุบชีวิตจากพระไชยทัต ท้าวคนธรรพ์ตามไปช่วยเหลือพระไชยทัต เมื่อพระไชยทัตประสบความเดือดร้อน ความทุกข์ ด้วยความกตัญญูหวังที่จะตอบแทนบุญคุณดังในตอนที่พระไชยทัตถูกท้าวสนธราจิบขังไว้ในกรง ท้าวคนธรรพ์ไปช่วยให้หนีรอดออกมาได้

.....
ลำแดงแสงอิทธิฤทธิ์	จะเข้าโจมตีอยู่วุ่นวาย
บัดนั้น	วาทีหนีรับกระสับกระส่าย
ไม่รู้จู่เข้าทำวุ่นวาย	จะหยุดยั้งตั้งกายก็ไม่ทัน
สู้พลางหนีพลางก็พาวิ่ง	ชิงกันขึ้นหน้ากลัวอาสัญ
วาทีก็หนีไปด้วยกัน	จะประจัญมีดมนเป็นพันใจ
เมื่อนั้น	ท่านท้าวคนธรรพ์ยักขา
ลำแดงแสงอิทธิฤทธา	ตีกรงเหล็กอาษาพันใจ
เข้าตีกรงเหล็กทันใจ	ก็เียนยับไปปีป่น
วิ่งเข้ากราบบาทท้าวดล	รีบร้อนทอดเครื่องบรรณาการ
.....

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 53 2450 : หน้าปลาย)

ผู้แต่งสร้างท้าวคนธรรพ์ให้เกิดความขัดแย้งกับตัวเอกของเรื่อง ทำให้เกิดเหตุการณ์อื่น ๆ สืบเนื่องตามมา ท้าวคนธรรพ์จึงเป็นตัวละครปรปักษ์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้เรื่องขยายออกไป และจะเห็นว่าผู้แต่งสร้างท้าวคนธรรพ์ให้มีลักษณะที่สมจริง มิใช่ร้ายแต่เพียงอย่างเดียวเหมือนดังตัวละครปรปักษ์ที่เป็นยักษ์ตัวอื่น ๆ ท้าวคนธรรพ์มีทั้งดีและร้ายอยู่ในตัวเฉกเช่นมนุษย์ทั่วไป ท้าวคนธรรพ์จึงเป็นตัวละครตัวหนึ่งที่ทำให้บทละครเรื่องไชยทัตมีความน่าสนใจชวนอ่าน ชวนติดตาม

ท้าวสนตรา

ท้าวสนตราเป็นตัวละครปรปักษ์อีกตัวหนึ่งที่มีความสำคัญต่อบทละครเรื่องไชยทัต บทบาทของท้าวสนตราเน้นคุณสมบัติของตัวเอกของเรื่องในด้านความเก่งกล้า สามารถในการสู้รบอันเป็นลักษณะของพระเอกในวรรณคดีไทย

ผู้แต่งสร้างท้าวสนตราให้เป็นปรปักษ์กับพระไชยทัต เนื่องด้วยสาเหตุจากความโกรธแค้นและท้าวสนตราต้องการตอบโต้การกระทำที่ไม่ถูกต้องเหมาะสมของพระไชยทัต ท้าวสนตราจึงประกาศความเป็นศัตรูกับพระไชยทัต เข้าต่อสู้และถูกพระไชยทัตฆ่าตาย

กลวิธีการสร้างท้าวสนตราผู้แต่งใช้วิธีการสร้างโดยใช้วิธีการบรรยาย ร่วมด้วยจากการกระทำ คำพูดของท้าวสนตราและตัวละครอื่นที่พูดถึงท้าวสนตรา ทำให้ผู้อ่านรู้จักประวัติสถานภาพ บุคลิกลักษณะ ลักษณะนิสัยของท้าวสนตรา รวมทั้งสาเหตุที่ท้าวสนตราเกิดความขัดแย้งกับพระไชยทัต

ตามประวัติท้าวสนตราเป็นกษัตริย์ยักษ์ครองเมืองชนบท มีมเหสีชื่อนางเกษมาลี มีธิดาชื่อนางวรจันทร์ มีโอรสชื่อสุนทร ดังคำพูดของท้าวคนธรรพ์ที่พูดกับพระไชยทัต และจากคำบรรยายของผู้แต่ง

.....	วรจันทร์มีอยู่จะชักให้
โถมงามประหลาดดั่งवादไว้	เป็นบุตรโไทท้าวสนตรา
อันน้องของนางบังอร	ชื่อเจ้าสุนทรยักษา
อายุยังเยาว์กุมารา	ร่วมครรรภ์มารดาเดียวกัน
มาถึง	ยังเมืองชนบทกรุงใหญ่
ลงยังสวนขวัญทันใด	ซ่อนชুমอยู่ในอุทยาน
	(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 52 2452 : หน้าคั่น)

เมื่อนั้น	นางเกษมาลีศรีใส
ได้ฟังศัวัรกให้หนักใจ	นางทราวม้วยทูลห้ามพระสามี
	(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 53 2450 : หน้าปลาย)

ท้าวสนตราเป็นกษัตริย์ที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม มีความโลภ อยากได้ของของคนอื่นมาเป็นของตนโดยไม่คำนึงถึงความถูกต้อง ดังคำพูดของท้าวคนธรรพ์เล่าถึงสาเหตุของการเสียชีวิต

ให้พระไชยทัตฟัง เนื่องมาจากการกระทำของท้าวสนทรานำทหารเข้าโจมตีท้าวคนธรรพ์ขณะมีม้าเหาะข้ามเมืองชนบท ท้าวคนธรรพ์แพ้ถูกท้าวสนทรานำตาย หลังจากนั้นท้าวสนทรแย่งชิงเอาพระยาม้าของพระไชยทัตไป ดังคำกลอน

เดิมตัวข้าชื่ออาชา	เหาะข้ามพาราราชฐาน
องค์ท้าวสนทรพญามาร	จับพลทหารมารบกัน
เสียที่ล้วยม้าอาชา	ตัวข้าจึงม้วยอาสาญ
อัสครม้าทรงพระองค์นั้น	สนตราอาธรรพ์มันจับไว้

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 52 2452 : หน้าต้น)

ท้าวสนทรเป็นบิดาที่รักลูกอย่างยิ่งโดยเฉพาะนางวรจันทร์ ท้าวสนทรรัก เอาใจใส่ทะนุถนอม ตามใจนาง กอยคูแล กำชับที่เลี้ยงและเหล่านางกำนัลให้คอยดูแล ป้องกันนางมิให้เกิดอันตรายใด ๆ ดังจะเห็นได้จากคำพูดของท้าวสนทรที่พูดกับนางวรจันทร์และนางศรีชญา พี่เลี้ยงของนางวรจันทร์ เมื่อนางวรจันทร์มาขออนุญาตไปเที่ยวอุทยาน

เมื่อนั้น	ท่านท้าวสนทรยักษ์
ทั้งนางวรรัตนผู้มารดา	เสน่หาลูกรักใครจะทัน
จูบเกล้าจูบผมชมเชย	ลูกเอ๋ยจะไปสวนขวัญ
ไปแล้วลูกแก้วมาแต่วัน	นักสนมกำนัลจงเอาไป
แล้วสั่งกำชับศรีชญา	พี่เลี้ยงตรวจตราเอาใจใส่
เอ็งเป็นผู้ใหญ่กูไว้ใจ	จงระวังระไวเจ้าวรจันทร์

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 52 2452 : หน้าต้น)

ท้าวสนทรเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งในเกียรติ รักศักดิ์ศรี มียอมให้ผู้ใดมากระทำการที่เป็น การหมิ่นเกียรติของตนได้ ดังนั้นเมื่อท้าวสนทรรู้ว่าพระไชยทัตลักลอบมาอยู่ร่วมกับนางวรจันทร์ ในปราสาทของนาง ท้าวสนทรเกิดความโกรธ ความแค้นเป็นอย่างยิ่ง เพราะท้าวสนทรถือว่าการกระทำของพระไชยทัตเป็นการล่วงอำนาจของตน ดูหมิ่น ไม่ให้เกียรติตน ไม่นับถือตนผู้เป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในหมู่มัธยม ทำให้ได้รับความอับอายขายหน้า เสียศักดิ์ศรี ดังคำบรรยายของผู้แต่ง และคำพูดของท้าวสนทรที่พูดกับพระไชยทัต

เมื่อนั้น	ท่านท้าวสนทรฤทธิไกร
ได้ฟังโกรธาตะละไฟ	ดังจะไหม้ใครภพเป็นธุลี
ใครหนองอาจอหังการ	ล่วงมาคุมแหงยักษี
จะสังหารให้ม้วยชีวี	ยักษีกริ้วโกรธคือไฟฟอน
กระที่บาทผาด โผนโจนดวง	อำนาจเกรงครึกกึกก้อง
ตาแดงคังแสงไฟฟอง	มีสนั่นทั้งท้องธานี

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 52 2452 : หน้าต้น)

เวย ๆ อย่าแต่งลมมาพาที	กูนี้จะฟังอย่าสงสัย
ลูกกูรักคังดวงใจ	เลี้ยงไว้จะได้เป็นศรีเมือง
มาทำโอหังบังอาจ	ฝูงมารจะประมาทฟังเฟื่อง
ลือทั่วสถานบ้านเมือง	เอาอะไรมาเปลี่ยนที่ความอาย
แม่นตัวเรมอดม้วยมรณา	ความอายจะขายหน้าสูญหาย
ถึงตัวเราจะวอดวาย	กูไม่เสียดายเท่าเสียดักดิ์

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 53 2450 : หน้าปลาย)

นอกจากท้าวสนศรามีนีสัยหยิ่งในเกียรติ รักศักดิ์ศรีอย่างยิ่งแล้ว ท้าวสนศรายังเป็นผู้ตั้งอยู่ในความหลงผิด คิดว่าตนมีอำนาจ ความยิ่งใหญ่ ฤทธิเดชเหนือใคร ๆ ไม่มีผู้ใดเทียบเทียมได้ ดังคำพูดของท้าวสนศราที่พูดกับพระไชยทัต

มาทัน	พญามารขบพันให้หมั่นไส้
จึงมีวาจาแล้วว่าไป	เวยมนุษย์จัญไรอหังการ์
หัวมึงจะปลิดปลิวไป	ด้วยฤทธิไกรของยักษ์
พวองค์พระราชธิดา	ของกูหนีมาด้วยอันใด
มาทำโอหังบังอาจ	เชื้อชาตินามกรเป็นไฉน
ถิ่นฐานชานเมืองอยู่แห่งไร	เชื้อวงศ์พงศไหนดจึงหยาบช้า
ตัวเราก็มีอานุภาพ	ปราบได้ทั้งแปดทิศา
ตัวท่านก็มีศักดิ์	มาต่อฤทธาอย่าหนีกัน

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 53 2450 : หน้าปลาย)

สำหรับนางวรจันทร์แม่ท้าวสนศรารักคังดวงใจ แต่เมื่อนางทำในสิ่งที่ท้าวสนศราถือว่าผิด ไม่ดี ไม่ถูกต้องตามจารีตประเพณี อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงความไม่เคารพเกรงกลัว ทำให้ท้าวสนศราต้องได้รับความอับอายขายหน้า ความรักกลายเป็นความโกรธ ท้าวสนศราจึงด่าว่านางด้วยความโกรธแค้นเมื่อนางมาราบขอโทษท้าวสนศรา ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	พญามารกริ้ว โกรธดั่งเพลิงไหม้
กระที่บพระบาทควาดไป	มึงไม่กลัวพ่ออิวรจันทร์
ทำให้กูได้อับยศ	ลือหมดเมืองแมนแดนสวรรค์
ยังไม่กลัวพ่อมาขอมัน	ถ้อยคำรำพันตามชอบใจ
ทั้งตัวของมึงอิวรจันทร์	กูจะห้าหน้ามิให้นับขึ้นได้
มึงมารอหน้ากูว่าไร	เร่งไปบัดนี้อย่าได้ช้า
.....
อิวรจันทร์รำพันว่า	จะเกรงกลัวบิดาก็หาไม่

มิ่งว่าเป็นผัวของมิ่งไซร์	ใครยกยอขอให้จะใครรู้
เฝ้ามาวิงวอนอ่อนขอ	ให้พ่อไฉ่ยายอดดู
ลูกอัปลักษณ์มิ่งรักชู	กูไม่ให้ย้อย่าไยดี

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 53 2450 : หน้าปลาย)

ความโกรธของท้าวสนทราที่มีต่อพระไชยทัต และนางวรจันทร์เป็นไปอย่างรุนแรง
ดูได้จากการแสดงออกของท้าวสนทราที่เนรมิตร่างกายให้ใหญ่โต แผลงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ มือทั้งยี่สิบ
ถืออาวุธนานาชนิด พร้อมทั้งจะห้าพันฆ่าฟันพระไชยทัต ดังคำบรรยายของผู้แต่ง

เมื่อนั้น	ท่านท้าวสนทรายักษ์
ได้ฟังถ้อยคำวาที	อสุรีโกรธใจดั่งไฟฟ้า
ทำให้อายกับเสนี	เทวีจันตรีจะติได้
นาคมนุชย์ครุหาจะโยไฟ	น้อยใจเสียทีกุเลียงมา
ความแค้นแสนเจ็บเพียงอกหัก	พญายักษ์บี้มจะม้วยสังขาร์
ดั่งเพลิงลุกไหม้ในกาย	ยักยาดำแดงฤทธิ์โกร
เขี้ยวออกออกข้างละสามวา	นิมิตกายาให้โตใหญ่
สูงเยี่ยมเทียมฟ้าสุราลัย	ทำอิทธิฤทธิ์โกรให้พิลึก
กระที่บพระบาทอยู่ก็กก้อง	โลดโผนโจนร้องอู่ก็อังก
เช่นเขี้ยวคำรามอยู่ครามครึก	หัตถ์ยี่สิบจวบอาวุธพลัน
มือหนึ่งฉวยได้พระแสงหอก	แกว่งกลอกแพรวพรายฉายฉิน
มือสองฉวยได้เกาทัณฑ์	มือสามคว้าพระขรรค์อันศักดิ์ดา
มือสี่ฉวยได้พระแสงง้าว	มือห้ากุมดาวอันคมกล้า
มือหกนั้นยกปืนยา	มือเจ็ดคว้าจักรฤทธิ์รอน
มือแปดฉวยได้คทาท้าว	มือเก้านั้นนำวพระแสงศร
มือสิบหยิบได้คทาธร	ทั้งยี่สิบกรก็ครบครัน
จัดสรรอาวุธไม่วางเว้น	โลดเต็นกวัดแกว่งดั่งจักรผิน
มันดีที่นี้จะเห็นกัน	กูจะหันในหันขึ้นได้

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 53 2450 : หน้าปลาย)

ด้วยความโกรธแค้นรวมทั้งจิตใจที่ขาดความเมตตา ไม่รู้จักการให้อภัย เมื่อผู้ทำผิด
มาขอโทษ ยอมรับความผิด ท้าวสนทราจับพระไชยทัตมาขังไว้ให้ได้รับความทรมาน ทั้งนี้เพื่อลบ
ความอับอาย การถูกดูหมิ่น เมื่อพระไชยทัตสามารถหนีรอดไปได้เพราะความช่วยเหลือของท้าว
คนธรรพ์ และกลับไปอยู่กับนางวรจันทร์ในปราสาทของนาง ท้าวสนทรายกกองทัพไปต่อสู้กับ
พระไชยทัต เพื่อจะฆ่าพระไชยทัต แต่กลับถูกพระไชยทัตฆ่าตาย ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ท่านท้าวแสนตราชักขี
สั่งให้รื้อพลโยธา	ตามพระภูมิไปทันใด
มาถึงพร้อมทัพท้าวแสนตรา	จะคณนานับไม่ได้
ไม่ทันยังพลสกลไกร	เข้าไล่สัပ္พทไปมา
แสนตราทรงช้างสารใหญ่	ไล่พลสกลไกรมาหนักหนา
จับไอ้มนุษย์กับอาชา	ฆ่าเสียให้ได้ในบัดนี้
.....
เมื่อนั้น	ท่านท้าวแสนตราชักขี
ต้องศรร้อนใจสุริ	ชักขีล้มลงกับสุธา

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 54 2450 : หน้าต้น)

ท้าวแสนตราแม้จะโกรธนางวรจันทร้มากมาย จนเกือบจะฆ่านางได้ แต่เมื่อท้าวแสนตราไม่มีโอกาสที่จะอยู่ดูแล ปกป้องนางอีกต่อไป ก่อนตายท้าวแสนตราให้อภัยนาง และแสดงความรัก ความห่วงใย หน้าที่ของบิดาเป็นครั้งสุดท้าย ด้วยการสั่งสอนอบรมนางในการประพฤติปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดี ดังคำกลอน

เหลียวเอยเหลียวสบ	พบนางวรจันทร้แสนหา
วรจันทร้ลูกรักเจ้าพ่ออา	ฆ่าพ่อเสียแล้วให้จำตาย
จนถึงจะสิ้นชีวิตแล้ว	ความรักลูกแก้วยังไม่หาย
รักเจ้าเท่าถึงตัวตาย	พ่อจะวายชีพแล้วนะแก้วตา
เจ้าอยู่ด้วยองค์พระภูมิ	พ่อจะสอนเทวีไปเมื่อหน้า
อตล่ำฟ้าองค์พระราชา	อย่าให้ผ่านฟ้าเธอกินใจ
พิษศรร้อนรุ่มกลุ้มจิต	สุดคิดพ่อแล้วไม่ทนได้
เข้าสู่สวรรคาลัย	บัดใจก็มีวามรณา

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 54 2450 : หน้าต้น)

จะเห็นว่าผู้แต่งสร้างท้าวแสนตราให้เป็นปรปักษ์กับพระไชยทัตด้วยความขัดแย้งของทั้งสองตัวละครนี้มีชีวิตเป็นเดิมพัน เมื่อท้าวแสนตราตาย ความขัดแย้งจบลง ปัญหาระหว่างท้าวแสนตรากับพระไชยทัตที่ผู้แต่งผูกขึ้นมา จัดเป็น โครงเรื่องย่อยที่ทำให้โครงเรื่องใหญ่ขยายออกไป ท้าวแสนตราจึงเป็นตัวละครปรปักษ์ที่ทำให้เกิดการดำเนินเรื่อง ทำให้เรื่องขยายออกไป รวมทั้งทำให้เรื่องมีความสนุกสนาน และจะเห็นว่าผู้แต่งสร้างท้าวแสนตราได้สมจริงในด้านความเป็นพ่อ บทบาทของความเป็นพ่อของท้าวแสนตราปรากฏอย่างชัดเจนทั้งในคำบรรยายของผู้แต่ง และจากพฤติกรรมของท้าวแสนตรา ซึ่งทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงการกระทำของท้าวแสนตราที่มีต่อพระไชยทัตและนางวรจันทร้

เรื่องพระรุด

นางสุนทรานางสารตรา

นางสุนทรานางสารตราเป็นตัวละครประปรักษ์สำคัญในบทละครเรื่องพระรุด
ขัดแย้งกับพระรุดตัวเอกของเรื่องด้วยสาเหตุความอาฆาตพยาบาทของนางที่มีต่อพระรุด และ
นาง 12 คนซึ่งเป็นมารดาและป้าของพระรุด ผู้แต่งสร้างนางสารตราให้เป็นตัวละครประปรักษ์เพื่อ
สร้างเหตุการณ์สำคัญของเรื่องและโยงไปสู่การเกิดเหตุการณ์อื่น ๆ ในเรื่อง ความขัดแย้งระหว่าง
นางสารตรากับพระรุดเป็นความขัดแย้งที่เป็นโครงเรื่องใหญ่ของบทละครเรื่องนี้ วิธีการสร้างนาง
สารตราให้ผู้อ่านรู้จักใช้ทั้งวิธีการบรรยายของผู้แต่งและจากพฤติกรรมของนางสารตราเอง

คามประวัตินางสารตราเป็นยักษ์นิ เป็นเจ้าเมืองครองเมืองทานตะวันสืบต่อจากสามี
ที่ตายไป นางเป็นยักษ์ที่มีฤทธิ์เดช เก่งกล้า มีความสามารถในการปกครองยักษ์ทุกคนในเมือง
ทานตะวันให้เคารพ เชื่อฟัง เกรงกลัว อยู่ในอำนาจได้ แม้นางสารตราเป็นยักษ์ที่เป็นคนละเผ่า
พันธุ์กับมนุษย์ กินมนุษย์เป็นอาหารนอกเหนือจากสัตว์อื่น ๆ มีพื้นนิสัยที่ดุร้าย แต่เมื่อนางสารตรา
พบกับนาง 12 คนซึ่งเป็นมนุษย์ นางก็รักและเอ็นดูนาง 12 คนอย่างยิ่ง รับนางทั้ง 12 คนเป็นลูก
ของนางอันแสดงถึงลักษณะนิสัยของนางสารตราว่าเป็นผู้มีใจเมตตา อ่อนโยน รักเด็ก ดังคำกลอน
ตอนที่นางปลอบโยนนาง 12 คน ให้หยุดร้องไห้ คลายความกลัว รวมทั้งสร้างความมั่นใจใน
ความปลอดภัยแก่นางทั้ง 12 คน

เมื่อนั้น

แลเห็นสิบสองกุมารี	นวลนางสารตรายักษ์
ปลอบพลาทางเข็ดชลดนัยน์	เข้ามาโศกตรงพักตรา
อันพวกเขาทั้งหลายบรรดา	กลัวเกรงเขาไผ่ฟังแม่ว่า
ถ้าเจ้าเข้าไปอยู่ในบุรี	เป็นข้าแม่สิ้นอย่ากลัวเกรง
แม้ผู้ใดมันไม่กลัวเกรง	แม่มิให้ใครทำคุมเหง
แม่นี้จะทำโทษทัณฑ์	อย่าเขงลูกน้อยสิบสองรา
ด้วยแม่เป็นใหญ่ในพารา	ให้มันเข็ดหลาบจงหนักหนา
	จงแจ้งกิจจาอย่าตกใจ

(บทละครเรื่องพระรุด เลขที่ 1 2451 : หน้าปลาย)

เมื่อนางสารตราเตรียมจะไปรับนางทั้ง 12 คนเข้าเมืองทานตะวัน นางสั่งให้ทหาร
ชาวเมืองแปลงกายเป็นมนุษย์เพื่อมิให้นาง 12 คนกลัว จัดเตรียมกองทัพเพื่อไปรับนาง 12 คน
เตรียมอาหารอย่างดี เครื่องแต่งตัว เครื่องประดับมีค่าสวยงามไว้ให้นางทั้ง 12 คน พร้อมทั้งสั่ง
กำชับเหล่านางกำนันให้ดูแล เอาใจใส่ คอยปรนนิบัติรับใช้นาง 12 คน ให้ได้รับความสุข ความ
สะดวกสบาย ดังคำประพันธ์

จึงดำรัสตรัสสั่งพวกเสนา	อย่าช้าจงเร่งมาคหมาย
ให้ตระเตรียมมรดกแก้วอันแพรวพราว	กระบวนแห่ทั้งหลายจงพร้อมกัน

เราจะรีบไปรับพระลูกกรีก
พวกท่านทั่วทั้งทานตะวัน
ให้เป็นมนุษย์ทั้งพารา
ใครมีทำตามกำหนดพจมาน

.....
ครั้นแจ่มแจ้งแสงสีทินกร
สิบสองนางตื่นจากที่ไสยา
แล้วเสรีจางสั่งพนักงาน
สร้อยสังวาลย์บานพับอันรื้อ
กรรเจียกจอนปะวะหล้ากำไล
เครื่องประดับสำหรับหน่อขัตติยา
นางจัดแจงแต่งให้สิบสองนาง
แล้วดำรัสตรัสสั่งฝูงกำนัล
สายสวาทปรารถนาสิ่งอันใด
แม้ผู้ใดทำให้เคื่องวิญญา

ยังหยุดพักอยู่ที่พนาสัตย์
จงแปรผันกลับเพศจากหมู่มาร
ราษฎรเสนาแลทวยหาญ
จะสังหารชีวิตให้บรรลัย

.....
ศศิธรล่วงลับในเวหา
ก็สรรสรงพักตราด้วยวารี
จัดของมาประทานสิบสองศรี
เข็มขัดจี้อามรงค์คล้องกรณ
รัดเกล้าเพชรเจียรระในคิงเลขา
ล้วนแต่เพชรภักษัตราดูพรายพรรณ
งามอย่างนางฟ้าบนสวรรค์
อย่าให้พระลูกนั้นเคื่องวิญญา
จงตามใจลูกน้อยเสนาหา
จะลงโทษโทษาชีวาวาย

(บทละครเรื่องพระรถ เลขที่ 1 2451 : หน้าปลาย)

แต่เมื่อนาง 12 คนหนีจากไป ความรักของนางสารตราที่มีต่อนาง 12 คน ก็กลายเป็นความแค้นอย่างรุนแรง นางอาฆาตพยาบาทนางทั้ง 12 คน รวมไปถึงพระรถโอรสของพระรถสิทธิ์และนางเกาน้องคนสุดท้ายท้องในเหล่านาง 12 คน นางแปลงร่างเป็นหญิงงามใช้ชื่อใหม่ว่า สุนทรา เมื่อนางได้เป็นมเหสีของพระรถสิทธิ์ นางทำเสน่ห์ให้เวทมนตร์ทำให้พระรถสิทธิ์รัก หลงใหลนาง ความแค้น ความอาฆาตที่มีอยู่ในจิตใจของนางสารตราและจิตใจที่ชั่วร้ายตามเผ่าพันธุ์เดิม นางให้พระรถสิทธิ์สั่งจับนาง 12 คนไปขังไว้ คุกนั้นขังนางทั้งสองข้างทุกคน ยกเว้นนางเกาคัก นัยน์ตาเพียงข้างเดียว ส่วนพระรถนางวางแผนฆ่าด้วยการสร้างทำเป็นไม่สบาย และให้พระรถสิทธิ์สั่งพระรถไปนำมะม่วงหาวมะนาวโห่ที่เมืองทานตะวันเพื่อจะให้นางเมรีธิดาฆ่าพระรถ แต่เมื่อพระรถสามารถกลับมาได้นำมะม่วงหาว มะนาวโห่มาให้นาง นางพาลหาเรื่องพุดจาใส่ร้ายพระรถ เพื่อให้พระรถสิทธิ์โกรธ และใช้เล่ห์กลมารยาเพื่อให้พระรถสิทธิ์สั่งฆ่าพระรถ ดังคำกลอน

อย่าเลยเราจะแปรคิดแก้การ
ว่ามีไซ้ม่วงหาวมะนาวโห่
เมื่อนั้น
นางปีดของเสียปล้นทันใด
ฤาพระโถมตรูไม่รู้จัก
ช่างปั้นรำมารยาตาเป็นมัน

ให้ภูบาลกริ้วโกรธพิโรธใจ
จะพาโลแก้แค้นทดแทนให้
นางสุนทราแกล้งว่าไม่ปราศรัย
เอาอะไรมาบอกหลอกกัน
เยื้องยักโยยกเหยกพุดเสกสรรค์
แกล้งกันจะให้บรรลัยลาญ

นี่แน่พระองค์อย่าทรงเชื่อ
ลูกตื่นบีบคั้นข้าของสาธุกรรม

คนจี้ครอกหลอกเหลือทำห้าวหาญ
แกล้งประจานพระองค์ไม่กลัวเกรง

.....
เมื่อนั้น
แกล้งทำโกรธศั้วว่าพิวพัน
ให้ทำยกับลูกดูถูกแม่
ดูเอาเด็กภูวไนยอย่าใจเบา

.....
สุนทราเคื่องขุ่นให้หุนหัน
ลูกของทำวนั้นมาเกินเรา
เที่ยวเชื่อนแซพ้อด่ามาว่าเขา
ลูกเค้าเช่นนี้ไม่ศิโย

(บทละครเรื่องพระรถ เลขที่ 2 2456 : 16 - 20)

.....
เห็นมีช่องที่ตรงศั้วเพราะศั้วโปรด
น้องโกรธใครพวงศั้วศั้วตรีไม่ทักทาน
จะวกเวียนเอาเสี้ยนเข้าบ่งหนาม
จะทดแทนให้มันสมที่กวนใจ
ทำแกล้งหวนครวญครางทางรำพัน
พระรถน้อยให้ไปเก็บมะม่วงหวา
อันโรคน้องก็ทวีมีมากไป
จะแกล้งน้องให้ม้วยด้วยประสงค์
ฤจะเที่ยวเตร่จแต่เร่ไป
ทูลแล้วทำเป็นโศกา
สะอื้นอ่อนอ่อนโอนนรกาย

.....
พิฆาตโทษผู้ใดพระไม่หาญ
เตือนให้ผลาญชีวิตให้บรรลัย
จะทูลความให้มันสาเล็ดตาไหล
แล้วทรมวยทำร้องก้องปรางค์
พระทรงธรรมรู้บ้างฤอย่างไร
ได้ยื่นข่ามาแล้วหาเห็นไม่
เพราะลูกชายภูวไนยคนอาธรรม
ไปหลงลูกหลงเมียอยู่ที่ไหน
แกล้งให้เชื่อนซ้ากว่าจะตาย
ชลนาไหลหยดไม่ขาดสาย
ฟุ่มฟายชลเนครด้วยมารยา

(บทละครเรื่องพระรถ เลขที่ 1 2456 : 13 - 14)

เมื่อนางสารตราถูกพระรถจับได้ว่านางมิใช่มนุษย์ นางจึงกลับร่างเป็นยักษ์ตามเผ่าพันธุ์เดิม แผลงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ แสดงความดุร้าย อาละวาด ทำให้เกิดความวุ่นวายไปทั้งวัง นางยังแสดงนิสัยหยาบซ้าด้วยการด่าว่าพระฤาษีที่มาช่วยพระรถ และเข้าต่อสู้กับพระรถอย่างสุดความสามารถเพื่อจะฆ่าพระรถ แต่นางไม่สามารถสู้ได้ ถูกพระรถฆ่าตาย ดังคำกลอนต่อไปนี้

.....
ครั้นค่อยเลื่อมสร้างห่างเทวศ
ตาแดงคังแสงอัคคี
เสียงสะเทือนเลื่อนลั่นสนั่นก้อง
ปล้จับนักสนมกรมใน

.....
กลายเพศเป็นนางยักษ์
แผลงอิทธิฤทธิ์สนั่นไป
ปรางค์ทองเพียงจะคว่ำกะมาหงาย
ตกใจวิ่งลี้บไม่สมประดี

.....
เมื่อนั้น
เห็นฤาษีชี้หน้าด่าประจาน

.....
นางยักษ์ฤทธิกรโง่หาญ
ก๊งการอะไรโกลมา

รักษาศीलกินกรรมพิศกำหนด
จะมาช่วยชิงชัยให้เข้ามา

ช่างตอหลดสารแนแก่เร่ร่ำ
อ้ายตาชีป่าช้าไม่กลัว

.....
เมื่อนั้น
พระรถรับต่อรองว่องไว

.....
นางมารคุโลดกระโดดไล่
ใครปลั่งพลาตมาดหมายจะมาฟัน

.....
ได้ที่พระขว้างแหวนไป
อสุรีล้อมผางกลางแผ่นดิน

.....
ปีกอกแทบบรรลัษชีพลิ้น
กรขาดกายดินอยู่เอกรา

.....
เมื่อนั้น
เห็นนางมารเสือกแน่นอยู่แคยัน
ต้องกายนางมารสะท้านดิน

.....
พระรถฤทธิแรงแข็งขัน
พระกรนั้นโค้งกำพดปรากฏชัย
ก็สูญสิ้นชนม์ชีพตักขัย

(บทละครเรื่องพระรถ เลขที่ 2 2456 : 23 - 24, 33 - 34, 50)

ก่อนตายนางสารตรายังแสดงความคูร้าย ความอาฆาตพยาบาทด้วยการด่าว่าชาวเมือง
ที่มารุมคูตน กล่าวคำอาฆาต จองเวรชาวเมือง ดังคำประพันธ์

.....
เมื่อนั้น
กัศเคี้ยวเคี้ยวกรามพลุ่งปล่านใจ
จึงร้องด่าว่าเขี้ยพวกมนุษย์
ทุกอ้ายสัตว์หน้าขนปนกับลิง
พวกมึงกุกินสิ้นอีกโข
มึงพวกเหยื่อเถื่อนกินจนสิ้นปราณ

.....
นางมารเคื่องหนักเพียงตักขัย
มือตีค้นหาไม่จนใจจริง
อ้ายหัวหลุดเคนบาทกูดอยากยิง
ทำกรุ่งกริ่งจองหองทำนองการ
ยังโยโสหาเฮอ้ายเดรจนาน
เองอย่าหาญว่าไปกูไม่กลัว

.....
บัดนั้น
พวกมนุษย์สามัญด้านจัญไร
เป็นเรือดไรรินยุงได้มุงกัด
เป็นปลิงทากเกาะกินสิ้นทั้งเป็น

.....
นางมารเพียงว่าเสือดตาไหล
กูไซรีจะขอคิดต่อเวร
ให้สาหัสยากแค้นแสนเข็ญ
ขอจองเวรหมายมาตราบทุกชาติไป

(บทละครเรื่องพระรถ เลขที่ 2 2456 : 36 - 37, 38 - 39)

เราจะเห็นว่านางสารตราเป็นตัวละครที่มีความขัดแย้งอยู่ในตัว คือมีทั้งความอ่อนโยน
เมตตา กรุณา จิตใจเปี่ยมไปด้วยความรัก และตรงกันข้ามมีความคูร้าย โหดเหี้ยม หยาบช้ำ ซึ่ง
เมื่อพิจารณาจากเหตุการณ์ในเรื่อง ก็แสดงให้เห็นว่าผู้แต่งสร้างบุคลิก ลักษณะนิสัยนางสารตราได้
สอดคล้องสัมพันธ์กับเนื้อเรื่องเป็นอย่างดี ทำให้นางสารตราเป็นตัวละครที่ค่อนข้างสมจริงมีทั้งดีและ
ร้ายอยู่ในตัว มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเนื่องจากสภาพเหตุการณ์แวดล้อม

นางสารตราหรือนางสุนทรานอกจากผู้แต่งสร้างขึ้น เพื่อใช้ในการสร้างเหตุการณ์สำคัญของเรื่องแล้ว นางสารตรายังเป็นตัวละครปรีภักษ์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อเสริมบทบาทความเก่งกล้าสามารถในการรบของพระรตอีกด้วย ซึ่งทำให้พระรตมีลักษณะตามความนิยมในความเป็นพระเอกในวรรณคดีไทย และนอกจากนั้นบทบาทของนางสารตรายังทำให้บทละครเรื่องพระรตมีความเข้มข้น สนุกสนาน มีรสชาติ ชวนอ่านอีกด้วย

เรื่องรามเกียรติ์

ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์เป็นตัวละครปรีภักษ์สำคัญในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้น เพื่อดำเนินเรื่อง ผู้แต่งสร้างทศกัณฐ์ขึ้นเพื่อโยงเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องให้ดำเนินสืบเนื่องกัน โดยมีทศกัณฐ์เป็นแกนกลาง จุดรวมของเรื่องอยู่ที่ทศกัณฐ์เพียงตัวเดียว การสู้รบระหว่างฝ่ายทศกัณฐ์กับฝ่ายพระรามที่ยืดเยื้อเป็นเวลานานเนื่องมาจากสาเหตุทศกัณฐ์หลงใหลในความงามของนางสีดามเหสีของพระราม เกิดความรักความปรารถนานางจึงทำการลักนาง และนำไปไว้ในอุทยานเมืองลงกาของตน ด้วยสาเหตุนี้จึงทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างทศกัณฐ์กับพระราม เกิดการสู้รบกันขึ้น ฝ่ายทศกัณฐ์มีทั้งโอรส อนุชา หลาน สหายเข้าทำสงครามกับฝ่ายพระรามซึ่งก็เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ทุกครั้ง ผู้นำทัพและทหารของทศกัณฐ์ถูกฝ่ายพระรามฆ่าตาย ในที่สุดเมื่อทศกัณฐ์ยกกองทัพไปสู้รบกับพระราม ในการต่อสู้ครั้งสุดท้ายทศกัณฐ์ถูกพระรามฆ่าตาย เมื่อจบบทบาทของทศกัณฐ์ สงครามระหว่างสองฝ่ายก็ยุติ เหตุการณ์สำคัญของเรื่องสิ้นสุด ส่วนเหตุการณ์อื่น ๆ ที่เกิดตามมาเพื่อให้เรื่องสมบูรณ์ขึ้น หรือทำให้เรื่องมีความยาวมากขึ้น ดังเหตุการณ์การสู้รบระหว่าง พระพรต พระสัตรุดกับ ไพนาสูริวงศ์โอรสของทศกัณฐ์กับนางมณโฑซึ่งเป็นเนื้อเรื่องที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อแสดงความสามารถของพระพรตและพระสัตรุด ซึ่งจะเห็นว่าการทำสงครามระหว่าง พระพรต พระสัตรุดกับ ไพนาสูริวงศ์คล้ายคลึงกับการรบระหว่างพระรามพระลักษมณ์กับทศกัณฐ์ ไม่ชวนติดตาม ไม่น่าสนใจ เราใจเหมือนตอนทศกัณฐ์ทำสงครามกับพระราม

วิธีการสร้างทศกัณฐ์ ผู้แต่งใช้วิธีสร้างตัวละครตัวนี้โดยการบรรยายของผู้แต่งเอง การใช้พฤติกรรม การกระทำของทศกัณฐ์ และคำพูด การแสดงออกของตัวละครอื่น ๆ ในเรื่อง เพื่อให้ผู้อ่านได้รู้จักทศกัณฐ์ เนื่องจากทศกัณฐ์เป็นตัวละครสำคัญของเรื่อง การสร้างตัวละครตัวนี้ของผู้แต่งเมื่อศึกษาแล้วจะเห็นว่าผู้แต่งสร้างทศกัณฐ์ให้ผู้อ่านได้รู้จักในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านประวัติที่มาจากในอศิตชาติและชาติปัจจุบัน สถานภาพ บุคลิกลักษณะ ลักษณะนิสัยทั้งส่วนดีและไม่ดี พฤติกรรมตั้งแต่วัยเด็กจนถึงวัยผู้ใหญ่ ในด้านประวัติความเป็นมาของทศกัณฐ์ ผู้แต่งได้บรรยายไว้ดังนี้

มาจะกล่าวบทไป
ตั้งแต่พระสยมกฤษณ

ถึงนนทน้ำใจกล้าหาญ
ประทานให้ล้างเท้าเวา

อยู่บันไดไกรลาสเป็นนิจ	สุราฤทธิ์ดับหัวแล้วลูบหน้า
บ้างให้ตักน้ำล้างบาป	บ้างถอนเส้นเกศาว่านไป
จนผมโกรันโล้นเกลี้ยงถึงเพียงหู	ดูเงาในน้ำแล้วร้องไห้
ฮึดฮัดขัดแค้นแน่นใจ	ตาแดงดั่งแสงไฟฟ้า
.....
น้อมเศียรบังคมแล้วทูลไป	จะขอพระเจ้าไตรโลกา
ให้นี้ข้าเป็นเพชรฤทธิ์	จะชี้ใครจงม้วยสังขาร
.....
วันนี้จะได้เห็นกัน	ขบฟันแล้วชี้นิ้วไป
ต้องสุพรรณเทวานาคี	ดั่งพิฆอสูรไม่ทนได้
ล้มฟาดกลาดเกลื่อนลงบันได	บรรลัยไม่ทันพริบตา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่มที่ 1 2506 : 56 - 57, 58)

จากคำบรรยายของผู้แต่งและพฤติกรรมของทศกัณฐ์ทำให้ทราบว่าประวัติความเป็นมาของทศกัณฐ์ เจ้าเมืองลงกาในอดีตชาติชื่อนนทก มีฐานะต่ำต้อย มีหน้าที่ล้างเท้าเทวดาอยู่ที่บันไดเขาไกรลาส ถูกเทวดาที่มาให้ล้างเท้าเยาะเย้ยหยอกเย้าด้วยการตบหัว ดึงผมจนหัวล้าน นนทกได้แต่โกรธแค้น แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรตอบแทนเทวดาเหล่านั้นได้ จึงไปขอพรพระอิศวรให้มีนิ้วเพชรสามารถชี้ใครให้ตายได้ทันที เมื่อนนทกได้พรจากพระอิศวรแล้ว ใช้นิ้วเพชรชี้เทวดาที่มาให้ล้างเท้าเพื่อแก้แค้นที่เคยถูกเทวดาทำร้าย ทำให้เหล่าเทวดาตายเป็นจำนวนมาก

การแก้แค้นของนนทกล่วงรู้ไปถึงพระอิศวร พระอิศวรจึงให้พระนารายณ์มาปราบ พระนารายณ์แปลงร่างเป็นนางอัปสรซึ่งงามยิ่งมาล่อนนทก ด้วยนิสัยเจ้าชู้ นนทกจึงเกี่ยวพาราตี และหลงกลพระนารายณ์ที่รำล่อหลอกให้นนทกรำตาม จนนิ้วเพชรชี้ตัวเองตาย ซึ่งก่อนตายนนทกได้ต่อว่าพระนารายณ์ พระนารายณ์จึงให้นนทกไปเกิดใหม่ มีสิบเศียร สิบพักตร์ ยี่สิบกรซึ่งมีอาวุธครบมือ และมีอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ

ชาตินี้มีงมีแต่สองหัตถ์	จงไปอุบัติเอาชาติใหม่
ให้สิบเศียรสิบพักตร์เกรียงไกร	เหาะเหินเดินได้ในอัมพร
มีมือยี่สิบซ้ายขวา	ถือคทาอาวุธนุศร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 2506 : 63)

ด้วยคำบัญชาของพระนารายณ์ นนทกจึงมาเกิดในชาติใหม่มีรูปร่างลักษณะและคุณสมบัติดังที่พระนารายณ์ประกาศไว้ทุกประการ โดยเกิดเป็นโอรสของท้าวลัสเตียนและนางรัชดา มีชื่อว่า ทศกัณฐ์เป็นบุตรคนโต มีน้องร่วมครรภ์ คือ กุมภกรรณ พิเภก พุชน์ ขร ตริเศียร และนางสามนังกา

เมื่อนั้น	ฝ่ายนางรัชคามเหลือ
องค์ท้าวลัสเตียนธิบตี	เทวีมีราชบุตรวา
คือว่านทกมากำเนิด	เกิดเป็นโอรสา
ชื่อทศกัณฐ์กุมารา	สิบเศียรสิบหน้ายี่สิบกร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 2506 : 64)

ในเรื่องรูปร่างลักษณะของทศกัณฐ์ นาคะประทีป (2510 : 29) ได้กล่าวไว้ว่า
 “ตามปกติทศกัณฐ์ควรมีหน้าเดียวสองมือเหมือนคนสามัญ ต่อแผลงฤทธิ์จึงมีสิบหน้า ยี่สิบมือ
 ดังข้อความซึ่งกล่าวถึงเมื่อทศกัณฐ์เห็นนางสามนักขาถูกตัดตีนสิ้นมือว่า”

เมื่อนั้น	ทศเศียรสุริย์วงศ์รังสรรค์
เห็นน้องท้าวแสน โศกจาบัลย์	กุมภัณฑ์ตระหนกตกใจ
ทั้งเห็นโอรสกรรมจุกขาด	กรบาทคว้นสิ้นเป็นหนองไหล
พระยายักษ์กริ้ว โกรธคือไฟ	อันใหม่ทั่วทั้งจักรวาล
โจนจากแท่นแก้วบัลลังก์ทรง	เรียกหมู่จตุรงค์ทวยหาญ
แล้วแผลงฤทธิ์ไกรชัยชาญ	ด้วยกำลังขุนมารอันศักดิ์ดา
กลับเป็นสิบพักตร์ยี่สิบกร	สูงเงือมอัมพรเวหา
กายนั้นใหญ่หลวงมหิมา	ดุตั้งภูผาอัศจรรย์
สิบพักตร์เปล่งเนตรยี่สิบดวง	โชติช่วงดั่งแสงสุริยฉิน
สิบปากกระดากลิ้นเคี้ยวฟัน	เสียงสนั่นดังเขาพระเมรุทรุด
กระที่บบาทผาดโผนกระโจนร้อง	กึกก้องฟากฟ้าอึงอูด
มือหนึ่งจับศรฤทธิ์รุทธ	มือสองนั้นยุคพระขรรค์ชัย
.....
อาวุธนั้นครบยี่สิบหัตถ์	แกว่งกวัดไวว่องดั่งจักรผัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 2506 : 164)

ทศกัณฐ์นอกจากมีรูปร่างเหมือนคนธรรมดาในยามปกติ และมีสิบพักตร์ ยี่สิบกรใน
 ยามโกรธและยามแสดงอิทธิฤทธิ์แล้ว ทศกัณฐ์ยังสามารถเนรมิตร่างกายให้มีความสง่างามเป็นที่
 หลงใหลแก่ผู้พบเห็น แม้แต่พระรามก็ยังตะลึง หลงชมความงามของทศกัณฐ์ จนลืมน้าวศร
 ดั่งบทกลอนที่กล่าวถึงในตอนรบครั้งสุดท้าย ก่อนสิ้นสุดสงครามระหว่างพระรามกับทศกัณฐ์ว่า

เห็นรูปทศเศียรกุ่มภัณฑ์	งามล้ำทวัญทวาราศี
ผิวพรรณผุดผ่องทั้งอินทรีย์	หมู่กระบี่หลงไหลไปทุกคน
บ้างชมว่างามประหลาดตา	แต่เราเห็นมาทุกแห่งหน
รูปใครในพื้นสุชาติล	จะงามพันรูปนี้ไม่มีเลย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 3 2506 : 511)

ทศกัณฐ์เป็นกษัตริย์ยักษ์ที่ยิ่งใหญ่ มีฤทธิ์เดชและอำนาจอย่างยิ่ง มียศศักดิ์และชื่อเสียงปรากฏไปทั่ว แต่เป็นชื่อเสียงในทางไม่ดีทั้งสิ้น อำนาจของทศกัณฐ์เป็นที่เลื่องลือทั้งในแดนยักษ์ และแดนสวรรค์ แม้เหล่าเทวดาก็ยอมอยู่ในอำนาจ ยอมเป็นข้ารับใช้ทศกัณฐ์ ดังบทกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น	ทศเศียรสุริยวงศ์ยกยา
ได้ผ่านโกโคศวรรยา	เป็นมหาจรรโลงเลิศไกร
ครั้นบิดุเรศสวรรคต	เลื่องชื่อลือยศแผ่นดินไหว
อันหมู่เทวาสราลย์	ก็เอามาใช้อยู่อตรา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 2506 : 133)

ความมีฤทธิ์เดชของทศกัณฐ์ได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์แก่หมู่เทพเจ้า และเทวดาทั้งหลาย เมื่อครั้งที่เขาไกรลาสเอียง เพราะวิรุพหกขว้างสังวาลไปมาสารภุ แล้วไปถูกเขาไกรลาส ทศกัณฐ์สามารถทำให้เขาไกรลาสตั้งตรงได้ด้วยกำลังของตนเพียงคนเดียว โดยได้เนรมิตร่างกายให้ใหญ่โตสูงใหญ่กว่าเขาพระสุเมรุ แล้วจับเขาไกรลาสวางให้ตรงตามเดิม นับว่าทศกัณฐ์มีความสามารถเหนือเทวดา ดังคำกลอนต่อไปนี้

ทูลแล้วถวายบังคมลา	ออกมานิมิตอินทรี
ใหญ่เท่าบรมพรหมาน	ตระหง่านเงื่อมพระเมรุคีรีศรี
ดินเหยียบศิลาปัดพี	อสุรีเจ้าแบกยื่นยัน
ยี่สิบกรกุมเหลี่ยมเขา	เท้าถีบด้วยกำลังแข็งขัน
ลั่นเลื่อนสะเทือนหิมวันต์	เขานั้นก็ตรงคืนมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 2506 : 138)

ด้านการไฝ่หาความรู้ ทศกัณฐ์เป็นผู้เห็นความสำคัญของการศึกษาหาความรู้ เมื่อมีอายุ 14 ปี ทศกัณฐ์ได้กราบลาท้าวลัสเตียนและนางรัชดาไปศึกษาวิชาความรู้ต่าง ๆ กับพระโคบุตรฤาษี ดังคำกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น	ทศกัณฐ์กุมารยักษ์
ครั้นจำเรียววัยสิบสี่ปี	อสุรีถวิลจินดา
จะใคร่เรียนศิลปศาสตร์	ให้เรื่องอำนาจแกล้ากล้า
ก็เสด็จยุวารถคลาดคลา	มาเฝ้าพระชนกชนนี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 2506 : 64)

ทศกัณฐ์ประพฤติปฏิบัติตนเป็นศิษย์ที่ดีของพระอาจารย์ ขยันศึกษาจนมีความรู้ความชำนาญทั้งด้านเวทมนตร์และการใช้อาวุธ อันแสดงถึงลักษณะนิสัยของผู้มีความมานะ พยายาม และมีความตั้งใจจริง ทั้งยังบ่งชี้ถึงความมีสติปัญญาที่สามารถศึกษาศิลปวิทยาได้ดีทุก ๆ ด้าน ดังบทกลอนที่ว่า

เมื่อนั้น	ทศกัณฐ์สุริยวงศ์ใจหาญ
ตั้งจิตปรนนิบัติพระอาจารย์	เรียนวิชาการเป็นนิจไป
ว่องไวในที่รณูศร	ชำนาญกรยิงแม่นหาผิดไม่
ทั้งใครเพทเวทมนตร์สิ่งใด	ก็จำได้ด้วยไวปัญญา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 1 2506 : 66)

ในด้านดีแม้ทศกัณฐ์เป็นศิษย์ที่ศิษย์ของอาจารย์ ขยันตั้งใจศึกษาวิชาความรู้ ในด้านตรงกันข้ามเมื่อทศกัณฐ์เรียนสำเร็จ ก็แสดงนิสัยพาล โอหัง บังอาจ และอวดดี ดูประหนึ่งจะสืบเนื่องมาจากในชาติที่เป็นนันทก และดูเหมือนจะเลวร้ายยิ่งกว่าด้วย ทศกัณฐ์นำความรู้ที่ได้ร่ำเรียนจากพระโคบุตรไปใช้ในทางที่ผิด หลังจากสำเร็จการศึกษาศิลปวิทยา ทศกัณฐ์บุกกรุกเข้าไปในอุทยานของอรชุน เมื่ออรชุนต่อว่า ทศกัณฐ์ก็แสดงนิสัยพาล อวดศักดิ์ พุดสบประมาทอรชุน และหาเรื่องกับอรชุน จนเกิดการต่อสู้กัน ทศกัณฐ์เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ ร้อนถึงพระโคบุตรต้องมาขอชีวิตไว้ นิสัยโอหัง กำเริบเสิบสานนี้ ทศกัณฐ์ยังได้แสดงกับพระอิศวรเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่ ด้วยการขอพระอุมาพระมเหสีของพระอิศวรเป็นรางวัลตอบแทนในการที่ทศกัณฐ์สามารถทำให้เขาพระสุเมรุตั้งตรงได้ดังเดิม

อหังการอิมเอิบกำเริบฤทธิ์	ไม่คิดถึงศักดิ์ยศมี
โลกสิ้นเป็นพื้นพันทวี	อสุรีทูลเจ้าโลกา
ตัวข้าเป็นเจ้าแก่หมุ่ยักษ์	ไม่มีอิครเรศเสนาหา
จะขอประทานพระอุมา	ผ่านฟ้าจึงได้ปราณี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 1 2506 : 139)

ทศกัณฐ์ยังมีนิสัยไม่ดีอื่น ๆ อีก คือความอิจฉาริษยา และละโมภ ทศกัณฐ์แสดงความชั่วช้ามากยิ่งขึ้น คือ ทศกัณฐ์เข้าโจมตีท้าวกุเปรี๊นพี่ชายร่วมบิดาเดียวกับตน และหวังจะฆ่าให้ตายเพื่อแย่งชิงบุษยกที่ท้าวลัสเตียนมอบให้ท้าวกุเปรี๊นก่อนตาย

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริยวงศ์ยศมี
แต่ลอคดวงจิตจากอินทรีย์	มีใจจงอาจอหังการ
ให้คิดอิจฉาอาธรรม	แก่กุเปรี๊นเชษฐา
ว่าองค์สมเด็จพระบิดา	ยกมหาบุษยกให้ไป
ตัวกูก็ทรงสิทธิศักดิ์	จะโหมหักชิงชัยมาให้ได้
.....
จึงร้องว่าแหวกกุเปรี๊น	วันนี้มีงจะม้วยสังขาร
ว่าแล้วแผ่นโผนโจนทะยาน	เข้าไปรอนราญพี่ยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 1 2506 : 181, 182)

การที่ทศกัณฐ์ได้ไปกระทำการชั่วช้า หนายกายแก่ผู้อื่นไว้มาก และความต้องการเป็นใหญ่แต่เพียงผู้เดียว ทำให้เกิดนิสสัยหยาบกระแวงว่าจะมีผู้ที่เหนือกว่าตน เก่งกว่าตน และจะมาทำร้าย ทำลายตน บวกกับนิสสัยอิจฉาริษยาดังเดิม ทำให้ทศกัณฐ์สั่งให้นางกานาสูรไปเที่ยวระรานทำร้ายฤาษี เพื่อมิให้พระฤาษีผู้ทรงศีล บำเพ็ญตนจนมีฤทธิ์เดช หรือใช้พระเวททำศรมาเป็นอาวุธทำร้ายตนได้

เมื่อนั้น	ฝ่ายท้าวทศพัศตร์ยักษ์
ครอบครองไพร่ฟ้าประชาชี	เป็นปิ่นโมลีลงกา
ให้คิดอ้อมเอิบกำเริบฤทธิ	ด้วยใจทุจรตอจณา
บัดนี้นักสิทธิ์วิทยา	ล้วนมีศกดากระลาไฟ
เหาะเหินเดินโดยอัมพร	จะชูปศิลปศรก็ย่อมได้
จะมีสาธุศิษย์ฤทธิไกร	นานไปจะเป็นไพร
อย่างเลกจะทำให้อาย	อันตรายพรตกรรมพระฤาษี
ให้เสียการกิจพิธี	ซึ่งมีอุศล่ำหัดบะญาน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 2506 : 354)

ในด้านความอาฆาตพยาบาท จงแวมืออยู่เต็มเปี่ยมในความคิด และจิตใจของทศกัณฐ์ แม้กับผู้ที่ด้อยกว่าทั้งในด้านอายุ ฐานะ รูปร่าง ความรู้ความสามารถ และเป็นผู้บริสุทธิ์ไร้เดียงสา ทศกัณฐ์ก็มีได้ละเว้น แสดงนิสัยอาฆาตพยาบาทด้วยการคิดวางแผน และกระทำการเพื่อฆ่าองค์โอรสของพาลีและนางมณฑา ซึ่งขณะนั้นมีอายุเพียง 10 ปี เพื่อล้างความอายของตนที่พ่ายแพ้แก่พาลี และเสียนางมณฑาให้แก่พาลีจนเกิดมีองค์เป็นเสี้ยนหัวใจ

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวทศพัศตร์ยักษ์
แจ้งว่าพระยาพาลี	พรั่งนี้จะลงสรองคต
อายนี้มีมันลูกศัตรู	เกิดมาให้กูอัปยศ
นานไปจะได้แต่ทรยศ	ทศทิศจะรับอัประมาณ
ว่าลูกมณฑาขุนนาฏ	เกิดด้วยอายชาติเดียรฉาน
จะฆ่ามันเสียให้วายปรมาณ	จึงจะสิ้นรำคาญสบายใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 2506 : 167 - 168)

ทศกัณฐ์ยังเป็นผู้ที่มักมากในกามตัณหาอันเป็นนิสัยเด่นอีกประการหนึ่งของทศกัณฐ์ และอาจกล่าวได้ว่าทศกัณฐ์เป็นตัวละครที่มีความมักมาก และหมกมุ่นในกามคุณมากกว่าตัวละครตัวใด แม้ทศกัณฐ์มีเมียเสียสองคน นางสนมแปดหมื่นสี่พันคน แต่ทศกัณฐ์ก็ยังไม่พอกับความต้องการในกามราคะ ทศกัณฐ์ยังขึ้นไปบนสวรรค์แปลงกายเป็นเทวดาสมสู่กับนางฟ้าทุกวิมาน ทุกชั้นฟ้าทั้งหกชั้น ไม่เพียงแต่นางฟ้าทั้งหลายแล้ว ทศกัณฐ์ยังแปลงกายเป็นปลา ช้างสมสู่กับนางปลา และนางช้างจนเกิดบุตรคือ นางสุพรรณมัจฉาและกิริธ กิริวันตามลำดับ

เมื่อนั้น	ท้าวทศเศียรยักษา
แปลงกายเที่ยวปลอมนางฟ้า	มิได้คิดหน้าสุราลัย
ประพุดติชั่วมัวเมากามคุณ	โมหาทารุณหยาบใหญ่
แล้วแปลงเป็นมัจฉาไป	ร่วมพิสมัยกับนางปลา
จนเกิดบุตรวิลาวัลย์	ชื่อนางสุพรรณมัจฉา
แล้วแปลงเป็นพระยาคชา	เที่ยวไปในป่าหิมพานต์
เข้าร่วมภริมย์สมพาส	สังวาสด้วยนางกชสาร
เป็นสุขสนุกสำราญ	เกิดสองกุมารฤทธิ
ชื่อว่ากิริณธรกิริวัน	กายนั้นเป็นเพศยักษี
ดวงพักตร์นั้นเหมือนชนนี	อัศจรรย์อรุณีไปเลี้ยงไว้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 2506 : 189 - 190)

ความมักมากในกามคุณทำให้ทศกัณฐ์อยู่ไม่เป็นสุข เมื่อไม่สมปรารถนาทศกัณฐ์ก็ถึงกับคลุ้มคลั่ง ขาดสติไล่ฆ่าฟันเหล่านางสนม และแสดงอาการเศร้าโศก คร่ำครวญตลอดเวลา ดังเมื่อทศกัณฐ์ต้องสูญเสียนางมณโฑให้แก่พาลี

ครั้นเอยครั้นเห็น	สาวศรีหนีเร้นไม่รอหน้า
ยิ่งกริ้วโกรธา	ตั้งว่าไฟกลบปี
คลุ้มคลั่งกลุ้มกลัด	กวัดแกว่งพระขรรค์
เลี้ยวไล่ฟาดฟัน	พัลวันวุ่นไป
เมื่อนั้น	ทศเศียรสุริยวงศ์รังสรรค์
แสนโศกโศกาจาบัลย์	แสนทุกข์อัดอั้นตันใจ
แต่โหยหวนครวญนางอยู่เป็นนิจ	จะออกว่าราชกิจก็หาไม่
จนถึงเจ็ดเดือนล่วงไป	มิได้สบายวิญญาน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 2506 : 152)

ด้วยความลุ่มหลงในสตรี ความต้องการสมหวังในด้านกามคุณ ทำให้ทศกัณฐ์เป็นผู้ไม่ฟังความคิดเห็น คำทักท้วงหรือคำเตือนของผู้หวังดีต่อตน ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นน้องร่วมสายโลหิต หรือเมียรักที่เตือนสติเพื่อให้ทศกัณฐ์กระทำในสิ่งที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ทศกัณฐ์ปิดหูปิดตา ไม่ยอมรับฟัง ซ้ำยังด่าว่าอย่างหยาบคายและแสดงอาการโกรธเคืองต่อผู้หวังดีต่อตน ดังที่ทศกัณฐ์ด่าว่านางมณโฑ เมื่อนางพูดให้ส่งนางสีดาคืนพระราม

เมื่อนั้น	ทศเศียรสุริยวงศ์ยักษา
ได้ฟังองค์อัครชายา	จะให้ส่งสีดาพยาบาท
ความโกรธความแค้นนั้นสุดคิด	ตั้งเอาปืนพิษมาสังหาร

ปีกองที่ทรงพระยามาร	จึงมีโองการตรัสไป
คู่คุ้มณโฑเทวี	ควรฤพาทีละนี้ได้
จะให้ส่งสีดาอรไท	ด้วยใจเกลียดกันฉันตา
เจ้ากลัวจะเรียงเคียงพิศตร์	จึงแก่นักเคียดซึ่งหึงสา
ช่างอุบายถ่ายเทด้วยมารยา	เจรจาให้เห็นเป็นว่าดี
ไซ้เราเป็นคนโง่เง่า	จะไม่รู้ทันเท่าโถมศรี
อันนางสีดานารี	ตั้งดวงชีวิตดวงใจ
มาตรแม่นถึงพรหมลิขิต	ผู้เสียชีวิตไม่ส่งให้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 2 2506 : 729 - 730)

เมื่อพิเภกน้องชายบอกให้ส่งนางสีดาคืนพระราม ทศกัณฐ์คิดว่า และตัดขาดความเป็นพี่น้อง ธิบสมบัติไล่ออกจากเมืองลงกา และไล่มาพิเภกด้วยความโกรธ ซึ่งการขับไล่พิเภกออกจากกรุงลงกากลายเป็นผลเสียมหันต์ เป็นจุดอ่อนของทศกัณฐ์ในการทำสงครามกับพระราม กองทัพของทศกัณฐ์ไม่ว่าผู้ใดเป็นแม่ทัพไปต่อสู้กับกองทัพวานรของพระราม ต้องพ่ายแพ้ทุกครั้ง นายทัพตาย เพราะพิเภกบอกความลับของฝ่ายทศกัณฐ์ให้แก่พระราม จึงเป็นการตัดสินใจผิดอย่างใหญ่หลวงของทศกัณฐ์ ซึ่งก็เป็นผลจากความลุ่มหลงอิสตรี

ความผิดใฝ่หมกมุ่น ความต้องการในด้านกามตัณหาทำให้ทศกัณฐ์เกิดความเร่าร้อน อยากจะได้นางสีดามาเป็นของตนจนไม่รักเกียรติและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นกษัตริย์กรุงลงกา ทศกัณฐ์กราบไหว้นางสีดา ขอร้องอ่อนวอนให้นางยอมเป็นของตน และคำพูดของทศกัณฐ์ในตอนนี่ยังแสดงลักษณะความเป็นคนหน้าด้านของทศกัณฐ์ ถูกคำว่า ถูกตำรอนอย่างไม่เหลือเยื่อใยจากนางสีดา แต่ทศกัณฐ์ก็ยังเฝ้าขอร้องอ่อนวอนนางด้วยคำหวาน ไม่โกรธเคืองนางสีดาแม้แต่น้อย

เมื่อนั้น	ทศเสียรสุริยวงศ์ยกยา
ได้ฟังถ้อยคำนางสีดา	เปรียบปรายคำว่าไม่อาลัย
ยิ่งแสนพิศวาสในน้ำเสียง	เพราะเพรียงไม่มีที่เปรียบได้
ยิ่งฟังยิ่งเพลินจำเรียวใจ	ที่ในรูปรสวาที
กราบลงแล้วกล่าวสุนทร	เจ้างามจนจำเรียวสุวาที
ทั่วทั้งสามภพชาติ	ไม่มีใครเปรียบนงลักษณ์
ถึงมาตรเจ้าจะคำว่า	พียาไม่ถือคำหนัก
แต่ปราณีในทางรสรัก	อย่าหักเสน่หาอาลัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 2 2506 : 152)

ทศกัณฐ์กราบไหว้นางสีดาอย่างไม่รักเกียรติ รักศักดิ์ศรี แต่ในทางตรงข้ามทศกัณฐ์กลับแสดงความรักเกียรติ รักศักดิ์ศรี ยิ่งในความเป็นผู้มีอำนาจ มีฤทธิ์เดชของตนในทางที่ผิด ดังที่ทศกัณฐ์พูดกับนางมณโฑ

สิบปากมีราชบัญชา	อนิจจาควรหาช่างว่าได้
จะให้ผู้ผู้มีฤทธิไกร	จนง้อพวกอ้ายปึงจามิตร
เป็นที่อภัยสอดสู	แก่หมู่เทวานักสิทธิ์
จะสำรวจสรรพการเล่นเป็นนิจ	ชั่วพระอาทิตย์พระจันทร์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 2 2506 : 173)

ในด้านการพูดจานั้นกล่าวได้ว่าทศกัณฐ์เป็นผู้ที่วาทศิลป์ในการพูด ทศกัณฐ์สามารถใช้คำพูดที่ทำให้ผู้ฟังเกิดความปีติ ชื่นชมซาบซึ้งในตัวทศกัณฐ์ และยอมทำตาม ดังในตอนที่ทศกัณฐ์พูดกับอินทรชิต เมื่ออินทรชิตจับหนุมานได้ดังนี้

มิเสียที่เป็นวงศ์พรหมเมศ	เรื่องเลขเดชาดั่งเพลิงกรด
อันปึงจามิตรที่คิดคด	จะม้วยหมดด้วยมือลูกรัก
ซึ่งเจ้ามีชัยแก่พานร	จะขจรเกียรติไปทั้งไตรมิตร
ควรสืบสุริยวงศ์พงศ์ยักษ	เป็นปิ่นปักลงกาธานี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 2 2506 : 183)

ในตอนที่ทศกัณฐ์ใช้นางเบญจกาย ลูกของพิเภกแปลงกายเป็นนางสีดาตายลอยน้ำไปหน้าพลับพลาของพระรามเพื่อให้พระรามยกทัพกลับก็เช่นกัน ทศกัณฐ์ใช้ศิลปะพูดจาหวานล้อมปลอบโยนนางเบญจกายและเพื่อให้คำพูดของตนมีน้ำหนักยิ่งขึ้น ก็สร้างพูดแสดงความรัก ความหวังดีต่อพิเภก ซึ่งก็เป็นผลสำเร็จนางเบญจกายยอมทำตามทุกอย่าง ดังบทกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น	ทศเศียรสุริยวงศ์ทรงจักร
ครั้นเห็นเบญจกายนงลักษณ์	พระยายักษ์จึงมีโองการ
อนิจจาหลานรักของลุงเอ๋ย	ทราชมชยผู้ยอดสงสาร
ทั้งนี้เวรราแต่บุราณ	จึงบันดาลให้ลุงโกรธา
แก่พ่อเจ้าร่วมสายโลหิต	ไม่ผิดก็ทำโทษา
ริบราชย์ขับเสียจากพารา	ต้องไปเป็นข้าไพร่
บัดนี้หายโกรธคิดถึง	ร้อนร่ำมรึงดั่งเพลิงจี
สงสารเป็นพันพันทวี	มิรู้ที่จะทำประการใด
ด้วยไปอยู่กับปึงจามิตร	สุดคิดจะรับมาได้
จึงหาอัครเศรศรไท	หวังจะให้แปลงเป็นสีดา
หลานรักจงไปทำตาย	ที่หาดทรายฉนวนประจำท่า
แม้พระรามได้ทอดทัศนา	ก็จะว่าสีดาวายปรมาณ
จะแสนโคกร่ารัก	เห็นจักสิ้นชีพสังขาร
ยังแต่วานรบริวาร	จะแตกฉานแยกย้ายกันไป

แม้ว่าสำเร็จดังจินดา
ทั้งบิดรค์ขององค์อรไท

กลับมาจะแบ่งสมบัติให้
จะได้คืนพาราสถาพร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 2 2506 : 251)

ทศกัณฐ์มีความสามารถในการพูด แต่มีนิสัยพูดเท็จ โดยเฉพาะกรณีเกี่ยวกับนางสีดา
ทั้งนี้เพื่อปกปิดความผิดของตน ดังที่ทศกัณฐ์พูดเท็จกับองค์กตทหารของพระรามผู้เป็นพุดเถิดสาร
มาให้ทศกัณฐ์

เมื่อนั้น
ได้ฟังยิ่งกริ้วโกรธา
อันนางสีดาคณีนี
ถูไปเที่ยวป่าพนาลัย
สงสารจึงพามาด้วย

ทศเศียรสุริย์วงศ์กษยา
จึงมีวาจาตอบไป
ถูกผิวจะมีก็หาไม่
พบเข้าร้องไห้ตามมา
หาไม่จะมี้วยสังขาร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 2 2506 : 358)

แม้กับท้าวมาลีราชผู้ตั้งมั่นในความยุติธรรมเป็นที่เคารพของเหล่าเทวดาทั้งหลาย
และเป็นพระอัยกาของทศกัณฐ์ ทศกัณฐ์ก็ยังพูดเท็จเรื่องนางสีดา และพูดเท็จป้ายความผิดให้
พระราม เพื่อให้ท้าวมาลีราชสาปแช่งพระราม

จึงคิดได้ว่าท้าวมาลี
เป็นพระอัยกาฤทธิรอน
จะว่าสิ่งใดก็ประสิทธิ
พระองค์ดำรงในสัตยา
ก็เป็นตามบัญญัติพจนารถ
จะจะให้ไปเชิญภูวนาย
แล้วจะกล่าวโทษรามลักษณะ
ให้พระองค์กริ้วโกรธา
ที่คำณรรจ์จะสรรไรต์
ซึ่งตัวกุกุศจะปิดบัง
พระองค์ก็เชื่อว่าจา
ฝ่ายวาริราชไปรี

สถิตที่ยอดฟ้าสิงขร
ทรงเดชขจรรมหิมา
ตั้งเหล็กเพชรลิขิตแผ่นผา
แม้โกรธาซึกแข่งผู้ใด
จะเคลื่อนคลาดไปนั้นหาไม่
มายังพิชัยลงกา
เป็นวัวพันหลักแอบว่า
จะพรรณนาแต่เดิมให้ฟัง
จะจัดให้เป็นข้อหน้าหลัง
ฝั่งฝั่งแจ้งไปให้เห็นดี
จะแข่งคำลักษณะรามทั้งสองศรี
นำที่จะมี้วยชีวิตัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 3 2506 : 261)

ทศกัณฐ์เป็นผู้มีนิสัยเอาแต่ใจตนเอง เห็นแก่ตัว ทำทุกอย่างเพื่อตนเองทั้งสิ้น เมื่อ
ใครทักท้วงความคิด และแนะนำให้ทำในสิ่งที่ตรงข้ามกับความคิด ความต้องการของตนก็จะโกรธ
และด่าว่าผู้นั้นอย่างหยาบคาย ดังที่ทศกัณฐ์ด่าว่ากุมภกรรณที่ขอร้องให้ทศกัณฐ์ส่งนางสีดาคืนพระราม

เมื่อนั้น
 ได้ฟังกริ้วโกรธดั่งเพลิงกัลป์
 เหวยอ้ายอัปรีย์ไม่มีอาย
 ดั่งเนื้อ ได้กลิ่นพยัคฆา
 ยังไม่ทันเห็นธงชัย
 เจรจายกตนอนอวดรู้
 เสียชาติที่เกิดร่วมครรรค์
 มิ่งว่ากูชั่วแล้วเร่งไป

ทศเศียรสุริย์วงศ์รังสรรค์
 ขบฟันกระที่บบาทา
 กลัวตายกระไรนักหนา
 เหมือนกาตาแววเห็นธนู
 แต่ได้ข่าวศึกก็ทรคอยู่
 ว่ากูผิดนั้นด้วยอันใด
 จะเจ็บร้อนด้วยกันนั้นหาไม่
 เข้าพวกไพร่กับน้องชาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 3 2506 : 452)

เมื่อกุมภกรรณยอมไปสู้รบกับพระรามตามความต้องการ ทศกัณฐ์ก็เปลี่ยนท่าทีไปทันที่ทันใด ทศกัณฐ์เข้าปลอบโยน พุดคำหวานกับกุมภวรรณ ยกย่องฤทธิ์เดชของกุมภกรรณ และเอาใจกุมภกรรณ

สวมสอดคอดองค์พระน้องยา
 ทำไมกับมนุษย์วานร
 พ่องเร่งยกทัพชัย

ดูบหลังดูหน้าแล้วตรัสไป
 ฤาจะรอดต่อกรเจ้าได้
 มาเสียให้สิ้นไพร่

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 3 2506 : 453)

ทศกัณฐ์แม้จะชั่วช้ามากมาดั่งกล่าวแล้ว แต่ทศกัณฐ์ก็มีความรักบริสุทธิ์ในหัวใจ คือความรักของพ่อที่มีต่อลูก เมื่อทศกัณฐ์สูญเสียอินทรชิต ทศกัณฐ์ร้องไห้ป่าวว่าจะขาดใจตามโอรส คร่ำครวญรำพันถึงโอรสอย่างน่าสงสาร ดั่งบทกลอนต่อไปนี้

เมื่อนั้น
 แจ้งว่าสมเด็จพระลูกยา
 พระพัคตร์ผาดเผือดลงทันที
 ดั่งหนึ่งจะสิ้นชีवालย์

 แลไปในเนินบรรพต
 กายเปล่านอนกลิ้งอนาถา
 จิ่งว้างเข้าไปด้วยความรัก
 อดใจไม่เป็นสมประดี

ทศเศียรสุริย์วงศ์ยักษา
 สุดสิ้นชีวกัดตกใจ
 จะดำรงอินทรีย์มิใคร่ได้
 ร่ำไห้ถึงองค์พระลูกรัก

 เห็นศพโอรสเสนาหา
 ก็ลงจากรัถาทันที
 ยกศพใส่ตักยักษี
 โศกี้ครวญคร่ำรำพัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 3 2508 : 6, 8)

ด้านความรักระหว่างสามีภรรยาจะเห็นว่าทศกัณฐ์รักนางมณโฑอย่างแท้จริง รักมากยิ่งขึ้นกว่านางอัคคีหรือสนมคนใด และเป็นรักที่มั่นคง ดังในตอนหนึ่งที่ทศกัณฐ์พุดกับนางมณโฑ เมื่อได้นางกลับคืนมาโดยที่ทศกัณฐ์มิได้รังเกียจนางที่นางเคยเป็นเมียพาลี และมีลูกกับพาลี

สุดเอยสุดสวาท
บุญที่กับบองคัมบังอร
พระเป็นเจ้าจึงประทานน้อง
ออกธรรรงค์ยงยุทธ
แต่โสคามมาถึงกิ่งปี
แม่นมเป็นห่วงด้วยดวงใจ
สุดรักสุดกลั่นสุดกำลัง
สิ้นเวรสิ้นกรรมเราวันนี้

นุชนาถนึ่งน้องดวงสมร
แต่ก่อนเคยสร้างมาด้วยกัน
ให้มาร่วมห้องภิรมย์ขวัญ
ชิงเอาแก้วตาของพี่ไป
จะเว้นสักนาทีก็หาไม่
ที่ไหนจะคงชีวี
จึงชิงไปหาพระฤาษี
จึงได้แก้วพี่คืนมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 1 2506 : 161)

นอกจากรักษานางมณฑโหมอย่างจริงจังมันคงแล้ว ทศกัณฐ์ยังตามใจและเอาใจนาง
ทุกประการ ดังตอนที่ทศกัณฐ์เห็นนางมณฑโหมกระวนกระวาย เสรีโสภณ อยากกินข้าวทิพย์ที่ทำ
ทศรดให้ฤาษีทำพิธี ทศกัณฐ์ก็สั่งให้นางกานาสูรไปเอามาให้นางมณฑโหม และความเป็นสามีที่ดี
ของทศกัณฐ์ที่แสดงให้เห็นคือ ความเกรงใจนางมณฑโหมไม่ต้องการให้นางมณฑโหมยุ่งยากใจ ร้อนใจ
ขุ่นเคือง เมื่อทศกัณฐ์จะมีผู้หญิงใหม่อีกคน ทศกัณฐ์จึงนำนางสีดาไปไว้ที่อุทยานแทนการพานาง
สีดาเข้าไปไว้ในพระราชวัง นอกจากนั้นทศกัณฐ์ได้แสดงถึงหน้าที่ของความเป็นสามีที่ดีให้เป็นที
ประจักษ์อีกประการหนึ่ง คือ การปกป้องนางมณฑโหมให้พ้นจากอันตราย ทศกัณฐ์ต้องเสียพิธีอุ้มก
กาลกิจ ทำไม่สำเร็จ เพราะทศกัณฐ์ปกป้องนางมณฑโหมจากการหยอกเย้าและนุคคร่าของหนุมาน
ด้วยการเข้าต่อสู้กับหนุมาน

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริย์วงศ์ยกขา
ลืมนเนตรเห็นองค์วนิดา	วานรนุคคร่าวุ่นไป
ความแค้นสุดที่จะอดกลั่น	ตัวสั้นกริ้วโกรธดั่งเพลิงไหม้
ฉวยหักเอาคันทันตรชัย	เข้าไล่สังหารราญรอน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 3 2506 : 188)

แม้ทศกัณฐ์จะเก่งกล้าสามารถอย่างมากมาย แต่ทศกัณฐ์ก็ขาดความเฉลียว รอบคอบ
ไตร่ตรอง ทศกัณฐ์แสดงความโง่เขลา เสียรู้หนุมานทหารเอกของพระราม ทศกัณฐ์ถูกหนุมานหลอก
โดยที่ทศกัณฐ์มิได้สงสัยอะไร ซึ่งทำให้เกิดผลเสียแก่ทศกัณฐ์มากมาย ปราสาทราชวังถูกเผาไหม้
วอดวายต้องสร้างใหม่ และยังเสียหน้าที่ถูกหลอกอีกด้วย ดังในตอนที่ทศกัณฐ์สั่งทหารให้ทำตาม
คำบอกของหนุมาน

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริย์วงศ์ยกขา
ได้ฟังไม่แจ้งมารยา	อสุราชื่นชมยินดี
จึงมีพระราชโองการ	เหวี่ยงเหวี่ยงทหารยกยี่
ไปเอาน้ำมันกับลาลี	มาทำตามที่คำมัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รามเกียรติ์ เล่ม 2 2506 : 190)

นอกจากนั้นในตอนที่หนุมานแสร้งร้องไห้มาขอพึ่งทศกัณฐ์ และอาสาจะสู้รบกับพระราม ทศกัณฐ์ก็เชื่ออย่างสนิทใจรับหนุมานเป็นโอรสของตนจัดพิธีสมโภช ให้สมบัติมเหสีนางสนมแก่หนุมาน

จึงเรียกหนุมานเข้ามาชิด	พิศพิศครแล้วกล่าววาที
พ่อจะเลี้ยงเจ้าเป็นโอรส	ให้ปรากฏยศศักดิ์เฉลิมศรี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 3 2506 : 445)

แต่ทศกัณฐ์ก็เป็นคนช่างสังเกตและรอบรู้ในเรื่องต่าง ๆ สามารถคาดเดาเหตุการณ์ได้อย่างถูกต้อง ดังบทกลอนในตอนกุมภกรรณถูกทำลายพิธีขณะลับหอกโมกษศักดิ์ ดังนี้

เมื่อนั้น	ท้าวราพณาสุรยักษา
ได้ฟังพระราชอนุชา	อสุราสลดระทดใจ
นั่งซึ้งตะลึงรำพึงคิด	ร้อนจิตผะผ่าวดั่งเพลิงไหม้
แล้วมีวาจาตอบไป	อันพระสมุทราใหญ่สี่พันคร
พันวิสัยไกลเขตมณุษย์	เป็นที่ภูซงศ์สโมสร
ละเอียดกว่าน้ำในสาคร	บ่ห่อนจะมีมลทิน
ถึงแววยุงตกก็ไม่คง	จะจมลงที่ในกระแสดลินธุ์
สุนัขตายลอยมาในวาริน	กากินบินจับจิกมา
ชะรอยอ้ายพิเภกทรชน	บอกกลแก่กระมีป่า
มาล้างพิธีสาตรา	ถึงเสียวิทยาอย่าเสียใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 2 2506 : 483)

ในด้านการทำสงคราม การต่อสู้กับคู่ต่อสู้ ทศกัณฐ์ไม่เก่งกาจในการสู้รบเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ทุกครั้ง แม้จะมีความรู้ด้านเวทมนตร์ ความชำนาญในการใช้อาวุธ ก่อนการทำสงครามกับพระราม ทศกัณฐ์ต่อสู้กับอรชุน ทศกัณฐ์ก็เป็นฝ่ายแพ้อรชุน ถูกศรของอรชุนที่กลายเป็นนาครัดมัดตัวไว้เกือบจะเอาชีวิตไม่รอด จนฤาษีโคบุตรต้องขอร้องอรชุน หรือเมื่อต่อสู้กับพาลี ทศกัณฐ์ก็เป็นฝ่ายแพ้พาลีเสียนางมณฑิลาให้แก่พาลี และตัวทศกัณฐ์เองต้องหนีพาลีสลับกรุงลงกา เมื่อทศกัณฐ์ยกกองทัพออกไปสู้รบกับพระรามเป็นฝ่ายได้รับความเจ็บปวด ถูกศรของพระราม เป็นฝ่ายหย่าทัพและยกทัพกลับเข้าเมืองก่อนทุกครั้ง จนครั้งสุดท้ายทศกัณฐ์ถูกพระรามฆ่าตาย

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริยวงค์รังสรรค์
ต้องสรเพียงสิ้นชีวัน	กุมภันท์ร้ายเวทอันศักดิ์กา
ครั้นถ้วนเจ็ดคาบก็ลูบลง	ท้าวสารพางค์องค์ยักษา
สรนั้นหลุดจากกายา	อสุราหวาดหวั่นพรั่นใจ
พอพระทินกรอัสดง	เลี้ยวลงลับเหลี่ยมเขาใหญ่
ให้เลิกพหลพลไกร	กั้นไปลงกาธานี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 3 2506 : 135)

ในการรบครั้งสุดท้าย แม่ทศกัณฐ์ใช้กลศึกแปลงกายเป็นพระอินทร์เพื่อลวงพระราม ให้หลงเชื่อจะได้ฆ่าพระรามได้ แต่แผนการณ์ล่อลวงไม่สำเร็จพระรามรู้เท่าทัน ทศกัณฐ์ถูกศรพรหมาศตรึงของพระรามพร้อม ๆ กับถูกหนุมานบดขยี้ดวงใจที่ถูดออกจากกาย ซึ่งหนุมานไปลวงเอามาได้จากพระฤาษีโคบุตร ทศกัณฐ์สิ้นชีวิตในสนามรบ

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริย์วงศ์ใจหาญ
ต้องศรเจ็บเพียงจะวายปราณ	ขุนมารเหลือบเห็นน้องชาย
บัดนั้น	คำแหงหนุมานทหารใหญ่
ครั้นทศกัณฐ์ต้องศรชั้ย	ล้มในปางพื้นพสุธา
จึงขยี้ดวงจิตขุนมาร	แหกกลาญละเอียดด้วยหัตถา
ดับสูญสุดสิ้นวิญญา	ยักษาก็กม้วยชีวี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก งามเกียรติ เล่ม 3 2506 : 514)

ทศกัณฐ์จัดเป็นตัวละครปรปักษ์ที่มีความสมจริง มีลักษณะของความเป็นมนุษย์ในโลกแห่งความจริง ทศกัณฐ์มีลักษณะนิสัยทั้งด้านดีและด้านไม่ดี ซึ่งผิดจากตัวละครปรปักษ์ทั่วไปที่มีแต่ด้านร้ายแต่เพียงด้านเดียว ทศกัณฐ์มีทั้งความรัก ความเกลียด ความโกรธ ความเศร้า ความทุกข์ กังวล ความยินดี ความหยิ่ง ความโง่ ความฉลาด ความกล้า ความกลัว ความเกรงใจ ความเอาเปรียบเห็นแก่ตัว ดังได้วิเคราะห์และยกตัวอย่างบทกลอนแสดงไว้แล้ว

การสร้างทศกัณฐ์ นอกจากผู้แต่งสร้างทศกัณฐ์เพื่อใช้ในการดำเนินเรื่องแล้วจะเห็นว่า การที่ผู้แต่งสร้างทศกัณฐ์ให้มีรูปร่างลักษณะที่มีสิบเคียร ยี่สิบกร มีลักษณะนิสัย พฤติกรรมที่ร้ายกาจ สร้างความทุกข์ ความเดือดร้อนทั้งโลกมนุษย์และโลกสวรรค์ ซึ่งทั้งรูปร่างลักษณะนิสัย พฤติกรรมของทศกัณฐ์เป็นสิ่งที่ผู้แต่งจงใจ สร้างขึ้นเมื่อตีความหมายในแง่สัญลักษณ์จะเห็นว่า ทศกัณฐ์เป็นสัญลักษณ์แทนความชั่ว ทำให้ผู้อ่านเข้าใจสิ่งที่เป็นนามธรรมคือความชั่วได้อย่างชัดเจน โดยทำให้เห็นเป็นรูปธรรมคือทศกัณฐ์ว่าความชั่วเป็นสิ่งเลวร้าย ควรหลีกเลี่ยงให้ห่างไกลที่สุด ซึ่งเมื่อเทียบกับพระรามซึ่งมีรูปร่างงดงาม มีบุคลิก นิสัย และพฤติกรรมที่ดีเลิศ ประเสริฐ คนและเทวดาทั้งหลายต่างยกย่อง เคารพนับถือกล่าวคำสรรเสริญ พระรามจึงเป็นสัญลักษณ์ของความดี และความดีย่อมชนะความชั่ว ความชั่วต้องถูกทำลายให้สูญสิ้นไปดังที่ทศกัณฐ์ถูกพระรามฆ่าตาย

เรื่องลักษณวงศ์

ท้าววิรุณมาศ

ท้าววิรุณมาศเป็นตัวละครปรปักษ์ที่สำคัญตัวหนึ่งในนิทานคำกลอนเรื่องลักษณวงศ์ ผู้แต่งสร้างท้าววิรุณมาศให้เกิดความขัดแย้งกับพระลักษณวงศ์ตัวเอกของเรื่อง เนื่องมาจากท้าววิรุณมาศหลงรักนางสุวรรณอำมาตย์มารดาของพระลักษณวงศ์ และพานางไปทำให้พระลักษณวงศ์ต้องพลัดพรากจากพระมารดา ไปอยู่กับพระฤาษี เมื่อพระลักษณวงศ์ได้เรียนรู้วิธีการสู้รบจากพระ

ธานี ได้มาต่อสู้กับท้าววิรุณมาศ เพื่อนางสุวรรณอำภากลับทิน ผลของการต่อสู้ท้าววิรุณมาศ ถูกพระลักษณวงศ์ฆ่าตาย บทบาทของท้าววิรุณมาศนอกจากทำให้ตัวเอกของเรื่องต้องพลัดพรากจากพระมารดาแล้ว ท้าววิรุณมาศยังเป็นตัวละครปรีภักษ์ที่แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติ ลักษณะของพระลักษณวงศ์ในด้านความกล้าหาญ ความเก่งกล้า ความสามารถในการรบ สมกับเป็นพระเอกของเรื่อง

ด้านวิธีการสร้างท้าววิรุณมาศผู้แต่งใช้วิธีการบรรยาย และจากพฤติกรรม คำพูดของท้าววิรุณมาศทำให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครปรีภักษ์ตัวนี้ ดังในด้านประวัติ ความรู้ ความสามารถ และนิสัยประการหนึ่งของท้าววิรุณมาศ ดังคำกลอน

จะกลับกล่าวถึงท้าววิรุณมาศ	เป็นเชื้อชาติขุนมารชาญสมร
ครองบุรีมยุราสถาวร	วันนั้นจรออกเล่นพนาลัย
มาถึงที่ริมวังริมฝั่งสระ	ก็พอปะสองกษัตริย์ซึ่งหลับไหล
ค่อยหมอบมองแล้วย่องขยับไป	แอบต้นไม้มุงคูไม่เต็มตา
จะเข้าซัดคิถกแล้วจะรู้สึก	จึงรำลึกอ่านเวทของยักษา
สะกดไว้มิให้พื้นพระกายา	อสุราเดินเมียงมาเคียงองค์
กุมารน้อยนอนแอบอยู่แนบข้าง	พินิจนางแน่นน้อยนวลหง
ขนงเนตรเกรศกรจะอ่อนองค์	งามวงพระวิลาสตั้งดาวเดือน
ทั้งสองถันสันทศัตตบุษย์	ประเสริฐสุดสตรีไม่มีเหมือน
จะชมไไหนงามน่านให้พื้นเพื่อน	โอษฐ์เจ้าเยื่อนเหมือนจะยิ้มให้ชายเขย
ทั้งสองแก้มแจ่มดังลูกจันทน์ห้าม	ชะช่างงามสุดดีเจ้าพี่เอ๋ย
ตัวพี่ชายไร่นางร้างคู่เขย	ชะรอยบุญเราเคยเป็นคู่ชม
พี่จะเชิญขอรักไปนคร	เป็นปิ่นเกศแสนสุรางค์นางสนม
ยิ่งกลัดกลุ้มรุ่งเรืองอารมณ์ตรม	จะใคร่ชมเขยซิดทั้งนิทรา
แล้วกลับตริกนีกอายเสียดายศักดิ์	มาลอบลักสมสนิทเสนาหา
จะผันแปรแก้กลับพระมนตรา	ให้แก้วตาได้สมประดีกาย
ถึงเรายักษ์เป็นศักดิ์กรุงกษัตริย์	ศรีสวัสดิ์จะไม่รักอย่าพักหมาย
แล้วขุนมารอ่านมนต์ให้เคลื่อนคลาย	ประโลมสายสุดที่รักด้วยคำวอน
ทรมาสวาทไสยาสน์อยู่ไยเล่า	ขอเชิญเจ้าพื้นกายเถิดสายสมร
พี่จะรับนิมน้องไปครองนคร	ประคองกรับขวัญนางกัลยา

(สุนทรภู่ 2529 : 364 - 365)

จากคำกลอนดังกล่าวที่ผู้แต่งบรรยายถึงท้าววิรุณมาศกล่าวถึงประวัติของท้าววิรุณมาศว่าเป็นกษัตริย์ยักษครองเมืองมยุรา มีความรู้ด้านเวทมนตร์คาถาเป็นผู้ที่ปล่อยความรัก ความ

หลงเข้าครอบครอง หลงไหลในความงามของสตรีจนขาดความยับยั้งทำในสิ่งที่ไม่ถูกต้อง และเป็นผู้หลงตนว่าผู้อื่นจะต้องทำตามตน (ดังที่ท้าววิรุญมาศคิดว่านางสุวรรณอำภาจะไม่ปฏิเสธ เมื่อท้าววิรุญมาศชวนไปเมืองมยุราหลังจากถอนมนตรีสะกดนาง)

ท้าววิรุญมาศเป็นกษัตริย์ที่ไม่ตั้งมั่นอยู่ในธรรม ไม่มีคุณธรรม ดังการกระทำที่ท้าววิรุญมาศจะพานางสุวรรณอำภาไปเป็นของตน แม้ว่านางสุวรรณอำภาท้วงว่านางมีสามี มีลูกแล้ว การที่ท้าววิรุญมาศพานางไปเป็นการทำผิดศีลธรรม เป็นบาป แต่ท้าววิรุญมาศมิได้ฟังคำทักท้วง และยังกล่าวยกย่อนาง กล่าวคำทำทายเป็นเกรงกลัวต่อบาปกรรม ดังคำพูดของท้าววิรุญมาศ

พระยายักษ์ฟังนางทางสนอง	น้อยหรือน้องพจนางจะหาไหน
ชักทำเนียบเปรียบปรายให้ตายใจ	เหมือนแม่ไม่อนุญาติ์สูญกัน
คัมภีร์พุทธบัญญัติวิบัติบาป	ก็รับทราบอยู่ในทรวงทุกสิ่งสรรค์
แม้เนเมียเขาเราคบก็บาปครัน	ที่ซื่อนั้นเข้าใจเป็นไรมี
นี่โฉมตรูอยู่เดียวพี่เก็บได้	ที่ไหนใครเล่าเป็นผัวของโฉมศรี
จะขึ้นจ้าวเสียเพราะงามก็ตามที	ได้กระนี้แล้วไม่วางเจ้าอย่างเดียว

(สุนทรภู่ 2529 : 367)

ท้าววิรุญมาศเป็นผู้มีใจโหดร้าย จะฆ่าแม่กระทั่งเด็กเล็ก ๆ ที่กำลังหลับเพื่อให้ได้ในสิ่งที่ตนต้องการ โดยท้าววิรุญมาศจะฆ่าพระลักษณวงศ์ ถ้านางสุวรรณอำภาไม่ไปด้วยกับตน

ชักพระแสงแกว่งปลายดั่งเปลวไฟ	น้อยฤาใจรักลูกยังผูกพัน
อันลูกนางก็จะล้างให้ม้วยมิด	เจ้าอย่าคิดว่าจะคงชีวิตรอด
มิไปวังก็ไม่ฟังนางแจ่มจันทร์	ท้าวกุมภันท์เจือพระแสงจะราญรอน

(สุนทรภู่ 2529 : 368)

การที่ท้าววิรุญมาศกระทำตามใจตนเองโดยไม่สนใจถึงความทุกข์ ความเดือดร้อนที่ผู้อื่นจะได้รับจากการกระทำของตน ไม่มีความสงสารเห็นใจผู้อื่น ดังการพานางสุวรรณอำภาไปเมืองมยุราเป็นการพรากลูก พรากแม่ก่อให้เกิดความทุกข์ ความทรมานทั้งแม่ทั้งลูก ท้าววิรุญมาศมิได้สนใจต่อความรู้สึกนั้นเลย นับว่าเป็นคนใจบาปอย่างยิ่ง การที่พระลักษณวงศ์ต้องพลัดพรากจากพระมารดา ต้องอยู่ในป่าที่เต็มไปด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ นานาตามลำพัง ซึ่งในขณะนั้นพระลักษณวงศ์ยังอยู่ในวัยเยาว์ ความรู้สึกที่เกิดขึ้นเมื่อตื่นขึ้นมาไม่เห็นพระมารดาซึ่งเป็นที่พักพิงเพียงคนเดียวท่ามกลางป่าอันกว้างใหญ่ ย่อมมีแต่ความตกใจ ความกลัว ดังคำบรรยายของผู้แต่ง

ผวาตื่นพื้นสมประดีคง	ไม่เห็นองค์พระชนนีที่เคียงนอน
ให้เสียวเสียวเหลือวหาในป่าใหญ่	เสียงเรไรหึ่งหึ่งริมสิงขร
ยะเยือกเย็นเส้นหญ้าหนาวนาค	ยิ่งอวรณ์หวั่นหวั่นพรั่นพระทัย
เจ้ากู่ก้องร้องเรียกตะโกนหา	พระมารดาจรดลไปหนไปไหน

ยิ่งเรียกเรียกก็ยิ่งเจ็บสงัดไป
พระสุรเสียงสำเนียงสนั่นแจ้ว
แม่ไปไหนให้ลูกอยู่แต่ตัว
เจ้าครวญคร่ำรำเรียกจนสุดเสียง
ยิ่งแลเหลียวเปลี่ยวเปล่าในหิมมา

แสงอุทัยมีดมีดเข้าหมอกมัว
ลูกตื่นแล้วมาเถิดแม่พูนหัว
ลูกเกรงกลัวเสื้อสิงห์มันวิ่งมา
เที่ยวมองเมียงตามลมพุ่มพุ่มพฤกษา
เจ้าโศกกำปนาทเพียงขาดใจ

(สุนทรภู่ 2529 : 373)

ท้าววิรุณมาศเป็นกษัตริย์ยักษ์ที่มีความยิ่งใหญ่ มีอานุภาพ มีฤทธิ์เดช มีทหารไพร่พลอยู่ในบังคับบัญชาเป็นจำนวนมาก ดังจะเห็นได้จากกองทัพของท้าววิรุณมาศที่เตรียมจะยกทัพไปสู้รบกับพระลักษณวงศ์ ดังคำกลอน

ให้เร่งรัดจัดกันให้ทันแค้น
อำมาตย์มารฟังสารรับสั่งความ
เกร็ดดังกึ่งสาดสะท้านเสียง
พลพุนที่ยืนเสียงสำเนียงกลอง
ธรณินดินฟ้า โกลาหล
ล้วนเหี้ยมหาญชาญฤทธิเริงแรง
ทั้งแหลนหลาวง้าวทวนธนูศร
ล้วนเริงรำการณรงค์จะยงยุทธ์
เกณฑ์สลัดทัพหลวงแลทัพหน้า
เป็นหมู่หมวดตรวจเตรียมอลวน
พลหน้าดาดาขลุ่ยดาบดั่ง
พลเขนเกณฑ์แซงทแยงรับ
พลทวนล้วนขี่สินธพชาติ
บ้างชี้แฉะเสียงผาดลาโจน
ได้สืบแสนแน่นน้นอยู่คั่งคับ
ผูกพระยาขสาธราชญ์สงคราม
วงษ์ชัยจับหอกจะออกศึก
ยื่นทะยานไม้สะท้านชานาญเคย

ล็กสิบแสนที่ชานาญชาติสนาม
มาเกณฑ์ตามเทวราชขึ้นมาดกลอง
สนั่นเพียงโลมหังส์น้ำสยอง
ก็กึกก้องเคลื่อนกลาตมากกลางแปลง
สุรียนอ่อนอับพยัคฆ์แสง
สองมือแกว่งสาตราแลอาวุธ
กันหยันโล่โคมรุดลุด
ฤทธิรุทรกัศกรามค้ำรามรน
ทั้งปีกซ้ายปีกขวาดั่งห้าฝน
สลัดพลเข้าเป็นกระบวนทัพ
พลหลังล้วนปืนยี่นชัย
พลหอกกลอกกลับแล้วแกว่งโยน
คูงอาจเข้าศึกสะอึกโผน
กระโดดโคนกันมาพลาถกลางสงคราม
จะคอยรับอสุราหน้าสนาม
ตระหนังกามแกลั่วกล้าสองงาแย
คอยสะอึกเอาชัยจะไสเสย
มาเทียบเกยคอยเสด็จท้าวกุมภันต์

(สุนทรภู่ 2529 : 397)

ในด้านความเป็นนักสู้กล่าวได้ว่าท้าววิรุณมาศเป็นนักสู้ที่ใจเด็ด เข้มแข็ง กล้าหาญ เห็นได้จากการที่ตัดสินใจยกกองทัพไปต่อสู้กับพระลักษณวงศ์ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าตนเองจะต้องตายเพราะการรบครั้งนี้ตามคำทำนายของโหรและนางสังหรณ์ที่เกิดกับตนเอง ดังคำพูดของท้าววิรุณมาศและคำบรรยายของผู้แต่ง

เมื่อถึงกรรมจำวายชีวาตม์
ขึ้นทรงคชสารตระหง่านคอย
ได้ฤกษ์ดีตีฆ้องพิชัยฤกษ์

เป็นชายชาติช้างงาไม่ราดอวย
พยุหะคอยโห่ลั่นขึ้นสามลา
ท้าวก็เลิกกองทัพขึ้นเวหา

(สุนทรภู่ 2529 : 399)

ท้าววิรุณมาศเป็นผู้ที่มีความสามารถในการรบ ใช้วิธีการรบต่าง ๆ เพื่อจะฆ่าพระ-
ลักษณวงศ์ทั้งการใช้อาวุธคือ ศรีให้กลายเป็นนาค เป็นไฟ เพื่อทำร้ายพระลักษณวงศ์ การใช้
กลศึกให้เสนาแปลงเป็นคนไปต่อสู้กับพระลักษณวงศ์ และท้าววิรุณมาศแปลงเป็นพระอินทร์
เพื่อลวงให้พระลักษณวงศ์หลงเชื่อจะได้ฆ่าพระลักษณวงศ์ได้ รวมทั้งการใช้ความรู้ด้านเวทมนตร์
คาถาเพื่อให้ร่างกายหายเจ็บปวด มีสภาพเป็นปกติเมื่อถูกอาวุธจากพระลักษณวงศ์ นับได้ว่าท้าว
วิรุณมาศเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ จัดเจนในการสู้รบอย่างยิ่ง แต่ในที่สุดท้าววิรุณมาศเป็นฝ่าย
พ่ายแพ้ถูกพระลักษณวงศ์ฆ่าตายด้วยศร

พระยาอภัยกัณฑ์แก่นแสนพิโรธ
กระที่บไสคชสารอันชาญชัย
หน่อกษัตริย์ชก้อศรรับ
ชกัพระขรรค์ฟันฟาดเจ้ากรุงมาร
พระยามารปานป้อมจะม้วยมิด
ที่เจ็บกายหายสิ้นทั้งอินทรี
ทรงพระยาชชสารชาญกำแหง
แผลงสนั่นลั่นโลกด้วยฤทธา
จะกดกัศรรวบเอาสินธพ
แกว่งพระขรรค์กัณธกัณฑ์อัสดร
เป็นครุฑราชผาดผยองทะยานจิก
ปีกกระพือมือรวบภุชงค์พลัน
ราพณ์ร่ายน้ำวสายแล้วแผลงศร
วาวเปลวไฟไหม้โพลงในเมฆา
เป็นฝนฟุ้งพุ่มพ่ายกระจายสาด
ฝนระงับดับไฟบรรลัยลาญ
ทะลวงโลกโคดด้วยกำลังอภัย
หน่อกษัตริย์ปิดป้องด้วยว่องไว
พระขึ้นศรน้ำวสายหมายประหาร
ศรกระจายปลายปรุทั้งกายา

เห็นรากษสพลชั้นนั้นดักขัย
เข้าโลดไล่บุกบันประจัญบาน
ยื่นขยับเหยียบงาคชสาร
ดั่งสะท้านตกสะท้อนครณี
ค่อยแจ้งจิตอ่านเวทของอภัย
อสุรีกลับเหาะขึ้นเมฆา
โถ่งพระแสงศรทรงของอภัย
เป็นนาคานับแสนแน่นอัมพร
เลี้ยวตระหลบโลดลอยแลสลอน
แล้วน้ำวศรวางแผลงพระแสงพลัน
ขยับหยิกเหยียบแย่งขยับหัน
นาคก็อันตรธานด้วยครุฑา
เป็นเพลิงร้อนเริงรุ่งพระเวหา
กุมาราวางศรไปรอนราญ
ดั่งฟ้าฟาดเปรี้ยงเปรี้ยงเสียงประหาร
เจ้ากรุงมารแสนแก่นแน่นพระทัย
ตีพระลักษณวงศ์สนั่นไหว
ฤทธิไกรแคล้วคลาดแก่ศาตรา
แล้วแผลงผลาญอุกองค์ท้าวอภัย
ไอยราขาดใจบรรลัยลาญ

ตัวพระยาอสุราวิรุณมาศ
กระเด็นผางตกกลางสุธาธาร
ดำรงกายร้ายเวทวิเศษขลัง

.....
แล้วแข็งจิตคิดอายเป็นชายชาติ
เข้ายืนกลางพลมารชาญจนกรรจ์
มึงแปลงกายเปลี่ยนกู่อยู่สู้รบ
เอ็งอยู่หลังเข้าประคองตีประคอง
แต่ตัวกู่จะเข้าอยู่กลีบอากาศ
แล้วขุนมารอ่านมนต์กำบังพลัน

.....
กู่จะแกล้งแปลงกายเป็นโกสี
พลกุ่มกัณฑ์นั้นแปลงเป็นบริวาร
ทั้งหน้าหลังสั่งกันให้พร้อมจิต
เห็นจะดีมีชัยด้วยง่ายตาย

.....
วิรุณมาศขุนมารชาญจนรงค์
ถือธำมรงค์ทรงสร้อยสังวาลสังข์
สะพรั่งพร้อมล้อมลั่นแต่เทวา
ก็ยกทัพกลับเกลื่อนมากกลางเมฆ
ดุริยางค์วังเวงเพลงจำเรียง
ถึงที่รบพบองค์พระทรงศักดิ์
ให้เทวบริวารประสานพิณ

.....
พระฟังสารลานแลเห็นแน่นัก
ให้คิ่งแก่นแน่นทรวงพระโฉมยง

.....
แล้วผาดแผลงศรทรงมหีมา
กระเด็นจากคชสารสะท้านลั่น
ลั่นกำลังยังแต่ใจอยู่รอนรอน

.....
เจ้ากรุงยักษ์พัศตร์เหือดไม่สมประดี

ก็เซพลาตจากคอคชสาร
แต่ขุนมารยังไม่ม้วยชีวาวย
ก็ติดตั้งกายเดิมของยักษ์

.....
แผ่นผางดด้วยกำลังดั่งกั้งหัน
ท้าวกุ่มกัณฑ์ตรีศสังแก่เสนา
กู่จะหลบหลีกไปในเวหา
แล้วล่อล้าเลิกทัพไปตามกัน
คิดพิฆาตเข้าศึกให้อาสูญ
เหาะเข้าดั้นกลีบเมฆให้ลับตา

.....
ขุนเสนีจึงนิมิตเป็นคชสาร
พนักงานขับร่ำระบำกราย
แม่นสมคิดวางศรประหารสาย
จงแปลงกายเสียให้ทั่วทุกตัวตน

.....
ก็แปลงองค์เหมือนอมรินทรา
ขึ้นนั่งหลังคชสารด้วยหรรษา
สาวสวรรค์ก็ลยาประคองเคียง
ฟังวิเวกแดรสังข์ประดังเสียง
สอดลำเนียงขับร้องบำเรออินทร์
พระยายักษ์สมจิตคิดถวิล
จับระบำรำบับอยู่เบื้องบน

.....
รู้ว่ายักษ์ล่อลวงให้ลุ่มหลง
เอาศรทรงอธิษฐานประสานกร

.....
ถูกอสุราราพณ์ร้ายกายกระดอน
กายกุ่มกัณฑ์ตกผางกลางสิงขร
ยกพระกรตรีศเรียกเสนาใน

.....
พระอินทร์ยี่เลือด โขมชโลมองค์

จะสั่งพลมนครก็สุดสั่ง
สิ้นกุศลผลกรรมมาจำนง

สิ้นกำลังสิ้นเสียงสุดประสงค์
ก็ปลดปลงขาดใจบรรลัยลาญ

(สุนทรภู่ 2529 : 401 - 402, 403, 404)

การสร้างท้าววิรุญมาศให้เกิดความขัดแย้งกับพระลักษณวงศ์ นอกจากเพื่อเน้นคุณสมบัติความเป็นพระเอกของพระลักษณวงศ์ตามแบบฉบับวรรณคดีไทยทั้งหลายแล้ว จะเห็นว่าผู้แต่งสร้างท้าววิรุญมาศเพื่อให้เนื้อเรื่องของนิทานคำกลอนเรื่องนี้ขยายออกไป อีกทั้งยังทำให้เรื่องมีความสนุกสนาน มีบรรยากาศของความดุเดือดตื่นเต้นจากการต่อสู้ระหว่างท้าววิรุญมาศกับพระลักษณวงศ์ ทำให้เรื่องมีรสชาติ น่าสนใจ ชวนติดตาม

เรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์

กาลจักร

กาลจักรเป็นตัวละครประกอบตัวหนึ่งในเรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้น โดยมีจุดประสงค์เพื่อขยายเนื้อเรื่องเพราะเมื่อพิจารณาจากเนื้อเรื่องแล้วแม้ไม่มีตัวละครประกอบตัวนี้วรรณคดีเรื่องนี้ก็จบได้อย่างสมบูรณ์ พระสรรพสิทธิ์อภิเษกและอยู่ร่วมกับนางสุพรรณในกรุงสุโขทัย กาลจักรจึงเป็นตัวละครประกอบที่เป็นไปเพื่อขยายเนื้อเรื่อง โดยผู้แต่งสร้างความขัดแย้งให้เกิดขึ้นระหว่างพระสรรพสิทธิ์กับกาลจักร สาเหตุของความขัดแย้งเนื่องมาจากความรัก ความหลงที่ยักษ์กาลจักรมีต่อนางสุพรรณจนไม่สามารถยับยั้งความปรารถนาได้ ลักพานางสุพรรณไปจากพระสรรพสิทธิ์พานางไปยังเมืองกาลกฏของตน พระสรรพสิทธิ์ออกติดตามหานางและเกิดการสู้รบกัน กาลจักรยอมแพ้ ยอมตนเป็นข้ารับใช้พระสรรพสิทธิ์ตลอดไป ความขัดแย้งระหว่างพระสรรพสิทธิ์กับกาลจักรจึงจบลง ตั้งแต่เริ่มดำเนินความขัดแย้งจนถึงจบความขัดแย้ง ผู้แต่งสร้างตัวละคร เหตุการณ์ต่าง ๆ ให้สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับความขัดแย้ง ทำให้เรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์มีการขยายเนื้อเรื่องออกไป

ด้านการสร้างกาลจักรนั้นผู้แต่งใช้วิธีการบรรยายเป็นส่วนใหญ่ นอกจากนั้นผู้อ่านรู้จักตัวละครประกอบตัวนี้ได้จากพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นปรากฏ โดยเริ่มแรกของการปรากฏตัวตัวละครประกอบตัวนี้ผู้แต่งได้บรรยายไว้ว่า

ปางนั้นหนึ่งมีขุนมาร	เสนอนามกรกาล
ลจักรยักษ์จัดตिया	
ผ่านภพผ่านภูธรธา	คลด้าวมหา
นครนคินทร์ถิ่นสถาน	
สถิตย์เบื้องบรรพตอุฬาร	เลื่องชื่อคือกาล
ลภูฏบุรือภิรมย์	
ในเนอนหิมพานต์พนม	แก่ขอบสระสม
เงศอโนดาตแสดง	

เมืองมั่งพรั่งพลขจรแสง พหลพหูสังขยา	เรียวกฤทธิค้ำแหง
ทวยแพตย์พยุหโยธา	ทุกล้ำเสนา
คือหม่อมรมารมี	
นางโพธิเกษกสวัสดิเทพี	นันทายักษินี
เป็นเอกอนงค์บริจารี	
แสนสาวอสุรราชกัญญา	เนื่องเนกคณา
อำเรออำรุงกรุงมาร	
.....
กาลจักรจินดาบัคคล	หวังเยี่ยมเยือนยล
สุยามยักษ่อนุชา	
ผู้คู่คัพ โภทรมารดา	อยู่ยังจักรพา
พเขตรศิริมีนคร	

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ 2511 : 96 - 97, 98)

จากคำประพันธ์ข้างต้นกล่าวถึงกาลจักรเป็นกษัตริย์ครองเมืองกาลกัญ ซึ่งตั้งอยู่เชิงเขา
หิมพานต์ กาลจักรเป็นยักษมีฤทธิ์อำนาจ มีไพร่พลจำนวนมาก มีมเหสีคือนางยักษีนันทา มีน้อง
ชายร่วมมารดาชื่อสุยามซึ่งครองนครอยู่ที่เขาจักรวาล

กาลจักรเป็นยักษมีความรู้เรื่องเวทมนตร์คาถา สามารถใช้เวทมนตร์ทำให้คนและสัตว์
ทั้งหลายหลับไหลได้ ดังในตอนที่กาลจักรใช้เวทมนตร์ทำให้พระสรรพลีธิ์และทหารทั้งกองทัพ
ของพระสรรพลีธิ์หลับ

บัดโอมอ่านเวทวิธี	บรรณิทรพิริย์
แลราชนเรนทรภรรดา	
หลับไหลไปพื้นดินดา	ด้วยเดชพิทยา
สยบสร้างสมประดี	

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ 2511 : 100)

กษัตริย์แห่งเมืองกาลกัญเป็นผู้ไม่ตั้งมั่นอยู่ในธรรม ไม่มีศีลธรรมปรากฏชัดในพฤติกรรม
ที่ลักพานางสุพรรณพระมเหสีของพระสรรพลีธิ์ไปด้วยเหตุความรัก ความหลงในตัวนางสุพรรณ
เมื่อได้เห็นความงามของนางจนไม่สามารถระงับความปรารถนาจึงใช้เวทมนตร์เข้าช่วยให้พระ-
สรรพลีธิ์และกองทัพหลับเพื่อมิให้เกิดความยุ่งยากลำบาก จากนั้นพานางเหาะไปยังเมืองของตน
ดังคำประพันธ์

โอบอุ้มองค์อรรคพนิดา	สมรแอบอุรา
บาราบรูสึกสกนธ์	

เหอแห่งห้องเวหาดล ไปปล่เปลื้องพระมน
 ทรศักดิ์เดโชชาญ

.....
 ยักษ์ผยองโพยนแลกระโบนถนอมพนิดไคล
 กลาลยังแหล่งไสล บูรินทร์
 เซอญรวงชางควรางคติเรกรัตนยุพนินทร์
 เนาในมณีนิล พิมาน

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ 2511 : 100, 107)

การกระทำดังกล่าวยังแสดงให้เห็นว่ากาลจักรเป็นผู้ที่หมกมุ่นในกาม จิตใจมีความ
 ปรารถนาด้านเมถุน แม้ว่ากาลจักรมีมีเหสี มีนางกำนัลเป็นบาทบริจาที่อยู่มากมายที่คอยปรนนิบัติ
 แล้วก็ตาม กาลจักรยังมีความปรารถนาในด้านความรัก ความใคร่ เมื่อกาลจักรไม่สมปรารถนาใน
 ตัวนางสุพรรณได้ เนื่องจากเมื่อเข้าใกล้นางเหมือนกับเข้าใกล้กองไฟ (นางสุพรรณตั้งจิตอธิษฐาน
 ด้วยความซื่อสัตย์ ความรักที่นางมีต่อพระสรรพสิทธิ์ขอให้กายนางร้อนดังไฟเมื่อกาลจักรเข้าใกล้)
 กาลจักรเกิดความร้อนรุ่ม รุ่งง่าน กระวนกระวายดังคำประพันธ์

บัดนั่งลุกบมิสุขมิสบกระมลคล
 แดดาลกำดาทน เทวษ
 คลั่งคลุ้มคลุ้มรุมอุระอุฤลงงจิตรเจต
 ดนาในพระนเรศ รัคาญ
 รักนุชนุชรักแลหักสวาทลาญ
 หมายสมรตามอบสมาน ไมตรี
 เจ็บใจใจฤาเบเจียมมาเลียมเสนหติ
 คนตายก็ดูดี กว่าเปน
 หวังถนอมหนึ่งนยนาสุดาดังฤาเบเห็น
 ชึ่งขุนล่าเก็ญเคื่อง ฤควร

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ 2511 : 107 - 108)

ผู้แต่งสร้างกาลจักรให้เป็นยักษ์ที่มีฤทธิ์เดช มีทหารไพร่พลมากมายอยู่ในอำนาจ
 ซึ่งทหารทั้งหลายเป็นผู้มีความเชี่ยวชาญในการรบ มีความชำนาญในการใช้อาวุธ ดังในตอนที่กาลจักร
 เตรียมกองทัพเข้าต่อสู้กับพระสรรพสิทธิ์ที่ติดตามมาจนถึงเมืองกาลภูฏ เพื่อป้องกันมิให้พระสรรพสิทธิ์
 นำนางสุพรรณกลับคืนไปจากตน

กระบัดให้หุ้มเท้ง เกร็เร่งสรเทือนไพท
 เทียบแสนสกลไกร นิกรเกรอกกุลลาหล

สรรพสรรพศาสตร์	วุดเถือกทิสากล
สรรพพราศพิริยพล	จตุรพรคทนั้นหนา
เตรียมเรียบเทียบแสนเสนา	อสุราอาสา
ชำนาญชำนาญราชูรงค์	
เรื่องจ้าวน้ำวศรเพลงผลง	กุกัณฑ์ทวนธง
คทาแลดาวโตมร	
โล่ห์ดั่งเขตมาศถนัคกร	โผนแผ่นอัมพร
แลต่างลำแดงเดชา	
ต่างตนต่างแปรรูปร่าง	เปนกาภภาษา
อนกภาพพรหลาย	
ต่างขี้สารสะหลากหลาย	โลโตโคควาย
กระทอกกระทิงสิงคสีห์	
หมี่หมุมฤคจามรี	โรหิตทปี
พยัคฆชัคคตฤคกาล	

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ 2511 : 135)

กาลจักรนอกจากมีฤทธิ์เดช มีความรู้ด้านเวทมนตร์คาถา มีไพร่พลมากมายแล้ว ยังเป็นผู้มีความสามารถในการรบ มีความสามารถในการใช้อาวุธขณะสู้รบให้กลายเป็นสิ่งต่าง ๆ ที่จะไปทำลายล้างศัตรู ดังในการต่อสู้ระหว่างกาลจักรกับพระสรรพสิทธิ์ กาลจักรใช้อาวุธให้กลายเป็นไฟ ปืน นาค ภูเขา ช้าง เป็นต้นเพื่อจะฆ่าพระสรรพสิทธิ์ และกาลจักรมีความพิเศษเมื่อถูกอาวุธไม่ตาย แต่กลับเกิดมีกายใหม่ขึ้นมาแทนที่อีกเป็นจำนวนมากเข้ารุมล้อมต่อสู้กับพระสรรพสิทธิ์ แต่แม้ว่ากาลจักรมีความสามารถในการรบ การใช้อาวุธ มีฤทธิ์อำนาจ กาลจักรไม่สามารถฆ่าพระสรรพสิทธิ์ได้ พระสรรพสิทธิ์ตอบโต้ได้ทุกครั้ง ดังคำประพันธ์

โน้มน้าวท้าวแทตย์ลำแดง	เดโชผลงเพลง
เปนเพลงพโพลงเวหาส	
พระเพลงศรศักดิ์อำนาจ	เปนพรรษาหยาด
แลหลังถั่งถธาร	
ดับเพลงเรองโรคคัคนานต์	ด้วยฤทธิ์นฤบาล
พิเศษศิลปประลอง	
กาลจักรเพลงเปนปืนนอง	เนืองเนกในคลอง
มารุตสุดสังขยา	
พระเพลงเปนพายัพัดพา	เพอกมองศัสตรา
รสายรสำสุญศร	

ยักข์ยังเป็นนาคนิกร	กลากลาดอัมพร
อเนกอนันต์หนั้นหนา	
ยักข์ยังเป็นราชหริพา	หนจกนาคา
ขจัดบ่ามัดบังวาย	
ยักข์แผลงเป่นแหล่งไสลหลาย	เหลือหลากเรียงราย
จกทับจกทุ่มเอาองค์	
พระแผลงแย่งยุทธ์ศรทรง	เป่นเทพย์ทัณฑ์ลง
ทำลายทำลัฏฐา	
ยักข์สาครเป่นไอยรา	เสื่องเสยสองงา
แลแหงนประแปร์นปรบกรรม	
พระสาครศักดิ์สามรรถ	เป่นลีหโจมประจัน
เกรนทร์รเนนพสุธาร	
ยักข์ยังเป็นเป่นอันธการ	จตุรงค์บันดาล
บุดุตระหนักไ নয়นา	
พระยิงปืนเป่นจันทรา	โอภาสอาภา
พิโรจน์จำรัสศรีมี	
ตกต้องคัตคายินทรีย์	สินศอสูรี
ศิโรตม์ค้ำวดินแดน	
เกิดกลายกายอื่นหมื่นแสน	กลากลาดบมิเกลน
ก็เคลื่อนเข้ากลุ่มรุมรบ	
พระแผลงศรสิทธิท้าวทบ	มวณูมารกาลสยบ
สยอนด้วยสรสังหาร	
หอนมอดม้วยมุคสุดปราณ	คีนขันธบันดาล
ดิเรกรูปอสุรินทร์	
ร้อยครั้งตั้งด่อนฤบดินทร์	คีนคากายิน
บลิ้นบสุญวิญญาน	

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ 2511 : 136 - 138)

ในที่สุดกาลจักรเป็นฝ่ายพ่ายแพ้แก่พระสรรพลีทธิ เมื่อพระสรรพลีทธิใช้คาถาเวทมนตร์ถอดหัวใจของกาลจักรมาไว้ที่ภูเขา ทำให้กาลจักรต้องร้องขอชีวิตจากพระสรรพลีทธิ และยอมคืนนางสุพรรณให้แก่พระสรรพลีทธิโดยดี

บัดให้ไขอาคมขาน	ถอดเทจิตรมาร
มานาในขนอนศิขรี	

กาย โกฎิโหดร่างงามี	เออาคมอินทรี
สยบย้งท้องพสุธา	
คือกันขุนเขาหิมวา	เวรัมภวตา
มาพัฒนาเพอกพทพง	
ท้าวทักท้าวแพศย์โดยหวัง	เหวยยักษายัง
จักต่อบต่อตู่ไฉน	
จะแจ้งแห่งเหตุจริงใจ	เชือกิดกลไค
อย่าอ้างจงออกคำขาน	
อ้าพระผู้เฒ่าโซชาญ	เชอญู่ไ้ธทาน
ชีพิตผู้ข้อยถ้อยทำ	
มละโลกโลมภกามกระลำ	พรพาลครุกรรม
กระลีลำโบายเบียดคน	
ไปรู้สุรภาพพระพล	เพ็ญเพียบภูวดล
อคูลย์คำแกองกฤษฎา	
จงเจ้ากูเกื้อกรุณา	ออมอวยโทยา
ประสาทชีวาตม์กินคง	
ขอคั้นอรรคราชอนงค์	ในเบื้องบาทหงส์
บตีบัน โดยจินดา	
ฤาได้ร่วมรสกริธา	ท้าวถึงผัสสา
ภริมย์ฤาพ้องคลองไค	
องค์อรรคอิศราธิปไตย	ธเรศฤทธิ์เกรียงไกร
อย่างกริ่งสีกิ่งสงกา	

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ 2511 : 138 - 139)

แม้ว่ากาลจักรเป็นผู้ที่ไม่มีคุณธรรม ทำผิดศีล แต่กาลจักรเป็นผู้ที่มีความกตัญญูกตเวที ต่อผู้มีพระคุณ กาลจักรถูกพระสรรพลีธิ์ฆ่าตายในระหว่างการสู้รบ เมื่อได้รับการชุบชีวิตโดย พระสรรพลีธิ์ กาลจักรยอมตนเป็นข้ารับพระสรรพลีธิ์ตลอดไปด้วยความสำนึกในบุญคุณ

ขอรองบทเรณูราชา	ทั่วทั้งสิมา
มณฑลสกลกรุงมาร	
ตราบสิ้นดินฟ้าแหลกลาญ	ศศิสุริยบันดาล
คำริศวิโรจรังษี	

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตฯ 2511 : 139 - 140)

เราจะเห็นว่าผู้แต่งสร้างกาลจักรให้เกิดความขัดแย้งกับพระสรรพลีธิ์ นอกจากเพื่อขยายเนื้อเรื่องแล้ว จุดประสงค์อีกประการหนึ่งคือเพื่อแสดงความกล้าหาญ ความสามารถในการรบของพระสรรพลีธิ์ พร้อมทั้งคุณสมบัติความเป็นกษัตริย์ที่ตั้งมั่นอยู่ในทศพิธราชธรรม มีความเมตตา กรุณา ไม่โกรธ พยาบาท และนอกจากนั้นผู้แต่งยังสร้างกาลจักรเพื่อแสดงถึงค่านิยมของคนไทยด้านความกตัญญูทวดที่ต่อผู้มีพระคุณอันเป็นเครื่องชี้แนะการประพฤติที่งดงามเป็นคติสอนใจแก่ผู้อ่าน

เรื่องสังข์ศิลป์ชัย

ท้าวกุมภกันท์

ท้าวกุมภกันท์เป็นตัวละครประปรักษ์ตัวหนึ่งในบทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย โดยปรากฏบทบาทในตอนต้นเรื่อง ผู้แต่งสร้างท้าวกุมภกันท์ให้เกิดความขัดแย้งกับพระสังข์ศิลป์ชัยตัวเอกของเรื่องเนื่องมาจากสาเหตุนางเกษรสมุณฑาซึ่งท้าวกุมภกันท์ไปลักนางมาจากท้าวเสนากุญฐผู้เป็นพี่ชายของนางและเป็นกษัตริย์ครองเมืองปัญจาล ท้าวเสนากุญฐให้ศรีสันทและกุมารทั้งห้าซึ่งเป็นโอรสไปพานางมาจากท้าวกุมภกันท์ ซึ่งศรีสันทและกุมารทั้งห้าได้ขอร้องพระสังข์ศิลป์ชัยให้ไปรับนางเกษรสมุณฑาโดยศรีสันทและกุมารทั้งห้าร่วมเดินทางไปด้วย ท้าวกุมภกันท์ไม่ยอมให้นางมากับพระสังข์ศิลป์ชัย ทั้งสองจึงเกิดการต่อสู้กัน ท้าวกุมภกันท์ถูกพระสังข์ศิลป์ชัยฆ่าตาย ความขัดแย้งจึงจบลง

วิธีการสร้างท้าวกุมภกันท์ผู้แต่งใช้ทั้งวิธีการบรรยายและการกระทำ คำพูดของตัวละครประปรักษ์ตัวนี้ให้ผู้อ่านได้ทราบ เนื่องจากต้นฉบับสมุดไทยไม่สมบูรณ์ มีเนื้อความไม่ติดต่อกัน รายละเอียดเกี่ยวกับท้าวกุมภกันท์จึงมีไม่มากนัก ผู้วิจัยขอนำเสนอผลการศึกษาในด้านบุคลิกลักษณะนิสัย ความรู้ ความสามารถเท่านั้น

ท้าวกุมภกันท์เป็นกษัตริย์ครองเมือง ๆ หนึ่ง เป็นยักษ์มีฤทธิ์อำนาจมีไพร่พลมากมาย ดังในตอนที่ท้าวกุมภกันท์เตรียมกองทัพจะไปสู้รบกับพระสังข์ศิลป์ชัย

เมื่อนั้น	จึงท้าวกุมภกันท์ห้าวหาญ
ตรัสบอกอสุรหมู่มาร	เล่าการทั้งนั้นให้แจ้งใจ
ครั้นแล้วท่านท้าวอัชสา	ให้ตรวจตรากระบวรทัพใหญ่
เสร็จสรรพไพร่ยกทัพชัย	โห่ร้องก้องไปทั้งไพร่วัน

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

ท้าวกุมภกันท์เป็นผู้ที่กล้าหาญ ไม่เกรงกลัวต่อภัยอันตราย หรือข้าศึกศัตรูผู้คิดร้ายใด ๆ แม้จะต้องตายก็จะยอมตายเพื่อให้คนนับถือสรรเสริญดีกว่ามีชีวิตอยู่โดยได้รับค่านินทาว่าเป็นคนขลาด ดังคำพูดของท้าวกุมภกันท์ที่พูดกับนางเกษรสมุณฑา

พี่ไม่ย่อท้อต่อไพริน	จะมาดั่งสุบินให้รุ่งมา
ถึงจะตายก็จะให้ตายศ	ปรากฏในภายภาคหน้า
ซึ่งผิวเคยไปอริญา	ถ้ามีไปก็กลัวเขาโยโย

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าต้น)

ท้าวกุมภคันธ์ก็เหมือนกับกษัตริย์ยักษทั่วไปทั้งหลายที่หลงทะนงในฤทธิ์ อำนาจของตน คิดว่าตนนั้นเก่งกาจกว่าผู้ใด เมื่อท้าวกุมภคันธ์ตามพบพระสังข์ศิลป์ชัยและนางเกษรสุมณฑา ท้าวกุมภคันธ์จึงพูดจาข่มขู่ อวดฤทธิ์กับพระสังข์ศิลป์ชัย

มาเอยมารเห็น	มนุษย์น้อยมายืนอยู่ตรงหน้า
กระที่บบาทควาตร้องมา	ว่าเวียเด็กน้อยใจพาล
โอหังบังอาจเป็นหนักหนา	บันนุกรรูกมาถึงสถาน
ลอบลัก โฉมยงนงคราญ	อหังการไม่กลัวจะม้วยมิต
มาแต่แห่งหนตำบลไหน	ลูกเต้าเหล่าใครทะนงจิต
กูจะสังหารผลาญชีวิต	ความคิดมึงคิดจะพันตาย
บังคมก้มกราบกับบาทา	ส่งนางก็ลยาคืนมาถวาย
กูเห็นจะปลอดรอดตาย	ถ้ามีส่งจะวายม้วยมิต

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

ความรู้ ความสามารถด้านหนึ่งของท้าวกุมภคันธ์คือความรู้ด้านโหราศาสตร์ ดังในตอนที่ ท้าวกุมภคันธ์ทำนายฝันของนางเกษรสุมณฑา

เมื่อนั้น	จึงท้าวกุมภคันธ์ยักษิ
ฟังฝันพรรณใจสุรี	ในทรงวยักษิตั้งไฟพิช
จึงทำนายทายฝันไปทันใด	เหตุใหญ่จะมีเป็นมั่นคง
ซึ่งพระอาทิตย์มรุกราน	ได้กับลูกหลานนวลหง
จะมาติดตามนางโฉมยง	ฤทธิ์รงค์ล้ำเลิศอ โนทัย
แสงส่องต้องปรากฏปราสาทศรี	จะมาทำย่ำยีแก่เราได้
ฝันนี้ไม่งามนางทราวม้วย	แต่ตัวเจ้าจะเป็นอะไรมี
ฝันว่าต้องมัดเหาะเหิน	จำเริญรุ่งเรื่องเกษมศรี
อันซึ่งปรากฏครีตน์เป็นภัสฐลี	จะได้กับตัวพินี่ร้ายนัก

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าต้น)

ในฐานะความเป็นสามีและบิดาท้าวกุมภคันธ์เป็นสามีและบิดาที่ดี รัก ห่วงใยเมีย และลูก เห็นได้จากตอนที่ท้าวกุมภคันธ์สั่งลานางเกษรสุมณฑาก่อนตายว่า

ท้าวกุมภกัณฑ์จึงมีวาจา
 ศัตรูคงแก้แ้ววตา
 ชีวิตผัวจะม้วยบรรลัย
 เป็นกรรมเวลาจะลาแล้ว
 นวลนางสุพรรณลูกเรา
 ตัวเจ้าก็จะหนีพี่ไปแล้ว
 แม้นมิไปปรับคืนมา
 เอาไปจะได้เป็นเพื่อนยาก
 นัตดาฤทธิไกรมิใช่ชั่ว
 โอ้อว่าสุพรรณของพ่อเอ๋ย
 จากมาที่ไรเจ้าโศกา
 ร่ำพลางร้อนจิตด้วยพิษสร
 อสุรินทร์สิ้นชีวาโดย

นางเกษรสมณทนายใจ
 เข้ามาฆ่าผัวเสียกระไรได้
 ไม่ลืมความรักนางนงเยาว์
 เมียแก้แ้วมาผัวจะสั่งเจ้า
 ไม่เห็นจะเสรำโศกา
 ลูกแก้แ้วจะละห้อยคอยหา
 ไหนเลยลูกยาจะคืนตัว
 ทำไมกับนาคที่เป็นผัว
 ฟังผัวจงไปปรับมา
 แต่ก่อนพ่อเคยลงไปหา
 บิดาตายแล้วจะคอยใคร
 คิดถอนขึ้นมาไม่ทนได้
 ไปเกิดในสวรรค์ชั้นฟ้า

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

ในด้านการรบท้าวกุมภกัณฑ์เป็นผู้ที่รอบรู้ในการทำศึกสงคราม รู้จักใช้กลศึกในการ
 ล่อลวงข้าศึกดังในตอนที่ท้าวกุมภกัณฑ์สู้รบกับพระสังข์ศิลป์ชัย ท้าวกุมภกัณฑ์เห็นทหารของตนถูก
 พระสังข์ศิลป์ชัยฆ่าตายเป็นอันมาก จึงใช้เล่ห์กลนำรูปนิมิตนางประทุมพระมารดาของพระสังข์ศิลป์
 (ที่ท้าวกุมภกัณฑ์ให้เทวดาเนรมิตจากดอกจำปา) มาต่อรองกับพระสังข์ศิลป์ชัยลวงให้พระสังข์-
 ศิลป์ชัยเชื่อว่าเป็นนางประทุมที่ท้าวกุมภกัณฑ์ไปจับมา เพื่อให้พระสังข์ศิลป์ชัยหลงเชื่อและส่ง
 นางเกษรสมณทนายาคืน

เมื่อนั้น
 ได้รูปนิมิตนั้นไซ้
 จึงวางรูปปลงที่ตรงหน้า
 คุไปจับมารดาเอ็งมาพลัน
 ชื่อนางประทุมทรมวย
 คุจะหันเอาเนื้อเป็นเหยื่อกา
 แม้นรักแม่มิให้มรณา
 ฤายังหน่วงหวงนางได้

จึงท้าวกุมภกัณฑ์ฤทธิไกร
 เหาะตรงลงไปที่รบกัน
 ยักขาตบหัตถ์เหยียหยัน
 เขตชั้นันบรรพตพารา
 รู้จักฤาไม่ให้เร่งว่า
 คุจะทำให้สาแก่น้ำใจ
 ปล่อยเมียคุส่งมาคืนให้
 ฤาไม่คิดรักพระมารดา

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

ท้าวกุมภกัณฑ์นอกจากเป็นผู้รอบรู้ในการทำศึกสงคราม ท้าวกุมภกัณฑ์ยังเป็นผู้มีความ
 กล้าหาญสามารถในการรบไม่เกรงกลัวศัตรู ขณะที่ท้าวกุมภกัณฑ์ต่อสู้กับพระสังข์ศิลป์ชัย ท้าว

กุมภกัณฑ์เข้าต่อสู้อย่างห้าวหาญยิ่ง แต่ท้าวกุมภกัณฑ์ก็ไม่สามารถเอาชนะพระสังข์ศิลป์ชัยได้ ถูกพระสังข์ศิลป์ชัยฆ่าตาย

เมื่อนั้น	กุมภกัณฑ์กริ้วโกรธดั่งเพลิงไหม้
เหม่ออายเด็กน้อยเท่ายองโย	ฤทธิ์เดชมิ่งเป็นกระไรมา
ยักษาพิโรธโกรธกริ้ว	ดั่งเพลิงเปลวปลิวพระเวหา
ตาแดงดั่งแสงสุริยา	โลด โผน โจน มา ชิง ชัย
รับรองว่องไวสัประยุทธ์	ตีด้วยอาวุธกระบองใหญ่
มิได้ต้ององค์พระทรงชัย	พิโรธโกรธใจพญามาร

.....
เมื่อนั้น	กุมภกัณฑ์โกรธใจดั่งไฟผลาญ
เห็นรูปนิมิตพิศดาร	พญามารโกรธนักดั่งอัคคี
แกว่งกระบองเพชรระเห็จ โผน	โจนจับสัประยุทธ์ไม่ถอยหนี
พระกุมารแผลงศรเข้าราวี	ปักอกยักษิทันใจ

.....
อสุรินทส์ลื่นชีวาไหล	ไปเกิดในสวรรค์ชั้นฟ้า

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

จะเห็นว่าผู้แต่งสร้างท้าวกุมภกัณฑ์ให้เกิดความขัดแย้งกับพระสังข์ศิลป์ชัย เพื่อเน้นคุณสมบัติ คุณลักษณะของพระสังข์ศิลป์ชัยในด้านความกล้าหาญ ความสามารถในการรบ อีกประการหนึ่งคือเพื่อขยายเนื้อเรื่องเช่นเดียวกับตัวละครปรปักษ์อื่น ๆ

เรื่องสิงห์ไกรภพ

ท้าวจตุพักตร์

ท้าวจตุพักตร์เป็นตัวละครปรปักษ์ที่มีบทบาทขัดแย้งกับตัวเอกของเรื่องคือพระสิงห์ไกรภพโดยตรงมากกว่าตัวละครปรปักษ์ตัวอื่นในเรื่อง ท้าวจตุพักตร์เป็นตัวละครปรปักษ์ที่ผู้แต่งสร้างให้เป็นปมปัญหาของเรื่อง ก่อให้เกิดความขัดแย้งอีกหลายประการในเรื่องทั้งที่เป็นความขัดแย้งระหว่างตัวละครปรปักษ์กับตัวเอก และตัวละครปรปักษ์กับตัวละครอื่น ๆ ฝ่ายตัวเอก ดังเช่นความขัดแย้งระหว่างท้าวเทพาสุร ประลัยกัลป์กับพระสิงห์ไกรภพ ท้าวเทพาสุรกับรามวงศ์ไอรสของพระสิงห์ไกรภพ ท้าวเทพาสุรกับพราหมณ์จินดา เป็นต้น

ท้าวจตุพักตร์ผู้แต่งสร้างให้เกิดความขัดแย้งกับพระสิงห์ไกรภพ เนื่องด้วยนางสร้อยสุดาเป็นสาเหตุเพราะทั้งสองต่างก็รักนาง แต่เป็นความรักคนละแบบ ความรักของท้าวจตุพักตร์ที่มีต่อนางสร้อยสุดาเป็นความรักฉันทนสย โสคติระหว่างพ่อกับลูก ส่วนความรักของพระสิงห์ไกรภพที่มีต่อนางสร้อยสุดาเป็นความรักฉันทนสย เมื่อท้าวจตุพักตร์และพระสิงห์ไกรภพไม่สามารถ

ตกลงกันได้ จึงเกิดความขัดแย้งกันและนำไปสู่การสู้รบ จนในที่สุดฝ่ายหนึ่งต้องจบชีวิตลง ความขัดแย้งจึงยุติ

วิธีการสร้างท้าวจตุพักตร์จะเห็นว่าผู้แต่งใช้วิธีการสร้างตัวละครประปรายตัวนี้ ให้ผู้อ่านรู้จักทั้งสามวิธีรวมกัน คือ วิธีการบรรยายให้ผู้อ่านทราบ จากพฤติกรรมของท้าวจตุพักตร์ และจากคำพูดของตัวละครอื่นที่กล่าวถึงท้าวจตุพักตร์ ดังคำบรรยายของผู้แต่ง

จะกลับกล่าวถึงท้าวจตุพักตร์	พระยายักษ์ปราบสิ้นดินสวรรค์
ได้ครอบครองนคราชื่อมารัน	พลกุมภัณฑ์นับแสนแน่นนคร
มีโฉมงามองค์เอกมเหสี	ชื่อมณฑาวดีดวงสมร
อนกแน่นแสนสรุรงค์นางนิกร	ดังดวงเทพอัปสรโสกา
เลี้ยงเป็นบุตรสุดสาวทดังดวงตา	ให้ชื่อนางสร้อยสุดาวิลาวัณย์
ถนอมไว้ในเขตนิเวศน์สถาน	จัดทหารล้อมกำแพงแข็งขัน
ให้ล้อมปราสาทเพชรไว้เจ็ดชั้น	ช่วยป้องกันพระธิดาพยาบาล
.....
อันองค์ท้าวเจ้าบุรีมีสี่พักตร์	สิทธิศักดิ์ทรงมนต์คลคลาตา
เมื่อรบกันพันฟาดด้วยศาสตรา	ถูกกายาย่อยยับแล้วกลับตี

(สุนทรภู่ 2529 : 162, 186)

จากคำบรรยายของผู้แต่งทำให้ทราบว่าท้าวจตุพักตร์เป็นกษัตริย์ครองเมืองมารันมีมเหสีชื่อนางมณฑาวดี เป็นผู้มฤตยูเดช มีอำนาจ ปราบได้ทั่วทั้งแดนดินและแดนสวรรค์ มีทหารยักษ์เป็นบริวารมากมาย รูปร่างหน้าตาของท้าวจตุพักตร์มี 4 หน้า เป็นผู้มีความรู้ด้านเวทมนตร์คาถา เมื่อร่างกายถูกอาวุธก็สามารถใช้เวทมนตร์คาถาทำให้ดีเหมือนเดิมได้ ท้าวจตุพักตร์มีธิดาชื่อนางสร้อยสุดาซึ่งได้มาจากดอกบัว นำมาเลี้ยงไว้ด้วยความรัก ทะนุถนอม สร้างปราสาทเพชรสูงเจ็ดชั้นให้อยู่พร้อมสังฆารให้อยู่เฝ้าป้องกันนาง

ท้าวจตุพักตร์เป็นพ่อที่รักเอาใจใส่ลูกอย่างดียิ่ง จะไม่ยอมให้ความทุกข์มากถ้าธิดานางสร้อยสุดาเลย เมื่อท้าวจตุพักตร์เห็นนางสร้อยสุดามีท่าทางไม่สบาย ท้าวจตุพักตร์พานางไปเที่ยวพักผ่อนเพื่อให้นางสบายใจ มีความสุข

ปางพระองค์ทรงโลกโมฬียักษ์	เห็นลูกรักเศร้าสร้อยเหมือนโศกศัลย์
ไม่แต่งองค์ทรงสำอางอย่างทุกวัน	ที่จะรัญจวนใจไม่เสวย
จึงดำรัสตามความไปตามชื่อ	เจ้าเจ็บไข้ไปหรือจะลูกเอ๋ย
หรือเคืองข้องหมองหมางอย่าพรางเลย	แม่ทราบเขยเล่าแกล้งให้แจ้งใจ
.....
เจ้ากรุงมารฟังสารสายสวาท	พจนารถก็นำรักนั้นหนักหนา
เห็นเกรงใจไม่แจ้งซึ่งกิจจา	แต่กิริยาไม่สบายข้างภายใน

จำจะพาโถมงามทราชมสาวท
ถึงเกาะแก้วแนวเนินพนมไพร
คำรพิลาทวงครัสกับนงลักษณ์
พ่อจะชวนเจ้าไปชมเขยมนา

ไปประพาสชมมัจฉาขลาไหล
ให้ชื่นใจลูกน้อยสร้อยสุดา
เจ้าดวงจักษุในเบื้องซ้ายขวา
ห้องมหามหรณพเนินคีรี

(สุนทรภู่ 2529 : 163)

ความรักของท้าวจตุพักตร์ที่มีต่อนางสร้อยสุดามีมากมายยิ่งนัก เมื่อนางสร้อยสุดาหนีไปกลับพระสิงห์ไกรภพ ท้าวจตุพักตร์เที่ยวค้นหานาง เมื่อไม่พบถึงกับร้องไห้จนสลบไปดังคำกลอน

รีบมาห้องทองที่บุตรอยู่
ไม่พบปะพระธิดายุพาพาล
ระทวยองค์ลงบนแท่นแสนสลด
เสียดพระทัยในอารมณ์ไม่สมประดี

เที่ยวค้นดูทั่วปราสาทราชฐาน
เจ้ากรุงมารดั่งจะคืนสิ้นชีวี
โศกคำสวดทั้งพระมเหสี
ซบสัตญญ์กายหนึ่งไม่ดิงองค์

(สุนทรภู่ 2529 : 176)

ผู้แต่งสร้างท้าวจตุพักตร์ได้สอดคล้องกับความเป็นจริงในบทบาทของความเป็นพ่อที่ว่า ผู้เป็นบิดานั้นเมื่อมีลูกสาวก็หวังจะให้ลูกสาวได้มีคู่ครองและแต่งงานอย่างถูกต้องตามประเพณี ดังนั้นเมื่อท้าวจตุพักตร์รู้ว่านางสร้อยสุดาหนีตามพระสิงห์ไกรภพที่ลักลอบเข้ามาหาในปราสาทของนาง ท้าวจตุพักตร์ถือว่าเป็นการกระทำที่หยามเกียรติ์ ดูถูกตนยิ่งนัก ไม่เคารพ เกรงกลัวตน ท้าวจตุพักตร์จึงกล่าวคำบริภาษคำว่าทั้งพระสิงห์ไกรภพ และนางสร้อยสุดาที่ทำให้ท้าวจตุพักตร์ต้องอับอายขายหน้า และสั่งทหารเข้าต่อสู้กับพระสิงห์ไกรภพเพื่อกู้หน้าล้างความอาย ดังคำประพันธ์

พระยายักษ์รักบุตรหยุดยั้งข้าง
ขู่ลูกเขยเหวี่ยงอ้ายใจฉกรรจ์
กำเรปฤทธิคิดอ่านการโกหก
ทำเสน่ห์เหล่าให้กลให้คลใจ
ทำดูถูกลูกกูไม่สู้ขอ
เป็นเผ่าพงศ์วงศ์ไหนไพร่ผู้ดี
ยังยืนจึงมีงจะสู้กับกูหรือ
มืออ่อนน้อมยอมยิงจะชิงชัย

ร้องบอกนางพ่อไม่ฆ่าให้อาลัย
อย่าหมายมันว่าจะรอดตลอดไป
แปลงเป็นนกให้น้องศรีรักหลงไหล
นางจึงได้ตามมาจากธานี
คิดลวงล่อลอบรักแล้วลักหนี
ทำท่วงทีถือตัวไม่กลัวใคร
หรือคิดคือว่าไม่ผิดคิดโฉน
หรือกระไรเร่งว่าอย่าช้าการ

เจ้ากรุงมารดาลเคียดไม่เงือดงด
ยังด้านหน้ามาห้ามเจ้าพราหมณ์ดี
ช่างโง่เหลือเชื่อผิดไม่กลัวพ่อ
ไม่รักศักดิ์จักตามอ้ายพราหมณ์ไป

.....
อีหน้าสดแสนชั่วตามผิวหนี
จะใคร่ตีหยิกขาให้สาใจ
มันลวงล่อลุ่มหลงไม่สงสัย
ให้มีใหม่ก็ไม่มียี่จี่รู้

เสียแรงกุสัถน์ยอมช่วยกล่อมเกลี้ยง	บำรุงเลี้ยงมาแต่บัดนี้จงจิจ์
ไม่ฟังคำทำผิดแล้วบิดพลิ้ว	พระโอรสกริ้วตรีศดำสารพัน
ให้เร่งทัพขับทหารชาลยสนาม	จับอ้ายพราหมณ์เข่นฆ่าให้อาสัญ
พวกไพร่พร้อมล้อม โถมเข้าโรมรัน	เจ้าพราหมณ์ฟันฟาดตายลงกายกอง

(สุนทรภู่ 2529 : 182, 183)

นอกจากนั้นในบทบาทของความเป็นพ่อผู้แต่งสร้างท้าวจตุพักตร์ได้อย่างเป็นคนจริง ๆ ผู้เป็นพ่อแม่จะโกรธเกลียดลูกสักเพียงใด หรือไม่ว่าลูกจะทำผิดร้ายแรงสักเท่าไร พ่อยอมให้อภัยลูกได้เสมอ ท้าวจตุพักตร์ต้องได้รับความอับอายอย่างยิ่งแต่ด้วยความรักที่มีต่อนางสร้อยสุดา เมื่อท้าวจตุพักตร์เห็นนางสลบไปก็ถึงกับคร่ำครวญ รำพัน ร้องไห้จนสลบ เพราะคิดว่านางตายและให้อภัยนาง

พระยายักษ์รักบุตรสุดาอาลัย	โจนลงไปอุ้มนางขึ้นข้างทรง
เห็นนึ่งเนนแก่ใจก็ไม่พิน	สะอึกสะอื้นอ่อนจิตพิศวง
ระทวยทอดคอดแอบไว้แนบองค์	กันแสงทรงโศกาด้วยอาลัย
ไอ้ลูกน้อยสร้อยสุดานิจจาเอ๋ย	ไม่พินเลยเล่ากรรมทำไฉน
พ่อรักเจ้าเท่าชีวิตดวงจิตใจ	หวังจะได้ฝากผีเพื่อนชีวา
ถึงครั้งนี้มีโทษพ่อ โกรธผิว	ที่จริงตัวเจ้ายังรักอยู่นักหนา
ได้กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงไว้จนใหญ่มา	ไอ้แก้วตาตามชายมาวายชนม์
กอดบุตรสี่พระโอบอุ้มสะอื้นรำ	แปดเนตรน้ำหยดย้อยเป็นฝอยฝน
ทั้งแปดหัดพิศวินิรมล	ให้อันอันจนใจอาลัยลาญ
ไอ้ลูกเอ๋ยเคยเห็นอยู่เย็นเช้า	มาเปลี่ยวเปล่าปลดปลงนำสงสาร
สะอื้นอ้อนร้อนฤทัยดังไฟกาล	พระยามารหมอบชบสลบลง
.....
พระตรีสาวอย่ากลัวเลยตัวเจ้า	เป็นลูกเต้าพ่อเอ็นดูไม่รู้หาย
อย่าหลงตามพราหมณ์ชู้ชาติผู้ร้าย	มันจะขายกินเล่นไม่เป็นการ
.....
ท้าวรับขวัญกัลยาด้วยปราณี	พ่อไม่ตีคอกงไปอยู่ในวัง

(สุนทรภู่ 2529 : 183, 184)

ด้วยความรักของท้าวจตุพักตร์ที่มีต่อนางสร้อยสุดา ทำให้ท้าวจตุพักตร์ให้อภัยนางได้ แต่กับพระสิงห์ไกรภพผู้ซึ่งท้าวจตุพักตร์ถือว่าเป็นผู้ที่ทำให้ตนได้รับความอับอาย ไม่เคารพเกรงกลัว ตนผู้เป็นกษัตริย์ยักษ์ที่ยิ่งใหญ่ ท้าวจตุพักตร์จึงโกรธแค้นพระสิงห์ไกรภพยิ่งนัก และความโกรธแค้นครั้งนี้ไม่มีสิ่งใดลบล้างหรือทำให้หายไป แม้ว่าท้าวอินธุมาศพระบิดาของพระสิงห์ไกรภพส่งทูตถือสารมาขอนางสร้อยสุดาเพื่อแต่งงานกับพระสิงห์ไกรภพ ท้าวจตุพักตร์ก็ไม่รับไมตรี

ไม่ยอมรับคำขอโทษ พยาบาทคุมแค้นพระสิงห์ไกรภพ และท้าวจตุพัตร์ยกกองทัพไปตีเมือง
โกญจา เมืองของท้าวอินธุมาศเพื่อจะฆ่าพระสิงห์ไกรภพ ซึ่งการรบพุ่งระหว่างท้าวจตุพัตร์กับ
พระสิงห์ไกรภพ ท้าวจตุพัตร์เป็นฝ่ายพ่ายแพ้ถูกพระสิงห์ไกรภพฆ่าตายอย่างทารุณ ซึ่งก็เป็น
เพราะความเป็นคนอวดดี พยาบาท อาฆาตแค้น และจองเวรของท้าวจตุพัตร์ดังคำประพันธ์

เหวยอำมาตย์ราชทูตท้าว โกญจา
นี่ลอบเล่นเช่นซู้ทำดูถูก
ครั้นตามพบรอรอนไม่อ่อนน้อม

แม้เดิมมาขอสู้อจะยอม
แล้วลักลุกไปจนฝ่ายพอม
กูไม่ยอมยังไม่หายไม่คลายแค้น

.....

.....

จะกล่าวเรื่องเมืองท้าวจตุพัตร์
เห็นลูกหลานพานจะไม่สบาย
ถึงเดือนอ้ายปลายปีจึงกรีทัพ
เกณฑ์กุ่มกัณฑ์จันต์ประเทศทุกเขตแดน
กองหน้าหลังค้ำคับนับสมุทร
ทั้งเทียกกายซ้ายขวาเคยราวี

พระยาอภัยพยาบาทไม่ขาดหาย
เพราะรักษายาชาตินุญย์นิกสุดแค้น
เหลือจะนับราก โยสตั้งโกฏิแสน
อเนกแน่นเนื่องมาในธานี
ฤทธิรทรบสู้ไม่รู้หนี
ขุนเสนีนายทัพกำกับพล

.....

.....

ให้ยกทัพขับพลพลมาร
เหาะเป็นทิวปลิ้วฟ้านภาภาค
พระสุริย์แสงแผ่รอกีบดับัง
เสียงฆ้องกลองก้องกึกพิลิกลั่น

โห่สะท้านสะเทือนลั่นสนั่นดัง
ดูเคลื่อนกลาดซ้ายขวาทั้งหน้าหลัง
สะเทือนทั้งธรณินแผ่นดินแดน
เสียงกุ่มกัณฑ์แซ่แซ่ให้แห่แหน

.....

.....

ไม่ยังหยุดครุครันพลมาร

ได้เดือนครึ่งถึงด่านเมืองโกญจา

.....

.....

ฝ่ายท้าวจตุพัตร์เห็นอภัยชัย
เสียงฮูมแปรันเล่นทะเลวงกำลังมัน
เหยียบพยนต์ปีนยับแล้วกลับพื้น
ท้าวกุ่มกัณฑ์ฟันฟาดด้วยศาสตรา
พระสิงห์ไกรภพเข้ารบรบ
ท้าวแปดกรรอนรันประจัญบาน
ทั้งปากจิกปีกตีขี้เล็บ
อภัยชัยรับพลาดพระฟาดฟัน
เป็นสองซีกฉีกดินสิ้นชีวิต
พวกพหลพลไกรทั้งไพร่นาย

กระทีบขับช้างที่นั่งดั่งกั้งหัน
หางหูชั้นซึกแทงกวัดแกว่งงา
ทะลิ่งยื่นต่อแย่งแทงยักยา
ถูกพระยาธรรพยนต์ไม่ทนทาน
กระโจนจับจตุพัตร์ด้วยหักหาญ
นกทะยานเหยียบช้างไม่ห่างกัน
กฤษณเรือบขานเซซบเห้น
ถูกกุ่มกัณฑ์ขาดกลางทั้งช้างพลาย
ดับดวงจิตไปสวรรค์เหมือนมันหมาย
เห็นเจ้าตายต่างราบกัมกราบกราน

การสร้างท้าวจัดพักตร์ให้เป็นตัวละครปรีภักษ์ เกิดความขัดแย้งกับพระสิงห์ไกรภพ นอกจากเพื่อการขยายเนื้อเรื่องแล้ว บทบาทของท้าวจัดพักตร์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้นยังเป็นการเปิดโอกาสให้ตัวเอกของเรื่องได้แสดงความกล้าหาญ ความสามารถในการรบเฉกเช่นพระเอกทั้งหลายในวรรณคดีไทย

เรื่องสุวรรณศิลปี

ท้าวไวยพักตร์

ท้าวไวยพักตร์เป็นตัวละครปรีภักษ์ที่ผู้แต่งสร้างให้เกิดความขัดแย้งกับพระสุวรรณศิลปีตัวเอกของเรื่อง เนื่องมาจากสาเหตุความรัก ความหลงที่ท้าวไวยพักตร์มีต่อนางเกษสุรียามเหสีของพระสุวรรณศิลปี จึงทำให้ทั้งสองฝ่ายเกิดการสู้รบกัน และกลายเป็นการทำสงครามที่ยืดเยื้อใช้เวลานาน

วิธีการสร้างท้าวไวยพักตร์นั้นผู้แต่งใช้ทั้งวิธีการบรรยาย การใช้พฤติกรรมของท้าวไวยพักตร์ และพฤติกรรมของตัวละครตัวอื่นทำให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครปรีภักษ์ตัวนี้

การปรากฏตัวครั้งแรกของท้าวไวยพักตร์ในต้นฉบับสมุทไทยไม่ปรากฏ แต่เมื่อประมวลจากการบรรยายของผู้แต่งในตอนอื่น พฤติกรรมของท้าวไวยพักตร์และตัวละครอื่นทราบว่า ท้าวไวยพักตร์เป็นกษัตริย์ครองเมืองไบदान มีมเหสีเป็นนางยักษ์เช่นเดียวกัน มีธิดาชื่อ นางอักษุจันทร มีเพื่อนเป็นกษัตริย์เช่นกันคือท้าวณलगาน ท้าวไวยพักตร์เป็นกษัตริย์ยักษ์ที่ยิ่งใหญ่ มีฤทธิ์อำนาจ เทพดาต่างเกรงกลัว มีรีพลเป็นจำนวนมาก เป็นผู้ที่มินิสัยจิตใจใฝ่ในทางชั่วร้าย ไม่ตั้งมั่นในศีลธรรม ไม่มีคุณธรรม จิตใจลุ่มหลงในความรัก ความใคร่จนไม่นึกถึงความถูกผิด บาปกรรม กระทำทุกอย่างเพื่อความต้องการของตน เมื่อท้าวไวยพักตร์เห็นความงามของนางเกษสุรียาเกิดความรัก ความหลง จึงเข้าลักพานางมาจากพระสุวรรณศิลปีเพื่อจะได้เป็นเจ้าของนาง ดังคำพูดของนางเกษสุรียา

มาด้วยภัสดาในหิมวันต์

ไวยพักตร์มันลักเมียผายผัน

พลัดจากผัวขวัญมาแล้วนา

บัดนี้ไวยพักตร์ท้าวยักษ์

มันจะพาเมียนี้ไปแล้วนา

.....

(บทละครเรื่องสุวรรณศิลปี เลขที่ 170 2451 : หน้าต้น)

ท้าวไวยพักตร์มีจิตใจที่หมกมุ่นในความรัก ความใคร่ เมื่อนางเกษสุรียาไม่ยินยอม ท้าวไวยพักตร์ก็กระวนกระวาย โกรธแค้น ไม่มีความสุข ดังคำกลอน

เมื่อนั้น

ไวยพักตร์ยักษ์พาญามาร

นั่งเหนือแท่นรัตนะชัชวาล

พาญามารขุ่นข้องหมองศรี

ยิ่งคิดขัดแค้นแสนทวี

ยักษ์มิได้จะหลับไหล

โอ้เกษสุรียาหน้าใหญ่

ไม่เห็นรักใคร่บ้างเลยนา

เสียทีที่ลักเอาเข้ามา
ยิ่งคิดกั๊กแค้นแสนทวี

เจ้าไม่เส่นหาอาลัย
ยักยี้ก็เคลิ้มหลับไป

(บทละครเรื่องสุวรรณศิลปี เลขที่ 170 2451 : หน้าต้น)

เมื่อพระสุวรรณศิลปีนำกองทัพวานรมาติดตามนางเกษสุริยา และตั้งทัพนอกเมือง
ไบคาน ท้าวไวพตศรีสังหารเอกนำกองทัพเข้าต่อสู้กับพระสุวรรณศิลปีหลายครั้ง แต่ก็เป็นฝ่าย
พ่ายแพ้ทุกครั้ง และระหว่างการทำสงครามนี้ทำให้เห็นถึงลักษณะนิสัยของท้าวไวพตศรีในด้าน
ความเป็นผู้นำทัพ ความเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่คือ ความไม่ย่อท้อ ความกล้าหาญ ความรัก ภูมิใจ
ในเกียรติยศศักดิ์ศรี แม้ว่าการสู้รบกับพระสุวรรณศิลปีต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ แต่ท้าวไวพตศรียัง
คงที่จะทำสงครามต่อไป ไม่ยอมขอยอมแพ้ ดังคำพูดของท้าวไวพตศรี

เกิดเป็นช้างสารกล้าหาญดี

จงงายาวรีเป็นนักหนา

เป็นเจ้าพิภพเมืองยักษา

เทวินทรอินทราภิจักรขาม

เขาจะดิฉินนินทาทั่ว

ว่าเราเกรงกลัวแก่สงคราม

แม้ตายไว้ชื่อให้ลือนาม

เราไม่เข็ดขามในแผ่นดิน

(บทละครเรื่องสุวรรณศิลปี เลขที่ 170 2451 : หน้าต้น)

ท้าวไวพตศรีมีคุณสมบัติสมกับเป็นกษัตริย์ผู้ครองเมือง นอกจากไม่ยอมให้ผู้ใดมา
ดูหมิ่นเกียรติ ศักดิ์ศรีของตนแล้ว ท้าวไวพตศรียังเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถในการทำศึกสงคราม
รู้จักใช้กลศึกในการต่อสู้กับศัตรู เมื่อเห็นว่าการต่อสู้ด้วยการเผชิญหน้าไม่เป็นผล ท้าวไวพตศรี
ใช้เล่ห์เหลี่ยมในการทำศึกเพื่อลวงพระสุวรรณศิลปีให้ยกทัพกลับไป ด้วยการออกอุบายให้วีรยุทธอน
ทหารเอกแปลงร่างเป็นนางเกษสุริยาตายลอยน้ำไปหน้าพลับพลาของพระสุวรรณศิลปี

เมื่อนั้น

ไวพตศรีศักดิ์สิทธิ์ฤทธิไกร

ได้ฟังเสนามาทูลให้

กรีกกรีกนิกในพระทัย

กุเอยจะคิดกระไรดี

สงครามครั้งนี้ยังนักหนา

อย่าเลยทำกลมารยา

ลวงมณษาคูสัทท

สงครามเอาเมียเห็นเมียม้วย

จะยกทัพกลับพวยไปกรุงศรี

กุคิดทั้งนี้ดีเหลือดี

ยักยี้จะเห็นเป็นไร

.....
เมื่อนั้น

.....
ท่านท้าวไวพตศรียักษา

คิดแล้วเท่านั้นไม่ทันช้า

ยักษาครัสเรียกเสนาใน

ว่าแหวยวีรยุทธอนมาด้วยไว

จะใช้ให้ไปฝั่งชลพัตน

เองไปจำแลงแปลงเพศ

เหมือนเกษสุริยาพิมพ์เดียวกัน

ให้เป็นกระบี่ปามรณาสัตย์

อย่าให้ผิดกันเท่าของโย

ภาคหนึ่งนิมิตเป็นแพใหญ่ ลอยไปในฝั่งนที
ภาคหนึ่งนั้นเล่าท้าวยักษี ตรงไปคลุจมนุษา

(บทละครเรื่องสุวรรณศิเลปี เลขที่ 169 2451 : หน้าปลาย)

เมื่อกลศึกไม่เป็นผลถูกฝ่ายพระสุวรรณศิเลปีจับได้ และท้าวไวยพัคตร์ยังไม่สมปรารถนาในตัวของนางเกษสุริยา ท้าวไวยพัคตร์เกรงว่าพระสุวรรณศิเลปีจะพานางกลับไป ด้วยความเห็นแก่ตัว นึกถึงแต่ความสุข ความสมหวังของตนแต่เพียงฝ่ายเดียว ท้าวไวยพัคตร์จึงแสดงนิสัยเจ้าเล่ห์ พุดเท็จ หลอกลวงนางเกษสุริยา โดยบอกนางว่าจะพามาคืนให้แก่พระสุวรรณศิเลปี ซึ่งท้าวไวยพัคตร์คิดวางแผนไว้แล้วว่าพานางไปไว้ที่เมืองของท้าวณลกานเพื่อหลบซ่อนไม่ให้พระสุวรรณศิเลปีตามพบในเมืองของตน ดังวาจาของท้าวไวยพัคตร์ที่พูดหลอกลวงนางเกษสุริยา

ที่พาเจ้ามาสูญเสียดาย เหน็ดเหนื่อยเมื่อยกายไม่เข้ายา
เจ้ายังรักผัวอยู่นักหนา พี่จะพาไปส่งให้แก่เขา
ครั้นจะเอาไว้ไม่ต้องการ นางคราญจะหนีไปจากเรา
เอากระดูกแขวนคอไว้เปล่าเปล่า คิดคิดขึ้นมาไม่ต้องการ

(บทละครเรื่องสุวรรณศิเลปี เลขที่ 170 2451 : หน้าต้น)

ท่านท้าวไวยพัคตร์รักษา ได้ฟังนายาตอบมาพลัน
ฉะล้นลมช่างคมสัน ว่ากล่าวทั้งนั้นก็ชอบที
พี่จะพาไปให้พระสามี เทวีย่าละห้อยน้อยใจ

(บทละครเรื่องสุวรรณศิเลปี เลขที่ 169 2451 : หน้าต้น)

ท้าวไวยพัคตร์มิได้พูดเท็จแต่เฉพาะกับนางเกษสุริยาเท่านั้น แม้กับท้าวณลกาน ท้าวไวยพัคตร์ยังแสดงนิสัยของคนที่ไม่กล้าสู้ความจริง ปิดบังความผิด ความชั่วของตน และยังมีนิสัยไม่ดีใส่ร้ายผู้อื่นคือพระสุวรรณศิเลปี ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของตน คือ การได้กำลังทหารและผู้นำทัพไปสู้รบกับพระสุวรรณศิเลปี ดังคำกลอน

ท่านท้าวไวยพัคตร์รักษา เล่าเรื่องคดีมิได้ช้า
เดิมที่เราไปประพาสาป่า ได้นางนี้มาแต่สระใหญ่
อยู่มาบัดนี้มนุษย์ศรี คุมพลกระบี่ลิงไพร
ยกเข้ามาล้อมกรุงไกร กล้าหาญชาญชัยเป็นนักหนา
เราให้ไวยเวกหลานขวัญ คุมพวกพลชั้นรัยักษา
ออกไปสู้รบกันนักหนา มันฆ่าพวกมารม้วยบรรลัย
จงพระสหายได้เอ็นดู เพื่อนช่วยไปกู้พระเวียงชัย
อย่าให้ถึงอัปราชัย เร็วไวบัดนี้อย่าได้ช้า

(บทละครเรื่องสุวรรณศิเลปี เลขที่ 169 2451 : หน้าต้น)

แม้ว่าท้าวไวพจน์ได้รับความช่วยเหลือจากท้าวณลพานซึ่งส่งทหารเอก และโอรส ซึ่งมีฝีมือในการสู้รบมาช่วย แต่ก็ต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ไม่สามารถสู้พระสุวรรณศิลป์และกองทัพวานร ได้ แต่ท้าวไวพจน์ไม่ล้มเลิกความคิดที่จะเป็นเจ้าของนางเกษสุริยา ท้าวไวพจน์ประกาศหาคนมาอาสาสู้ศึก โดยจะให้รางวัลด้วยการแบ่งราชสมบัติให้ครึ่งหนึ่งถ้าสามารถฆ่าพระสุวรรณศิลป์ได้ ดังคำกลอน

ได้ฟังถ้อยคำวิรุญทอน
พญายักษ์จัดแค้นให้แน่นใจ
ครั้นตามอำมาตย์มหาดไทย
ครั้งนี้แค้นคับอับปัญญา
ไอ้มนุษย์คนนี้มีเดโช
มันล้างวงศาพญามาร
ทีนี้กูแค้นแสนสุดคิด
เราจะคิดยังไรเว้ยเจ้านาย
ถ้าใครต้านได้กูเมืองไว้
เราจะตกแต่งยกเวียงไชย

อกท้าวเร้าร้อนคือเพลิงไหม้
ท้าวตรีศปราชัยอยู่ไปมา
ฝ่ายนอกฝ่ายในทั้งซ้ายขวา
ใครเห็นอย่างไรนาช่วยคิดอ่าน
อาคมเพื่อนรู่อยู่กล้าหาญ
ทหารย่อยยับเป็นมากหลาย
คับแค้นแน่นจิตหัวใจหาย
จะถวายนบ้านเมืองถวาวไร
ลวงมนุษย์นั้นให้ม้วยบรรลัย
แบ่งกึ่งหนึ่งให้ไอ้เสนา

(บทละครเรื่องสุวรรณศิลป์ เลขที่ 169 2451 : หน้าปลาย)

ท้าวไวพจน์ได้ผู้อาสาทำศึกคือไวราบ ดันฉบับสมุดไทยหมดเพียงเท่านั้น สงครามระหว่างท้าวไวพจน์กับพระสุวรรณศิลป์อาจยุติตรงไวราบ หรืออาจยืดเยื้อต่อไปอีกจนถึงท้าวไวพจน์ยอมแพ้ส่งนางเกษสุริยาคืนให้แก่พระสุวรรณศิลป์ หรือถูกพระสุวรรณศิลป์ฆ่าตาย

จะเห็นว่าผู้แต่งสร้างท้าวไวพจน์ให้เป็นปรปักษ์กับพระสุวรรณศิลป์ด้วย จุดประสงค์เพื่อขยายเนื้อเรื่องให้ยาวออกไป เกิดความสนุกสนานเพิ่มขึ้น และจะเห็นว่าบทบาทของท้าวไวพจน์มีความคล้ายคลึงกับบทบาทของทศกัณฐ์ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ ทั้งในด้านสาเหตุของความขัดแย้งกับตัวเอก วิธีการทำสงคราม อุบายในการทำสงคราม อาจกล่าวได้ว่าผู้แต่งบทละครเรื่องนี้ได้รับอิทธิพลบทละครเรื่องรามเกียรติ์หรือรามายณะ จึงนำบทบาทของทศกัณฐ์มาสร้างท้าวไวพจน์ขึ้น และอีกประการหนึ่งที่เห็นชัดว่าอิทธิพลเรื่องรามเกียรติ์ที่มีต่อบทละครเรื่องนี้คือกองทัพของพระสุวรรณศิลป์เป็นกองทัพวานรเช่นเดียวกับกองทัพของพระรามที่ยกทัพมาต่อสู้กับทศกัณฐ์

เรื่องสุวรรณหงษ์

ท้าวสุวรรณวิก

ท้าวสุวรรณวิกเป็นตัวละครปรปักษ์ตัวหนึ่งในบทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ที่ผู้แต่งสร้างให้เป็นจุดเริ่มต้นของปมปัญหาในเรื่องที่จะนำไปสู่ปัญหาอื่น ๆ ต่อไปทำให้เกิดการดำเนินเรื่องไปอย่างต่อเนื่อง

ท้าวสุวรรณวิกเป็นกษัตริย์ครองเมืองมัตตัง มีธิดาคือนางเกษสุริย ซึ่งท้าวสุวรรณวิกรักมากยิ่งขึ้นใด ๆ ความรักที่มีให้แก่นางเกษสุริยเทียบเท่ากับรักชีวิตของตน ดังคำพูดของท้าวสุวรรณวิก “เสียแรงรักนักเท่ากับชีวิต” (บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เลขที่ 81 2452 : หน้าต้น) ท้าวสุวรรณวิกเป็นยักษ์ที่มีฤทธิ์เดชมีอำนาจเป็นที่เกรงกลัวไปทั้งแดนยักษ์และแดนสวรรค์ ดังคำกล่าวของท้าวสุวรรณวิกที่ว่า “สิบสองห้องสวรรค์ชั้นเมืองแมน ทุกดาวแดนฤาษีมือคู่” (บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เลขที่ 181 2452 : หน้าต้น)

ด้วยความรักที่ท้าวสุวรรณวิกทุ่มเทให้กับนางเกษสุริยทำให้ท้าวสุวรรณวิกเป็นต้นเหตุให้เกิดความขัดแย้งระหว่างพระสุวรรณหงษ์กับพี่เลี้ยงทั้งห้าของนางเกษสุริย เมื่อพี่เลี้ยงทั้งห้ารู้ว่าพระสุวรรณหงษ์ได้ลักลอบเข้ามาหานางเกษสุริยและอยู่ร่วมกันในปราสาทของนางที่ท้าวสุวรรณวิกสร้างให้ด้วยความรัก พี่เลี้ยงทั้งห้าเกรงว่าพวกตนจะมีความผิด ถูกท้าวสุวรรณวิกทำโทษถ้าปล่อยทิ้งไว้ พี่เลี้ยงทั้งห้าจึงร่วมกันวางแผนฆ่าพระสุวรรณหงษ์ เมื่อนางเกษสุริยลอบออกจากวังไปทำให้พระสุวรรณหงษ์ฟื้นคืนชีวิตได้และกลับมาอยู่กับนางในปราสาท พี่เลี้ยงทั้งห้าเห็นว่าเกินกำลังความสามารถของตนที่จะจัดการพระสุวรรณหงษ์ จึงนำเรื่องของคนทั้งสองไปบอกท้าวสุวรรณวิก ความขัดแย้งระหว่างท้าวสุวรรณวิกกับพระสุวรรณหงษ์จึงเกิดขึ้น เมื่อท้าวสุวรรณวิกรู้เรื่องก็โกรธยิ่งกว่าความโกรธครั้งใด ๆ ถึงกับคิดฆ่าธิดาที่ตนรักเท่าชีวิต เพราะท้าวสุวรรณวิกเห็นว่าการกระทำของนางเกษสุริยทำให้ตนได้รับความอับอายขายหน้าไปทั่วทั้งในหมู่มนุษย์คนทั้งหลาย ฤๅษ ทเวดา ความโกรธอย่างรุนแรงครั้งนี้ทำให้ท้าวสุวรรณวิกแผลงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ สิ่งทหารยกกองทัพไปล้อมปราสาทของนางเกษสุริย ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	สุวรรณวิกเรื่องฉาย
รู้ว่าสุริยคบชาย	พระฤาษายกริ้วโกรธโกรธา
เหม่เหม่อเกษสุริย	มันทำอจองเป็นหนักหนา
ชีวิตจะม้วยมรณา	คบหาผู้ชายเข้ามาไว้
ทำให้กูอายกับมนตรี	เทวัญจันตรีจะดิได้
มนุษย์ครุฑาจะโยไฟ	น้อยใจเสียที่พี่เลี้ยงมา
ความแค้นแสนเจ็บญ่เพียงอกหัก	พญายักษ์ปี่มจะม้วยสังขาร์
ดังเพลิงลุกไหม้ทั้งกายา	ยักษ์าแผลงอิทธิฤทธิ์ไกร
กระที่บปรางค์อยู่ก็ก้อง	โลดโผนโจนร้องอยู่ก็ก้องก็
เข่นเขี้ยวเขี้ยวครามอยู่ครามครึก	จะเข่นเขี้ยวเขี้ยวศึกให้บรรลัย
ตัวแดงดังแสงไฟฟ้า	ดาแดงดังแสงสุริยาไส
แลปลิ้นปลิ้นตาเป็นบ้าใจ	ฉวยได้อาวุธก็ออกมา

(บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เลขที่ 181 2452 : หน้าต้น)

ความโกรธของท้าวสุวรรณวิกรุนแรงยิ่งนักนอกจากแสดงออกด้วยการแสดงอิทธิ-
ฤทธิ์ต่าง ๆ สั่งทหารไปจับพระสุวรรณหงษ์มาแล้ว เมื่อท้าวสุวรรณวิกรุเผชิญหน้ากับพระสุวรรณ
หงษ์ แสดงให้เห็นถึงความโกรธแค้นของท้าวสุวรรณวิกรุที่มีต่อพระสุวรรณหงษ์ ดังในคำพูดของ
ท้าวสุวรรณวิกรุ

ฟังว่า	ยักขาลุกขึ้นเข่นเจี๊ว.....
เสียแรงรักนักเท่าชีวิต	ควรถานอกจิตคิดเบี่ยงบาย
มันเอาความขายหน้าให้คาอาย	แค้นอายุผู้ชายสุดแค้น
เป็นลูกสุริยาตาองค์อื่น	จึงคูหมิ่นประมาทผู้เลอสรרך
สิบหกห้องสวรรคค์ชั้นเมืองแมน	ทุกควาแคนฤฝีมื้ออุ
จะจับฟ่าอกออกคูใจ	เอาดับไตดัมกินเหมือนขึ้นหมู
มันถือตัวว่าดีมีความรู้	จะคูหน้าให้ใ้ไอذنโกง

(บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เลขที่ 175 2473 : หน้าต้น)

ท้าวสุวรรณวิกรุมีลักษณะนิสัยเช่นเดียวกับกษัตริย์กษัตริย์ทั้งหลายคือ หยิ่งในเกียรติ ศักดิ์ศรี
ของความเป็นผู้นำในแดนยักษ์ ดังนั้นเมื่อท้าวสุวรรณวิกรุรู้ว่ามิมีมนุษย์มาลอบรักกับธิดาของตน
และทำผิดประเพณีเป็นการหมิ่นเกียรติทำให้เสียศักดิ์ศรี ให้ได้รับความอับอายอย่างยิ่ง ท้าว
สุวรรณวิกรุจึงไม่ยอมรับฟังคำอธิบาย คำขอโทษและคำขอร้องของพระสุวรรณหงษ์ ซึ่งก็เป็น
การแสดงถึงลักษณะนิสัยอีกประการหนึ่งของท้าวสุวรรณวิกรุ คือ การไม่รู้จักการให้อภัยแก่ผู้ยอม
รับผิด และความหยิ่งในเกียรติดังคำกลอนที่ท้าวสุวรรณวิกรุกล่าวกับพระสุวรรณหงษ์

ลูกเรารรักดังดวงใจ	เลี้ยงไว้จะให้ป็นศรีเมือง
มาทำโอหังบังอาจ	ฝูงอาณาประชาราษฎร์จะฟุ้งเฟื่อง
อายทั้งเทวาทุกแดนเมือง	เอาอะไรปลดเปลื้องทิ้งความอาย
แม้้นเราม้วยมรณา	ความอายจะมาสูดหาย
ถึงตัวเราจะวอดวาย	ก็ไม่เสียตายเท่าศักดิ์ศรี

(บทละครเรื่องสุวรรณศิลาปี เลขที่ 181 2452 : หน้าต้น)

เมื่อพระสุวรรณหงษ์พานางเกษสุริยงไปที่เขาสัตบรรณ ท้าวสุวรรณวิกรุยกองทัพติดตาม
ตามไป และเข้าต่อสู้กับพระสุวรรณหงษ์ ถูกพระสุวรรณหงษ์ฆ่าตาย

เมื่อนั้น	ท้าวสุวรรณวิกรุฤทธิ์ไกร
พระเร่กริ้วโกรธพิโรธใจ	ขับพลไล่ตืดติดตามมา
บ้างถืออาวุธต่างต่าง	लागमारเข้า้างเอา.....
บ้างถอนยุงยางวิ้งวามมา	ทำอิทธิฤทธิ์ไกร

มาอย ๆ มาทัน
 พญามาร.....
 ตาแดงดังแสงเพลิงภาพ
 จะให้สังหารพระราช
 เมื่อนั้น
 เห็นศรพญามารชาญชัย
 พระจึงจับศรขึ้นบูชา
 ครั้นแล้วพระองค์ทรงฤทธิ์
 อากาศมีดคลุ้มเป็นควีน
 ไปต้องพญาอสุรา

ยังเขาสัตบรรณทันใด
 แปลงกายให้ใหญ่เชื่อมฟ้า
 จับศรแผลงพลันมิได้ช้า
 ครั้นก็ไม่มาเหมือนใจ
 พระโหมยงผู้ทรงฤทธิ์ไกร
 มิได้สังหารพระทรงฤทธิ์
 เสกด้วยมนตร์อันศักดิ์สิทธิ์
 จึงแผลงศรสิทธิ์ฤทธา
 สนั่นไปทั่วเวหา
 ยักยาล้มลงกับปรุพี

(บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เลขที่ 173 2451 : หน้าต้น)

ผู้แต่งสร้างท้าวสุวรรณวิกให้มีบทบาทที่ประทับใจผู้อ่านก่อนที่จะจบบทบาทของตัวละครปรปักษ์ตัวนี้ โดยให้ท้าวสุวรรณวิกสั่งสอนนางเกษสุริยงด้วยความรัก ความห่วงใย เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติตนในการเป็นภรรยาที่ดี รวมทั้งฝากฝังนางเกษสุริยงกับพระสุวรรณหงษ์ ก่อนที่ตนจะตาย ดังคำพูดของท้าวสุวรรณวิก

ยักษ์จึงมีพระวาจา
 นางเกษสุริยงเจ้าพ่อเอย
 เสียแรงพ่อเลี้ยงเจ้าไว้
 แม้รู้ว่าหาบุญพ่อไม่แล้ว
 ตัวพ่อจะม้วยมรณา
 เวลาสรรสรงจะเสวย
 เมื่อท้าวบรรทมภิรมย์ใน
 เจ้าเกษสุริยงนงลักษณ์
 พ่อมาสอนเจ้าแต่เท่านี้
 พระสุวรรณหงษ์ผู้ทรงศร
 แม้รู้ว่าผิดชอบสิ่งอันใด

ตรัสเรียกลูกยาไปทันใด
 กระไรเลยมาฆ่าพ่อเสียได้
 ตั้งใจจะฟังพระลูกยา
 ลูกแก้วผู้ยอดแสนหา
 บิดาจะสอนเจ้าไว้
 ลูกเอยจงเอาใจใส่
 ค่อยคลานเข้าไปพักไว้
 อดสำห้จงรักภักดี
 มารศรีจงจำใส่ใจ
 ขอฝากบังอรกับท้าวไท
 ภูวไนยจงทรงพระเมตตา

(บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เลขที่ 181 2452 : หน้าต้น)

จะเห็นว่าบทบาทของท้าวสุวรรณวิกเช่นเดียวกับกษัตริย์ยักษ์ในบทละครเรื่องอื่น ๆ ที่เป็นบิดาของตัวเอกฝ่ายหญิง และในที่สุดถูกตัวเอกของเรื่องฆ่าตายตามธรรมเนียมในการแต่งวรรณคดีไทยประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ จุดประสงค์ของการสร้างท้าวสุวรรณวิกของผู้แต่งเพื่อขยายเนื้อเรื่อง และเพื่อให้ตัวเอกของเรื่องได้แสดงความกล้าหาญ ความสามารถในการรบ ส่วนวิธีการ

สร้างตัวละครปรีภัสร์ตัวนี้ผู้แต่งใช้วิธีการบรรยาย และพฤติกรรมของตัวละครเองทำให้ผู้อ่านทราบถึงประวัติ ลักษณะนิสัยของท้าวสุวรรณวิค

เรื่องอุณรุท

ท้าวกรุงพาณ

ในบทละครเรื่องอุณรุทตัวละครปรีภัสร์ที่สำคัญ มีบทบาทเด่นที่สุดคือท้าวกรุงพาณ ผู้แต่งสร้างท้าวกรุงพาณเพื่อใช้ดำเนินเรื่อง ผู้แต่งสร้างท้าวกรุงพาณให้มีลักษณะชั่วร้ายเพื่อเป็นภูมิหลังของการกระทำของท้าวกรุงพาณต่อพระอุณรุท บทบาทของท้าวกรุงพาณ เริ่มตั้งแต่การแปลงกายเป็นเทวดาเที่ยวสมสู่กับเหล่านางฟ้า และพฤติกรรมที่นำไปสู่เหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องต่อมา ต้นเหตุมาจากท้าวกรุงพาณทั้งสิ้น เหตุการณ์ทั้งหลายจบลงเมื่อท้าวกรุงพาณตาย เนื้อเรื่องที่เกิดขึ้นตามมาหลังการจบชีวิตของท้าวกรุงพาณเป็นส่วนที่ทำให้เรื่องมีความยาวขึ้นเท่านั้น ท้าวกรุงพาณเป็นตัวละครที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อใช้ดำเนินเรื่องตั้งแต่ต้นเรื่องจนจบเรื่อง

วิธีการสร้างท้าวกรุงพาณผู้แต่งใช้วิธีการสร้างทั้งการบรรยายของผู้แต่ง และจากพฤติกรรมของท้าวกรุงพาณทำให้ผู้อ่านทราบถึงประวัติ ลักษณะนิสัยของท้าวกรุงพาณ ดังคำกลอน

มาจะมากล่าวบทไป	ถึงท้าวกรุงพาณยักษา
เป็นหน่อสุริยวงศ์พรหมา	สิบเศียรสิบหน้ายี่สิบกร
รู้ศิลปศาสตร์รามหาเวท	ทรงเดชท้าวหาญชาญสมร
เป็นจอมจรรโลงสถาวร	ในนครรัตนกรุงไกร
ประกอบด้วยไอศูรย์สมบัติ	แก้วแก้วเนาวรัตน์ไม่นับได้
ทวยหาญล้วนหาญชาญชัย	หัยรถซาอเนกนันต์
อสุราไพร่ฟ้าประชากร	ค้ำคั่งพระนครเขตขัณฑ์
แสนสนุกตั้งเมืองวสสุวัน	อันชื่ออาลคมณฑา
.....
มีพระมเหสีนงลักษณ์	ผ่องพักตร์เพียงอัปสรสวรรค์
อรชรอ่อนแอ้นวิไลวรรณ	นามนั้นไวยกาเทวี
ประดับด้วยแสนสาวสุรางค์	หมิ่นหกพันนางเฉลิมศรี
บำเรอขับกล่อมทุกนาที	อสุรีเป็นสุขสำราญ
.....
ท้าวทรงศักดิ์อาณาพา	ปราบได้ทั่วทิศพิศา
เทเวศน์กสิกรรมวิทยา	กลัวเกรงฤทธากุมภินท์
.....
ไม่อยู่ในธรรมทศมิตร	กำเริบฤทธิ์อาจองทะนงหาญ
ทำตามโอหังลำพังพาล	ประพฤติกิเลสขำอาชรรพ์

ถึงปีเคยไปเที่ยวประพาส
ชมกนินรนางเทพเทวัญ

อโนดาตสระใหญ่ไพโรสถ์
อันมาโสจรจงสาคร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 1, 2, 3)

จากคำกลอนดังกล่าวผู้แต่งได้บรรยายถึงประวัติและนิสัยของท้าวกรุงพาดว่าท้าวกรุงพาดเป็นกษัตริย์ยักษ์ครองเมืองรัตนา สืบเชื้อสายมาจากพระพรหม มีมเหสีชื่อนางไวกา รูปร่างลักษณะของท้าวกรุงพาดมีสิบเศียร สิบหน้า ยี่สิบกร ในด้านคุณสมบัติท้าวกรุงพาดเป็นผู้มีความรู้ด้านศาสตราวุธและเวทมนตร์คาถา มีความสามารถเชี่ยวชาญในการรบ มีฤทธิ์เดชปราบได้ทั่วทั้งสิบทิศ เป็นที่เกรงกลัวทั้งในหมู่มนุษย์และเทวดาทั้งหลาย ด้านลักษณะนิสัยท้าวกรุงพาดเป็นกษัตริย์ที่ไม่ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม มีจิตใจหยาบช้า พาลเกรเด็มไปด้วยกิเลสตัณหา

ความเป็นผู้ที่มีจิตใจเต็มไปด้วยกิเลสตัณหา หมกมุ่นในกามคุณ จึงทำให้ท้าวกรุงพาดเที่ยวระรานสตรีอื่นที่มีโฉมเหสี นางสนมของตน แม้บนสวรรค์ท้าวกรุงพาดใช้เวทมนตร์ เล่ห์กลเที่ยวชมเหล่านางฟ้าโดยปลอมเป็นเทวดา แม้แต่นางสุจิตราชายาของพระอินทร์ ท้าวกรุงพาดก็แปลงเป็นพระอินทร์เพื่อหลอกชมนาง ดังคำกลอน

แล้วรื้อรำพึงคำนึงคิด	ด้วยจิตกำเริบหยาบใหญ่
จะใคร่ชมชั้นฟ้าสุราลัย	พิภพหัสสนัยน์ธิดี
.....
ครั้นถึงชั้นดาวดึงสา	เห็นฝูงกัลยาอัปสร
แต่ละองค์ทรงโฉมอรชร	กับเทพนิกรเทวัญ
ลงเล่นเป็นสุขในสนาม	อสุรีมีความเกษมสันต์
เข้าไล่โรมรุกบุกบัน	กลางฝูงนางสวรรค์วุ่นไป
.....
ครั้นถึงซึ่งเทวสถาน	พระยามารผู้มีอัชฌาสัย
จึงอ่านพระเวทวุฒิไกร	สำรวมใจจำแลงอินทรี
บัดเดียวเพศยักษ์ก็กลับกลายเป็นกายเทเวศเรื่องศรี	
วิไลเลิศโฉมสวัสดิ	เป็นที่จำเริญวิญญูณ์
เสร็จแล้วกรายกรุยยุธาคร	งามวิลาสย์้วยวนแสนหา
อาจองตรงตามมรคา	เข้าวิมานรัตนาเทวัญ
ขึ้นสถิตเหนือแท่นทิพรัตน์	สัมผัสสมพาสนางสวรรค์
จุมพิตชมเนตรเกศกรรณ	เกษมสันต์ด้วยเทพนารี
.....
ครั้นถึงชั้นดาวดึงษา	รู้ว่าสมเด็จพระโกสีย์
ไปประพาสยังสวนมาลี	อสุรีชื่นชมด้วยสมคิด

จึ่งยอกรกฤษฎาญอานเวท มีเดชศักดิ์วราฤทธิ์ เพศย์กษัก็กลับทันใด อรชรอ่อนแอ้นจำเริญดา เดชะพระมนต์อันเชี่ยวชาญ จึ่งกราบกรบทธรเข้าไป เมื่อนั้น เห็นอนงค์องค์เทพบังอร ครั้นเสร็จจกรรมย์สมสวาท กล่าวเกลี้ยงมธุรสวาท เสร็จแล้วเหาะทะยานขึ้นอากาศ ว่องไวไม่ทันพริบตา	อุปเทศพรหมาประกาศิต เป็นอนบิตจำแลงกายา เป็นรูปเจ้าไทรตรีงษา พร้มพร้อมลักขณาวิลาวัลย์ เป็นรูปเจ้าไทรตรีงษา ยังในห้องแก้วรุจี ท้าวพามาสุรชาญสมร บทธรมารับก็ยินดี จึ่งกรุงพาดราชย์กษี เจ้าที่ผู้ดวงชีวัน ด้วยอำนาจฤทธิ์เกล้าเกล้า กลับคืนรัตนาธานี
---	--

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 8, 83, 93 - 94, 95, 96)

ท้าวกรุงพาดแม้จะมีจิตใจชั่วร้าย ทำความทุกข์เดือดร้อนให้ผู้อื่นตลอดเวลา แต่เป็น
 ผู้มีสัมมาคารวะ ใ้ช้วาจาสุภาพ เคารพบนอบผู้ทรงศีล และเป็นผู้มี ความอ่อนโยน รู้จักใช้คำพูด
 ที่อ่อนหวานนุ่มนวล ประเล้าประโลม ปลอดภัยผู้ฟังให้คลายความทุกข์โศก ความเศร้า คังในตอน
 ที่ท้าวกรุงพาดพูดกับพระธำมัญ์ผู้เลี้ยงคุณางอุษา และคำพูดของท้าวกรุงพาดที่พูดกับนางอุษาเมื่อจะ
 นำนางไปเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม

ครั้นถึงจึ่งสองกษัตรีย์ ถวายมัสการพระสิทธิธา ข้าแต่พระผู้เ็นิรทุกข์ ซึ่งผนวชนานในพนาคธ อันเผือกมันพฤกษาผลาผล งูร้ายมิได้กรายให้รำคาญ เสือสัตว์จัตุบาททั้งหลาย อันแรงฤทธิ์หยาบใหญ่เหล่านี้	ประนมหัตถ์เหนือเกล้าเกศา แล้วยกล่าววาจาอันสุนทร พระองค์ค่อยสุขสโมสร โรคร้ายร้อนสิ่งใดไม่แผ้วพาน ไม่ขัดสนพوهاเป็นอาหาร เหลือบยุ้งรินร่านไม่ราวี แรดร้ายกาสรราชสีห์ ยังย้ายบ้างหรือพระสิทธิธา
---	---

เมื่อนั้น	สองกษัตริย์สุริย์วงศ์นาถา
เห็นพระบรมลัทธา	กับนางอุษาวีลาลัตถ์
ต่างองค์ทรงกันแสงโคก	ด้วยวิโยคยามร้างห่างขวัญ
โดยให้พิโรธรักรักกัน	กุมภัณฑ์สงสารแสนทวี
จึงกล่าวสุนทรพราจา	ปลอบนางอุษาโฉมศรี
แม้อยอดฟ้ากุมารี	อย่าโคกครวญคร่ำระกำองค์
บิตุรงค์ชนนีจะรับเจ้า	ขวัญข้าวนี้มน้อยนวลหง
ไปเป็นเฉลิมศรีสุริย์วงศ์	เอกองค์อัครราชธิดา
ถนอมเลี้ยงเพียงบุตรในอุทร	ดวงสมรจงพึงพ้อว่า
อย่ารังเกียจเศวตฉันท์เลยแก้วตา	มารคามิให้ระคายใจ
แม้นปรารถนาควาเดือนดวงตะวัน	พ้อจะเหาะไปสวรรค์เอามาให้
ขวัญอ่อนอย่าอ่อนอาลัย	ไปด้วยแม่เกิดนะนงคราญ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 151, 158 - 159)

เมื่อทำวกรูปร่างได้นางอุษามาเลี้ยงเป็นธิดา รักนางตั้งบุตรแท้ ๆ ให้ความสุขป้องกัน
ภัยอันตรายไม่ให้มากล้ำกรายด้วยการให้เทวดามาสร้างปราสาทให้นางอยู่ อีกทั้งทำวกรูปร่างยังเป็น
พ่อที่รักตามใจลูก เลี้ยงดูเอาใจใส่เป็นอย่างดี ให้ความรักความทะนุถนอมแก่นางอุษาและทศมุข
สำหรับทศมุขซึ่งเป็นโอรส ทำวกรูปร่างได้สอนความรู้เชิงกลศึก การใช้อาวุธ ปลูกฝังความเข้ม
แข็ง กล้าหาญ เพื่อให้ทศมุขเป็นกษัตริย์ที่สามารถในภายหน้า ดังคำคร่ำครวญของนางอุษาและ
ทศมุขในตอนที่ทำวกรูปร่างตาย

เลี้ยงลูกแต่เยาว์จนใหญ่มา	สิ่งใดมิได้ทำให้ค้ำหนัก
มีแต่ผดุงบำรุงรัก	ถนอมนักรดั่งดวงชีวี
ลูกวอนชมจันทราคารากร	หมุ่นางอัปสรในราศี
พระโอบอุ้มเหาะไปด้วยฤทธิ	ชวนชู้ให้ชมได้ตั้งใจ
จะหาไหนเหมือนพระผ่านเกล้า	ตายแล้วเกิดเล่าก็ไม่ไ้
.....
ไม่มีที่เห็นผู้ใด	จะตามใจเหมือนองค์พระบิดร
สารพัดจะให้เล่นทุกสิ่ง	ม้ามิ่งโคลากาสร
แพะแกะครุณกฤษุขร	หงส์ห่านมัจกรมฤคิน
ครั้นลูกจำเริญวัยมา	ให้เรียนรู้วิชาศรศิลป์
คลีมัวร์ถรณ์หัสติน	เงินจบครบสิ้นทุกประการ
บอกกถารณรงคัยยุทธ์	สำหรับราชบุตรมหาศาล
จะให้สืบสุริย์วงศ์พรหมาน	เป็นประธานโลกาธาตรี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 374 - 375, 383)

หรือในตอนที่ทำวรวงพาดคร่ำครวญเมื่อคิดว่านางอุษาคาย แสดงถึงความรักอันยิ่งใหญ่ ความห่วงใย ที่มีต่อนางอุษา

ยี่สิบเนตรน้ำเนตรไหลพราก	สิบปากครวญคร่ำรำไห่
โอ้วแม่ดวงชีวลัย	มาหนีไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้า
พ่อไว้บุตรโอรสรัก	จะสืบศักดิ์สุริย์วงศ์รักษา
ฝันว่าได้ดวงปทุมมา	พรานป่าแจ้งเหตุพ่อยินดี
จึงพากันออกไปแค้นคง	วอนขอต่อองค์พระฤาษี
ได้แม่มาเลี้ยงเป็นบุตร	มีทศมุขมาเจ้ารักน้อง
จำเรูจิตบิดาทุกคำเข้า	พ่อสงวนนวลเจ้ามิให้หมอง
สายสมรวอนชมหงส์ทอง	พ่อไปคล่องเอามาให้ตามใจ
พระฟังเสียงปีกษาการเวก	พ่อค้นเมฆค้นหามาให้
ยามร้อนวอนเล่นชลาลัย	พ่อพาไปโอ โนลาตณที
จะชมชั้นวิมานเทวา	พ่อพาไปฟากฟ้าราศี
ความรักแม่สุดแสนทวี	กระนั้นหรือยังทำให้ได้อาย
มาตรแม่นกริ้ว โกรธทำโทษผิว	ตัวเจ้าพ่อรักไม่รู้หาย
ควรหรือมากลั้นชีวาวาย	สายสวาทไม่คิดถึงบิดา
มีผินพักตร์มาสั่งบ้างเลย	ทราชมเชยแสนสุดแสนหา
รำพลางพุ่มพ่ายชลนา	พระยามารเพียงสิ้นสมประดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 321 - 322)

แม้ว่าทำวรวงพาดรักนางอุษามากเพียงไร แต่เมื่อทำวรวงพาดรู้ว่าพระอุณรุทลอบ มาได้เสียกับนางอุษาและอยู่ด้วยกันในปราสาทของนาง โดยไม่บอกกล่าวให้ทำวรวงพาดทราบ ทำวรวงพาดโกรธแค้นยิ่งนัก เพราะถือว่าการกระทำของพระอุณรุทและนางอุษาเป็นการหยามเกียรติ ไม่เคารพตนทำให้ตนต้องเสียศักดิ์ศรี ได้รับความอับอาย ดังคำพูดที่ทำวรวงพาดพูดกับนางอุษา

เมื่อนั้น	ทำวพาดาสुरยักษา
ได้ฟังพระราชธิดา	ยิ่งกริ้วโกรธาตรัสไป
เหม่เหม่คูคูอิทรลักษณ์	ยังผินพักตร์อ่อนวอนจะนี้ได้
ทำงานอยู่แล้วหรือว่าไร	ให้กูได้อายแก่เทวีญ
ทั้งมนุษย์ครุฑาวิชาธร	จะขจรทั่วภพจบสวรรค์
นำที่จะชมชวนกัน	เย้ยหยันดูหมิ่นนินทา
มึงยังนับถือกันว่าดี	อีลูกอปรีชขายหน้า
เสียที่ตั้งใจเลี้ยงมา	หวังว่าจะให้งามในแดนไตร

มิรู้กลับเป็นทรยศ

พาลูกทรลักษณ์จงเร่งไป

สุดที่จะอดกลั้นได้

ซ้าอยู่กูไมไว้ชีวิต

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 326 - 327)

ลักษณะท่าทางของท้าวกรุงพานเมื่ออยู่ในอารมณ์โกรธ บ่งบอกถึงธรรมชาติของยักษ์ที่ดุร้าย น่าเกลียดน่ากลัว แสดงออกทั้งรูปร่าง หน้าตา เสียง อีกทั้งความโหดเหี้ยมที่จะห้าหั้นศัตรูด้วยอาวุธนานาชนิด ดังคำประพันธ์

สิบเศียรสิบหน้ายี่สิบกร

สิบปากเขี้ยวงอกออกมา

แผดเสียงสิงหนาทวาดรื่อง

กระที่บาทครึกครื้นสนั่นไป

มือหนึ่งนั้นจับพระแสงหอก

มือสองฉวยเอาเกาทัณฑ์

มือสี่จับแกว่งพระแสงง้าว

มือหกนั้นถือปืนยา

มือแปดฉวยจับได้เสน่า

มือสิบหยิบได้คทาธร

สรรพด้วยอาวุธไม่ว่างเว้น

มันดีที่นี้จะเล่นกัน

สูงเยียมอัมพรเวหา

ยี่สิบตาดั่งดวงอ โนทัย

กึกก้องฟากฟ้าดินไหว

ถึงเมรุไกรศักดิ์ภัณฑ์

แกว่งกลอกแพรวพรายฉายฉินท์

มือสามคว่ำพระขรรค์อันศักดิ์ดา

มือห้ากุมดาวอันคมกล้า

มือเจ็ดคว่ำจักรฤทธิรอน

มือเก้าั้นถือพระแสงศร

ทั้งยี่สิบกรครบครัน

โลดเต้นกวัดแกว่งดั่งจักรผัน

กู่จะหันมิให้แก่นคอกา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 301)

ด้วยความขัดแย้งระหว่างท้าวกรุงพานกับพระอุณรุท เนื่องด้วยสาเหตุที่ท้าวกรุงพานต้องการตอบโต้การกระทำที่ไม่ถูกต้อง เหมาะสมของพระอุณรุท ซึ่งทำให้ท้าวกรุงพานได้รับความอับอายเสื่อมเกียรติ ท้าวกรุงพานจึงประกาศความเป็นศัตรูกับพระอุณรุท จับพระอุณรุทมาทรมาน ประจานให้พระอุณรุทได้รับความอับอาย และจะฆ่าพระอุณรุทด้วยการเข้าต่อสู้กับพระอุณรุท เพื่อให้หายแค้นและลบล้างความอาย แต่ท้าวกรุงพานกลับเป็นฝ่ายถูกพระอุณรุทฆ่าตายอย่างทรมาน ดังคำประพันธ์ในตอนที่ท้าวกรุงพานสั่งพระยานาคีให้ไปจับพระอุณรุทมามัดไว้ที่ยอดปราสาทเพื่อประจานพระอุณรุท และในตอนที่ท้าวกรุงพานเข้าต่อสู้กับพระอุณรุทถูกพระอุณรุทฆ่าตาย

แล้วครัสแก่พระยานาคี

แม่นจักฆ่าเสียให้บรรลัย

จำจะประจานจงสามารถ

ทารกรรมให้ลำบากกาย

จะได้ลือชาปรากฏ

ฝูงมนุษย์ครุฑนาคเทวา

เราจะทำกระนี้ก็มีได้

จะลับ ไปไม่ได้ความเจ็บอาย

ให้รู้ทั่วโลกธาตุทั้งหลาย

กว่ามันจะวายชีวา

ไปทั่วทั้งทิศทิศา

เบื้องหน้าจะไม่คู่เยี่ยงมัน

พระสหายผู้เรืองฤทธิ์ไกร
ยังยอดปราสาทพรายพรรณ

.....

เมื่อนั้น
มิได้สิ้นชีพชีวา
ยี่สิบหัตถ์กวัดแกว่งอาวุธ
ขบเขี้ยวเคี้ยวกรามคำรามรณ

.....

อุกรูปกรุงพาดต่างกาย
และพระธำมรงค์เกรียงไกร
ตั้งหนึ่งคมจักรวรรดิ
ขาดกระเด็นไปจากกายา

เมื่อนั้น
นอนกลิ้งอยู่กลางธรณี

.....

สิ้นเสียงสิ้นชีพชีวาลัย

จงเอาไปรีงรัดไว้ให้มัน
ให้สาใจมันอ้ายอัปรีย

.....

ท้าวพาดาศูรย์กษา
กลับเป็นขึ้นมาสองคน
ลำแดงฤทธิ์รุทรฤทธานล
เข้าไล่ประจัญโรมรัน

.....

สูญหายด้วยฤทธิ์ไม่ทนได้
ตรงไปสังหารพาดาศูรย์
ตัดแต่สิบแปดหัตถ์ดา

ล้มลงยังมีมหาปีดพี
ท้าวพาดาศูรย์กษี
อสุรีเพียงสิ้นชีวัน

.....

ไปเกิดในเมืองฟ้าสดาวาร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 313, 365, 370 - 371, 374)

ผู้แต่งสร้างท้าวกรุงพาดให้เป็นพ่อที่รัก ห่วงลูก อภัยให้แก่ลูกได้เสมอ แม้ลูกเป็น
สาเหตุที่ทำให้ตนต้องตาย ดังจะเห็นได้จากคำพูด คำสั่งสอนของท้าวกรุงพาดที่พูดกับพระ-
อุณรุทและนางอุษาก่อนตาย แสดงถึงความรักอันยิ่งใหญ่ของท้าวกรุงพาดที่มีต่อนางอุษา และทศมุข

ขอฝากอุษาเยาวเรศ
เสมอเหมือนชีวิตจิตใจ
แม่นมาตรถ่านางปลั่งผิด
ด้วยกำพร้าบิดามารดร
ฝากทั้งทศมุขสุริยวงศ์
ได้ฉลองรองเบื่องบาทา
พี่น้องทั้งสองเยาวราช

.....

ปากหนึ่งว่า โอ้ขวัญเนตร
เจ้าจะรองบาทหลานพระจักรา
ปากสองว่าแม่จงเจียมจิต

ดวงเนตรผู้ยอดพิสมัย
ไว้ได้เบื่องบาทภูธร
ทรงฤทธิ์ได้โปรดช่วยสั่งสอน
จะถาวรก็เพราะพระเดชา
พระองค์จงเลี้ยงรักษา
ไปกว่าจะสิ้นชนมาน
จะได้พึงภูวนาถเกษมศานต์

.....

ปิดุเรศจะสิ้นสังขาร์
อุตสาห์จงรักภักดี
สำคัญคิดว่าเป็นทาสี

สิ่งใดซึ่งระกายเป็นราศี	อย่าให้เคืองฐลืบทมาลย์
ปากสามอันความซึ่งสังวาส	สำหรับราชกษัตริย์มหาศาล
ประดับด้วยแสนสนมบริวาร	อย่าก่อการหึงหวงไม่ควรนั้ก
ปากสี่ว่าเจ้าจงฝากองค์	พระชนนีบิดรรงค์ของทรงจักร
ปรนนิบัติบำรุงให้ทำวรัก	จะจำเริญยศศักดิ์เป็นมงคล
ปากห้าว่าไ้อ้เป็นสตรี	จงดูเยี่ยงจามรีรักขน
สงวนศักดิ์รักชาติกว่ารักชนม์	เป็นคนสู้ม้วยด้วยสัจจา
ปากหกออกพ่อนี้จะคราก	ขอฝากทสมุขยักษา
ช่วยอุปถัมภ์บำรุงอนุชา	จงคิดว่าเหมือนน้องนงคราญ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2515 : 372, 373)

จะเห็นว่าผู้แต่งสร้างทำวกรุงพาดให้มีลักษณะทั้งความครุร้าย น่ากลัว มีนิสัยไม่ดี ทำผิดศีลธรรม ทำให้ผู้อื่นเป็นทุกข์เดือดร้อน แต่ในอีกด้านหนึ่งผู้แต่งสร้างให้ทำวกรุงพาดมีความดีอยู่ในตัวที่น่ายอมรับในบทบาทของความเป็นพ่อ คือ ความรักลูก ห่วงใยลูก ให้อภัยลูก ทำวกรุงพาดจึงเป็นตัวละครที่มีลักษณะน่าสนใจ สมจริง และยังทำให้บทละครเรื่องนี้มีความสนุกสนาน น่าติดตาม ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์ ความรู้สึกหลากหลาย เมื่อจบบทบาทของทำวกรุงพาดบทละครเรื่องนี้ก็จบลงเช่นกัน การสร้างทำวกรุงพาดของผู้แต่งเพื่อใช้ในการดำเนินเรื่องจึงสอดคล้องกับโครงเรื่องและเหมาะสมอย่างยิ่ง ทำวกรุงพาดจึงเป็นตัวละครประปักษ์ที่โดดเด่น สำคัญที่สุดในบทละครเรื่องนี้ดังความประสงค์ของผู้แต่ง

สัตว์

เรื่องไกรทอง

ชาลวัน

ชาลวันเป็นตัวละครประปักษ์ที่สำคัญในบทละครนอกเรื่องไกรทอง ผู้แต่งสร้างชาลวันเพื่อใช้ในการดำเนินเรื่อง สร้างชาลวันให้เป็นตัวละครประปักษ์ที่มีบทบาทในการสร้างเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง สร้างชาลวันให้เป็นปมปัญหาใหญ่ให้แก่เรื่องที่ตัวเอกต้องแก้ไข ซึ่งทำให้เป็นการเปิดโอกาสให้ตัวเอกได้แสดงความรู้ ความสามารถ

ผู้แต่งสร้างชาลวันเกิดความขัดแย้งกับไกรทองตัวเอกของเรื่องเนื่องมาจากนางตะเภาทองลูกสาวของเศรษฐีเมืองพิศิตร ชาลวันเกิดความรักต่อนางคาบนางไปไว้ในถ้ำทองและได้นางเป็นภรรยา ไกรทองอาสาเศรษฐีไปพานางกลับมาคืนให้แก่เศรษฐี ชาลวันกับไกรทองจึงเกิดความขัดแย้งกันด้วยต่างต้องการนางตะเภาทองทั้งคู่ ในที่สุดชาลวันต้องจบชีวิตเนื่องด้วยความรักที่มีต่อนางตะเภาทอง และความอวดทะนงตน

ผู้แต่งใช้กลวิธีสร้างชาลวันทั้งโดยวิธีการบรรยายของผู้แต่ง และให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครตัวนี้จากพฤติกรรมที่แสดงออก รวมทั้งคำพูดของตัวละครอื่นที่พูดถึงตัวละครตัวนี้ การสร้าง

ชาลวันผู้แต่งสร้างชาลวันให้มีลักษณะพิเศษ แตกต่างจากตัวละครอื่น ๆ คือเป็นทั้งมนุษย์และสัตว์ เมื่ออยู่ในสถานที่ต่างกัน โดยเมื่อเป็นสัตว์เป็นสัตว์ประเภทกระเข้ซึ่งนับว่าเป็นสัตว์ที่ร้ายแรงแห่งน้ำ กินเนื้อทุกชนิดเป็นอาหารเป็นที่เกรงกลัวทั้งคนและสัตว์น้ำทั้งหลาย ซึ่งการที่ผู้แต่งสร้างชาลวันให้เป็นกระเข้ นับว่าเหมาะสมสอดคล้องกับการสร้างลักษณะนิสัยและการกระทำของชาลวันอย่างยิ่ง

ตามประวัติความเป็นมาของชาลวันนั้น ชาลวันเคยเป็นข้ารับใช้ของพระอิศวร มีหน้าที่ ฝ้าดอกบัวในสระและรักษาสระน้ำ แต่เมื่อชาลวันเที่ยวไล่ฆ่าเหวดที่ลงไปเล่นน้ำ จึงถูกพระอิศวร สาปให้ลงไปจากสวรรค์มาอยู่ในแม่น้ำในโลกรมนุษย์ ดังคำพูดของไกรทอง

“.....กูจะรำแต่เบื้องหลังตั้งแต่มีงเกิด เผ่าพันธุ์ของมีงเกิด อยู่ใต้ละอองพระบาทพระอิศวร ผู้เป็นเจ้าปิ่นเกล้าโลกา กำชับมีงลงมาให้รักษานที ฝ้าดอกจงกลนีละบานในสระศรี มีง ทำใจมีดี มีงมีอยู่ในทางธรรม ครั้นเทพเธอลงไป มีงขบให้อาสน์ ผุงเทพทั้งนั้นชวนกัน ร้อนรน ขึ้นไปร้องฟ้องแซ่ช้อร้อ กล่าวกันว่าไอ้กุ่มกัทรชน มันรุกรนบีทา พระอิศวรได้ ฟังอรรถ เธอเคื่องขันน้กหนา จับจักรทิ้งลงมา ถูกลั่นกุ่มภาก็คาชไป สาปสรรคมีงลงให้อยู่คงคาแม่น้ำใส”

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 19 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

เมื่อชาลวันอยู่นอกถ้ำทอง ชาลวันเป็นกระเข้ที่มีรูปร่างใหญ่โตมีกำลังมหาศาล คุร้าย เมื่อชาลวันโผล่ขึ้นต่อน้ำแสดงความคุร้าย เทียวอาละวาดไล่กัดกินคน จนชาวเมืองพิศิตร์ต่างกลัว ในความคุร้ายของชาลวัน เมื่อเห็นชาลวันต่างหนีถนถน ดังบทกลอน

ครั้นถึงปากถ้ำพระคูหา	กลายเป็นกุ่มภาคโตใหญ่
ฟาดหางแว้งวัดด้วยขัดใจ	ว้ายแวกแตกไปในคงคา
.....
เมื่อนั้น	ชาลวันกุ่มภากล้าหาญ
อยู่ในถ้ำดำได้ชลดธาร	วันนั้นบันดาลรำคาญใจ
ให้หนีคอยากมนุษย์สุดอยาก	จึงออกจากถ้ำทองผ่องใส
สำแดงแผลงอิทธิฤทธิ์ไกร	เป็นกระเข้เร่ไปในวาริ
ผุดขึ้นลอยล่องท่องเล่น	เรือแพแลเห็นก็กลับหนี

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 18, 20 2452, 2451 : หน้าต้น)

ชาลวันเป็นกระเข้มีนิสัยชั่วร้าย โจบาป ไม่มีคุณธรรมเทียวพาล ฆ่าคนกินเป็นอาหาร ดังคำกล่าวของไกรทอง

“....ยังแต่มีงตัวกล้าไอ้ชาลวันกุ่มภี มิได้อยู่ในทางธรรม ไอ้ใจจรรจ์เดียดริ มีงกินคนเสียมากมี มีงทำมีดีไอ้จัญไร ชาวบกชาวเรือทั้งได้เหนือกก็ขามใจ จะไปจะมาก็ไม่ได้ มีงไล่กินเสียทุกวัน”

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 19 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

ชาลวันมีนิสัยโอ้อวดไม่เกรงกลัวใคร ทะนงในความเก่งกาจ เมื่อชาลวันปรากฏตัว
ในแม่น้ำก็จะสำแดงพลังกำลัง และความดุร้ายของตนอย่างกึกก่นอง

“ผุดลอยขึ้นกลางน้ำที่ มิได้เกรงไฟรีเท่าเกศา
โบกหางวางรีเข้ามา กุมภาพาคณะนองว่องไว”

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 18 2451 : หน้าต้น)

ความดุร้ายของชาลวันเป็นที่เลื่องลือไปทั่วเมืองพิจิตร จนทางราชการสั่งมิให้ประชาชน
ลงเล่นน้ำในแม่น้ำ หลังจากเห็นฤทธิ์เดชของชาลวัน เมื่อชาลวันได้กัดกินหมอจระเข้ที่อาสาเศรษฐี
พ่อนางตะเกาแก้วและตะเกาทองมาปราบชาลวัน

บัดนั้น	พวกหมอพายชุ่มขยี้มไฉ่
หมายมุ่งพุ่งชนักวุ่นไป	ถูกไม้ยอกเข้าเท่าโลมา
ชาลวันขันแวงแรงวัด	ขบกัดชนักเสียนักหนา
ฟาดหางคางเกยนาวา	ขบหมอมรณาด้วยฤทธิ์
กินเล่นเป็นเหยื่อไม่เหลือหลอ	เหล่าหมอเหลือตายก็พายหนี
กุมภากล้าหาญรั้งควานมี	เสียงมีร้องทำสารพัน
คณะงหลอกออกซื้อพวกพ้อง	เหล่าพี่น้องนีกกลัวจนตัวสั่น
เจ้าเมืองกรมการชาวบ้านนั้น	ห้ามกันมิให้ลงในคงคา

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 20 2451 : หน้าต้น)

ผู้แต่งสร้างชาลวันให้เป็นจระเข้ที่มีคุณสมบัติพิเศษ แตกต่างจากจระเข้ทั้งหลาย คือ
มี “เขี้ยวแก้วกายสิทธิ์ฤทธา ดงทนต์ศาสตราสารพัน” (บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 19 ม.ป.ป. :
หน้าต้น) ดังนั้นชาลวันจึงไม่ตายด้วยอาวุธธรรมดา นอกจากหอกสกัดโลหะที่ไกรทองได้จากอาจารย์
ของไกรทองเท่านั้น

อีกด้านหนึ่งของชาลวันเมื่ออยู่ในถ้ำทองใต้น้ำ ชาลวันเป็นมนุษย์ เป็นชายหนุ่ม
รูปงามอย่างยิ่ง แม้ไกรทองที่ตามลงมาฆ่า เมื่อเห็นชาลวันในรูปมนุษย์ยังนึกชมในความหล่อเหลา
ความงามของรูปร่างหน้าตาที่งามราวเทพบุตร

เห็นชาลวันนั้นไซ้	กลับกลายเป็นมนุษย์
นวลละอองกล้อแก้งโสภา	รณาดังหนึ่งเทพบุตร

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 18 2452 : หน้าปลาย)

ในรูปมนุษย์นอกจากรูปงามหล่อเหลาแล้ว ชาลวันยังพูดจาไพเราะ ปากหวานรู้จัก
ใช้คำพูดโอ้อวม เกี้ยวพาราสีลอบประโลมสตรีให้หลงใหล เกลิบเคลิ้มในคำพูด และมีใจเอนเอียง
มาหา เห็นได้จากที่ชาลวันพูดจาเกี้ยวนางตะเกาทอง

เจ้าพี่	ไม่พอที่จะพะวงสงสัย
พี่คือชาลวันหาญชัย	เป็นใหญ่ในฝูงกุมภา

เห็นน้องต้องจิตคิดรัก	จึงลอบลักพามายังคูหา
บุญพี่กับนางได้สร้างมา	แก้วดาอย่าสลัดตัดอาลัย
.....
น้องเอยน้องรัก	งามขนงวงพักตร์เพียงเสภา
พี่รักเจ้าเท่าเทียมดวงชีวา	จึงพามาร่วมห้องครองกัน
จะถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงเจ้า	นงเยาว์อย่าวิโยคโสกศัลย์
สมบัติวิวัฒาสารพัน	จงผินผ่นพักตรามาพาที

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 18, 19 2448 ม.ป.ป. : หน้าต้น)

คุณสมบัติอีกประการหนึ่งของชาลวันเมื่ออยู่ในรูปมนุษย์คือ เป็นผู้มีความยุติธรรมมีเหตุผล ไม่ลำเอียง ดังในตอนที่น่างวิมาลา เลื่อมลายวรรณ และนางตะเภาทองทะเลาะวิวาทกัน ชาลวันได้สอบถามถึงสาเหตุของการทะเลาะวิวาทก่อนที่จะตัดสินว่าใครผิด ใครถูก

เมื่อนั้น	ชาลวันครั้นตื่นยืนขวางหน้า
ห้ามพลางทางขี้หูดตา	อย่าอย่าแม่คุณอย่าวุ่นไป
แล้วไถ่ถามสามนางนารี	แรกเริ่มเดิมทีเป็นไฉน
น้อยญาอ้ออิงเอาแต่ใจ	จะยำแยงเกรงใครก็ไม่

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 18 2452 : หน้าต้น)

ในตอนที่ชาลวันพูดลอบโยนนางตะเภาทอง หลังตัดสินความการทะเลาะวิวาทของภรรยาทั้งสามแล้วก็เช่นกันที่แสดงถึงความยุติธรรมของชาลวัน

เมื่อนั้น	พระยาชาลวันก็หรรษา
โลมเล่าตะเภาทองน้องยา	แก้วดาอย่าละห้อยน้อยใจ
แต่นี้มิให้มาหยาบหยาม	ปราบปรามปรองคองให้ฟ้องใส
ทั้งสมบัติวิวัฒาข้าไท	จะจัดแจงแต่งให้สมอกัน

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 20 2451 : หน้าต้น)

เมื่อไกรทองอาสาเศรษฐีเมืองพิจิตรบิดานางตะเภาทอง นำนางตะเภาทองกลับคืนมาให้แก่เศรษฐี การต่อสู้ระหว่างไกรทองกับชาลวันจึงเกิดขึ้น และจากการต่อสู้จะเห็นว่าผู้แต่งบรรยายให้เห็นถึงการต่อสู้ระหว่างชาลวันกับไกรทองที่เป็นลักษณะอาการของสัตว์ที่เต็มไปด้วยความดุร้าย ความโกรธ และกำลังมหาศาลที่ทุ่มเข้าต่อสู้เพื่อฆ่าศัตรูให้ได้

เมื่อนั้น	ชาลวันขบฟันกระชั้นไล่
ทั้งสองตาแดงดังแสงไฟ	ผุดทะเล้งโลดไล่เข้ามา
ด้วยความโทโสขุ่นขี้	จะเข้าคาบเข้าไกรทองพงศา
เดชะอาคมวิทยา ไม่ได้ตั้งใจนึก

แต่พิโรธโกรธเกรี้ยวเคียวกร้าว
กวัดแกว่งแพล้มจมลึก

คำรามฟาดน้ำอยู่ก้องกึก
สะอึกคาบไกรทองจมลงไป

.....
เมื่อนั้น
เข่นเขี้ยวเคียวกร้าวมอยุ้อึกฮัก
ผุดภูฟู่ฟ่องท่องน้ำ
วัดแวงว่องไวด้วยโกรธา

.....
ซาลวันด้วยทงหงศักดิ์
วายแหวกแกลกนักเข้ามา
คำรามกึกก้องดังฟ้าผ่า
จะเข้าคาบคร่าเจ้าไกรทอง

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 19 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

ซาลวันไม่สามารถสู้ไกรทองได้ ถูกไกรทองแทงด้วยมีด และหอกสกัดโลหะต้องหนี
มายังถ้ำของตน และเมื่อไกรทองตามลงมา ทั้งสองต่อสู้กันอีกครั้ง ซาลวันถูกไกรทองฆ่าตาย

ผู้แต่งสร้างซาลวันเป็นตัวละครปรปักษ์ที่มีทั้งลักษณะดีและร้ายอยู่ในตัว จากบุคลิก
ลักษณะนิสัย พฤติกรรมของซาลวันทำให้เห็นถึงความสามารถ อัจฉริยะของผู้แต่งที่สามารถสร้าง
ซาลวันได้อย่างเหมาะสม เมื่อซาลวันอยู่ในร่างของจระเข้มีความครุร้าย น่ากลัวสมกับธรรมชาติของ
จระเข้ เมื่อเป็นมนุษย์ซาลวันเป็นหนุ่มรูปงาม เจ้าชู้ พูดยาไพเราะ อ่อนโยน เป็นสามีที่ดีรักปกป้อง
ภรรยา ด้วยวิธีการสร้างซาลวันของผู้แต่งเช่นนี้จึงทำให้ซาลวันเป็นตัวละครปรปักษ์ที่ผิดแปลกจาก
ตัวละครปรปักษ์อื่น ๆ

2.5.2 มนุษย์

เรื่องขุนช้างขุนแผน

ขุนช้าง

ขุนช้างเป็นตัวละครปรปักษ์ที่สำคัญตัวหนึ่งในวรรณคดีไทย เป็นตัวละครปรปักษ์ที่
ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อดำเนินเรื่องตอนต้น (ตั้งแต่ต้นเรื่องจนถึงนางวันทองตาย) เหตุการณ์ต่าง ๆ สืบ
เนื่องมาจากการกระทำของขุนช้างทั้งสิ้น เพราะขุนช้างปรารถนานางวันทอง จึงทำให้เกิดความขัด
แย้งกับขุนแผนและพระไวย อันเนื่องมาจากความต้องการเป็นเจ้าของนางวันทอง และความขัด
แย้งของคนทั้งสามสิ้นสุดลงเมื่อนางวันทองตาย ถ้าขุนช้างไม่รักนางวันทองไม่ยักได้นาง เหตุ
การณ์ต่าง ๆ ก็จะไม่เกิดขึ้น กล่าวคือ เริ่มตั้งแต่พลายแก้วถูกเกณฑ์ทัพเพราะขุนช้างเป็นผู้ทูล
พระพันวษา ขุนช้างใช้ล่ห้กลหลอกนางศรีประจันและนางวันทองว่าขุนแผนตายในกองทัพ ขุนช้าง
แต่งงานกับนางวันทองได้นางวันทองเป็นเมีย ขุนแผนถูกพรากจากนางลาวทองเพราะขุนช้างทูล
ฟ้องพระพันวษาว่าขุนแผนหนีเวร ขุนแผนได้ม้าสีหมอก คาบฟ้าฟื้น กุมารทองสืบเนื่องมาจาก
ขุนช้างทูลฟ้องพระพันวษา พระพันวษาจึงสั่งลงโทษขุนแผนให้ตระเวนไพร และได้สามสิ่งดังกล่าว
ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างพานางวันทองไปอยู่ด้วยในป่า ขุนแผนมอบตัวกับพระพิฆิตร์ เพราะขุนช้าง
ทูลพระพันวษาว่าขุนแผนเป็นขบถ ขุนแผน ขุนช้างขึ้นศาลเรื่องนางวันทอง ขุนช้างเป็นความกับ
พระไวยเรื่องขุนช้างลอบฆ่าพระไวยสมัยยังเป็นเด็ก และวิวาทกับพระไวยในงานแต่งงานพระ-

ไวกับนางศรีมาลา ขุนช้างดำเนินพิสูจน์ความจริงกับพระไวย ขุนช้างยื่นฎีกาต่อพระพันวษาเรื่องพระไวยพานางวันทองไป และพระพันวษาสั่งประหารชีวิตนางวันทองเนื่องมาจากขุนช้างเป็นต้นเหตุ จากทั้งหมดที่กล่าวมาเห็นได้ว่าขุนช้างเป็นตัวละครปรปักษ์อีกตัวหนึ่งที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อใช้ในการดำเนินเรื่อง

สาเหตุที่ขุนช้างต้องเป็นปรปักษ์กับขุนแผนตัวเอกของเรื่อง เนื่องจากนางพิมพ์ลาไลย หรือนางวันทองที่ขุนช้างรักนางเช่นเดียวกับขุนแผน ขุนช้างพยายามจะเป็นเจ้าของนางวันทองด้วยการไปลู่ขอนางด้วยตัวเอง ก่อนที่ขุนแผนจะให้นางทองประศรีมาลู่ขอเพื่อเป็นการตัดหน้าขุนแผน แต่ขุนช้างต้องผิดหวังถูกนางวันทองด่าว่าความอัปยศณ์ของตน จนต้องล่าถอยกลับบ้าน เมื่อนางวันทองแต่งงานกับขุนแผน ขุนช้างก็เศร้าโศกเสียใจ เสียคนางวันทอง แต่ขุนช้างก็ไม่ละความตั้งใจที่จะเป็นเจ้าของนางวันทอง โดยจากคำพูดของขุนช้างในงานแต่งงานของนางวันทอง แสดงถึงความตั้งใจแน่วแน่ของขุนช้างที่มีแต่นางวันทอง

ขุนช้างฟังว่าทำหน้าที่แก้ว นิจาเกลียดดอกหาไม่ไม่ให้เจ้า
 แม้นเอ็งไม่รักกูจักเอา

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 162)

ผู้แต่งสร้างขุนช้างให้ประพคติเป็นคู่แข่งกับขุนแผน เพื่อแย่งนางวันทองมาเป็นของตน ด้วยการใส่ร้ายขุนแผน และการใช้เล่ห์กล เล่ห์เหลี่ยมนานับประการ และขุนช้างก็ได้นางวันทองมาเป็นภรรยาของตนสมกับความพยายาม แม้เมื่อขุนแผนได้เป็นเจ้าของนางวันทองตามคำตัดสินของศาล หลังจากที่ขุนแผนพานางวันทองจากเรือนขุนช้างไปอยู่ด้วยกันในป่า ขุนช้างก็ยังประพคติตัวเป็นคู่แข่งของขุนแผนต่อไป โดยเมื่อขุนแผนติดคุก ขุนช้างได้โอกาสให้ข่าวไพร่ไปลู่คนางวันทองมาให้ตน ขุนช้างได้นางวันทองมาอยู่กับตนเป็นเวลายาวนาน จนกระทั่งพระไวยบุตรของขุนแผนแต่งงาน การประพคติตัวเป็นคู่แข่งกับขุนแผนที่ขุนช้างกระทำในครั้งสุดท้ายเมื่อพระไวยได้พานางวันทองไป ขุนช้างถวายฎีกาฟ้องร้อง ฎีกาของขุนช้างกลับเป็นสาเหตุทำให้นางวันทองถูกพระพันวษาสั่งประหารชีวิต หลังจากนั้นนางวันทองตาย ขุนช้างและขุนแผนก็มีได้เกี่ยวข้อกันอีกต่อไป

บทบาทของขุนช้างที่มีพฤติกรรมเป็นคู่แข่งกับขุนแผนโดยตลอดชีวิตของนางวันทอง ทำให้นางวันทองต้องถูกประหารชีวิตเยี่ยงคนโทษจกรรจ์ และก่อให้เกิดความสังเวช ความสยดสยอง ความสงสาร ความเศร้าโศกในหมู่ญาติทั้งของนางวันทองและขุนแผน รวมทั้งชาวเมืองและขุนช้างผู้ก่อเหตุ จึงนับว่าการประพคติตัวเป็นคู่แข่งของขุนช้างทำให้เกิดผลร้ายแก่นางวันทองผู้เป็นคนกลาง และในที่สุดทั้งขุนช้างและขุนแผนก็มิได้เป็นเจ้าของนางวันทอง

กลวิธีการสร้างขุนช้างนั้น ผู้แต่งใช้ทั้งวิธีการบรรยาย จากพฤติกรรมของขุนช้างและจากคำพูดของตัวละครอื่นในเรื่องที่พูดถึงขุนช้าง ซึ่งวิธีการสร้างทั้งสามวิธีนี้ทำให้ผู้อ่านรู้จักขุนช้างได้อย่างแจ่มชัด เกิดความเข้าใจตัวละครตัวนี้อย่างชัดเจน

ผู้แต่งกล่าวถึงประวัติของขุนช้างว่า ขุนช้างเป็นบุตรชายคนเดียวของขุนศรีวิชัยและนางเทพทอง ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ท่าสิบเบี้ย จังหวัดสุพรรณบุรี มีฐานะเป็นเศรษฐี มีบ่าวไพร่คอยรับใช้มากมาย ขุนช้างมีกำเนิดที่น่าเกลียด ขยะแขยงถึงความฝันของนางเทพทอง ซึ่งนางไม่ยอมรับและแสดงความรังเกียจเมื่อสามีทำนายฝันให้ว่าจะได้ลูกชายที่หัวล้านแต่แรกเกิด

ฝ่ายนางเทพทองนั้นนอนหลับ	พลิกกลับก็เพื่อละเมอฝัน
ว่าช้างพลายตายกลิ้งตลิ่งชัน	พองขึ้นหัวนั้นเนาไหลลงไป
ยังมีนกกตะกรุมหัวเหม่	บินเตร่เข้ามาแต่ป่าใหญ่
อ้าปากคาบช้างแล้ววางไป	เข้าไปหอกกลางที่นางนอน
ในฝันนั้นว่านางเรียกนก	เชิญเจ้าขรรค์หัวกลมมานี่ก่อน
นางคว้าได้ตัวเจ้าหัวกล้อน	กอดนกกกับช้างนอนสบายใจ
ครั้นตื่นฝันตัวปลุกผิวพลัน	เหียนรากตัวสันไม่กลั่นได้
ให้เหม็นช้างเหม็นนกกติดอกใจ	โสกโสกอีพ้อเข้าไหวช่วยทุบคอ

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 3)

ขุนช้างจึงได้รับความเกลียดชังจากมารดาตั้งแต่อยู่ในครรภ์ เมื่อขุนช้างเกิดนางเทพทองก็ยิ่งเพิ่มความเกลียดชังมากขึ้น

นางเทพทองเหลียวหน้ากลัวลูกชาย	พลิกคว่ำพลิกหงายอยู่ตัวสัน
ทุตลูกบดสีเหมือนผีป่วน	หัวล้านในครรภ์ดังวงเดือน
เสียดแรงอุ้มท้องประคองมา	ชกโคตรแม่อ้ายหมาจี่เรือนเปื้อน
เลี้ยงมันไว้โยยายเพื่อนเรือน	หัวเหมือนโคตรช้างไหนให้เกิดมา
คำแล้วจึงเข้าไปนอนไฟ	แม่นมเข้าไทให้รักษา

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 6)

ความเกลียดชังของนางเทพทองที่มีต่อขุนช้างเป็นที่รู้กันทั่วไปในหมู่บ้านติดคำกล่าวที่ว่า “เผอญให้แม่เคียดเกลียดชัง” (หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 6) รวมทั้งการแสดงออกของนางเทพทองที่ไม่เอาใจใส่เลี้ยงดู อุ้มชูเลี้ยงมารดาทั้งหลาย แต่กลับคำว่ายู่ตลอดเมื่อเห็นขุนช้าง ขุนช้างจึงเป็นเด็กที่ขาดความรัก ความอบอุ่นจากมารดา สภาพของขุนช้างในวัยเด็กจึงเป็นประเภทที่เรียกว่า “เด็กที่ถูกเกลียดชัง (Hated child)” (วรนนท์ อักษรพงศ์ 2510 : 370)

ขุนช้างเป็นคนอากัปกามาแต่เกิด ความอัปยศณ์เรื่องหัวล้านของขุนช้างเป็นปมด้อยมาแต่วัยเยาว์ และปมด้อยนี้ได้รับการเน้นย้ำอยู่ตลอดเวลาตั้งแต่เด็กทั้งจากมารดา และเด็ก ๆ ในหมู่บ้านเดียวกันดังบทกลอนเสภาต่อไปนี้

พอขุนช้างสามขวบไปเที่ยวเล่น	เด็กเห็นก็กลัวจนตัวสัน
โน่นแน่แม่เอ้ออะไรนั้น	มันอ้าปากยังฟันซ้ำพรั่นใจ

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 7)

พลายแก้วและนางพิมพิลาไลยเพื่อนเล่นในวัยเด็กก็มีส่วนชวนเพิ่มปมด้อยให้ขุนช้างด้วยเช่นเดียวกัน

“พลายแก้ว โคคแหวกเข้าแทรกกลาง ชกหัวขุนช้างที่กลางเกลี้ยง”
 “นางพิมว่าไปอ้ายนอกคอก รูปชั่วหัวถลอกถูหน่าเล่นไม้”
 “อ้ายหัวล้านจี้ถึงมันจิ้งไร แล้วพาฝูงข้าไทไปเรือนพลัน”

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 11, 12)

เหล่าขุนนางทั้งหลายรวมทั้งชาวบ้านต่างก็พูดถึงปมด้อยของขุนช้างเป็นที่สนุกปาก พร้อมทั้งหัวเราะล้อเลียนขุนช้างอย่างสนุกสนาน

ชาวบ้านร้านตลาดพอผาดเห็น ร้องว่าเป็นเวทมนาน่าหมั่นได้
 เด็กอะไรหัวถ่อนกล้อนสุดใจ แลไปเหมือนหนึ่งหลอกบอกเพื่อนกัน
 จะว่าค่างหรือลิงวิ่งมาเกิด อ้ายผีนอกละเมิดที่ไหนปั้น
 ชายหญิงวิ่งหัวร่ออยู่องัน คุณนพอลูกนั้นเข้าในวัง
 พวกขุนนางต่างคนที่คอยเฝ้า พอเห็นเข้าก็หัวเราะราวจะคลั่ง

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 13)

แม้แต่พระพันวษาก็ยังกล่าวถึงหัวล้านของขุนช้างด้วยน้ำเสียงประหลาดใจ และสมเพช

ฮ้ายฮ้ายอ้ายขุนศรีวิชัย นั้นมึงพาลูกใครเข้ามาหา
 ดูหัวหน่าสมเพชเวทนา เป็นเชื้อวงศ์พงศาของผู้ใด
 หรือลูกหลานวานเครือของมึงเอง หัวล้านโจงหม่งไม่เอาตำได้

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 14)

ด้วยเหตุนี้ในวัยเด็กขุนช้างจึงกลายเป็นเด็กขลาดกลัว ประหม่า ขี้อาย ขาดความมั่นใจในตนเอง (วรรณท์ อักษรพงศ์ 2515 : 510) ดังคำกลอนที่ว่า “ขุนช้างน้อยพลอยประหม่าละล้าละลัง เข้าหมอบซิดคิดหลังบังบิดา” (หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 13)

ความอัปลักษณ์ของขุนช้างยิ่งแลเห็นเด่นชัดมากขึ้นเมื่อขุนช้างเติบโตเป็นหนุ่มใหญ่ เพราะรูปร่างลักษณะของขุนช้างทั้งหัวล้าน มีเครา ขนที่หน้าอกเรื้อยมาจนถึงท้อง อ้วนจนพุงยื่น และหน้าตาที่เหมือนลิงค่าง

จะกล่าวถึงขุนช้างเมื่อรุ่นหนุ่ม หัวเหมือนนกกตะกรุมล้านหนักหนา
 เคราคางขนอกรกกาย หน้าตาดังลิงค่างที่กลางไพร

 เข็มจักรัดเอวดูพุ่มผล อะลุไม่สมกับผ้าถุง
 ขนอกรกเต็มตลอดพุง มุ่งควนเดินลงจากเรือน

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 50, 106)

ขุนช้างรู้สึกเป็นปมด้อยอยู่ตลอดเวลา ไม่พอใจกับรูปร่างอันน่าเกลียดของตน คิดคำว่าตัวเองและอยากเปลี่ยนร่างกายให้งดงาม

รูปตัวช่างชั่วคราวใครเลย	ขุนช้างเอ้ยเลียนโล่งคังโหลงข้าม
ถ้ากูพบดาษีชีพรามณ์	จะซุบให้เหมือนพระรามเรศศรี
กรีดกรายชายไปให้เห็นหน้า	สีดาก็จะพวยมาด้วยพี

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 106)

ขุนช้างพยายามปกปิดความอัปลักษณ์เรื่องหัวล้านของตนแต่ก็ไม่เป็นผล ความอัปลักษณ์นั้นก็ยังคงปรากฏให้คนทั้งหลายเห็นอยู่ชัดเจน

ควักเอามุหน่วยขึ้นป้ายปีก	ฉีกผมปกกบาลให้ล้านหาย
ยังโล่งเลียนเทียนกลางอย่างแปลงควาย	หัวกุกิบบหายน่าอายใจ

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 58)

ขุนช้างจึงใช้วิธีลบปมด้อยด้วยการใส่เสื้อผ้าราคาแพง ไม่เหมือนใคร ๆ ใส่เครื่องประดับที่มีค่ามาก ๆ เพื่อให้เด่นสะดุดตา

นุ่งยกลายกระหนกเหมหงส์	เหมือนผ้าทรงใครใครหามีไม่
เกี่ยวสำนปีกทองกรองดอกไม้	ผ้าเช็ดเหงื่อไคลใส่ชมพู

.....
แล้วนุ่งยกอย่างดีมีราคา	ฟังซื้อหามาได้แต่ในวัง
ห่มสำนอย่างดีสี่สะอาด	เข็มขัดคาดราคากว่าสิบชั่ง

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 58, 264)

แม้ขุนช้างมีรูปร่างลักษณะน่าเกลียด แต่ขุนช้างเป็นที่นับถือของชาวบ้านในย่านสุพรรณในเรื่องของความเป็นเศรษฐี ขุนช้างจึงได้รับเลือกจากชาวบ้านให้เป็นผู้รับเป็นเจ้าภาพกัณฑ์กุมารซึ่งเป็นกัณฑ์ใหญ่ในเทศกาลเทศน์มหาชาติ

เออกัณฑ์หนึ่งใหญ่ให้ใครดี	ยากที่สัปบุรุษจะรับไป
ออเออจริงแล้วกัณฑ์กุมาร	ให้เจ้าขรัวหัวล้านบ้านรั้วใหญ่
นายบุญกุ่มกันไปไวไว	ถึงขุนช้างยื่นให้ใบฎีกา
จะมีพระมหาชาติสิบสามกัณฑ์	วัดป่าเลไลยก์นั้นวันพระหน้า

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 54)

ในด้านวิชาความรู้ อาจกล่าวได้ว่าขุนช้างมิใช่เป็นคนฝึกฝนในการศึกษาหาความรู้ อาจเป็นเพราะความไม่เอาใจใส่ของนางเทพทองที่ไม่เอาใจใส่มาแต่แรกคลอดแล้ว ขุนช้างจึงมีความรู้เพียงเล็กน้อยในทางวิชาไสยศาสตร์ ขุนช้างมีความรู้เพียงการเลี้ยงผีพรายไว้ที่บ้าน ดังในตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างเพื่อชิงนางวันทอง ผีพรายที่ขุนช้างเลี้ยงไว้ได้มาขัดขวาง และต่อสู้กับพวกผีพรายของขุนแผน ขุนช้างยังสามารถเสกขี้ผึ้งทาปาก เพื่อให้คนนิยมชมชอบอีกด้วย ดังในตอนที่ขุนช้างจะให้นางเทพทองไปสู่นางพิมพิลาไลย ขุนช้างบอกแก่มารดาว่าจะเสกขี้ผึ้งให้มารดาใช้ทาปากก่อนไป “ลูกจะเสกขี้ผึ้งให้แม่สิ” (หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 104) ในทางวิชาหนังสือ

ขุนช้างมีความรู้ในการอ่าน เขียนหนังสือได้ เมื่อขุนช้างวางแผนแก้แค้นพระไวยที่พระไวยมาพานางวันทองไปกลางดึก ขุนช้างเขียนคำร้องในฎีกาฟ้องร้องพระไวยเสนอต่อพระพันวษา

ยังคิดเดือดดาลทะยานใจ ฉวยได้กระดานชนวนมา
ร่างฟ้องท่องเทียบให้เรียบร้อย ถ้อยคำถี่ถ้วนเป็นหนักหนา

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 853 - 854)

ส่วนความรู้ในเชิงการต่อสู้ไม่ปรากฏว่าขุนช้างมีความรู้ในด้านนี้ เห็นได้จากตอนที่ขุนช้างพาพวกไล่ว่าติดตามขุนแผนและนางวันทองไปในป่า เมื่อพบกับขุนแผน ขุนช้างมิได้เข้าต่อสู้กับขุนแผนเลย กลับชี้ข้างวิ่งหนีอย่างไม่คิดชีวิต “ขุนช้างกลับชี้ข้างหนีออกมา” (หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 419)

ในด้านลักษณะนิสัย ขุนช้างมิใช่เป็นผู้ชายเจ้าชู้ดังเช่นตัวละครชายในวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ ขุนช้างเป็นคนรักเดียวใจเดียว มีภรรยาคนเดียว ในฐานะสามีขุนช้างเป็นสามีที่ดีห่วงใย เอาใจใส่ภรรยา เมื่อนางแก่นแก้วภรรยาป่วยไข้ก็พยายามดูแลรักษา และเป็นทุกข์เดือดร้อนใจไปด้วยดังคำกลอนเสภาต่อไปนี้

..... ขุนช้างเศร้าเหงาว่างเป็นทุกข์ร้อน
เห็นเมียเจ็บไข้ใจคอยหาย วุ่นวายให้ไปหาตามหมอด່อน
เงินใส่พานตั้งข้างที่นอน บนบานวอนวอนให้วางยา

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 51)

เมื่อนางแก่นแก้วตาย และขุนช้างได้นางวันทองเป็นภรรยา ขุนช้างก็ดูแลเอาใจใส่นางเป็นอย่างดีรักและทะนุถนอม ดังคำรำพันของนางวันทอง

ไอ้พ่อร่วมโพธิ์เตี้ยของเมียแก้ว พ่อตายแล้วเมียเห็นจะเป็นผี
อันจะหาน้ำใจในบุรี เห็นสิ้นดีอยู่เพียงพ่อโพธิ์ทอง
แต่อยู่มาเป็นสิบห้าสิบหกปี คำน้อยหนึ่งไม่มีให้เมียหมอง
เมื่อคลอดลูกหนุนหลังนั่งประคอง เห็นเมียร้องพ่อก็รำพิไรวอน
เมื่อคราวเมียเจ็บไข้ไม่กินข้าว พอนั่งเฝ้าเตียงคอยตะบอยป้อน
เห็นเมียไม่หลับไหลก็ไม่นอน ครั้นหน้าร้อนพ่อก็พัดกระพือลม
หน้าหนาวหนาวเล่นตลอดดอก พ่อกอดอกให้เห็นอนซ้อ้นผ้าห่ม
ครั้นหน้าฝนฝนฝอยลงพรอยพรม ให้อยู่ร่มบิครอบหน้าต่างเรือน
อันชายใดในพื้นที่ การรักเมียแล้วไม่มีเสมอเหมือน
ถึงรูปชั่วใจช่วงดังดวงเดือน นี้กรรมเตือนให้ตามเมียมาตาย
อนิจจาเมื่อมาตัวเป็นเพื่อน กลับไปเรือนแต่ตัวคูศัหาย
รำพลาถกถึงเกลือกลองเกลือกาย ดังจะวายชีวังไปทั้งเป็น

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 811)

ขุนช้างเป็นผู้มีความตั้งใจจริงในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะความพยายามที่จะได้เป็นเจ้าของนางวันทอง ขุนช้างรักนางวันทองอย่างจริงใจ และมั่นคง ขุนช้างปรารถนาจะได้นางมาเป็นภรรยาของตน ในครั้งแรกขุนช้างให้นางเทพทองไปสู่ขอนางพิมพิลาไลย “แม่จงปราณีกับลูกช้าง ไปขอนางเป็นที่คู่สักหน” (หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 104) แต่ขุนช้างกลับถูกนางเทพทองปฏิเสธไม่ไปสู่ขอให้ พร้อมทั้งคำว่าในความไม่เจียมตัวของขุนช้าง แต่ขุนช้างก็ไม่สิ้นความพยายาม ความมุ่งมั่นที่จะได้นางพิมมาเป็นของตน ขุนช้างจึงไปสู่ขอนางพิกับนางศรีประจันด้วยตัวเอง ซึ่งถือว่าเป็นการกระทำที่ห้าวหาญ เพราะตามปกติแล้วการสู่ขอทาบทานนั้นเป็นหน้าที่ของผู้ใหญ่ฝ่ายชายที่จะไปพูดจาตกลงกับผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงเท่านั้น การกระทำของขุนช้างจึงแสดงถึงนิสัยความตั้งใจจริงของขุนช้าง

ขุนช้างฟังว่าบานหน้ายิ้ม	อันจะหาเหมือนแม่พินั้นเหลือณา
ลูกคิดเป็นนิจทุกเวลา	จะให้มาเป็นไมตรี
ครั้นหรือกับแม่เทพทอง	จะรับคำปรองดองก็ไซ้ที่
มิใช่อื่นไกลเห็นไม่ดี	ด้วยเล่นกันแต่ก่อนก็เหมือนพี่น้อง
เมื่อปลงศพบิดาหรือกัน	จะให้เด็กผูกพันเป็นหอห้อง
กลัวแม่ช้างนี้มีปรองดอง	ช้างแม่เทพทองจึงไม่มา
แม้มีมิกรธถือโทษภัย	จะหาท่านผู้ใหญ่ให้มาว่า
ยกทั้งวัวควายแลไร่นา	ทั้งเงินทองทั้งเสื้อผ้าสารพัน

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 111)

ขุนช้างเป็นผู้มีความรักที่มั่นคง จะเห็นว่าขุนช้างรักนางวันทองไม่เสื่อมคลาย ไม่รังเกียจนางแม้ว่านางจะไม่ใช่สาวบริสุทธิ์ ดังคำพูดของขุนช้างที่พูดกับนางวันทองหลังจากที่พลายแก้วไปทัพ และขุนช้างได้แต่งงานกับนางแล้ว

รักนางฟางเพียงจะกล้ำกลืน	หญิงอื่นหมั่นแสนพิไม่รัก
เงินทองไม่น้อยร้อยกระบุง	พิก็มุ่งจะให้เจ้าบุญหนัก

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 290)

เมื่อนางวันทองถูกขุนแผนลักพาไป ขุนช้างร้องไห้ด้วยความเป็นห่วง และคิดถึงนาง

ปานจะนี่แก้วตาน่าสงสาร	จะเดินดงพงผ่านทั้งห้วยหนอง
บาทาน้องข้าจะพุดอง	แหวนทองจะต้องแลกกับเผือกมัน
อ้ายขุนแผนมันแค้นเจ้าหนักหนา	หรือมันฆ่าดวงใจให้อาสัญ
ทั้งศพเจ้าไว้ในไพรวัน	แหวนทองทั้งนั้นมันเอาไป
เลือดเนื้อเจ้าจะนอนอยู่ในดง	ใครจะปลงซากศพให้สูญได้
กระตูกน้องกองกลาดอนาใจ	ว่าพาลงสะอื่นให้ชักชัก

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 428)

ด้วยความเสียใจขุนช้างคิดและพยายามฆ่าตัวตายด้วยวิธีต่าง ๆ แต่ก็กลัวตายจึงฆ่าตัวตายไม่สำเร็จ
ลักษณะนิสัยที่ไม่ดีของขุนช้างประการแรกที่อาจกล่าวได้คือ ขุนช้างเป็นคน
คิดเหล้า เพราะในเรื่องมีหลายตอนที่กล่าวถึงการกินเหล้าของขุนช้าง ขุนช้างกินเหล้าตั้งแต่อยู่ใน
วัยเยาว์ โดยดื่มเหล้ากับขุนแผนเมื่อทั้งสองทำสังคยสาบานกัน

จะกล่าวถึงหลายแก้วกับขุนช้าง ทั้งสองข้างออกไปเล่นกับบ่าวข้า
พอบพบขุนช้างพลางพุดจา ไปซื้อเหล้าเอามากินด้วยกัน
พลายแก้วกินเหล้าเข้าตัวอีก ขุนช้างวางหิ้งกจนหัวล้าน
ย่นกุ่มาหนักหนางจนตาช้ำ เทเหล้าใส่ขันชามเป็นเกลอ

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 10)

เมื่อขุนช้างไปงานแต่งงานพลายแก้วกับนางพิม ขุนช้างก็ดื่มจนเมามาย “ว่า
แล้วกินเหล้าเมาสำราญ” (หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 162) ในตอนที่ขุนช้างไปเข้าเฝ้ากราชการ
ในวัง ขุนช้างก็ร่วมดื่มเหล้ากับขุนแผน ขุนเพชร และขุนราม หรือในตอนที่ขุนช้างมาร่วมงานพระไวย
ขุนช้างก็ดื่มสุราจนเมามาย และทำกริยาน่าเกลียดเพราะความเมา

ทั้งของเคียงเรียงรินสุราราย ขุนช้างซัดสำนกรายนั่งสุดคน
วางใหญ่ใส่ข้ำทั้งสามทับ จับตาซ่าช่านทุกเส้นขน
ปะหมู่ไก่ใส่ลิ้นกินออกชน กระตุกกระเดี้ยวเคี้ยวป่นเป็นแป้งไป
พวกขุนนางเขาว่าจู้จ้าน ยิ่งทะยานงโยยก โถใส่
ฉวยกระโถนปากแตรแระออกไป ครอบหัวเข้าไว้เดินเกັง
มือปิดกันป้องหน้าทำตาปรือ เฮ้ยใครดูก็ท้าวภูธรู้ง

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 808)

ขุนช้างทำตัวเป็นคู่แข่งเป็นศัตรูกับขุนแผนในเรื่องวันทอง แต่ขุนช้างก็กลัว
ขุนแผนอย่างยิ่ง ซึ่งก็เป็นนิสัยไม่สู้คน นิสัยขี้ลาดของขุนช้าง ขุนช้างแสดงความกลัวขุนแผน
ทั้ง ๆ ที่ขุนแผนเพียงแต่พุดขู่เท่านั้น ดังในตอนที่ขุนแผนมาตามนางวันทอง โดยพาพันโชติกำนัน
บ้านมาด้วย เพื่อแจ้งความการกระทำของขุนช้าง นางศรีประจันและนางเทพทอง เมื่อขุนช้างถูก
บังคับให้ออกจากห้องไปเผชิญกับขุนแผน ขุนช้างเต็มไปด้วยความกลัว พยายามจะหนี แต่เมื่อ
ไม่สามารถหนีได้ ก็เข้าไปกราบไหว้ขุนแผน

ฉวยผ้ามาพันตัวสั้นรัว ความกลัวไม่เป็นสมประดี
ลับลับล่อล่อต่อประตุ แหกฝามองดูจะวังหนี
ป้ายปิ่นขึ้นฝ้าตาขวางรี ศรีประจันฉวยดินอย่าปิ่นไป
เทพทองร้องคำอ้ายหน้าาก ฉวยดินหนึ่งลากลงมาได้
ขุนช้างผ้าหลุดนุชชายไว้ ฉวยเอาตะเกียงได้ทูนหัวมา

ยกสองมือง่าถึงหน้าผาก	เชิญพ่อกินหมากพ่อพลายขา
กราบลงกับตักซั๊กดินมา	ยกทูนเกศาซ้าดีใจ

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 310)

ความขลาดกลัว ความเป็นคนไม่สู้ของขุนช้างแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน เมื่อขุนช้างตามมาพบขุนแผนแทนที่จะเข้าไปสู้กับขุนแผน ขุนช้างกลับจับช้างหนีด้วยความกลัว ดังกลอนเสภาที่ว่า

พวกขุนช้างแตกพ่ายกระจายยับ	ขุนช้างกลับช้างหนีออกมา
ขุนแผนจับขี้สีหมอกไล่	จะไสช้างไปไหนไอ้ชาติข่า
ขุนช้างร้องไปทำไมวา	ไสช้างเข้าป่าสวบลายไป

(หอสมุดแห่งชาติ : 2510 : 419)

ความเป็นคนขี้กลัวของขุนช้างชนิดที่เรียกว่า “กลัวจนขึ้นสมอง” ทำให้ขุนช้างไม่สามารถควบคุมสติตัวเองได้ เมื่อถูกศาลตัดสินประหารชีวิต ขุนช้างพริ้วสวมนต์อย่างไม่เป็นภาษาดังคำกลอน

ผุดปากภาวนาหน้าเป็นหลัง	ปัดตีสั่งขายเปลไพล่
การะนังยังมูระกุสะไล	มอลอกอขอไขคังไฉมิ
หิริปึกขาทิราปึกเข	สันตันสันเตยตะตี
มุดทะกั๊งทั้งกระทะคั๊งกระทิ	ต๋อยปะตะตคกกระทิปากแตกตาย

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 813)

แม้ขุนช้างจะเป็นคนที่กลัวจนขึ้นสมอง แต่ก็ยังชอบทำตนโอ้อวดกับคนอื่นว่า ตนนั้นกล้าหาญเก่งกาจ ไม่กลัวใคร ซึ่งใจจริงก็มีแต่ความขลาดกลัว ดังในตอนที่ขุนช้างบอกนางเทพทองว่าจะออกตามหาขุนแผนและนางวันทองและจะเข้าต่อสู้กับขุนแผนเมื่อพบ หรือในตอนที่ขุนช้างพูดโอ้อวดความเก่งกล้ากับนางศรีประจัน หลังจากที่หนีกลับมาได้

ฟ้าผ่าลูกเกิดแม่ไม่เชื่อ	การกล้าลูกนี้เหลือไม่เข็ดขาม
แม่ันแม่ไปได้เห็นในสงคราม	จะชมว่าลูกงามเมื่อราทวน

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 431)

ความเป็นเศรษฐีมีข้าทาสบริวารคอยรับใช้มากมาย อีกทั้งความรักอย่างแรงกล้าต่อนางวันทอง ทำให้ขุนช้างเป็นคนเอาแต่ใจตนเอง ทำทุกอย่างเพื่อสนองความต้องการของตน โดยไม่คำนึงถึงคนที่ถูกกระทำ เมื่อขุนช้างใช้คนไปฉุดนางวันทองมา หลังจากที่ขุนแผนติดคุก นางวันทองกำลังท้องแก่ แต่ขุนช้างไม่คำนึงถึงกลับใช้กำลังปลุกปล้ำนางจนสำเร็จ

เอาช้างประทับกับบันได	อุ้มวันทองไปขมิ้นขมัน
เข้าห้องวางน่องกับเตียงพลัน	จะคืนโดยโหยหันไปทำไม

เมื่อเป็นสาวคราวแรกเจ้าตัวเปล่า วันทองเจ้ายังสู้พี่ไม่ได้
 นี้มีห้องล็กเอลื้อเหลือใจ จะคืนไปเหน้อยเปล่าไม่เข้ายา
 ขุนช้างร่วมภิรมย์สมสนิท สมคิดสมมาคปรารธนา

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 511)

ขุนช้างมีนิสัยอาฆาต พยาบาท จอเงว เมื่อมีโอกาสขุนช้างจะกระทำการ
 แก่แก่นขุนแผนทันทีตั้งเมื่อขุนแผนฝากเวรไว้กับขุนช้าง เพื่อไปเยี่ยมนางลาวทอง ขุนช้างก็ใส่ความ
 ใส่ร้ายขุนแผนต่อพระพันวษา เพื่อให้ขุนแผนถูกลงโทษ แต่เมื่อขุนแผนไม่ถูกประหารชีวิต และ
 กลับมาลักนางวันทองไป ขุนช้างยกพวกตามไปได้รับบาดเจ็บกลับมา ด้วยความแค้นความอาฆาต
 ที่จะต้องทำให้ขุนแผนมีอันเป็นไปจึงใส่ร้าย ใส่ความขุนแผนด้วยการเพ็ดทูลต่อพระพันวษาว่า
 ขุนแผนเป็นกบฏต่อพระองค์

ไปพบขุนแผนกับอาชา	พาวันทองภรรยาอยู่ร่วมไพร
ขุนแผนคุมโจรไว้หลายร้อย	ชุ่มคอยกระโจมโจมไล่
ฟันพวกไพร่ตายกระจายไป	จับได้ข้าพเจ้าเอาตัวดี
เขียนด้วยหนามหวายลายจนคอ	แล้วพุดจาทำต่อไปยังมี
ว่าเสียลับไปไม่สู้ดี	ถ้าปล่อยไปกรุงศรีจะยี้ดยาว
มาตรแมนพระองค์เสด็จไป	จะชนช้างชิงชัยให้ลือฉาว
ชิงเอากรุงไกรได้เป็นเจ้า	ว่ากล่าวหยาบช้าสามานย์
มันปลุกตำหนักป่าพลับพลาแรม	ค่ายป้อมล้อมแหลมเป็นหน้างาน
ตั้งที่ลงบังคนชอบกถการ	นานไปก็จะเกิดกลีเมือง

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 435)

ความอาฆาตแค้นของขุนช้างยังมีต่อพลาญงามอีกด้วย เมื่อขุนช้างรู้ว่าพลาญงามมิใช่ลูกของตน
 แต่เป็นลูกของขุนแผนคู่แข่งที่ขุนช้างไม่ต้องการให้มีชีวิตอยู่ ขุนช้างจึงคิดฆ่าพลาญงาม

ฝ่ายขุนช้างหมางจิตให้คิดแค้น	ลูกขุนแผนมันคงไม่สงสัย
เมื่อกระนั้นเหมือนกูครั้งคูไป	ก็กลับไพล่เหมือนพ่ออ้ายทรพี
อีแม่มันวันทองก็สองจิต	ช่างประดิษฐ์ชื่อลูกให้ลูกที่
เรียกพ่อพลาญคล้ายตัวอิดตัวดี	ทุกรাত্রีตรึกตราจะฆ่าฟัน

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 513)

ความเป็นคนอาฆาต พยาบาท จอเงวของขุนช้างทำให้ขุนช้างกลายเป็นคนใจร้าย
 ใจคอโหดเหี้ยม ไม่มีความเมตตา จะฆ่าได้แม่เด็กที่บริสุทธิ์ไว้เพียงสาซึ่งเคารพรักตนเฉกบิดา ขุนช้าง
 ลวงพลาญงามไปในป่าเพื่อจะฆ่า ขุนช้างกระทำทารุณต่อพลาญงามต่าง ๆ นานาแม้พลาญงามจะ
 อ้อนวอนขอร้อง แต่ขุนช้างก็มีได้มีความปรานี กลับทุบตีเพื่อจะฆ่าพลาญงาม

เห็นลับลี้ที่สังัดขัดเขมร
 ประตะชำดำผางเข้ากลางพุง
 พलयงามรื่องสองมือมันอุดปาก
 พอหลุดมือรื่องวันทองไว
 ไม่เห็นแม่แลหาน้ำตาดก
 จนเห่อดกกระปรกกระปรอมขึ้นคร่อมไว้
 พलयงามดินเสียงสำเนียงรื่อง
 จงเห็นแก่แม่วันทองของลูกบ้าง
 มันห้ามว่าอย่ารื่องก็ต้องร
 ช่วยฝังปลุกลูกไว้ใช้เช่นเคย
 บีบจุมูกจุกปากลากกระแทก

สะบัดเบนเบือนเหวียงส่งเสียงผลุง
 ถีบกระทุ้งดองทุบเสียงอุบโอย
 ดิ้นกระดากถลากไถลรื่องให้โหย
 หม่อมพ่อ โบยตีนันแทบบรรลัย
 ขุนช้างชกจุกคร่ำไม่ปราศรีย
 หอบหายใจชักชักเข้าหักคอ
 ยกแต่สองมือไหว้หายใจฝ่อ
 พ่อขุนช้างใจบุญพ่อคุณเอ๋ย
 เรียกหม่อมพ่อเจ้าชายอย่าฆ่าเลย
 ผงกเงยมันก็ทุบหงบลงไป
 เสียงแอ๊กแอ๊กอ่อนชบสลบไสล

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 514)

ขุนช้างเป็นคนไม่รักษาคำสัตย์สัญญา ขุนช้างทำสัตย์สาบานกับพลายแก้วตั้งแต่
 เป็นเพื่อนเล่นกันในสุพรรณว่าจะซื้อสัตย์ต่อกันจนตาย

จึงเอามือพลายแก้วจงจดขัน
 ถ้าใครทรยศคดต่อเกลอ
 อันดาบองครักษ์ทั้งสี่หมู่
 ขอให้พลัดมารดาหาร้อยกัลป์

เราซื้อต่อกันจนตายเหนอ
 ให้เทพเธอสังหารพลาญชีวัน
 อย่าให้แคล้วคอกูเป็นแม่ันมัน
 จ้มเอาเหล้าในขันขึ้นขันวันคอ

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 10 - 11)

แต่ขุนช้างก็ทรยศต่อพลายแก้ว ผิดคำสาบานด้วยการแย่งนางวันทองไปจากพลายแก้วด้วยแผนการฉ้อ
 อันชั่วร้าย และเมื่อขุนช้าง ขุนแผนถูกเข้าฝึกราชการในวัง ทั้งสองทำสัตย์สาบานกันอีก โดยมี
 ขุนเพชร ขุนรามร่วมสาบานด้วย ขุนช้างก็ไม่รักษาคำสัตย์สาบานอีก ทรยศต่อขุนแผนด้วยการทุล
 ปรักปรำใส่ร้ายขุนแผนต่อพระพันวษาว่าขุนแผนหนีเวร และเป็นกบฏตามลำดับ

ขุนช้างยังเป็นคนชนิดหน้าไหว้หลังหลอก ทำดีต่อหน้า แต่วางแผนร้ายกาจไว้
 ในจิตใจ ขุนช้างแสร้งทำดีเอาใจพลายงาม หลังจากที่รู้ว่าพลายงามมิใช่ลูกของตน เพื่อให้พลายงาม
 ตายใจ ดังในตอนที่ขุนช้างหลอกพาพลายงามไปเที่ยวป่า

ขุนช้างเห็นเป็นที่ไม่มีเพื่อน
 ให้ซ้หลังนั่งบ่าแล้วว่าพลาง
 ทั้งนกยูงฝูงหงส์มันลงเกลื่อน
 พุดให้เพลินเดินพลางกลางอรัญ
 โพระดกนกแก้วกระตัวเดิน
 เจ้าพลายงามถามพ่อพุดจ้อมา

แกลิ่งซี้เชื่อนชักพาลงมาล่าง
 ไปชมช้างกวางทรายมีหลายพรรณ
 จับไก่เถื่อนมาเลี้ยงฟังเสียงขัน
 แกลิ่งให้หมั่นดูแลฝูงนกกา
 กระแตเล่นไม้ไจอนโศนผวา
 ขุนช้างเลี้ยวไปปะไม้ซุง

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 513 - 514)

ขุนช้างเป็นคนที่มีเล่ห์เหลี่ยมแพรวพราว และขุนช้างใช้เล่ห์กลจนได้นางวันทอง มาเป็นของตน ขุนช้างใช้วิธีตั้งการยกย่องพลายแก้ว ใส่ร้ายพลายแก้ว และหลอกลวงนางศรีประจัน กับนางวันทอง

ขุนช้างยังมีนิสัยเป็นผู้ร้ายปากแข็ง รวมทั้งความเป็นคนมีเล่ห์เหลี่ยม ทำให้ขุนช้างเป็นผู้ไม่ละอายในความผิด ความชั่วที่ตนกระทำ ในคราวที่ขุนช้างลวงพลายงามไปฆ่า ขุนช้างกลับแต่งเรื่องปกปิดความผิดของตนว่าพลายงามอาจถูกโจรทำร้าย เพราะเครื่องประดับที่ใส่ ขุนช้างแสร้งทำเป็นห่วงใย ทำท่าเศร้าโศก ร้องไห้ต่อหน้านางวันทอง เมื่อนางวันทองบอกว่าพลายงามหายไป ดังคำกลอน

แล้วเจ้าเล่าก็ช่างนั่งมีนิมิ	ว่าแล้วช้อย่าให้ลงไปดิน
ลูกปะหล่ำกำไลใส่ออกกลบ	ฉวยว่าพบคนร้ายอายคอฟื้น
มันจะทูปยุบยับเหมือนกับริน	ง้างกำไลไปกินเสียแล้วกรรม
แล้วแก้เก้อเร่อออกไปนอกห้อง	ตะโกนร้องเรียกข้ามมาค่าพริ้ง
ไปเที่ยวตามถามหาถึงทำน้ำ	ไปพบทำถอนใจกลับไปเรื้อน
รินสุรามาคืมลิ้มสติ	อูตริร้องไห้ใครจะเหมือน
ขึ้นหอบขวางกลางแจ้งเห็นแสงเดือน	ไอ้พ่อเพื่อนชีวิตของบิตุรงค์
แกล้งร้องรำคร่ำครวญทำหวนโหย	ละโอคโอยเอกทும்จนลุ่มหลง

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 520)

ความเป็นคนผู้ร้ายปากแข็ง ไม่ยอมรับความผิดที่ตนกระทำ แม้เมื่อพระพันวษาสอบถามเรื่องที่ขุนช้างทำร้ายพระไวย เมื่อพระไวยมีอายุ 7 ขวบ ขุนช้างกราบทูลดังนี้

ซึ่งพระไวยกราบทูลพระกรุณา	ล้วนเสกแสร้งแกล้งว่าใช่ความจริง
ซึ่งจะได้ที่ฆ่าหามิได้	แกล้งกล่าวเสกใส่ให้ใหญ่ยิ่ง
ถ้าฆ่าตีก็จะมีที่อ้างอิง	ไยจึงนิ่งความไว้ไม่กราบทูล
ครั้นเกล้ากระหม่อมพ้องหาว่าต่อยศบ	แกล้งจะกลบความร้ายให้หายสูญ
จึงเสกแสร้งใส่เอาเป็นคำมุล	เอาความเท็จพิศทุลแต่โดยเดา

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 821)

ขุนช้างยังไม่ยอมรับผิดต่อพระพันวษาถึงขนาดทำพิธีอุทิศความบริสุทธิ์ของตน

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท	องค์พระหริราชนาถา
ซึ่งถ้อยคำจมนั้ไวใช่สัจจา	เสกแสร้งใส่ว่าสารพัน
ที่จะได้ตีรันนั้นหามิได้	กล่าวพอให้กลบความกระหม่อมฉัน
ขุนนางเข้ากับพระไวยไปทั้งนั้น	เพราะเป็นพวกเดียวกันกับพระนาย
กระหม่อมฉันจนใจไว้พวกพ้อง	ได้อยู่ก็แต่ต้องพิสูจนฉวน
ถ้ามันแพ้งล้างให้วางกาย	กระหม่อมฉันขอถวายซึ่งชีวิ

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 824)

นอกจากนั้นขุนช้างมีลักษณะเป็นคนใช้ประโยชน์จากกฎหมาย เมื่อขุนช้างมีเรื่องขัดแย้งกับผู้ใดจะเข้าพึ่งกฎหมาย กฎของบ้านเมือง ด้วยการทูลฟ้องร้องต่อพระพันวษาทุกครั้ง เพื่อให้ผู้ที่ตนกล่าวหาถูกศาลตัดสินลงโทษ เมื่อขุนช้างมีเรื่องกับพระไวย ขุนช้างไปฟ้องร้องต่อพระพันวษา

ครานั้นขุนช้างเห็นว่างังหะ	ขอเดชะฝ่าละอองปกเกล้า
ชีวิตอยู่ได้พระบาท	แต่เกล้ากระหม่อมเป็นข้าฝ่าละออง
อยู่ในมหาเดชากว่าแปดปี	แต่หวยเปรี๊ยะยังไม่มีได้ถูกต้อง
บัดนี้จมีนไวยใจจะนอง	ทูลดองกระหม่อมฉันทบบรรลีย์
แต่ต่อแล้วมิหน้าข้าทำทาย	ถึงเจ้านายของมิ่งหากกลัวไม่
บ่าวไพร่กว่าร้อยต่อรำไป	พวกขุนนางขวางไว้จึงไม่ตาย
เมื่อขณะทูลดองร้องด่าว่า	ก็ค่อน้ำขุนนางทั้งสิ้นทั้งหลาย
ได้ห้ามปรามรู้เห็นเป็นมากมาย	แม้มีสัจย์ขอถวายซึ่งชีวา

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 818)

ในตอนที่พระไวยมาพานางวันทองไป หลังจากขุนช้างได้รับอภัยโทษออกจากคุก ขุนช้างใช้ความเป็นคนหัวหมอกของตนด้วยการร่างหนังสือฟ้องร้องต่อพระพันวษา เพื่อให้พระพันวษาลงโทษพระไวย ขุนช้างใช้กฎหมายเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตน ซึ่งกลับเป็นผลร้ายแก่ขุนช้าง เมื่อขุนช้างถูกกฎหมายลงโทษ ขุนช้างกลับไม่เคารพกฎหมาย หรือทำตามกฎหมาย กลับลดเลี้ยวด้วยการให้สินบนแก่เจ้าหน้าที่ของทางการเพื่อให้ตนพ้นโทษ หรือให้โทษหนักเป็นเบา ดังที่ขุนช้างจะให้เงินพระหมื่นศรี เพื่อให้ช่วยให้ได้นางวันทองกลับคืนมาเป็นของตน หลังจากขุนช้างถูกศาลตัดสินแพคดี และศาลสั่งให้นางวันทองไปอยู่กับขุนแผน

.....	ขุนช้างงุ่นง่านไม่สมหมาย
กระลดคลานเข้ามาหาพระนาย	เจ้าคุณช่วยเบี่ยงบายให้ฉันทิ
เงินทองเสียไปก็ไม่ได้คิด	เว้นแต่ชีวิตไม่เป็นผี
เจ้าคุณได้เมตตาปราณี	อันตราที่วันทองต้องขอคืน
จะแทนคุณทั้งนี้ยี่สิบชั่ง	ยกทูนหัวตั้งให้พระหมื่น
ถ้าเจ้าคุณรับได้ให้ยังยืน	อย่าให้กลายเป็นอื่นให้เสียใจ

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 495)

หรือในตอนที่ขุนช้างถูกจับเป็นนักโทษประหาร เนื่องจากแพ้วความพระไวย ขุนช้างใช้ความเป็นเศรษฐีของตนจะให้เงินเพื่อเป็นสินบนแก่เจ้าหน้าที่ผู้คุม ให้ลดหย่อนโทษอย่างเจียนตีตน

ขุนช้างร้องขอโทษอย่าโกรธขี้	เจ็ดคำลึงสิบสลึงลูกจะให้
จงลดก่อนผ่อนคลายให้หายใจ	แล้วจะให้คำลดสิบคำลึง

เออกระนั้นลือย่า โกรธโทษถึงตาย ครั้นมิทำมุลนายเขา โกรธซึ่ง
พอให้เขาตรวจตราอย่าอ้ออึ้ง สันกุญแจแล้วจึงจะเคลื่อนคลาย

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 831)

ลักษณะนิสัยที่ไม่ดีของขุนช้างอีกประการหนึ่งคือ ขุนช้างเป็นผู้ไม่รู้จักกาลเทศะ อันเนื่องด้วยความแค้นและความใจร้อนของตน จึงเข้ายื่นหนังสือฟ้องร้องพระไวยต่อพระพันวษา ขณะที่พระพันวษาประทับอยู่บนเรือพระที่นั่ง ขุนช้างจึงถูกลงโทษเพราะความไม่รู้จักกาลเทศะของตน

พอเรือพระที่นั่งประทับที่	ขุนช้างก็รีลงตีนท่า
ลอยคอชูหนังสือคือเข้ามา	ผูกโพล่งหน้ายึดแคมเรือ
เข้าตรงทนต์ันตันกัญญา	เพื่อนโโขกลงด้วยกะลาว่าผีเสื้อ
มหาดเล็กอยู่งานพัดพัดตกเรือ	ร้องว่าเสื้อตัวใหญ่้วยน้ำมา
ขุนช้างดึงคือมือยึดเรือ	มิใช่เสื้อกระหม่อมฉานล้านเกศา
ผู้ตายขอถวายซึ่งฎีกา	แค้นเหลือปัญญาจะทานทน
ครานั้นสมเด็จพระพันวษา	ทรงพระโกรธาไกลาหล
ทุด้ายจัญไรมิใช่คน	บนบกบนฝั่งดังไม่มี
ไซ้ที่ไซ้ทางวางเข้ามา	หรืออ้ายช้างเป็นข้ากระมังนี้
เฮ้ยใครรับฟ้องของมันที่	ตีเสียสามสิบจึงปล่อยไป

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 854)

ขุนช้างนอกจากเป็นตัวละครปรปักษ์ ยังมีลักษณะเป็นตัวละครประเภท “ตัวตลก” ของเรื่องด้วย กวีจึงใจใส่บทบาทให้ขุนช้างมีพฤติกรรมที่ทำให้ผู้อ่านเกิดความขบขัน ขุนช้างจึงเป็นตัวละครที่ทั้งทำให้ผู้อ่านรู้สึกถึงเรื่องราวทั้งสงสาร เห็นใจ และขบขันในเวลาเดียวกัน ชมัยพร วิฑูริศานต์ (2515 : 50) กล่าวไว้ว่า

.....พิจารณาด้วยความรู้สึกของมนุษย์ธรรมดา ๆ แล้วเราจะพบว่าฝ่ายปฏิบัติกิจของวรรณคดีไทยมีความน่าเห็นใจ น่าสงสารอยู่เป็นอันมาก และความน่าเห็นใจ น่าสงสารนั้นเกิดมาแต่เหตุผลที่เหมาะสม นั่นคือ การถูกทำร้ายอย่างรุนแรงจากฝ่ายวีรบุรุษ รุนแรงอย่างชนิดที่เรียกว่าบีบความรู้สึกของผู้อ่านให้เรียกหาความยุติธรรมของโลก และช่วยไม่ได้ที่จะรู้สึกต่อไปว่าตัวผู้ร้ายที่น่าชิงชังก็คือตัววีรบุรุษนั่นเอง

ขุนช้างถูกกระทำจากฝ่ายวีรบุรุษทั้งจากขุนแผน และพระไวยโดยที่ขุนช้างไม่สามารถที่จะตอบโต้ได้เลย ดังในตอนที่ขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้าง แลพานางวันทองหนี ขุนแผนทำให้ขุนช้างได้รับความอับอายขายหน้า

จับหัวขุนช้างขอดตลอดขวัญ	หยิกควั่นหยอกหยอยเหมือนหยอยขม
น้ำมันปั้นปีกจำเปาะกลม	ดูเป็นร่มระย้าพระยามอญ

จับรวมกันเข้าจะเกล้าจุก	อ้ายจี้คูกกลางโล่งออกลอนซ้อน
หวีไว้ไปปล่ปลิวเป็นปีกงอน	เอาแหนบดอนไรจุกเข้าสองนิ้ว
เอาไม้มีวนลำลือเข้าหวีโหยง	อ้ายตายโหงโล่งเปลา่อ้ายเหาหวี
เอามินหม้อล่อทาเป็นปลาชิว	เขียนกริวขึ้นจี้ที่ต้นคอ
ที่ต้นขาเขียนปลาเทโพสุค	เขียนเขียนแล้วก็หยุดยื่นหัวร่อ
ถีบตกเตียงคว่ำคำมอขอ	เอาหม้อผูกคอเข้าสองใบ

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 382 - 383)

ขุนช้างถูกขุนแผนกระทำทั้งในที่รโหฐาน และในที่สาธารณะทำให้ขุนช้างกลายเป็นตัวตลกมีพฤติกรรมน่าทุเรศ สะอิดสะเอียน ดังในตอนที่ขุนช้าง ขุนแผนเป็นความกันเรื่องนางวันทอง ขณะที่อยู่ในศาล ขุนแผนใช้เวทมนตร์กระทำขุนช้าง

ขุนแผนตัวคิมิแยบคาย	อ่านมนต์สนธยาอืดทวาร
เป่าห้องขุนช้างเข้าหว่างอก	เห็งือตคอกใจให้ฟุ้งชาน
หน้าแดงแสดงขนลนลาน	ขอประทานฉานไม่สบายใจ
เวียนหัวยิ่งยวดปวดท้องจี้	จะแก้ความวันนี้เห็นไม่ได้
มันให้อัดพลุ่งพล่งพุ่งพองไป	งดไว้พรงนี้เจ็ดพ่อคุณ

.....
ขุนช้างอืดอืดให้ขัดใจ	พอก้าวไปจี้ทะเลลือกออกราดผ้า
เป็นขามขามปามลงกลางศาลา	คนยังแตกเอนระเนนไป

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 487 - 488)

ขุนช้างจึงเป็นตัวละครประปรักษ์ที่น่าสงสารเห็นใจ ถูกกระทำจากฝ่ายวีรบุรุษ โดยที่ขุนช้างไม่สามารถสู้ได้เลย การที่ผู้แต่งสร้างขุนช้างให้เป็นเช่นนี้ก็ช่วยให้ผู้อ่านเห็นถึงความสามารถของขุนแผน และให้ผู้อ่านตระหนักถึงความไร้ความสามารถ ความน่าเกลียดของขุนช้าง แต่ถึงอย่างไรก็ตามเราจะเห็นว่าผู้แต่งสามารถสร้างขุนช้างให้เป็นตัวละครที่น่าสนใจ และเป็นที่ยึดเกาะผู้อ่าน จำได้แม้เมื่ออ่านเพียงครั้งแรก

เรื่องคาวี

ท้าวสันนุราช

ท้าวสันนุราชเป็นตัวละครประปรักษ์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อก่อให้เกิดการดำเนินเรื่อง และทำให้เรื่องขยายออกไป ทำให้บทละครนอกเรื่องนี้มีรสชาติ เกิดความสนุกสนาน ขบขันแก่ผู้อ่าน ผู้ดูอันเนื่องด้วยพฤติกรรมของท้าวสันนุราช ความขัดแย้งระหว่างท้าวสันนุราชกับพระคาวี ตัวเอกของเรื่องเนื่องมาจากนางจันท์สุตามเหสีของพระคาวีซึ่งท้าวสันนุราชหลงรัก ต้องการเป็นเจ้าของนางจึงกระทำการแย่งชิงนางมาจากพระคาวี โดยการหาผู้อาสาไปลักพานางมาให้ตน

ผู้แต่งสร้างท้าวสันนุราชให้ผู้อ่านรู้จักด้วยการใช้วิธีทั้งการบรรยายของผู้แต่งเอง และจากคำพูดการกระทำท้าวสันนุราช ดังคำกลอน

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวสันนุราชจอมกษัตริย์
เสวยราชย์ธานีบุรีรัตน์	กรุงพิททวิสัยสวรรรยา
ท้าวมีอัศวมเหสี	ชื่อคันทมาลีเสนาหา
อยู่ด้วยกันแต่หนุ่มคุ้มชรา	ชันษาหกสิบสี่ปีปลาย
หน้าพระทนต์บนล่างห่างหัก	ดวงพระพักตร์เหี่ยวเห็นเส้นสาย
เกศาพียงจะประปราย	รูปร่างชายจะมีเนื้อ
พระเสวยมือละขามสามเวลา	ทรงกำลังวังชาประหลาดเหลือ
พอใจเกี่ยวผู้หญิงจริงเรือ	ผูกพันพันเผื่อไม่เบื่อใจ
ราวกับหนุ่มคลุ้มคลั่งนั่งบ่น	จะหางามเล่นสักคนหนึ่งให้ได้
รำพึงคะนึ่งคิดเป็นนิจไป	มิได้ว่างเว้นสักเวลา

.....
โอว่านวลน้องเจ้าของผม	ถ้าได้ชมจะถนอมเป็นจอมขวัญ
เกศาหอมพียงดั่งปรุงจันทร์	จะทรงโฉมโฉมพรรณฉวีใด
ทรวดทรงสูงค่าดำขาว	ชันษาแก่สาวสักคราวไหน
แม้รู้ว่าอยู่บุรีใด	พียงจะไปติดตามเจ้าทราชม
ถึงจะเป็นกระไรก็ไม่ว่า	แต่ให้ได้เห็นหน้าเจ้าของผม
คิดละห้อยละเหี่ยเสียดอารมณ์	ร้องไห้ร้องห่มไม่สมประดี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 489, 490)

คำกลอนข้างต้นผู้แต่งบรรยายถึงประวัติ บุคลิกลักษณะนิสัยของท้าวสันนุราชว่าเป็นกษัตริย์ครองเมืองพิททวิสัย มีมเหสีชื่อคันทมาลี ท้าวสันนุราชมีอายุ 64 ปีกว่า มีลักษณะเยี่ยงชายชราทั่วไป คือ ใบหน้าเหี่ยวย่น ฟันหักทั้งบนและล่าง ผมหงอก แต่ที่ผิดแปลกจากคนชราทั่วไปคือ กินจุ มีพลกำลัง ชอบเกี่ยวผู้หญิง และจากการกระทำของท้าวสันนุราชทำให้เห็นว่า ท้าวสันนุราชเป็นกษัตริย์ที่มักมากในกามคุณ มีจิตใจหมกมุ่นในอิสตรี จนถึงขาดสติยับยั้ง แสดงพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมกับฐานะกษัตริย์

น้องเอยน้องรัก	จงผินพัศตร์มาพูดกับพี่บ้าง
เอออะไรไม่พอที่พอทาง	จะทำให้เงินค้ำงอยู่กลางคัน
แม้มิได้เซยชมสมหมาย	จะสู่วายชีวาอาลัย
แต่พี่มีเมียมานับพัน	ไม่เหมือนนขวัญเนตรน้องต้องคิดใจ
จริงจริงที่รักเจ้านักหนา	ไม่เสแสร้งแกล้งว่าสบถได้
เจ้าจงเมตตาอาลัย	อย่าให้เฝอผอมตรอมใจตาย

.....

.....

พระกอดเข้าเจ้าจุกทุกขรื้อน
คิดถึงนงเยาว์เศร้าเสียดาย
จำจะคิดแยบคายสายสน
แก้ไขใช้ทางอุปเท่ห์

นั่งนอนไม่หลับกระสับกระส่าย
มุ่งหมายจะชมไม่สมคะเน
หาหมอรูเวทมนตร์ทำเสน่ห์
มิได้ด้วยเล่ห์เอาด้วยกล

.....
เมื่อนั้น
ตั้งแต่ได้จันท์สุดาयाใจ
สุดแสนรักใคร่ไหลหลง
พระครวญคร่ำคำเรีตริตรอง
ทำเสน่ห์เล่ห์กลก็หลายสิ่ง
สิ้นตำรับตำราวิชาครู
จำจะหามนิฤายีสอิทธิ
ให้หนุ่มน้อยโสภายาใจ

.....
ท่านท้าวสันนุราชเป็นใหญ่
มาไว้ในที่มั่นเทียรทอง
นางไม่ปลงประคิพพัทธ์ให้ขัดข้อง
โฉนหนอนวลละอองจะเอ็นดู
นางยังดำวาน่าอดสู
เพราะกายกูแก่เกินขนาดไป
ที่เรื่องฤทธิ์ซุกรูปเราเสียใหม่
เห็นจะได้เชยชมสมคิด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 510, 511, 531 - 532)

จากคำพูดและการกระทำในคำกลอนดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าท้าวสันนุราชเป็นผู้มีกรรมในทางเกี้ยวผู้หญิง ที่จะทำให้ผู้หญิงเคลิบเคลิ้มหลงใหลได้ และเป็นผู้ที่มีความอุตสาหะพยายามอย่างยิ่งในการที่จะเป็นเจ้าของหญิงที่ตนหมายของ เห็นได้จากการหาคนมาทำเสน่ห์ เมื่อไม่สำเร็จก็หาวิธีใหม่ด้วยการจะชุบตัวให้เป็นชายหนุ่ม และในที่สุดท้าวสันนุราชต้องตายอย่างทรมาณ ถูกเผาทั้งเป็น ทั้งนี้เนื่องมาจากนิสัยมักมากในกามคุณ

เต่าทศประสาท

เต่าทศประสาทเป็นตัวละครปรปักษ์อีกตัวหนึ่งที่ถูกแต่งสร้างขึ้นเพื่อใช้ดำเนินเรื่องทำให้เรื่องขยายออกไป เต่าทศประสาทขัดแย้งกับพระคาวิอีกด้วยสาเหตุความโลภ ต้องการทรัพย์สมบัติจึงอาสาท้าวสันนุราชกระทำการชั่วร้ายพรากสามิภรรยา โดยวิธีฆ่าพระคาวิ และนำนางจันท์สุดา มาถวายท้าวสันนุราช

ผู้แต่งสร้างตัวละครปรปักษ์ตัวนี้ด้วยวิธีทั้งการบรรยาย และให้ผู้อ่านรู้จักจากพฤติกรรมของตัวละคร ดังคำประพันธ์

บัดนั้น
ฟังเสียงร้องปาวก็เข้าใจ
ผมหอมปรากฏสุระเจ้า
กูจะได้ฟังบุญเป็นคุณยาย
ท่านขามานี้จะบอกเล่า
รูปโฉมโนมพรรณขยันนัก

ฝ่ายเต่าทศประสาทชาติไพร่
นึกได้ลูกสาวของเจ้านาย
จะนำเขาไปพามาถวาย
คิดแล้วเดินชายมาถามทัก
นางผมหอมข้าเจ้านี้รู้จัก
จะอาสาทรงศักดิ์ไปพามา

.....

บัดนั้น
ขึ้นชี้แคว่คานหามคนตามมา

.....

ยายเฒ่าทำประหนึ่งกิ่งก่า
ประตูดินตื่นท่าหน้าตะพาน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 492, 494)

จากบทกลอนผู้แต่งบรรยายประวัติที่มา และลักษณะนิสัยของเฒ่าทศประสาทว่า เคยเป็นข้ารับใช้ของนางจันท์สุตามาก่อน เมื่อในเมืองที่พระราชบิดาของนางจันท์สุดาเป็นกษัตริย์ปกครองเกิดเหตุกบฏอินทรีมารุกรานจับคนกินหมกทั้งเมือง เฒ่าทศประสาทหนีออกมาได้ ด้านลักษณะนิสัยเฒ่าทศประสาทเป็นคนแก่ที่ไม่ตั้งมั่นอยู่ในธรรม มีความโลภอยู่ในกมลสันดาน และยังเป็นคนอกตัญญูต่อผู้มีคุณคือนางจันท์สุดา อีกทั้งยังเป็นคนลืมนคนเมื่อคิดว่าตนเป็นคนสำคัญดังคำพังเพยที่ว่า กิ่งก่าได้ทอง

อันองค์ภัสดาสามี

เห็นที่หาซื้อต่อแม่ไม่

เหน็บพระขรรค์บรรทมทุกคืนไป

น่าจะแหงนแกลงฤทัยเทวี

แม่จงถามไถ่ให้ประจักษ์

ถ้าทำวรักรักก็จะแจ้งถ้วนถึ

แม้นมิบอกออกความลับลี้

นานไปจะหนีแม่มันคง

.....

.....

บัดนั้น

ยายเฒ่าทูลแจ้งแกลงใจ

แม่อย่าหวาดหวั่นพรั่นพระทัย

มันเหมือนกับลูกไก่อยู่ในมือ

จะคิดเป็นแบายคายสายสน

ตรีกตราหากคนที่สัดขี้ชื่อ

เห็นพอจะปรึกษาหารือ

จะเขียนหนังสือบอกความลับ

ให้คิดอ่านการศึกษาชองสุม

กวนคุมผู้คนไว้เสร็จสรรพ

แม้นเมื่อไรได้ที่ยกทัพ

มาโจมตีจับฆ่าเสียให้หมดม้วย

.....

.....

ภูคิดไว้ไม่สมอารมณ์คิด

จะลวงล้างชีวิตเสียให้ได้

แต่องค์ภัสดาจะพาไป

ทูลถวายท้าวไทเอารางวัล

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 497, 582, 495)

จากคำพูดของเฒ่าทศประสาทแสดงให้เห็นว่าเฒ่าทศประสาทเป็นคนประเภทยุแหยงตะแคงรัว ให้คนฟังเกิดความระแวง บาดหมางกัน จนทำให้เกิดเรื่องวุ่นวาย ร้ายแรง โดยไม่คำนึงถึงความถูกต้องที่เฒ่าทศประสาทพูดุญแห่ให้นางจันท์สุดาเกิดความระแวงพระควาวิ และพูดุญแห่นางคันธมาลีเมียของท้าวสันนุราชให้หากคนมาสู้รบกับพระควาวิ หลังจากที่เฒ่าทศประสาทได้บอกนางคันธมาลีว่าพระควาวิไม่ใช่ท้าวสันนุราช ท้าวสันนุราชนั้นถูกพระควาวิและหลวิชัยฆ่าตายแล้วในกองไฟ อีกทั้งเฒ่าทศประสาทยังเป็นคนมีใจคอโหดเหี้ยมไม่กลัวบาปกรรม น่าคนที่

สามีของเจ้านายผู้มีพระคุณของตนได้ ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยความเห็นแก่ตัว เห็นแก่ผลประโยชน์ของคนฝ่ายเดียว ด้วยนิสัยและการกระทำของเผ่าทศประสาททำให้เกิดเหตุการณ์ร้ายแรงใหญ่โต มีคนตายเป็นจำนวนมากและที่สุดเผ่าทศประสาทได้รับโทษที่ตนได้ก่อไว้ถูกจับประหารชีวิต

ไวยทต

ตัวละครปรปักษ์ตัวนี้พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยทรงสร้างเพิ่มเติมขึ้น ในนิทานชาดกไม่ปรากฏตัวละครตัวนี้ ทั้งนี้อาจด้วยจุดประสงค์เพื่อเสริมบทบาทของพระคาวิให้เด่นขึ้น ให้มีลักษณะของความเป็นพระเอกในวรรณคดีไทย คือ มีความเก่งกล้าในการรบ เอาชนะศัตรูได้ด้วยความรู้ ความสามารถทั้งด้านฝีมือ และความรู้ด้านไสยศาสตร์เวทมนตร์

ไวยทตขัดแย้งกับพระคาวิกด้วยสาเหตุความโลภในอำนาจและทรัพย์สมบัติ ต้องการเป็นใหญ่ในเมืองพัททวิสัย จึงยกกองทัพมาสู้รบกับพระคาวิ แต่ต้องพ่ายแพ้และถูกฆ่าตายในที่สุด

การสร้างตัวละครปรปักษ์ตัวนี้ผู้แต่งใช้วิธีสร้างให้ผู้อ่านรู้จักด้วยการบรรยายจากคำพูด การกระทำของตัวละครเอง และจากคำพูดของตัวละครอื่นที่กล่าวถึงตัวละครตัวนี้ ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	นางคันธมาลีเห็นคิดด้วย
ยินยอมพร้อมใจเอออวย	จึงว่ายายจงช่วยกันตริกตรา
อันพวกเสนาข้าเฝ้า	กลัวเขาจะไม่ยอมเหมือนอย่างว่า
เห็นแต่เจ้าไวยทตนัดดา	ด้วยข้าอุปถัมภ์บำรุง
เพื่อนเป็นคนสามารถอาจหาญ	ทั้งธานีชานาญการรบพุ่ง
มีฝีมือลือเลื่องเฟื่องฟุ้ง	พระเจ้าลุงไว้เนื้อเชื่อใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 582)

จากคำพูดของนางคันธมาลีเมียของท้าวสันนุราช กล่าวถึงประวัติ คุณลักษณะ และนิสัยของไวยทตว่า ไวยทตมีศักดิ์เป็นหลานชายของนางที่นางและท้าวสันนุราชเลี้ยงดูไว้ อีกทั้งไวยทตยังเป็นผู้ที่ท้าวสันนุราชไว้ใจ ด้านคุณลักษณะไวยทตในความคิดของนางคันธมาลีเป็นผู้มีความสามารถในการรบ กล้าหาญ

ในขณะที่ไวยทตเข้าสู่รบกับพระคาวิ แสดงให้เห็นว่าไวยทตเป็นผู้กล้าหาญมีฝีมือ มีความสามารถในการต่อสู้ ใช้อาวุธในการสู้รบได้อย่างคล่องแคล่ว ว่องไว ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ไวยทตเคืองขุนขุนหัน
เห็นพวกไพร่พลคนทั้งนั้น	ขยับย่อท้อต่อไพร่
จึงรุกไล่ให้คืนเขารบรบ	ขู่สำทับร้องว่าใครอย่าหนี
แล้วจับม้ามาตรงพระคาวิ	แกว่งกระบี่จะฟันให้บรรลัย

.....

.....

เมื่อนั้น	ไวยทัดพลัดคมม้าที่นั่ง
ผูกผูกทะเลิ่งตั้งตั้ง	ไม่รอรังหรือวังเข้าชิงชัย
ร้ายรำกระบี่เป็นที่ทำ	หวดซ้ายบ้ายขวา โลดไล่
กลอกกลับรับรองว่องไว	มิได้ละวางห่างกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 593, 594)

ไวยทัดแม้เป็นผู้มีความสามารถในการรบ แต่เมื่อต้องสู้รบกับผู้ที่มีความสามารถ
ชำนาญในการรบมากกว่า ไวยทัดก็ยอมแพ้อย่างไม่เป็นท่า แสดงธาตุแท้ของตนออกมาคือ
ความขลาด ความขาดความรับผิดชอบของการเป็นผู้นำทัพ วังหนีเอาตัวรอดแต่ผู้เดียวโดยไม่คิด
ถึงทหารได้บังคับบัญชาว่าจะถูกจับหรือถูกฆ่า ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ไวยทัดขยันพริ้นหนักหนา
สุดสิ้นกำลังวังชา	อ่อนระอาเหนื่อยเหน็ดเข็ดฝีมือ
ไม่อาจอยู่รบรับสัปรายยุทธ์	ทิ้งศาสตราอาวุธออกวิ่งคือ
บ่าวไพร่ใหญ่่น้อยพลอยแตกชื่อ	อิงอ้อไปทิ้งวังใน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 594)

นอกจากไวยทัดไม่มีคุณสมบัติของความเป็นผู้นำทัพที่ดีแล้ว ไวยทัดยังเป็นคนดู
ถูกคน ก่อนที่จะประจักษ์ในความสามารถของคน ๆ นั้น และยังเป็นคนอวดดี คือรั้น เชื่อใน
ความคิดของตน ไม่รับฟังความคิดคำทัดทานของผู้อื่น หยิ่ง ยะโส โอ้อวดตน ดังคำพูดของไวย
ทัดหลังจากอ่านสารของนางคันทมาลี และคำพูดที่พูดกับเผ่าทัพประสาธ

อ่านจบขบฟันหันหุน	เคืองขุ่นดาลเดือดไม่ดับได้
ลุกขึ้นกระที่บเดียวเสียงอิงไป	ข้าไทหลีกหลบกระทบกัน
น้อยหรือฤาษีมาทำเล่น	ลวงเผาคนเป็นให้อาสัญ
ผิวอิจันท์สุดานี้กล้าครัน	มาปลอมเป็นทรงธรรมแทนตัว
กูจะจับเป็นมาแข่งฆ่า	ให้สาสมน้ำหน้าทั้งเมียผัว
ถึงจะมีฤทธิ์ไกรก็ไม่ว้าว	ตัวต่อตัวสู้กันไม่ครันคร้าม

.....
เมื่อนั้น	ไวยทัดหุนหันไม่ทันตรึก
อวดรู้อวดหลักชักชัก	ข้าเคยพบรบศึกมาหลายยก
จะเข้าออกยกย่อนผ่อนปรน	เล่าให้กลเรานี้อย่าวิตก
ทั้งพิชัยสงครามสามก๊ก	ได้เรียนไว้ในเอกสารพิศ
.....

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 584, 585)

ลักษณะนิสัยของไวยัตต์ที่เป็นแรงจูงใจให้ไวยัตต์กระทำตนเป็นปรปักษ์กับพระกาวิ คือ ความโลภ ด้วยความต้องการทรัพย์สมบัติ มากใหญ่ใฝ่สูง อยากเป็นกษัตริย์ครองเมืองพัทรวสัย ไวยัตต์จึงเข้าร่วมมือกับนางคันธมาลียกกองทัพเข้าสู้รบกับพระกาวิ ตามสารของนาง คันธมาลีสั่งมาให้

ในสารสมเด็จพระเจ้าป่า	ตั้งแต่กินน้ำตาต่างข้าว
ด้วยฤทธิชีป่ามาลวงเรา	เผาหลุมของเจ้าให้วายปราณ
เอาผิวจันทสุตามาไว้	อยู่ในปราสาทราชฐาน
อันพวกเรานี้เห็นไม่เป็นการ	มันจะพาลเอาผิดคิดฆ่าฟัน
ขอเชิญหลานแก้วผู้แกล้วกล้า	มาจับตัวมันฆ่าให้อาสัญ
เหมือนเห็นแก่พระองค์ทรงธรรม	ช่วยผ่อนผันแก้แค้นแทนทอด
แม้ในเสรีการครั้งนี้มีความชอบ	ป่าจะมอบสมบัติให้ทั้งหมด
เจ้าจะได้ครองเมืองเรืองยศ	จงรีบหากำหนดคอย่านอนใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 584)

และคำพูดของไวยัตต์ที่พูดกับทหารแสดงถึงความ โลภ ความมักใหญ่ใฝ่สูงของไวยัตต์อย่างชัดเจน

“จึงว่าถ้าสำเร็จการณรงค์ เราก็งงได้ดีด้วยกัน”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 586)

เราจะเห็นว่าผู้แต่งสร้างไวยัตต์ให้เป็นตัวละครปรปักษ์อีกตัวหนึ่งในบทละครเรื่องนี้ นอกจากเพื่อเน้นคุณสมบัติของพระเอกตามธรรมเนียมนิยมการแต่งวรรณคดีไทยประเภทจักร ๆ วงศ์ ๆ ไวยัตต์ยังเป็นตัวละครปรปักษ์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อให้เรื่องขยายออกไปเช่นเดียวกับตัวละครปรปักษ์ตัวอื่น ๆ ในเรื่อง

เรื่องพระอภัยมณี

อุศเรน

อุศเรนเป็นตัวละครปรปักษ์ในเรื่องพระอภัยมณีที่ผู้แต่งสร้างขึ้นด้วยจุดประสงค์เพื่อขยายเนื้อเรื่อง อุศเรนขัดแย้งกับสินสมุทร และต่อมาก็ขัดแย้งกับพระอภัยมณีอันเนื่องมาจากนางสุวรรณมาลี ทำให้เกิดการรบถึงสามครั้ง และครั้งสุดท้ายอุศเรนประสบกับความตายอย่างทรมาณ การตายของอุศเรนทำให้เกิดศึกระหว่างเมืองผลึกซึ่งมีพระอภัยมณีเป็นผู้นำทัพ และเมืองลังกาซึ่งมีนางละเวงเป็นผู้นำทัพ การรบระหว่างเมืองทั้งสองยืดเยื้อยาวนานมีทั้งรักทั้งรบ ให้ความสนุกสนาน ตื่นเต้น และทำให้เนื้อเรื่องยาวขึ้นมากมาย ความยาวของเนื้อเรื่องดังกล่าวเนื่องมาจากความเป็นปรปักษ์ระหว่างพระอภัยมณีกับอุศเรน

ด้านความเป็นปรปักษ์ของอุศเรนที่มีต่อพระอภัยมณีตัวเอกของเรื่อง ผู้แต่งสร้างขึ้นด้วยความขัดแย้งของสองฝ่ายอันเนื่องมาจากนางสุวรรณมาลีตัวเอกฝ่ายหญิง ทั้งอุศเรนและพระอภัยมณีต่างรักนาง พยายามที่จะได้เป็นเจ้าของนาง โดยเฉพาะอุศเรนพยายามที่จะนำนาง

สุวรรณมาลีกลับไปแต่งงานกับคนตามสิทธิ์ของคู่หมั้น แต่อุศเรนถูกขัดขวางจากฝ่ายพระอภัยมณี อุศเรนประพฤติดนเป็นคู่แข่งกับพระอภัยมณีในเชิงความรัก โดยใช้ชีวิตเป็นเดิมพันในการต่อสู้ และที่สุดอุศเรนเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ตายอย่างทรมาณ

ด้านกลวิธีการสร้างอุศเรนให้ผู้อ่านรู้จักนั้น ผู้แต่งได้ใช้ทั้งวิธีการบรรยาย และ จากคำพูด การกระทำของตัวละครร่วมด้วย

ประวัติของอุศเรน ผู้แต่งสร้างให้อุศเรนเป็นชาวฝรั่งเมืองลังกา ซึ่งเป็นชาวต่างชาติ ต่างศาสนากับคนไทย คือพระอภัยมณี ศรีสุวรรณ นางสุวรรณมาลี และคนอื่น ๆ ที่มีเชื้อชาวลังกา ผู้แต่งสร้างอุศเรนให้มีศักดิ์ฐานะเช่นเดียวกับพระอภัยมณีคือ โอรสเจ้าลังกา กษัตริย์ผู้ครองเมืองลังกา นอกจากอุศเรนมีฐานะเป็นโอรสกษัตริย์แล้ว อุศเรนมีคุณสมบัติเหมาะสมกับฐานะบรรดาศักดิ์ คือเป็นผู้ชำนาญในการเดินเรือ ดังคำกลอนที่ว่า “จะกล่าววงศ์อุศเรนเจนสมุทร” (หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 267) และเป็นผู้กล้าหาญมีความสามารถในการรบ ดังคำกลอน “อุศเรนเจนศึกไม่นึกพรั่น” (หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 297) อุศเรนมีคู่หมั้นที่กำลังจะแต่งงานกันคือนางสุวรรณมาลีธิดาของท้าวสิลราชกับนางมณฑา กษัตริย์ไทยผู้ครองเมืองผลึก โดยเจ้าลังกาเป็นคนจัดการดังกล่าว

เจ้าลังกามาขอให้โอรส ได้กำหนดนัดวิวาห์สถาผล
ถึงเดือนเก้าเขาจะแต่งการมงคล แต่กุศลสองไม่เคยได้เชยชม

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 160)

ในด้านบุคลิกลักษณะอุศเรนต้องเป็นผู้ที่มีบุคลิกลักษณะดี มีลักษณะเป็นผู้นำ เป็นที่ไว้วางใจได้ เป็นชายหนุ่มที่เข้มแข็ง เห็นได้จากการที่นางมณฑาว่าที่แม่ยายได้ขอร้องอุศเรนให้ครองเมืองผลึกแทนท้าวสิลราชที่หายไปพร้อมกับนางสุวรรณมาลี ขณะเล่นเรือไปชมทะเล

บัดนี้พระมเหสีที่ในวัง ถวายบังคมมาถึงฝ่าละออง
ด้วยกรงไกรไม่มีจอมกษัตริย์ จบจิ้งหวัดมณฑลให้หม่นหมอง
จะขอเขยขึ้นไปมอบให้ครอบครอง ช่วยปกป้องไพร่ฟ้าประชาชน

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 168 - 169)

ด้านลักษณะนิสัยอุศเรนเป็นผู้มีความตั้งใจอย่างจริงจัง มั่นคงในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จะเห็นได้จากการตามหานางสุวรรณมาลี อุศเรนตั้งใจที่จะตามหานางให้พบให้ได้ เพราะถ้า “ไม่พบไม่กลับหลังตั้งแต่มาน” (หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 170) และเหตุการณ์ที่บ่งชี้ถึงความตั้งใจอย่างมั่นคง เด็ดเดี่ยวของอุศเรนที่เกี่ยวกับนางสุวรรณมาลี คือ การชิงนางสุวรรณมาลีกลับมาเป็นของตน ด้วยการคิดทำสงครามกับพระอภัยมณี แม้ว่าอุศเรนต้องเป็นฝ่ายพ่ายแพ้ถึงสองครั้งในการสู้รบกับสินสมุทร บุตรของพระอภัยมณี และในการต่อสู้ครั้งที่สองอุศเรนได้รับบาดเจ็บถูกยิงที่เข้า แต่อุศเรนก็ยังตั้งใจมั่นที่จะชิงนางกลับคืน

อุศเรนเป็นผู้ที่ยิ่งในเกียรติ รักศักดิ์ศรีของตนอย่างยิ่ง ไม่ยอมอยู่ในสภาพ “เสียหน้า” เป็นอันขาด ดังนั้นอุศเรนจึงไม่ทำตามคำขอร้องของนางมณฑา ที่ให้อุศเรนครองเมืองผลึกแทนท้าวสิลราช เพื่อคอยนางสุวรรณมาลี หรือกลับไปเมืองลังกา เพราะการกระทำเหล่านั้นอุศเรนรู้สึกว่าเป็นศักดิ์ศรีสำหรับตน เนื่องจากงานวิวาห์ของตนต้องคงเพราะเจ้าสาวหาย ซึ่งอุศเรนรู้สึกว่า เป็นการเสียหน้าอย่างยิ่ง อุศเรนจึงตั้งหน้าตามหานางสุวรรณมาลี

จะกลับหลังยังลังกาน่าอดสู	ครั้งจะอยู่อย่าหน้าประดาเสีย
ด้วยความค้ำนางหายเป็นมายเมีย	จำจะเกลี้ยไถ่ความไปตามนาง
จึงตรัสแก่เสนาที่ข้าเฝ้า	อุระเราร้อนดังจะพังผาง
เส็นสวาทมาคหมายเหมือนวายวาง	จะตามนางกว่าจะพบประสบกัน
.....
แม้พบแก้วแววตาจะพาดจร	มานครคิดอ่านการมงคล

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 169)

ในตอนที่ยทหารมาบอกอุศเรนว่านางสุวรรณมาลีมีลูกชื่อสินสมุทร และบิดาของสินสมุทนั้นท้าวสิลราชก็ประทานนางสุวรรณมาลีให้เป็นผู้ครอง อุศเรนโกรธอย่างยิ่ง ถือว่าตนถูกหยาบเกียรติ หมิ่นศักดิ์ศรี และยังถือว่าเป็นการเสียหน้าถ้าต้องเสียนางสุวรรณมาลีไป อุศเรนจึงคิดทำศึกกับผู้นั้น ดังคำกลอน

“จงคิดอ่านการศึกช่วยตรีภคตรา รู้ตำราตำรับบ้างหรืออย่างไร”

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 281)

และการกระทำที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นคนรักศักดิ์ศรีของอุศเรน คือ อุศเรนประกาศทำสงครามกับสินสมุทร ในการรบครั้งแรกระหว่างสินสมุทรกับอุศเรน ดังนี้

“เราก้ช่ายหมายมาดว่าชาติเดชะชื่อ ถึงปะเสือกี้จะสู้คู่สักหน”

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 298)

อุศเรนเป็นคนเปิดเผย จริงใจ สุจริตใจ อุศเรนเล่าเรื่องของตนกับนางสุวรรณมาลีแก่พระอภัยมณีอย่างไม่ปิดบัง แม้จะเพิ่งพบพระอภัยมณีเป็นครั้งแรก

จึงเชิญองค์พระอภัยให้มานั่ง	ร่วมบัลลังก์เหลี่ยมผาหน้าสิงขร
ต่างปราศรัยไต่ถามนามกร	ทั้งบิดามารดรนามธานี
แล้วเล่าเรื่องเมืองผลึกราชฐาน	จะจัดแจงแต่งงานภิเษกศรี
พอโหมฉายหายมาในวาริ	ฉันทจึงกริพลตามมาสวมเดือน
ฟังได้ความทราบสวาทเห็นคลาดแคล้ว	เสียคายแก้วกลอยใจใครจะเหมือน
การไม่ควรปรวนแปรมาแซเซือน	ต้องคลาดเคลื่อนเสนาหาให้อาลัย

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 270)

อุศเรนเป็นคนมีน้ำใจ และเป็นคนมีความเคารพนับถือเป็นนิตย์ เมื่ออุศเรนเห็นว่าพระอภัยมณีมีอายุมากกว่า อุศเรนให้ความเคารพนับถือเป็นพี่อย่างไม่รังเกียจ

เชิญพระองค์ลงร่วมเรือกับข้า
พระแก้ววันชั้นชากว่าข้านี้

เที่ยวติดตามพระธิดามารศรี
นึกว่าพี่น้องกันไม่ฉันทา

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 271)

อุศเรนยังเป็นผู้มีใจเมตตา ชี้สังสาร เมื่ออุศเรนเห็นชากศพนางผีเสื้ออยู่กลางแดดฝน
ก็สั่งทหารสร้างโรงกันแดดให้

อุศเรนร่ำปลอบให้ชอบชื่น

จงคิดชื่นแฉ่งใจพระไว้บ้าง

อันศพชากรากษสที่วายวาง

ต้องอยู่กลางแดดฝนทนทรมาณ

เราทำโรงร่มไว้พอให้มีค

จะได้ติดตามบุตรสุดสงสาร

แล้วสั่งให้ไพร่พลพวกคนงาน

ขึ้นทำการก่อผนังแลหลังคา

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 273)

นอกจากนั้นอุศเรนยังเป็นคนรอบคอบ ไม่วู่วามในการทำสิ่งใด เป็นคนรักสงบ
ไม่ต้องการมีเรื่องกับใคร เมื่ออุศเรนเห็นเรือของสินสมุทร ได้สั่งกำชับทหารให้ไปสอบถามรายละเอียด
ให้รู้เรื่องราวแทนการกระทำที่จะทำให้เป็นสาเหตุให้ผิดใจกัน จนอาจนำไปสู่การสู้รบ ซึ่งย่อมนจะ
กลายเป็นเรื่องราวใหญ่โต

อุศเรนเห็นลำกำปั่นใหญ่

มีต้นไม้หมากมะพร้าวราวกับสวน

จะจายจ้วงล่องไปก็ไม่ควร

ฉวยการจวนรบรับจะอับจน

ด้วยอยู่ห่างกลางแกลงไม่แจ้งเหตุ

เห็นผิดเพศพามาชนิดคน

เห็นจะเป็นโจรร้ายในสายชล

มาเที่ยวปล้นนาวาพวกพามา

จึงตรัสสั่งเรือใช้ให้ไปถาม

ให้ได้ความเรื่องฝรั่งหรืออังกฤษ

หรือกษัตริย์ขัดตียาวราฤทธิ์

ให้แจ้งจิตแล้วจะได้เป็นไมตรี

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 277)

อย่างไรก็ดีในที่สุดอุศเรนก็ต้องสู้รบกับสินสมุทร เพราะสินสมุทรพุดจาไม่สุภาพ
พุดเป็นเชิงหาเรื่อง และขัดขวางมิให้อุศเรนพบกับนางสุวรรณมาลี นอกจากนั้นอุศเรนเป็นคนหยิ่ง
ในศักดิ์ศรี มีความรู้สึกที่พระอภัยมณีมีที่ท่าจะเป็นคู่แข่งแย่งนางสุวรรณมาลีไปจากตน

ในด้านความรัก อุศเรนเป็นคนรักจริง รักมั่นคง อุศเรนรักนางสุวรรณมาลีอย่าง
จริงจัง ตั้งใจมั่นที่จะได้นางเป็นคู่ครอง ถ้าตามหานางไม่พบก็จะบวชเป็นบาทหลวงไม่ขอแต่งงาน
กับหญิงคนใด

ถึงกระนั้นก็ไม่นิ่งจะชิงชัย

กว่าจะได้แก้วตาสุดาดวง

แม้มิพบแก้วตาเที่ยวหาทั่ว

จะบวชตัวเสียให้ขาดเป็นบาทหลวง

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 275)

อุศเรนเป็นคนมีความกตัญญู สำนึกในบุญคุณของผู้ที่ช่วยเหลือตน แม้จะเป็นการ
ช่วยทางอ้อมมิใช่ทางตรง กล่าวคือ อุศเรนรู้สึกเป็นบุญคุณอย่างยิ่งที่สินสมุทรช่วยเหลือนางสุวรรณ
มาลีไว้ให้รอดชีวิต ดังบทกลอนต่อไปนี้

ฝ่ายลูกท้าวเจ้าลังกาหน้าเป็นเหม	แสนเกษมสมจิตคิดประสงค์
เรียกกุมารหลานเลี้ยงมาเคียงองค์	พ่อแสนทรงฤทธิ์เลิศประเสริฐชาย
ช่วยชีวิตขนิษฐาของอาไว้	ให้กินได้ดวงสวาทเหมือนมาดหมาย
ไม่ลืมคุณหลานขวัญจนวันตาย	พลงนแนบกายกอดจูบลูบกุมาร
เอาเครื่องทรงสำอองอย่างกษัตริย์	เพชรรัตน์รจนามุกดาหาร
ทั้งเพชรนิลจินดามาประทาน	พระกุมารเมินหน้าแล้วว่าพลัน

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 287)

ด้วยความเป็นลูกกษัตริย์ เป็นผู้นำทัพ อุศเรนเป็นผู้มีใจเด็ดเดี่ยว กล้าหาญ ไม่อ่อนน้อมต่อผู้เป็นศัตรู และไม่กลัวตายเมื่ออุศเรนถูกพระอภัยมณีจับในการรบครั้งสุดท้ายของอุศเรน ที่อุศเรนยกทัพมาตีเมืองผลึกพร้อมทั้งเจ้าลังกา อุศเรนไม่อ่อนง้อขอชีวิตพระอภัยมณี แต่กลับบอกให้ฆ่าตนเพื่อให้พ้นความอับยศ ความอายที่ต้องเสียที่พระอภัยมณีที่อุศเรนถือว่าเป็นศัตรู

เราก็ชายหมายมาว่าชาติเชื้อ	ไม่เอื้อเพื่อฝากตัวไม่กลัวตาย
จงทำหั้นนั้นเกล้าเราเสียเถิด	จะไปเกิดมาใหม่เหมือนใจหมาย
แกลั้งจ้วงจาบหยาบซ้ำพุดทำท่าย	จะใคร่ตายเสียให้ลับอัประมาณ

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 413)

อุศเรนกลายเป็นผู้มีความแค้น อาฆาตพยาบาท จ้องแวง เพราะความผิดหวังในตัวนางสุวรรณมาลี และความโกรธพระอภัยมณีที่แย่งชิงนางสุวรรณมาลีไปจากตนทั้ง ๆ ที่รู้ว่านางเป็นคู่หมั้นของตน อุศเรนกล่าวคำพยาบาทต่อพระอภัยมณีและนางสุวรรณมาลีเมื่อตอนถูกพระอภัยมณีจับ

ฝ่ายลูกท้าวเจ้าลังกาพยาบาท	จึงว่ามาตรเม้นเราตีบุรีได้
จะจับตัวผิวเมียมามัดไว้	แล้วจะให้เล่นเนื้อเอาเกลือกทา
กับเปลี่ยนหัวผิวเมียเสียสำเร็จ	จึงจะเสร็จสมมาดปรารถนา

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 413)

ความแค้นอาฆาตพยาบาทของอุศเรนมีมากมาย แม้ตายไปแล้ววิญญาณพยาบาทของอุศเรนก็กลายเป็นปีศาจเข้าทำร้ายนางวาลี ผู้ที่ทำให้อุศเรนตาย และเข้าสิงนางวาลีจนทำให้นางตายตามไปด้วย

เป็นวันพุธอุศเรนถึงเวรตาย	ปีศาจร้ายร้องก้องท้องพระโรง
แล้ววิ่งเข้าชาวที่ยืนชั้นนี้	เหมือนเล่นงิ้วเดินโลดกระโดดโหยง
พวกข้าเฝ้าเข้ายุตตุลชะโลง	ปีศาจโงงฮึดฮาดประกาศร้อง
ไม่รู้หรือคืออุศเรนราช	พยาบาทอสูรหญิงหยิ่งจองหอง
แล้วคืนโคดโคด โคนโจนคนอง	ไล่ทุบถองวาลีวิ่งหนีทัน

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 415 - 416)

ด้านบทบาทของอุศเรนที่ผู้แต่งสร้างให้อุศเรนประพฤตินเป็นคู่แข่งในเชิงความรักกับพระอภัยมณี อุศเรนได้ขอให้พระอภัยมณีช่วยตนพูดกับสินสมุทรให้คืนนางสุวรรณมาลี ขณะอยู่บนเรือของสินสมุทร แต่พระอภัยมณีมิได้ช่วยเหลือแต่อย่างใด ข้าอุศเรนยังถูกกีดกันจากสินสมุทร อุศเรนจึงพูดต่อว่าพระอภัยมณีด้วยความแค้น

ซึ่งวอนว่าพระอภัยให้ช่วยขอ คิดว่าพ่อลูกกันเหมือนมันหมาย
เมื่อรักหญิงทิ้งสัตย์ตัดผู้ชาย ไม่เสียคยาแล้วก็แล้วไป

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 296)

เมื่อพระอภัยมณีห้ามมิให้อุศเรนเข้าสู่รบกับสินสมุทรด้วยคำพูดที่แสดงความก่งกล้าของสินสมุทร อุศเรนกลับคิดว่าพระอภัยมณีขู่นตนเพื่อจะได้ล้มเลิกการสู้รบและกลับไป และพระอภัยมณีก็จะได้เป็นเจ้าของนางสุวรรณมาลี ซึ่งอุศเรนยอมไม่ได้ดังคำพูดของอุศเรนที่พูดกับพระอภัยมณี

อุศเรนเจนศึก ไม่นึกพรั่น แกล้งสรวลสันต์เสียดแทงแกลงไข
พระเชษฐาว่าจริงทุกสิ่งไป คงจะได้เซยชมสมคะเน
ฉวยรบพุ่งยุ่งยั้งชิงไปได้ ก็อาลัยอยู่ด้วยนางจะห่างเห
สนิทแนบแนบกายช่างถ่ายเท เขียนจระเข้ไว้หลอกตะคอกคน
เราก็อบายหมายมาควาชาติเชื้อ ถึงปะเสื่อก็จะสู้คู่สักหน
ไม่รักวอนงอนง้อทรชน แล้วพาพลกลับมาเกตราพลัน

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 297)

เมื่ออุศเรนรบแพ้สินสมุทร ถูกสินสมุทรจับและได้รับการปล่อยตัวกลับไปทีเรือของตน อุศเรนก็ยังไม่วางใจความพยายามที่จะพานางสุวรรณมาลีไปกับตน อุศเรนจึงยกทัพมาต่อสูกับฝ่ายพระอภัยมณีอีก และการรบครั้งนี้อุศเรนได้รับบาดเจ็บถูกยิงที่พระขงฆ์ เมื่อทหารพาลอุศเรนให้กลับลังกา อุศเรนก็ยังถึงเล เพราะความรัก หวงหว่งนางสุวรรณมาลี และความกลัวว่าพระอภัยมณีกับนางสุวรรณมาลีจะอยู่ร่วมกัน

อุศเรนเห็นจริงนั่งอนาถ ใจจะขาดเสียเพราะแค้นนั้นแสนสา
ทั้งเสียคยาสายสมรร้อนอุรา จึงตอบว่าเสียเมียเหมือนเสียกาย
แม้ปล่อยปละละวางไว้ข้างเขา ที่ไหนเราจะได้สมอารมณ์หมาย
เขาคงได้กันเป็นเมียกูเสียคยา เมื่อจะตายเพราะนางงามก็ตามที่

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 314)

อุศเรนกลับไปลังกา ระยะเวลาผ่านไปถึง 5 ปี อุศเรนก็ยังไม่วางความพยายามที่จะได้เป็นเจ้าของนางสุวรรณมาลี และการประพฤตินเป็นคู่แข่งกับพระอภัยมณี อุศเรนยกกองทัพมากับเจ้าลังกามาตีเมืองผลึกที่พระอภัยมณีเป็นพระเจ้าแผ่นดินแทนท้าวสิริราช แต่อุศเรนและเจ้าลังกาต้องพ่ายแพ้ในการรบ เจ้าลังกาถูกยิง ทหารพากลับเมืองลังกา ส่วนอุศเรนถูกพระอภัยมณี

จับได้ เมื่ออุศเรนรู้ว่านางสุวรรณมาลีเต็มใจเป็นมเหสีพระอภัยมณี จากความรักที่มีต่อนางสุวรรณมาลีกลายเป็นความแค้นและความต้องการที่จะฆ่าทั้งนางสุวรรณมาลีและพระอภัยมณี ดังคำพูดของอุศเรนที่พูดกับพระอภัยมณี

ฝ่ายลูกท้าวเจ้าลังกาพยาบาท	จึงว่ามาตรแม้นเราตีบุรีได้
จะจับตัวผิวเมียมามัดไว้	แล้วจะให้แล่นเนื้อเอาเกลือกหา
กับเปลี่ยนหัวผิวเมียเสียสำเร็จ	จึงจะเสร็จสมมาดปรารณา

(หอสมุดแห่งชาติ พระอภัยมณี 2515 : 413)

อุศเรนได้จับชีวิตลงที่เมืองผลึก เมื่ออุศเรนถูกนางวาฬีพูดเยาะเย้ย ดากดางจนอุศเรนไม่สามารถทนได้ และกระอักเลือดตายอย่างน่าอนาถ การกระทำของอุศเรนด้วยการทำสงครามเพื่อจะได้เป็นเจ้าของนางสุวรรณมาลี และเพื่อกำจัดคู่แข่ง คือ พระอภัยมณีให้พ้นทางแต่ก็ไม่เป็นผลสำเร็จอุศเรนต้องเสียชีวิตลง เพราะสงครามที่อุศเรนเป็นผู้ก่อขึ้น

เรื่องมณีพิชัย

พระเจ้ากรุงจีน

พระเจ้ากรุงจีนเป็นตัวละครปรปักษ์ตัวเดียวในบทละครเรื่องมณีพิชัยที่ผู้แต่งสร้างให้เป็นชาวต่างชาติ เกิดความขัดแย้งกับพระมณีพิชัยเนื่องมาจากสาเหตุความโกรธแค้นที่พระเจ้ากรุงจีนมีต่อพระมณีพิชัย และเพื่อให้ความโกรธแค้นในใจหมดสิ้นไป พระเจ้ากรุงจีนจึงคิดฆ่าพระมณีพิชัย บทบาทของพระเจ้ากรุงจีนที่ผู้แต่งสร้างขึ้นจึงทำให้บทละครเรื่องนี้ขยายเนื้อเรื่องออกไป และตัวละครปรปักษ์ตัวนี้ยังช่วยเน้นให้เห็นถึงลักษณะของพระมณีพิชัยที่มีลักษณะตรงข้ามกับพระเอกในวรรณคดีไทยทั้งหลาย คือมีนิสัยขลาดกลัว

กลวิธีการสร้างพระเจ้ากรุงจีนของผู้แต่งใช้วิธีการบรรยาย และด้วยการใช้พฤติกรรมของตัวละครเองในการนำเสนอ

ด้านประวัติความเป็นมาของพระเจ้ากรุงจีนไม่ปรากฏต้นฉบับสมุดไทย แต่จากการศึกษาพฤติกรรมประมวลได้ว่าพระเจ้ากรุงจีนเป็นกษัตริย์ครองเมืองปักกิ่งแห่งประเทศจีนต้องการเจริญสัมพันธไมตรีกับท้าวพิชัยนุราชกษัตริย์ไทย พระบิดาของพระมณีพิชัย จึงให้ทูตนำสารมาเพื่อความในสารแสดงความประสงค์ให้พระมณีพิชัยเดินทางไปประเทศจีนเพื่ออภิเษกกับนางจินตะหรา ธิดาคนที่ 7 ของตน ดังคำกลอน

ในลักษณาราชสาร	พระผู้ผ่านปะกิ่งกรุงศรี
จำเริญทางพระราชไมตรี	มาถึงเจ้ากรุงศรีอยุธยา
ด้วยอยากเป็นสุพรรณปัดหิน	พื้นแผ่นดินเดียวติดไม่อิจฉา
จะขอพระมณีศรีโสภกา	ไปเขกกับจินตะหาราธิดาควง
ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสิ้นทั้งปวง	จะสุขทรวงแสนเกษมเปรมปราย

ถ้าพระองค์แข็งขัดตัดไม้ตรี ไม้ให้พระมณีโถมฉาย
 ราชคงเดือดร้อนใจไม่สบาย เมืองสองฝ่ายก็จะขาดไม้ตรีกัน

(บทละครเรื่องมณีพิชัย เลขที่ 16 2450 : หน้าต้น)

ข้อความในสารนอกจากแสดงความประสงค์ขอพระมณีพิชัยอภิเษกกับธิดาแล้ว แสดงถึงลักษณะนิสัยของพระเจ้ากรุงจีนว่าเป็นผู้ที่ชอบข่มขู่คนอื่น เอาแต่ใจคนเป็นใหญ่

ในสารฉบับที่ 2 ที่ส่งมาถึงท้าวพิชัยนุราช และในตอนที่ถูกกับพระมณีพิชัย เมื่อพระมณีพิชัยไปเมืองจีนพร้อมกับพราหมณ์ยอพระกลิ่นเพื่อเข้าพิธีอภิเษกก็เช่นกันที่แสดงถึงลักษณะนิสัยข่มขู่ พาล คิดว่ามีอำนาจเหนือผู้ใดของพระเจ้ากรุงจีน

ในลักษณะอักษรสาร	ว่าพระผ่านกรุงจีนเป็นใหญ่
หมายจะสืบสุริวงศ์จงใจ	จะยกบุตรให้พระมณี
ได้ให้ราชสารมานานแล้ว	ไม่มีวีแววตอบไปไหนนี่
แม้มีส่งลูกยาไปครานี้	จะมาตีกรุงไทยเสียให้ยับ

.....
เดิมทีให้มีสารไป	เหตุไรจึงไม่ยกมา
ให้เสียการวิวาห์ของเราไป	ตัวผิดฤาไม่ให้เร่งว่า
ทำให้ออดสูหมู่เสนา	เมื่อกระนี้จะว่าประการใด

(บทละครเรื่องมณีพิชัย เลขที่ 16 2450 : หน้าต้น, หน้าปลาย)

ลักษณะนิสัยอีกประการหนึ่งของพระเจ้ากรุงจีนคือเป็นคนมีเล่ห์เหลี่ยม เล่ห์กล ดังในตอนที่พระมณีพิชัยเดินทางมาเมืองจีนพร้อมกับพราหมณ์ยอพระกลิ่น พระเจ้ากรุงจีนคิดวางแผนให้พระมณีพิชัยมีความผิด โดยการจัดงานแต่งงานบังหน้าเพื่อมิให้คนอื่น ๆ ตีลทินนินทาตน ดังในตอนที่พระเจ้ากรุงจีนพูดกับพระมเหสี

จึงตรัสบอกความทรมาวัย	ว่ามณีพิชัยยกมา
จะหมายคิดอ่านพาลเอาผิด	ปิดความให้มืดไปภายหน้า
จำใจจะให้แต่งวิวาห์	กันความครหาราคี

(บทละครเรื่องมณีพิชัย เลขที่ 16 2450 : หน้าปลาย)

พระเจ้ากรุงจีนนอกจากเป็นคนที่มีนิสัยชอบข่มขู่ผู้อื่น มีเล่ห์เหลี่ยม เล่ห์กลแล้วยังเป็นคนมีนิสัยโหดร้าย อาฆาต ต้องการทำร้ายผู้อื่นถึงขั้นทำให้ตาย ดังในตอนที่พระมณีพิชัยเดินทางมาถึงเมืองจีนพร้อมกับพราหมณ์ยอพระกลิ่น พระเจ้ากรุงจีนคิดจะฆ่าพระมณีพิชัยเพื่อทดแทนความโกรธแค้นของตนที่มีต่อพระมณีพิชัย ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	กรุงจีนธิดาเรื่องพิธี
ฟังทูลพูนสุขสวัสดิ์	ว่าพระมณียกมา

จึงตบพระหัตถ์ณาดาน	สำราญพระทัยหรรษา
สารศรีกูไปนานช้ำ	มันไม่ใคร่มาที่ว่าไร
จำจะคิดอ่านพาลผิด	กูจะล้างชีวิตเสียให้ได้
ครั้นจะฆ่าเสียบัดนี้ไซ้	รู้ไปถึงไหนจะนิทา
ว่าเป็นกษัตริย์ตรีศคาสอง	จึงจะก่อยตรีกตรองไปข้างหน้า
จึงเรียกอิวชินัดดา	เร่งจัดแจงแต่งหาไปรับมัน

(บทละครเรื่องมณีพิชัย เลขที่ 16 2450 : หน้าต้น)

บทบาทของพระเจ้ากรุงจีนในการวางแผนฆ่าพระมณีพิชัย จะเห็นว่ามียบทบาทคล้ายกับท้าวสามนต์ในบทละครเรื่องสังข์ทองที่วางแผนฆ่าพระสังข์ โดยให้ไปหาเนื้อ หาปลา ส่วนพระเจ้ากรุงจีนผู้แต่งสร้างให้คิดวางแผนฆ่าพระมณีพิชัยด้วยการสั่งให้พระมณีพิชัยไปหากระจาด 500 ใบ หาปลากระดี่ซึ่งเป็นสิ่งที่หายากในเมืองจีนมาถวายเพื่อทำน้ำยา โดยพระเจ้ากรุงจีนอ้างว่าจะนำมาเป็นเครื่องเซ่นไหว้ในการทำพิธีพลีเมือง ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	พระผู้ผ่านโกลโคโยยสวรรย์
ครั้นเห็นเจ็ดธิดาวิลาวรรณ	พร้อมกันขึ้นเฝ้าพระมณี
สมจิตคิดไว้กับहनาง	หมายจะล้างพระพิชัยให้เป็นผี
แล้วจะปิดให้มีตราตี	อย่าให้ใครมีมานินทา
คิดแล้วพระแก้วก็ประกาศ	สั่งขาดแก่นางจินตะหรา
กับหกพระราชธิดา	เราจะพลีพาราวันพรุ่งนี้
จะตกเอากระจาดห้าร้อยใบ	ให้พวกไทยทำน้ำยาปลากระดี่
จะหาที่เรานั้นมันไม่มี	พระมณีเห็นจะได้ปลามา
จินตะหราอย่านิ่งนอนใจ	ถ้ามิได้จะลงโทษา
ทั้งหกพระราชธิดา	ไปบอกผิวให้หากระจาดปล้น
พลีเมืองแล้วจะเลี้ยงเสนา	มิทันชีวาจะอาสัญ
สุดแต่ให้เพียงพอกัน	ให้ทันพรุ่งนี้อย่านอนใจ

(บทละครเรื่องมณีพิชัย เลขที่ 16 2450 : หน้าปลาย)

เมื่อพระมณีพิชัยให้ทหารนำกระจาด 500 ใบ และน้ำยาที่ทำจากปลากระดี่มาถวาย พระเจ้ากรุงจีนตามจำนวนที่ต้องการ พระเจ้ากรุงจีนยังไม่เชื่อว่าพระมณีพิชัยจะทำได้ ทั้งนี้ก็ด้วยความคิดที่จะมุ่งทำร้าย เจตนาจะฆ่าพระมณีพิชัยให้ได้ ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ท่านท้าวเจ้าเมืองเรืองศรี
ได้ฟังถ้อยคำพราหมณี	นึกว่าอายนี้ถึงที่ตาย
กระจาดห้าร้อยใบก็มากมาย	จะจับจ่ายที่ไหนมาให้ทัน
เว้นเสียแต่เทวสุราฤทธิ์	นิมิตลงมาแต่สวรรค์

ยังป็นหน้ามาบอกหลอกกัน	แล้วมันก็จะลี้หนีไป
จึงสั่งให้คุมตัวพระมณี	นั่งอยู่ที่นี้อย่าไปไหน
ท้าวตรีศสังมหาเสนาใน	เอ็งเร่งไปเร็วหว่าสักห้าคน
กระจาดเขยเบ็ดเสร็จทั้งเจ็ดคน	ใครจะทำลี้หนีไปกว่ากัน

(บทละครเรื่องมณีพิชัย เลขที่ 17 2450 : หน้าต้น)

แผนการฆ่าพระมณีพิชัยไม่เป็นผล พระเจ้ากรุงจีนก็ยังยังไม่ล้มเลิกความคิดที่จะฆ่าพระมณีพิชัย คิดวางแผนใหม่ต่อไป อันแสดงถึงความอาฆาตพยาบาทอย่างรุนแรงของพระเจ้ากรุงจีนที่มีต่อพระมณีพิชัย ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	พระภูมินทร์ป็นปะกิ่งเป็นใหญ่
ฟังเสนาทูลเรื่องเคืองพระทัย	จะพาลคิดไม่ได้ขัดใจนัก
ยิ่งแลเห็นพระมณีปวศศิระษะ	มันน่าจะใคร่ตองสองอีก
แต่เขาไม่มีผิดจิตทีกทีก	นิกนิกแล้วระทดต้องอดเอา
ถึงไม่ได้ที่นี้ก็ทีหลัง	คงจะตั้งใจคิดพาลคิดเจ้า
คิดพาลทางซั๊กพระพักตร์เจ้า	สั่งเจ้าพนักงานทันใด

(บทละครเรื่องมณีพิชัย เลขที่ 17 2450 : หน้าต้น)

พระเจ้ากรุงจีนไม่สามารถฆ่าพระมณีพิชัยได้ เพราะพรหมณียอพระกลืนที่ร่วมเดินทางไปด้วยพาพระมณีพิชัยหนีออกจากเมือง บทบาทของพระเจ้ากรุงจีนหมดลงเพียงนี้ จะเห็นว่ากลวิธีการสร้างพระเจ้ากรุงจีนด้วยวิธีการบรรยายของผู้แต่ง และจากพฤติกรรมที่ผู้แต่งกำหนดให้แก่ตัวละครตัวนี้ทำให้เห็นถึงลักษณะนิสัย ความคิด รวมทั้งบทบาทของพระเจ้ากรุงจีนที่มีต่อตัวเอกของเรื่อง และต่อเนื่องเรื่อง นอกจากนั้นยังทำให้เห็นถึงความคล้ายคลึงกันในการสร้างตัวละครปรีกษ์ในบทละครนอกระหว่างเรื่องนี้กับเรื่องสังข์ทอง ซึ่งตามหลักฐานทั้งสองเรื่องเป็นบทละครที่แต่งในสมัยเดียวกัน จึงทำให้เกิดความคล้ายกัน และอีกประการหนึ่งอาจกล่าวว่าเป็นเพราะอิทธิพลที่เรื่องหนึ่งมีต่อเรื่องหนึ่งจึงทำให้ผู้แต่งสร้างตัวละครให้มีบทบาทคล้ายกัน

เรื่องโม่งป่า

ท้าวกาลราช หรือพัทธราช หรือพัททุมติ หรือภานุราช

ในบทละครเรื่องโม่งป่ามีตัวละครปรีกษ์ที่ขัดแย้งกับตัวเอกคือโม่งป่าหรือพระไภยทัตมีหลายตัว ซึ่งตัวละครปรีกษ์ทุกตัวนั้นผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อแสดงให้เห็นถึงความเก่งกล้าความสามารถในการต่อสู้ของโม่งป่า ท้าวกาลราชหรือพัทธราช หรือพัททุมติหรือภานุราชเป็นตัวละครปรีกษ์ตัวหนึ่งที่มืบทบาทเด่นกว่าตัวละครปรีกษ์อื่น ๆ ผู้วิจัยจึงได้เลือกนำศึกษา

ผู้แต่งสร้างท้าวกาลราชให้เกิดความขัดแย้งกับโม่งป่าด้วยสาเหตุความรัก ความหลงที่ท้าวกาลราชมีต่อนางนิลวดีเมียของโม่งป่า ดังนั้นเพื่อให้ความรักสมหวัง ท้าวกาลราชจึงคิดฆ่าโม่งป่าเพื่อแย่งชิงนางนิลวดี ด้านวิธีการสร้างท้าวกาลราชผู้แต่งใช้วิธีการบรรยาย และการกำหนด

พฤติกรรมของท้าวกาลราชนำผู้อ่านรู้จัก ในเรื่องประวัติความเป็นมาของท้าวกาลราชไม่ปรากฏต้นฉบับสมุดไทย ดังนั้นลักษณะนิสัยของท้าวกาลราชผู้วิจัยจึงประมวลจากพฤติกรรม คำบรรยายของผู้แต่ง บทบาทของท้าวกาลราชปรากฏขึ้นครั้งแรกโดยผู้แต่งสร้างให้ท้าวกาลราช ซึ่งเป็นกษัตริย์ครองเมือง ๆ หนึ่ง ต้องการคู่มือป่าซึ่งมีลักษณะแปลกประหลาดผิดจากคนธรรมดา ขณะเมื่อมือป่าและนางนิลวดีเดินทางเข้ามาในเมืองของท้าวกาลราช ท้าวกาลราชจึงสั่งทหารให้ไปจับมือป่าและนำมาขังไว้ ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ท้าวพัทธุราชรังสรรค์
ได้ฟังเสนาพุลมาพลัน	ทรงธรรมจึงมีบัญชา
ทั้งนี้เป็นบุญของกู	แก้ตายเปล่าไม่รู้จัก โมงป่า
ได้ฟังนิทานท่านเล่ามา	จะได้เห็นกับตาในวันนี้
เอ็งจงไปพาตัวมันมา	ค่อยพูดค่อยจาอย่าให้หนี
พอให้เห็นหน้าเสียสักที	เสนาไปพาตัวมาพลัน
.....
เมื่อนั้น	ท้าวพัทธุราชผู้รุ่งฟ้า
พิณพิศโฉมเจ้า โมงป่า	ทั้งกายาโตคำล่ำพี
ชายาวพินขาวหน้าแข็งทุ	หน้ารูปหรั่งดาบริบริ
เกิดมาเพิ่งเห็นมันวันนี้	ตรัสสั่งเสนาด้วยทันใจ
ขอจงคุมตัวมันไว้ก่อน	อย่าให้บจรไปแห่งไหน
จักพาสาวใช้กำนัลใน	ให้ดูเห็นไว้กับตา

(บทละครเรื่องโมงป่า เลขที่ 56 2462 : หน้าต้น)

จากจุดนี้ผู้แต่งสร้างความเป็นปริศนากับท้าวกาลราชที่มีต่อมือป่า เมื่อท้าวกาลราชเห็นนางนิลวดีที่ตามมามือป่า ท้าวกาลราชปรารถนาจะได้นางนิลวดีมาเป็นของตน จึงสั่งให้ทหารฆ่ามือป่าโดยกล่าวโทษมือป่าว่าเป็นคนไม่ดี นำสิ่งชั่วร้ายมาสู่บ้านเมือง

เมื่อนั้น	พระจอมปิ่นภพผู้เป็นใหญ่
ตรัสชวนสุรางค์นางใน	ทอดพระเนตรโมงไพรที่เข้ามา
แลไปเห็นนางงามมีศรี	ชะรอยนางคนนี่เมียอ้ายโมงป่า
ได้ตัวไม่สมกับหน้าตา	จะพาลฆ่าตัวมันให้บรรลัย
เห็นจะได้เมียเหมือนหนึ่งนิก	ตรองตรึกจะเสกให้เป็นใหญ่
แล้วมีพจนารถประภาษไป	สั่งเสนาในมิได้ช้า
เร่งเอาโมงไปประหาร	ล้างผลาญให้มันสังขาร์
คนไพรเข้าในพารา	อุบาทว์ชั่วช้าเป็นจัญไร

(บทละครเรื่องโมงป่า เลขที่ 56 2462 : หน้าปลาย)

การกระทำดังกล่าวแสดงถึงลักษณะนิสัยของท้าวกาลราชมามีนิสัยโหดร้าย พาล ไม่มีศีลธรรมแย่ง
ภรรยาคนอื่น เห็นประโยชน์ความสุขของตนแต่ฝ่ายเดียว ไม่นึกถึงความทุกข์ความเดือดร้อนของ
ผู้ใด ใช้อำนาจข่มเหงคนอื่น เป็นกษัตริย์ที่ไม่ตั้งอยู่ในธรรม

ผู้แต่งสร้างพฤติกรรมท้าวกาลราชที่แสดงถึงความโหดร้าย โหดเหี้ยมด้วยการให้
ท้าวกาลราชกระทำต่อ โมงป่าในวิธีการฆ่า โมงป่า คือ การใช้ไฟเผาโมงป่าทั้งเป็น เมื่อไม่สามารถ
ฆ่าโมงป่าด้วยอาวุธได้ ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	ท้าวพัทธราชผู้รุ่งฟ้า
ได้ฟังคำเสนา	นั่งนึกตรึกตราในพระทัย
เหตุไหนอาย โมงจึงมีฤทธิ์	กู่จะผลาญชีวิตให้จงได้
ฟันไม้เข้าเอาเผาไฟ	เห็นจะม้วยบรรลัยมรณา
ครั้นแล้วตรัสสั่งเสนา	มิ่งไปกองอักคือยาได้ซ้ำ
กู่จะประหารไอ้โมงป่า	จะมีฤทธาประการใด

(บทละครเรื่องโมงป่า เลขที่ 56 2462 : หน้าปลาย)

..... มัดให้แน่นดี โยนเข้าอักคี่ ที่นั้บรรลัย ผูกมัดอึงอัด ผูกมัดผลักไส
พาเอาพระไป ยังกองอักคี่ ไฟลุกก็กัก โยนพระจอมจักร เข้าในอักคี่.....

(บทละครเรื่องโมงป่า เลขที่ 54 2480 : หน้าต้น)

ท้าวกาลราชเป็นผู้ที่โง่เขลา ไม่รู้เท่าทันความคิดของผู้อื่นอีกทั้งความหลงมัวเมา
ในความรัก ความใคร่จึงถูก โมงป่าหลอกแสบทำให้สิ้นชีวิต เมื่อ โมงป่าลวงว่าวิธีที่จะฆ่าได้คือให้
ท้าวกาลราชเป็นผู้ผลัก โมงป่าตกเหว ท้าวกาลราชหลงเชื่อจึงถูก โมงป่าฉุดตกลงไปในเหวพร้อมกับ
โมงป่า

ท้าวกาลราช พระองค์ประมาท หลงกลโมงป่า คีเนื้อคี่ใจ
ดังได้ฟากฟ้า ตามหมู่เสนา จงทูนเราไป

(บทละครเรื่องโมงป่า เลขที่ 54 2480 : หน้าต้น)

เมื่อนั้น	ท้าวพัทธราชนาถา
หลงเชื่อเพราะคิดว่า โมงป่า	ไม่รู้ว่ากษัตราอันเกรียงไกร
โมงบอกอย่างไรก็เชื่อถือ	พาชื่อไม่คิดสงสัย
คิดว่าผลักตกเหวจะบรรลัย	อยากได้นางนิลวดี
สั่งให้เสนาเตรียมพล	ให้ผูกม้าต้นเคยชี
พา โมงป่าออกจากบุรี	นางนิลวดีเจ้าตามไป
พระองค์เสด็จจากพารา	ข้าสาวตามมาอยู่ไสว
ให้ยกพลพล ไกร	เข้าสู่ไพรพนาวา

มาถึง	เขาลูกหนึ่งใหญ่หนักหนา
ตรัสสั่งให้หยุดเสนา	ท้าวเสด็จขึ้นมาบนคิริ
และเห็นปากปล่องคูหาภูผา	ลึกสุดสายตาพระโณมศรี
จะผลึกโมงลงไว้ตรงนี้	หยุดพลมนตร์เข้าทันใด

(บทละครเรื่องโมงป่า เลขที่ 56 2462 : หน้าปลาย)

เมื่อนั้น	ภานุราชดีใจไม่รู้คิด
หมายแต่จะได้ในใจนึก	รีบสือกเข้ามาผลึกเจ้าโมงไพร
สองมือกระหวัดรัดพระยา	เจ้าโมงป่าพาท้าวลงไปใต้
ภานุราชก็ตกลงทันใด	กอดกันมันไว้ทั้งสองเรา

(บทละครเรื่องโมงป่า เลขที่ 55 ม.ป.ป. : หน้าต้น)

ผู้แต่งสร้างความสมจริงให้กับท้าวกาลราชนึกถึงความรัก เมื่อท้าวกาลราชตกลงไปในเหว ความกลัวตายเสียดายชีวิตทำให้ท้าวกาลราชนึกถึงความผิด ความชั่วของตนที่กระทำต่อโมงป่า จึงสารภาพผิด ร้องอ้อนวอนขอชีวิต ขอความช่วยเหลือจากโมงป่า ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	กาลราชทรงธรรม์
โมงวางไว้พลัน	นอนล้นระริวคักคาน
ค้นคว้าหาโมงลนลาน	ตกใจใครจะปาน
ชมชานคลานคล้ำรำไป	พ่อเจ้าขาอยู่ไหน
มิขานนิ่งไย	ฤาไปแล้วกรรมมังนะออกอา
แม่นิลวดีเจ้าขา	อยู่ไหนแม่อา
ขำรำจงได้ปราณี	โธกรรมข้าแล้วจะโทษใคร
เวรกรรมทำไว้ประจักษ์อยู่แล้วนะท่านอา	คิดปองฆ่าท่านอิจฉา
ได้แก่อาตมา	ครั้งครานี้จะบรรลีย์
หากว่าพ่อโมงจับไว้	หาไม่บรรลีย์
เพราะก้อนหินสินลา	โทษข้าผิดแล้วพ่ออา
ข้าขอสมาโทษาจงอดโทษ	ใจข้านี้เป็นคนโหด
บคิดเห็นโทษ	ความตายจึงมาถึงอาตมา
รำพลาท้าวฟุขชลนา	มาน่าเสียดายเสวตฉัตรเคยทรง
.....
รำร้องอยู่ก้องเหวผา	ตั้งใจเรียกหา
สองราพ่อ โมงผิวเมีย	พ่อจงมีจิตเมตตา
อย่าสูญเสีย	ถ้าเข้าไม่ตายจะแทนคุณ

(บทละครเรื่องโมงป่า เลขที่ 56 2462 : หน้าปลาย)

แม้ท้าวกาลราษเป็นคนอธรรม โหดร้าย ไม่ดี แต่เป็นผู้ที่มีความกตัญญูสำนึกในบุญคุณของคนที่ยังชีวิต ท้าวกาลราษแสดงความกตัญญูรู้คุณ โมงป่าด้วยการมอบราชสมบัติ บ้านเมืองให้โมงป่า และยอมเป็นข้ารับใช้ตลอดไป ดังคำประพันธ์ในตอนที่ถูกกับโมงป่า ขณะอยู่ในแหวน และตอนที่พบกับทหารทั้งหลายเมื่อโมงป่าช่วยขึ้นมาจากแหวน ดังคำประพันธ์

กาลราษได้ฟังก็ยินดี	จึงอัญชูลีกราบบาทบาท
พระองค์จงทรงเมตตา	จงช่วยด้วยราโปรดข้าให้พ้นความตาย
แล้วกราบกับบาทโถมฉาย	ข้าคิดร้าย โถมฉายจงดโทษา
ตั้งแต่นี้ไปภายหน้า	ข้ารับอาญาเป็นข้าให้สิ้นวายุปรมาณ
.....
กาลราษได้ฟังโมงป่า	ตกประหม่าสามลากราบไหว้
พระคุณเจ้าโปรดเกล้าข้าก่อน	อกข้าพเจ้าเร่าร้อน
อย่าเพื่อให้มรณา	พระองค์อย่าได้เข่นฆ่าชีวา
เมื่อน้ำจะขอเป็นข้าไท	แต่นี้มีกิจสิ่งใด
จะสนองคุณให้	ไปกว่าจะสิ้นชีวา
.....
บัดนี้สองท้าวเป็นเจ้านายเรา	ท่านจงเข้าไป
ผู้ใดปรามาตจะตัดเกล้าไว้	สมบัตินี้ไซ้ไรไซ้ของอาตมา

(บทละครเรื่องโมงป่า เลขที่ 58 2462 : หน้าปลาย

จากบทบาทของท้าวกาลราษจะเห็นว่าผู้แต่งสร้างตัวละครปรีภักย์ตัวนี้ขึ้น ด้วยจุดประสงค์เพื่อแสดงความกล้าหาญ ความสามารถ ความเป็นผู้มีฤทธิเดช รวมทั้งความมีคุณธรรม มีจิตเมตตากรุณา ไม่อาฆาตพยาบาทจองเวรของโมงป่าซึ่งเป็นคุณลักษณะของพระเอกในวรรณคดีไทย นอกจากนี้ผู้แต่งยังสร้างตัวละครปรีภักย์ตัวนี้เพื่อขยายเนื้อเรื่องให้ยาวออกไปดังเช่นตัวละครปรีภักย์ตัวอื่น ๆ ในเรื่อง

เรื่องลิลิตพระลอ

เจ้าย่าของพระเพื่อนพระแพง

เจ้าย่าเป็นตัวละครปรีภักย์ตัวหนึ่งในเรื่องลิลิตพระลอที่ผู้แต่งสร้างขึ้น เพื่อเน้นถึงความกล้าหาญ กล้าเผชิญความตายของพระลอและฝ่ายพระลอ ความขัดแย้งระหว่างเจ้าย่ากับพระลอเนื่องมาจากสาเหตุความโกรธแค้น อาฆาต พยาบาทที่เจ้าย่ามีต่อพระบิดาของพระลอ คือ ท้าวแมนสรวงที่ฆ่าท้าวพิมพิสาครพระสวามีของเจ้าย่า และความโกรธแค้น พยาบาทที่มีต่อมาถึงพระลอซึ่งเจ้าย่าถือว่าเป็นลูกศัตรูที่ต้องฆ่าเพื่อทดแทนชีวิตพระสวามี

ด้านกลวิธีการสร้างเจ้าย่าผู้แต่งใช้วิธีนำเสนอโดยใช้คำพูดการกระทำของตัวละครเอง และจากคำพูดของตัวละครอื่นที่กล่าวถึงตัวละครตัวนี้

ประวัติและลักษณะนิสัยของเจ้าย่า เจ้าย่ามีศักดิ์เป็นแม่เลี้ยงของท้าวพิชัย พิชณกรแห่งเมืองสรอง ผู้เป็นพระบิดาของพระเพื่อนพระแพง ดังคำพูดของท้าวพิชัยพิชณกร “ใช่แม่ตัวเจ้าหล้า” (กระทรวงศึกษาธิการ ลิลิตพระลอ 2523 : 150) เจ้าย่าได้รับความไว้วางใจจากท้าวพิชัยพิชณกรให้เป็นผู้ดูแลพระเพื่อนพระแพง เจ้าย่าเป็นผู้ที่รู้ในระเบียบของราชสำนักแห่งเมืองสรอง ได้พยายามอบรมพระเพื่อนพระแพงให้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นกุลสตรีตามแบบชาววังที่ดี ดังคำสอนของเจ้าย่าในเรื่องการวางตัวเกี่ยวกับอริยาบททั้งสิ้นดังนี้

อริยาบทสี่ไชรี	สงวนองค์ อ่อนเอย
นอนนั่งยืนเดินจง	อย่าวัน
สองศรีสมบุรณ์เบ่ง	กขมาศ กุเอย
นอนนั่งยืนเดินเหล่น	แต่งให้เสมอกัน

(กระทรวงศึกษาธิการ ลิลิตพระลอ 2523 : 120)

เจ้าย่าแม้จะมีไชย่าแท้ ๆ ของพระเพื่อนพระแพง แต่ก็รักห่วงใยและภูมิใจในตัวละครานสาวทั้งสองอย่างยิ่ง เห็นได้จากในตอนที่เจ้าย่ารู้เรื่องพระเพื่อนพระแพงไม่สบาย เสร้าหมองไม่แจ่มใสจากที่เลี้ยง เจ้าย่าก็มีได้นั่งนอนใจ กระทบกระวาย เป็นทุกข์ตาม และเร่งให้ที่เลี้ยงไปบอกท้าวพิชัยพิชณกรทันที

ย่าเจ้าฟังข่าวร้อน	อาครุ เค็ดคณา
เชื่อเร่งเร็วไปทูล	แต่ไ้
พระภูบดีสุร	ปีตุราช สองนา
ข้าพี่เลี้ยงไปไหว	บอกท้าวทุกอัน

(กระทรวงศึกษาธิการ ลิลิตพระลอ 2523 : 16)

หรือจากคำพูดของเจ้าย่าเองที่พูดกับพระเพื่อนพระแพง

ยารักมิใครให้	ไกลตัว
เยียวย่าเดือนเพราะกลัว	เกลือกไ้
ย่าสงวนยิ่งสงวนหัว	ใจย่า ไสร้หนา
เทียรย่าเดือนไ้ไ้	อย่าน้อยใจเชื่อ

(กระทรวงศึกษาธิการ ลิลิตพระลอ 2523 : 120)

เจ้าย่าเป็นผู้มีความอาฆาตแค้น จงเวร ความแค้นของเจ้าย่าที่มีต่อพระลอนั้นแรงกล้ามาก โดยที่ไม่มีสิ่งใดจะมาลบล้างได้เลย ดังในตอนที่เจ้าย่ารู้เรื่องที่พระลออยู่กับพระเพื่อนพระแพงในปราสาท เจ้าย่าได้บอกให้ท้าวพิชณกรนำพระลอที่เจ้าย่าถือว่าเป็นศัตรู เพื่อลบรอยแค้นของตน

ยาไปว่าไปออน อ้าภูธรธิบัติ ลูกไพร่ใจกาจ นำพระราชบิดา
แล้วลอบมาตุถูก ประมาทลูกหลานเรา จะให้เอาจงได้ อย่าไว้ช้ำศัตรู
เราจะให้พอนให้พิน เราจะให้บันให้แล่ ทุกกระแบ่งจหน้าใจ

(กระทรวงศึกษาธิการ ลิลิตพระลอ 2523 : 145)

เมื่อท้าวพิชัยพิชฌุกรไม่ทำตามความต้องการของเจ้าย่า เจ้าย่ายังไม่ลืมนึกความตั้งใจที่จะฆ่าพระลอ เจ้าย่าวางแผนการอันเหี้ยมโหดโดยอ้างคำสั่งของท้าวพิชัยพิชฌุกรสั่งทหารให้ล้อมวังพระเพื่อนพระแพงและฆ่าพระลอ

.....อย่าไปยังวังย่า ว่าแก่หมู่ทหารกล้า ข้าผู้ชำนาญผู้ใหญ่
ใส่เกล้าว่าท่านให้ ธิให้ไว้เป็นงานดู ตูจะให้สู้ทั้งหลายฆ่า
ว่าผู้ชู้ซาคุณแคลน....

(กระทรวงศึกษาธิการ ลิลิตพระลอ 2523 : 145)

เราจะเห็นว่าผู้แต่งสร้างเจ้าย่าให้เป็นปรปักษ์กับพระลอ ทำให้เรื่องลิลิตพระลอมีความเข้มข้น รุนแรง เร้าอารมณ์ผู้อ่าน ซึ่งส่งผลกระทบต่อความรู้สึกของผู้อ่านให้เกิดความโศกสลดต่อการตายของตัวละครที่เป็นตัวเอกฝ่ายชายและตัวเอกฝ่ายหญิง บทบาทของเจ้าย่ามีผลทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มีลักษณะเป็นเรื่องประเภทโศกนาฏกรรมซึ่งแตกต่างจากวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในสมัยเดียวกันที่จบด้วยความสุข สมหวัง การจบลงด้วยความตายของเรื่องลิลิตพระลอ จึงทำให้วรรณคดีเรื่องนี้มี ความโดดเด่น น่าสนใจ เป็นที่รู้จักแพร่หลายในวงการนักอ่านวรรณคดี นักเขียน และคนทั่วไป

เรื่องสังข์ทอง

นางจันทา

นางจันทาจัดเป็นตัวละครปรปักษ์ที่มีความสำคัญตัวหนึ่งในบทละครเรื่องสังข์ทองเป็นตัวละครปรปักษ์ที่ผู้แต่งสร้างให้เป็นปมปัญหาแรกที่ตัวเอกของเรื่องคือพระสังข์ต้องเผชิญ และจากปมปัญหานี้นำไปสู่การเกิดปมปัญหาอื่น ๆ ต่อไปในเรื่องที่ตัวเอกต้องแก้ไข

กลวิธีการสร้างนางจันทาผู้แต่งใช้วิธีการบรรยาย และจากพฤติกรรมของนางเพื่อให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครตัวนี้ โดยพิจารณาจากคำกลอนต่อไปนี้

ฝ่ายนางจันทามาถึงห้อง	เสรำหมองตรองจิตคอยอิจจา
อาบเอิบกำเริบด้วย โภคา	ผ่านฟ้าว่าใครมีครรรค์
สมบัติจะยกให้ลูกครอง	มีสองต้องคิดบิดผัน
ท่านมียศศักดิ์จะรักกัน	ลูกเต้าเหล่านั้นจะหมองมัว
ที่ไหนจะได้พระบุรี	สาวศรีจะชวนกันยืมหัว
ยิ่งตริกยิ่งตรองยิ่งหมองมัว	จึงเรียกนางแม่ครัวเข้าห้องใน
สาวศรีเจ้าจงเอ็นดูเรา	เบียดข้าวเงินทองจะกองให้
จงช่วยปิดจำอำไว้	เอาทองไปให้แก่โหรา
เขียนหนังสือลับกำซับสั่ง	เราหวังไว้ใจเจ้าหนักหนา
ถอดแหวนสั่งให้มิได้ซ้ำ	นี้ข้าถึงใจให้พลาง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 5 - 6)

จากคำกลอนผู้แต่งมิได้บอกประวัติความเป็นมาของนางจันทา แต่อนุมานได้ว่า มีตำแหน่งเป็นนางในคนหนึ่งของท้าวศวมลซึ่งมีมเหสีเอกคือนางจันทเทวี จากการบรรยายของผู้แต่งและพฤติกรรมของนางจันทาชี้ให้เห็นว่า นางจันทาไม่พอใจในฐานะของตน เป็นคนมีจิตใจ อิจฉาริษยา โลก มักใหญ่ใฝ่สูง ต้องการมีอำนาจ ยศศักดิ์เหนือคนอื่นโดยเฉพาะนางจันทเทวี นางจึง คิดกำจัดนางจันทเทวีที่ด้วยแผนการใส่ร้ายนางจันทเทวี โดยความร่วมมือของนางกำนัลสาวใช้ของ นาง และโอรสหลวงที่เห็นแก่เงินทองที่นางให้

ลักษณะนิสัยอีกประการหนึ่งของนางจันทาคือ เป็นคนพุดเท็จเพื่อให้เกิดผลดีแก่ตนเอง ดังในตอนที่นางจันทเทวี และพระสังข์ถูกเนรเทศออกจากเมืองตามแผนการของนาง นางจันทาพุดปลกกับท้าวศวมลว่านางได้ช่วยเหลือจัดสิ่งของให้แก่นางจันทเทวีเป็นอย่างดี ซึ่งแท้จริงแล้วนางกลับไล่นางจันทเทวีให้ออกจากวังโดยเร็ว และสั่งทหารให้ฆ่านางจันทเทวี

มิได้จัดแจงแต่งของ	เงินทองข้าวปลาไม่หาให้
กระซิบบังสาวศรีที่ร่วมใจ	เอาเงินไปให้แก่เสนา
ว่าเอ็นดูด้วยช่วยเรา	พาเอานางไปอย่าไว้หน้า
ไกลคนพื้นแดนพารา	เสนามาเสียให้วอดวาย
สุดแต่อย่าให้มันครองวัง	ปิดความกำบังให้สูญหาย
จะทดแทนคุณให้มากมาย	เจ้าอย่าแพร่งพรายให้ใครฟัง
เสร็จสรรพกลับเข้าปราสาทศรี	ทูลความตามที่ได้รับสั่ง
เงินทองของกินสิ้นยัง	เตรียมแล้วพร้อมพร้อมทั้งนาว

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 14)

นางจันทายังเป็นคนอาฆาต จองเวร นางไม่หยุดยั้งที่จะตามล้างตามผลาญนางจันทเทวีและพระสังข์เมื่อนางรู้ว่าหอยสังข์ที่นางจันทเทวีคลอดออกมานั้นกลายเป็นเด็กชาย นางก็ทูลยุยงท้าวศวมลให้จับพระสังข์มาฆ่า

ทุกวันนางจันทเทวี	บัดนี้ลือหลากมาหลาย
อยู่ป่าผาสุกสนุกสบาย	ฉวยได้ลูกชายที่ไหนดมา
พันผูกว่าลูกของภุช	ราษฎรนับถือระบือว่า
ให้อับอายขายบาทบาท	หอยที่ชั่วช้าว่าเป็นคน
แม้มีสังหารผลาญเสีย	นานไปเมียเห็นไม่เป็นผล
มันเสียนพาราจลาจล	นานไปใหญ่ตนจะปล้นเมือง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 38)

ความโหดเหี้ยม ใจร้าย ใจดำของนางจันทาเห็นได้ชัด เมื่อนางยุยงให้ท้าวศวมลสั่งทหารไปจับพระสังข์และใส่ร้ายพระสังข์เป็นกาลกิณี ทำให้บ้านเมืองเดือดร้อน และยุให้ท้าวศวมลสั่งฆ่าพระสังข์ด้วยวิธีการอันทารุณ

พระองค์หลงรับมันมาเกิด	จะก่อเกิดความเจ็บดูหาเห็นไม่
แต่เป็นหอยสังข์ยังจัญไร	กลับเป็นคนไปอย่าชื่นชม
มิใช่มนุษย์แต่ผลดมา	ว่ามีบุญญาไม่เห็นสม
มันจะให้บ้านเมืองเคืองระทม	ด้วยผิดบูรณบูรณไป
ฆ่าฟันมันจึงไม่ปลดปลง	จะมาล้างพระองค์ให้จงดี
แม้ทนอดทั้งลงกงกาลย	มีบุญจริงไซ้รักงไม่ตาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 47)

เมื่อท้าวศวิมลหลงเชื่อคำพูดของนาง นางจันทาเป็นผู้สั่งทหารจับพระสังข์ถ่วงน้ำ

โดยปราศจากความเมตตาสงสาร

เสนากลับท่ายพายคอน	จันทาโบกรไปทันที
ไม่กลัวหัวจะขาดหรือโจน	โยนมันลงไปให้เป็นผี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 56)

นางจันทายังเป็นคนไม่เคารพนับถือ เกรงกลัวสามีเยี่ยงภรรยาที่ดี นางกลับพุดจาเยาะเย้ยกระทบกระเทียบท้าวศวิมล ดังในตอนที่น่างกลัววาระที่กระทบกระเทียบท้าวศวิมล เมื่อท้าวศวิมลจะไปรับนางจันทาที่ทวีและพระสังข์กลับเมือง

ครั้นถึงจึงแกลังทำกระแอม	ยิ้มแยมเยาะองค์พระทรงศักดิ์
เออออะไรอีกทีก็คิกคัก	ไม่รู้จักเหตุผลต้นปลายเลย
จะยกกรี้กริปไปไหนหนอ	นำหัวร่อนักหนาเจ้าข้าเอ๋ย
ทุกขร้อนถึงใครไม่เสวย	ฮัดเซยกุ้ยกุ้ยฮุยเหวเจียว
ดูเหมือนบ้าหลังนั่งมัวมีน	จนผ้าขึ้นจับหน้าขอบตาเขียว
เขาจะชมมงายไปฝ่ายเดียว	ช่างไม่เหลียวหลังนึกตริกตรา
เป็นกษัตริย์ครั้นแล้วไม่แมนยำ	กลับถ้อยกินคำทำขายหน้า
เหมือนไม้หลักปักเลนแอนไปมา	ยิ่งกว่าลูกเล็กเด็กอมมือ
น้ำลายคายถ่มลงถึงดิน	จะกลับคืนกลืนกินไม่เกลียดหรือ
ไพร่บ้านพลเมืองจะเลื่องลือ	ออกชื่อท้าวเธอเออน่าซัง
นางจันทาว่าชั่วตัวอุบาทว์	ออกลูกประหลาดเป็นหอยสังข์
จับไล่ไสหัวออกจากรั้ววัง	ไม่อินังขังขัดแล้วหนอเรา
เดี๋ยวนี้คิดติดใจอย่างไรหรือ	จึงรื้อจะไปรับกลับมาเล่า
ช่างไม่อดสูเสียดูเอา	นางเย้าเข้าหัวเราะเยาะโยไฟ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 229 - 230)

ผู้แต่งสร้างนางจันทาให้เป็นปรปักษ์กับพระสังข์ เนื่องจากสาเหตุความโลภในทรัพย์สมบัติ ความมักใหญ่ใฝ่สูงในตำแหน่งยศศักดิ์ ซึ่งมีผลทำให้พระสังข์ต้องพลัดพรากจากบ้านเมือง

พระบิดาและพระมารดา และพฤติกรรมของนางจันทาทำให้บทละครเรื่องนี้ขยายเนื้อเรื่องออกไป เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ตามมาทั้งที่เกิดขึ้นกับพระสังข์ ท้าวศวิมลและนางจันทาทวีทั้งนี้สืบเนื่องมาจากนางจันทาทิ้งสิ้น

ท้าวสามนต์

ท้าวสามนต์เป็นตัวละครประกอบที่สำคัญอีกตัวหนึ่งในบทละครเรื่องสังข์ทอง ผู้แต่งสร้างให้ท้าวสามนต์เป็นปมปัญหาอีกปัญหาหนึ่งที่พระสังข์ต้องแก้ไข โดยมีชีวิตเป็นเดิมพัน ผู้แต่งสร้างความขัดแย้งระหว่างท้าวสามนต์กับพระสังข์ด้วยสาเหตุเรื่องศักดิ์ตระกูล ท้าวสามนต์รังเกียจพระสังข์ที่ท้าวสามนต์คิดว่าเป็นเพียงเงาะป่าบ้าใบ้ ไร้ศักดิ์ตระกูล ไม่คู่ควรกับนางรจนานิดาของตน ทำให้ท้าวสามนต์ต้องได้รับความอับอายขายหน้า ท้าวสามนต์จึงวางแผนฆ่าพระสังข์ด้วยวิธีการต่าง ๆ แต่พระสังข์ได้ใช้ความรู้ ความสามารถแก้ไขได้สำเร็จทุกครั้ง และยังทำให้ท้าวสามนต์รวมทั้งชาวเมืองได้ประจักษ์และยอมรับในความสามารถของพระสังข์

กลวิธีการสร้างท้าวสามนต์ผู้แต่งใช้วิธีการทั้งการบรรยาย และจากพฤติกรรมของตัวละครเองดังคำกลอน

มาจะกล่าวบทไป	ถึงท้าวสามนต์เรื่องศรี
เสวยราชสมบัติสวัสดิ	ในบุรีสามนต์พระนคร
อันองค์เอกอัครชายา	ชื่อมณฑาเทวีศรีสมร
มีธิดานารีร่วมอุทร	ทั้งเจ็ดนามกรต่างกัน
น้องนุชสุดทรวงชื่อรจนานิด	โสภาก็ียงนางในสวรรค์
พรังพร้อมพระสนมกำนัล	เป็นสุขทุกนิรันดรวันคืน
ท้าวคิดรำพึงถึงเวียงชัย	นานไปจะเป็นของเขารื่น
เห็นจะไม่จริงยังยืน	ด้วยลูกแต่แต่พื้นเป็นธิดา
จำจะคิดปลุกฝังเสียยังแล้ว	ให้ลูกแก้วมีคู่เสนาหา
ถ้าเขยคนใดมีบุญญา	จะยกพารามอบให้ครอบครอง
คิดพลางทางเรียกมเหสี	มาพาทีปริกษาสองต่อสอง
เจ้าจงคำริตริตรอง	แต่เราครองราชฐานมานานช้ำ
ทุกวันนี้ดูพี่กับตัวเจ้า	ไม่เที่ยงแท้แก่เฒ่าลงนักษณา
เจ็บปวดครุ่นไปใช้ชรา	ถอยกำลังวังชาลงทุกปี
ยังคิดคิดไปให้ใจสิ้น	จะตายวันตายพรุ่งมิรู้ที่
ที่ปรารมภ์สมบัติของเรา	ถ้าแม่นหาบุญที่ไม่จริง
จงช่วยกันคำริตริตรองดู	จะหาจะให้ลูกปลุกฝัง
จะแบ่งปันข้าวของในท้องคลัง	ให้ครอบครองเวียงวังเห็นทันตา
จะจัดแจงแต่งตามอารมณ์เรา	เหมือนข่มเขาโคจีนให้กินหญ้า

กลัวเกลือกทั้งเจ็ดธิดา	มันจะไม่เสนาหาก็คือมีรู้
นางเนื้อชอบลาบยาไม่ว่าได้	ปลุกเรื่อนตามใจผู้อยู่
คำบุราณท่านว่าไว้เป็นครู	พิเคราะห์ดูให้ต้องทำนองใน
ที่คิดดูจะประชุมให้พร้อมพร้อม	กษัตริย์ทั้งร้อยเอ็ดหัวเมืองใหญ่
ให้บุตรเราเลือกตามชอบใจ	เจ้าจะเห็นกระไรจงว่ามา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 93 - 94)

จากคำบรรยายของผู้แต่งและคำพูดของท้าวสามนต์ทำให้ผู้อ่านทราบถึงประวัติ และลักษณะนิสัยว่าท้าวสามนต์เป็นกษัตริย์ครองเมืองสามนต์ มีมเหสีชื่อนางมณฑา มีธิดา 7 คน คนสุดท้ายชื่ออรุณา ในการปกครองบ้านเมืองท้าวสามนต์เป็นกษัตริย์ที่รอบคอบ คิดการณ์ไกล จึงจัดให้ธิดาทั้งเจ็ดมีคู่ครอง เพื่อหาลูกเขยมาปกครองบ้านเมืองแทนตนที่แก่ชรา ถอยกำลังลงทุกวัน คำพูดของท้าวสามนต์แสดงให้เห็นว่าท้าวสามนต์เป็นพ่อที่ดี ไม่ใช่อำนาจของความเป็นพ่อบังคับลูก แต่ให้ธิดาทั้งเจ็ดเลือกคู่ครองด้วยความสมัครใจ

ลักษณะนิสัยที่ไม่ดีของท้าวสามนต์คือท้าวสามนต์เป็นคนชอบดูถูกคน โดยเฉพาะคนที่มีฐานะต่ำกว่า ท้าวสามนต์จึงเกลียดเหยียดหยามคนที่มีฐานะด้อยกว่า เมื่อนางอรุณาเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง ท้าวสามนต์ทั้งโกรธ ทั้งแค้น เพราะท้าวสามนต์คิดรังเกียจดูถูกเจ้าเงาะ และความรังเกียจเจ้าเงาะทำให้ท้าวสามนต์โกรธแค้นธิดาที่เลือกคู่ครองไม่เหมาะสมกับฐานะยศศักดิ์ ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์เสียใจจนลมจับ
นางมณฑาเข้าประคองรองรับ	ขยำขยับไปสักหน่อยก็ค่อยคลาย
ลูกขึ้นกระที่บาทบาทดอชิง	อิรณาคุคูมิ่งช่างมักง่าย
ทรลักษณ์อัปปริยไม่มีอาย	หน่อกษัตริย์ทั้งหลายไม่เอื้อเพื่อ
มารักเงาะทรพลคนอุบาทว์	ทุกช่างชั่วชาติประหลาดเหลือ
แค้นนักจักใครให้เล่าเนื้อ	แล้วเอาเกลือกท้าวให้หน้าใจ
ว่าพลงฉวยได้ไม้เรียว	โกรธเกรี้ยวตัวสั่นหมั่นไส้
อีลูกช้วน่าซังจิงไร	เอาไว้ไยดีเสียให้แทบตาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 114)

ด้วยความรังเกียจเจ้าเงาะ ท้าวสามนต์จึงจับไถ่ นางอรุณาและเจ้าเงาะให้ไปปลุกกระท่อมอยู่ปลายนา เพื่อให้พันพัวพันตาและคิดหาช่องทางที่จะจับผิดเจ้าเงาะเพื่อกำจัดเสีย

เมื่อนั้น	ท้าวสามนต์ฟังซังน้ำหน้า
ทั้งรักทั้งแค้นแน่นอุรา	นิ่งนึกตรึกตราอยู่ในใจ
จำจะต้องเงือคดคอดกลั่น	คอยหยิบผิดมันในหิ้งได้
คิดพลงทางสั่งเสนาใน	อิรณาคุไม่ขอเห็นมัน

จะใคร่ฆ่าเสียให้ตายก็อย่าเขา

จะจับไล่ไปเสียด้วยกัน

จะว่าเรากลับคำทำหุนหัน

ปลุกกระท่อมให้มันอยู่ปลายทาง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 116)

ท้าวสามนต์คิดจะฆ่าเจ้าเงาะอยู่ตลอดเวลา และได้วางแผนฆ่าโดยครั้งแรกให้เจ้าเงาะและหกเขยหาปลา เมื่อเจ้าเงาะหาปลามาได้ ท้าวสามนต์โกรธ และวางแผนฆ่าเจ้าเงาะครั้งที่สองด้วยการให้เจ้าเงาะและหกเขยหาเนื้อมาให้ ดังคำกลอน

เมื่อนั้น

ตั้งแต่เงาะพาธิดาไป

รจนาเจ้ากรรมมันทำชั่ว

จำจะคิดอ่านด้วยมารยา

คิดพลางทางสังเสนาใน

ภูจะให้แต่งตั้งสังเว

พรงนี้หาปลาคนละร้อย

ทั้งอ้ายเงาะจี้ครอกจงบอกมัน

.....

เมื่อนั้น

กันมือคันไม้หมั้นไส้พุง

อีรจนาพาผิวมาเหยียดได้

.....

เมื่อนั้น

แกลั้งให้หาปลาจะฆ่าฟัน

ยิ่งคิดยิ่งแค้นแน่นใจ

จึงตรัสแสร้งเสพทูลบาย

ทั้งหกหามาแก้ตัวไป

เสนาในไปบอกอ้ายเงาะนั้น

ท่านท้าวสามนต์เป็นใหญ่

ให้แค้นจัดฤทัยทุกเวลา

มีผิวเงาะร้ายให้ขายหน้า

พาลฆ่าเสียให้ได้ไม่ว่างเลย

จงรีบไปบอกบรรดาลูกเขย

ตามเคยบวงสรวงเทวัญ

ใครได้น้อยจะฆ่าให้อาสาญ

มิได้ปลามาทันจะบรรลัย

.....

ท้าวสามนต์เคืองจัดพิศหมอนผลุง

ไม่สมที่หมายมุ่งจะฆ่าฟัน

แค้นใจเหลือที่จะอดกลั้น

.....

ท้าวสามนต์เคืองจัดอัดอัน

อ้ายเงาะมันกลับได้มามากมาย

แม้มันมีฆ่ามันได้ก็ไม่หาย

จะต้องการเนื้อทรายมาเลี้ยงกัน

แม้มันมิได้ชีวะจะอาสาญ

หาเนื้อมาให้ทันวันพรงนี้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 135, 146, 156)

ท้าวสามนต์ยังเป็นคนพาล อยู่ดิตรรม ลำเอียง เห็นได้จากการที่ท้าวสามนต์ไม่สั่งประหารหกเขยที่หาเนื้อไม่ครบตามสั่ง เมื่อเจ้าเงาะเตือนให้ท้าวสามนต์สั่งประหารหกเขย ท้าวสามนต์กลับพาลด่าว่าเจ้าเงาะ

เมื่อนั้น

จงหองพองขนพ่นปัญญา

ท้าวสามนต์ว่าเหม่ออ้ายเงาะป่า

ไบบ้าไม่เสงี่ยมเจียมตัวเลย

กลับจะมาชี้มือทำชั่วรู้	สอนกูให้ฆ่าอ้ายหกเขย
มีหน้าซ้ำหัวเราะเยาะเย้ย	เกินเลนนักหนาน่าขัดใจ
รู้แล้วคะชะเจ้ามันดีเหลือ	หาเนื้อได้มากกว่าเขยใหญ่
ขึ้นหน้ามาอวดข้าหรือไร	กูฝากมึงไว้ด้วยเถิดวะ
กิดกิดขึ้นมาต่อยศบ	บ้าไปบัดชบฟังพบปะ
เถิดจะงคอคโมโหดวายพระ	ถ้าทีหลังแล้วนะไม่ละมึง
คูดูทะนงองอาจ	หัวจะขาดแมนมันสักวันหนึ่ง
พระกริ้วโกรธโกรธคำอึง	แล้วผินหลังนั่งบึ้งอยู่บนเตียง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 167 - 168)

นอกจากนั้นท้าวสามนตย์ยังเป็นคนประเภทชอบพูดโอ้อวดว่าเป็นผู้มีความเก่งกล้าเหนือใคร ทั้ง ๆ ที่เป็นคนซี้ชลาดอย่างมาก ดังในตอนที่เจ้าเงาะแสวงจะเข้าไปทำร้ายท้าวสามนตย์ ท้าวสามนตย์กลัวจนตัวสั่นงันงก แต่ก็โอ้อวดกับนางมณฑาทว่าตนนั้นไม่กลัวเจ้าเงาะ

เมื่อนั้น	ท้าวสามนตย์ตื่นกลัวตัวสั่น
ไม่สู้ไม่รบหลบเป็นควีน	งันงนงกพลัดตกเตียง
สำคัญว่าเงาะตีถูกศีรษะ	สิ้นสติมานะร้องเต็มเสียง
นี่แน่ยายดูที่หรือที่เพรียง	ข้าหัวแตกก็เสียวไม่รู้เลย
.....
ท้าวสามนตย์ได้คิดผิดแล้วแม่	คนแก่คนเฒ่าเฝ้าล้อมหลง
พี่ไม่ซี้ชลาดคอกบอกตรงตรง	ทีนี้คงค่อยยังชั่วไม่กลัวมัน
แต่เห็นคเห็น้อยนักหนายังว่าวุ่น	แม่คุณเถิดขอน้ำกินสักขัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 170 - 171)

ในตอนที่พระอินทร์มาทำศีลสี ท้าวสามนตย์ก็กลัวจนตัวสั่นดังบทประพันธ์ที่ว่า

เมื่อนั้น	ท้าวสามนตย์ตระหนกตกประหม่า
ให้คิดคร่ำครั้นหวั่นวิญญูณ์	เหลียวซ้ายแลขวาละล้าละลัง
ความกลัวตัวสั่นงันงก	เพื่อพกพุดจาเหมือนบ้าหลัง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 176)

แต่ท้าวสามนตย์กลับคุยโอ้อวดว่าตนกล้าหาญดังที่พูดกลับเหล่าทหารว่า

เอ๊ะกูอยู่แล้วนะเสนี่	เห็นไพร่จะมากมายหลายหมื่น
นี่หากว่ากล้าหาญพานยังยืน	จึงไม่ตื่นตระหนกตกใจ
เสียแต่แก่ชราหูตามัว	ทั้งตัวก็เจ็บปวดป่วยไข้
ถ้าหนุ่มแน่นแมนเหมือนแต่ก่อนไซ้	จะเกรงกลัวอะไรกับไพร่

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 176)

นิสัย ไอ้อดของท้าวสามนตัมักจะแสดงให้คนอื่น ๆ เห็นอยู่เสมอตั้งในอีกตอนหนึ่ง ตอนที่ท้าวสามนตัมเห็นพระสังข์ซึ่งถอดรูปเงาะออกแล้ว เตรียมตัวจะไปตีคลีกับพระอินทร์ ท้าวสามนตัมก็คุยอวดนางมณฑาทันที่ว่าในสมัยที่ตนยังหนุ่มนั้นก็งามสง่า รูปร่างแบบบางอรชรดังเช่นพระสังข์เหมือนกัน ดังคำกลอน

เมื่อวัน	ท้าวสามนตัมสรवलสันต์ไม่ผันผาย
เห็นนางมณฑาทว่าวุ่นวาย	จึงซ้งตายดำเนินเดินมา
เข้าไปในทับเห็นลูกเขย	พ่อเจ้าลูกเอียงามนักหนา
น้อยหรือรูปร่างเหมือนเทวดา	หน้าตาจิ้มลิ้มพริ้มเพรา
ผิวเนื้อเรื่อเรืองเหลืองประหลาด	ดังทองธรรมชาติหล่อเหล่า
ฟ้าผีเกิดเอ๋ยลูกเขยเรา	งามจริงแล้วเจ้านางมณฑาท
ถึงตัวพี่เมื่อครั้งยังหนุ่มแน่น	รูปร่างก็อ่อนแอ้นไอ้อ่า
ไม่แก่ล้งอวดทรวงตรงหน้าตา	ใส่ชฎาเครื่องประดับก็รับรอง
แต่ไม่เหมาะเหมือนลูกเขยคนนี่	เป็นต่อที่อยู่ราวสักสามสอง
แพ้เขาที่เนื้อไม่เป็นทอง	กระนั้นน้องยังรักว่ารูปงาม

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 202)

นอกจากนั้นท้าวสามนตัมยังเป็นคนที่ชื่นชอบคนเก่ง มีความรู้ ความสามารถ รั้งเกียรตินไว้ความสามารถ ดังกรณีพระสังข์และหกเขย

เมื่อวัน	ท้าวสามนตัมปริดีเปรมเกษมศรี
จึงตรัสแก่เขยขวัญทันที	สมบัติในบุรีและรีพล
สารพัดพ่อให้แก่เจ้าหมด	ทั้งบ้านเมืองเครื่องยศเครื่องต้น
ตัวพ่อก็ชราตามีตมม	ขอพึ่งลูกสองคนไปจนตาย
.....
แล้วผินมาด่าหกเขยใหญ่	เอออะไรกินข้าวสุกเสียเปล่าเปล่า
สำคัญคิดว่าดีอ้ายขี้เค้า	ออกตีคลีแพ้เขาประเดี๋ยวใจ
ดูเถิดขี้เน่มลูกเขยกู	มาช่วยกู้แก้หน้าพ่อตาได้
ไม่เหมือนมึงโง่มกัอยู่ไย	ขัดใจจะใคร่ตองสักสองตึง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 220, 215)

เราเห็นว่าบทบาทของท้าวสามนตัม ผู้แต่งสร้างขึ้นด้วยจุดประสงค์เพื่อดำเนินเรื่องเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องนับแต่ท้าวสามนตัมให้ธิดาทิ้งเจ็ดเลือกคู่ นางรจนานเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครอง ท้าวสามนตัมวางแผนฆ่าเจ้าเงาะ หกเขยถูกพระสังข์ด้ดจุมูก ไบหู พระอินทร์ทำตีคลีเพื่อให้ท้าวสามนตัมเห็นสภาพที่เป็นจริงของเจ้าเงาะ ท้าวสามนตัมให้หกเขยไปตีคลีกับพระอินทร์ พระสังข์ตีคลีกับพระอินทร์ได้ชัยชนะ พระสังข์ครองเมืองแทนท้าวสามนตัม เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นเนื่องมาจาก

ท้าวสามนต์ทั้งสิ้น นอกจากนั้นความเป็นปรีภักษ์ของท้าวสามนต์ทำให้พระสังข์เกิดความเคียดร้อนอยู่ไม่เป็นสุขต้องแก้ไข และในที่สุดเมื่อท้าวสามนต์ประจักษ์ในความรู้ ความสามารถของพระสังข์ บทบาทของท้าวสามนต์ที่เป็นปรีภักษ์กับพระสังข์ก็หมดไป

หกเขย

หกเขยเป็นตัวละครปรีภักษ์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อขยายเนื้อเรื่องเช่นเดียวกับนางจันทาและท้าวสามนต์ ความขัดแย้งระหว่างหกเขยกับพระสังข์เนื่องมาจากสาเหตุที่หกเขยต้องการเป็นคนเก่งในสายตาของท้าวสามนต์ พยายามแข่งขันกับพระสังข์ แต่ก็ต้องพ่ายแพ้ทุกครั้งและกลับถูกพระสังข์กระทำให้ได้รับความเจ็บปวด อับอาย นอกจากนั้นยังเป็นการเปิดโอกาสให้พระสังข์ได้แสดงความรู้ ความสามารถให้เป็นที่รับรู้แก่ท้าวสามนต์และคนทั้งหลาย หกเขยจึงเป็นตัวละครปรีภักษ์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้น นอกจากเพื่อขยายเนื้อเรื่องแล้ว ยังสร้างขึ้นเพื่อเสริมบทบาทของพระสังข์ให้เด่นขึ้น มีลักษณะตรงตามลักษณะของพระเอกในวรรณคดีไทย

ผู้แต่งใช้วิธีการสร้างหกเขยให้ผู้อ่านรู้จัก โดยใช้ทั้งวิธีการบรรยายบุคลิกลักษณะ และจากคำพูด การกระทำของหกเขยดังกล่าว

เมื่อนั้น	ทั้งเจ็ดบุตรศรีใส
แต่แก้เก้ออายอายวุ่นวายใจ	เลือกกษัตริย์น้อยใหญ่ทุกหน้ามา
อันทั้งหกเทวีพินาง	เลือกได้รูปร่างงามหนักหนา
เมียงม่ายหมายทิ้งพวงมาลา	สวมหัตถ์กษัตริย์ทั้งหกองค์
.....
เมื่อนั้น	หน่อกษัตริย์ทั้งหกเร่งหรรษา
นั่งสบายอารมณ์คมมาลา	หัวเราะรำชาแข่งกระดิกเพลลา
บ้างพูดจาเปรียบเทียบเหย้าเพื่อนกัน	อย่างไรนั่นลงนั่งกอดเข่า
วาสนาหาไม่แล้วชาวเรา	แต่ได้เข้ามาเห็นก็เป็นดี
หกองค์กระหิมย์มีย่อง	สุดผ่องพักตราราศี
ต่างต่างอย่างเอียงจรรลี	เสนีนาน้ำพาไปวัง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 102, 104)

จากคำกลอนดังกล่าวผู้แต่งได้บรรยายถึงบุคลิกลักษณะ และนิสัยของหกเขยว่าเป็นกษัตริย์มีรูปร่างหน้าตาต่างดงาม เป็นที่ต้องตาต้องใจของธิดาทั้งหกคนของท้าวสามนต์จนได้รับเลือกเป็นคู่ครอง และเป็นที่ยอมรับพอใจของท้าวสามนต์ ส่วนนิสัยหกเขยเป็นคนที่ชอบพูดเยาะเย้ยถากถางยกตนข่มคนอื่น

หกเขยนอกจากพูดจาเยาะเย้ยถากถางยกตนข่มท่านแล้ว หกเขยยังพูดโอ้อวดตนทับถมคนอื่นอีกด้วย ดังในตอนที่ท้าวสามนต์สั่งให้หกเขยและเจ้าเงาะไปหาปลาดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	หกเขยเกษมสันต์หรรษา
ยืมพลางทางตอบเสนา	ผักปลาหน้านี้มีถมไป
อย่าว่าแต่เท่านั้นท่านจะเอา	ถึงจะลงสำเภาก็รับได้
อาสาพ้อตาแล้วเต็มใจ	จะหาให้สุดฤทธิ์ไม่บิดพลิ้ว
สงสารแต่เจ้าเงาะประคาศี	จะพาเมียสู่มื้อนอนจนอ่อนหิว
เต็มทีจะได้มาแต่ปลาชีว	ท้าวจะกริ้วโกรธาให้ฆ่าฟัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 135 - 136)

หกเขยเป็นคนพูดปดเพื่อเอาตัวรอดให้ตนเองพ้นผิด ดังในตอนหาเนื้อหกเขยพูดปดกับท้าวสามนต์เรื่องหูของคนที่ขาดหายไป และเรื่องที่ได้เนื้อมาเพียงคนละตัวว่า

เมื่อนั้น	หกเขยก้มหน้าน้ำตาไหล
กราบทูลเยื้องยักกระอักกระอ	ผันแปรแก้ไขตามจน
เข้าไปหานี้วันนี่	ช่างกระไรไม่มีทุกแห่งหน
ให้บ่าวไพร่ไล่บุกชุกชุน	ลดเลี้ยวเที่ยวคั่นกันคว้า
ชะรอยผีปีศาจประหลาดเหลือ	ซ่อนเนื้อเสียสิ้นทั้งป่า
แล้วดูเหมือนมีคนน้อยลอยลงมา	ถูกหูเข้าแหวงวันสิ้นทุกคน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 165 - 166)

หกเขยมีนิสัยซื่อซลาดเช่นเดียวกับท้าวสามนต์ ในตอนหาปลาหกเขยพบพระสังข์คิดว่าเป็นเทวดา เมื่อหกเขยถูกพระสังข์ขู่ว่าหักคอคนมาหลายพันคนแล้ว หกเขยกลัวจนตัวสั่นยกมือไหว้ท่วมหัว

เมื่อนั้น	ทั้งหกอกสั่นหวั่นไหว
สำคัญจิตคิดว่าพระไพร่	กราบไหว้ท่วมหัวกลัวฤทธา
ใจคอทักทึงนึกพรัน	ปากสั่นเสียงสั่นซังตายว่า

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย : 2513 : 142)

ความเป็นคนซลาดของหกเขยรวมทั้งความเป็นไม่เจ้าท่า ขาดความรู้ความสามารถในการตีกลีอันเป็นกีฬาของกษัตริย์ เห็นได้ชัดในตอนที่หกเขยตีกลีกับพระอินทร์ ซึ่งในตอนนี้ทำให้หกเขยได้รับความอับอายอย่างยิ่ง

เมื่อนั้น	หกเขยตระหนกตกประหม่า
เอามือขึ้นช่วยรับแล้วหลับตา	คนฮาให้สนั่นยิ่งจันทก
ต่างเข้าตะลุมบอนซ่อนคลี	พาชีซุลมุนมุ่นหก
ทำพยศหันเหียนเวียนวก	พลัดตกลงมาขาแพลง
บ้างเกาะคลีตีผิดไปเป็นวา	เหลียวดูภรรยาแล้วยิ้มแหย่ง

อาชาพาโผนโดนกำแพง	สิ้นแรงร้องโยคนโห่เกรียว
ที่ชี้มาไม่เป็นเด่นสามขา	นุดคร่าสายถือสองมือเหนียว
คิกกลัวพ้อตาทำหน้าที่เขียว	มันให้ลนลานเหลือวตละทวง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 184)

หกเขยเป็นคนที่ไม่ยอมรับความจริงในเรื่องที่ด้อยกว่าเจ้าเงาะ หกเขยหาปลาหาเนื้อสู้เจ้าเงาะไม่ได้จึงถูกท้าวสามนต์ว่า หกเขยแสดงนิสัยพาลด้วยการใส่ร้ายเจ้าเงาะว่าเป็นปีศาจ จึงหาเนื้อหาปลาได้มาก เพื่อให้ท้าวสามนต์เกลียดเจ้าเงาะ

เมื่อนั้น	เขยใหญ่ทูลขยายบายเบี่ยง
อ้ายเงาะนี้หยาบช้าไม่น่าเลี้ยง	คนผู้จะดูเยี่ยงทั้งเวียงชัย
ไม่เกรงไม่ยำทำกะกะ	จะกลัวพระบิดาก็หาไม่
ชะรอยเป็นปีศาจประหลาดใจ	ดูตามันมิใครจะกระพริบ
วิปริตผิดมนุษย์นักหนา	ข้าเห็นว่าอ้ายนี้เป็นผีดิบ
มีกำลังพลังดั่งกิมทิพย์	เนื้อยี่สิบหาบมาถึงธานี
สารพัดศกปลาหาได้คล่อง	เพราะมันเป็นพวกพ้องกันกับผี
เงาะเขยไม่เคยเห็นเช่นนี้	ภูมีย่าไว้วางพระทัย
ขอให้ไสหัวเสียจากวัง	นำซังซัวชาติอุบาทว์ใหญ่
จะละให้บ้ำหลังเข้าวังใน	นานไปจะเคื่องเบื่องบทมาลัย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 168)

หกเขยมีนิสัยอิจฉาริษยา ไม่ต้องการให้เจ้าเงาะตีเด่นเกินหน้าตน ดังในตอน “พระสังข์ตีคลี” ท้าวสามนต์และนางมณฑาไปรับพระสังข์และนางรจนาเข้าวัง เพื่อให้พระสังข์มาตีคลีกับพระอินทร์ หกเขยแสดงนิสัยอิจฉาริษยา โดยรีบไปเฝ้าท้าวสามนต์ทันทีที่ท้าวสามนต์มาถึง

เมื่อนั้น	ฝ่ายเจ้าหกเขยใหญ่
ปรับทุกข์กับเมียเสียน้ำใจ	จะทำให้ไอ้เงาะขึ้นหน้าตา
ถ้อยทีเคียดดาลทะยานจิต	ต่างคนแค้นคิดริษยา
ผัวเมียพากันรันจันมา	เฝ้าพระบิดาทันใด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 511)

ผู้แต่งสร้างหกเขยให้มีลักษณะนิสัยไม่ดีต่าง ๆ เพื่อย้ำให้เห็นว่าหกเขยเป็นตัวละครปรปักษ์ตามลักษณะตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทย นอกจากนั้นเราจะเห็นว่าผู้แต่งยังสร้างหกเขยให้ผู้อ่านเห็นว่าหกเขยเป็นตัวละครที่ด้อยกว่าพระสังข์ทั้งในด้านความรู้ ความสามารถ รูปร่างหน้าตา และถูกกระทำจากพระสังข์ ให้เจ็บปวด อับอาย กลายเป็นตัวตลก ซึ่งหกเขยไม่สามารถโต้ตอบได้เลย ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น

ยืมพลาทางตรัสตัดพ้อ
แล้วเอาเม็ดกรีดลับกับศิลา
มือบีบหนีบจุมกไว้สองนิ้ว
ทำเง้อมีคกระหยับจับจ้อง
เอาแล้วจะฉะเชือดเลือดแดง

เมื่อนั้น

เร้งผีพายเต็มทีตีรุค
หิ้วปลาพากันมาโดยคว่น
ตรงมาวังพลันไม้คันแปร
ทั้งหกอกสันขวัญหนี
คลานเข้าไปเฝ้าเขาหัวเราะ
คิดอายด้วยปลายจุมกวัน
พรันต์วักแล้วตายเป็นพื้นไป

เห็นเงาะเงือไม้ไล่กวัดแกว่ง
บ้างนั่งลงลูบลอยที่รอยไม้
บ้างหลับตาหน้าเมินซ้อมหมัด
ทรุดนั่งลงนวดปวดสะคือ
เขยใหญ่ย่างเท้าก้าวถล่ำ
ลัมลงกลอกคอทำท้อแท้
กลางคนถอยหลังเข้าบังเสา
บ้างกำหมัดขัดเขมรไม่ย่อท้อ
เข้าชกเงาะเดาะเอาด้วยเข่าลา
พุดไม่ออกกลอกหัวมัวมีน

เมื่อนั้น

เหลียวซ้ายแลขวาหาประตุ
บ้างเข้าแอบหลังภรรยา
ความกลัวตัวสั้นไม่สมประดี
บ้างกำหมัดขัดเขมรหมายเขม้น
ครั้นเห็นเงาะถือไม้ใกล้เข้ามา

พระสังข์สรวลสันต์กลั่นหัวร่อ
เอออะไรใจคอเหมือนปลาฉิว
ทั้งหกตกประหม่าหน้านิ้ว
อย่าบิดพลิ้วดุคดิกพลิกเพลง
ที่ใจซำกั้วร้องจนเสียงแห้ง
จุมกแหวงโหว่ววันสิ้นทุกคน

หกเขยร้อนใจคังไฟจุด
ครั้นถึงหยุดจอดเรือเหนือแพ
บ่าวตามเป็นพรวนแบกอวนแห
หญิงชายร้องแซ่วว่าแพเงาะ
ครั้งนี้ตายจริงวิ่งออกเหยาะ
เห็นปลาอ้ายเงาะยิ่งเสียใจ
ก้มหน้าดูดินหาเงาะไม่
ภวานาหายใจมิใคร่ทัน

ระรินสันหน้าแข่งไม่เข้าใกล้
น้ำตาไหลครางออกคอดมือ
เงาะวัดลัมกลิ้งลูกวิ่งต้อ
ครางฮือไปทีเดียวไม่เหลียวแล
เงาะคำต่อยจุมกถูกแผล
เมียมาช่วยแก้ทุบตันคอ
ร้องว่าพวกเราอย่ากลัวพ่อ
ใจคอเหี้ยมฮึกบึกบึน
ลัมผวาเจ็บจุกลูกไม่ขึ้น
เพื่อนกันวิ่งกรีนกระจ่ายไป

หกเขยเจ็ดขยาดไม่อาจสู้
เอ๊ะอยู่แล้วกรรมังครั้งนี้
รุนเมือออกหน้าเจ้าอย่าหนี
เต็มทีลงนั่งภวานา
ทำเป็นว่าพีนีคนกล้า
ก็วิ่งลัมถลาขาแข่งเพลี่ย

นางคนยีนึงไม่วังหนี	อุตสาห์ทำใจดีแก่เบ็ญ
พูดจาอวดฮึกศิกหน้าเมีย	สู้เสียชีวิตไม่คิดกลัว
ทำเหม็นบึ้งตั้งมวยอยู่แต่่นอก	เห็นเจ้าเงาะเงื่อสอกก็กลอกหัว
ย่อท้อลอยหลังระวังตัว	ต่างกลัวเงาะป่าทุกคนไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 143 - 144, 146 - 147, 151, 152)

เราจะเห็นว่าผู้แต่งจงใจสร้างหกเขยให้เป็นตัวละครที่เป็นรองพระสังข์ตัวเองของเรื่อง จนที่สุดหกเขยต้องลดฐานะกลายเป็นข้ารับใช้พระสังข์ ส่วนพระสังข์ได้ทรัพย์สมบัติได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองสามนต์ หกเขยจึงเป็นตัวละครปรปักษ์ที่น่าสงสาร เห็นใจอีกตัวหนึ่ง

เรื่องสังข์ศิลป์ชัย

ศรีสันต์และกุมารทั้งห้า

ศรีสันต์และกุมารทั้งห้าเป็นตัวละครปรปักษ์ที่ผู้แต่งสร้างให้เกิดความขัดแย้งกับพระสังข์ศิลป์ชัยเนื่องจากสาเหตุความโลภของศรีสันต์และกุมารทั้งห้า ทั้งในด้านทรัพย์สมบัติและยศศักดิ์จึงทำให้ศรีสันต์และกุมารทั้งห้าพยายามจะกำจัดพระสังข์ศิลป์ชัย

กลวิธีการสร้างศรีสันต์และกุมารทั้งห้า ผู้แต่งใช้วิธีการบรรยายและจากคำพูดการกระทำของตัวละคร ในบางตอนผู้แต่งเน้นเฉพาะบทบาท พฤติกรรมของศรีสันต์ ดังนั้นในการวิเคราะห์จะนำเสนอพฤติกรรมของศรีสันต์และกุมารทั้งห้า และจะนำเสนอเพียงศรีสันต์เท่านั้น

ประวัติของศรีสันต์และกุมารทั้งห้าไม่ปรากฏในสมุดไทยแต่จากการศึกษาตอนอื่น ๆ ทำให้ทราบว่าศรีสันต์และกุมารทั้งห้าเป็นโอรสของท้าวแสนกฤษและมเหสีทั้งหกคน ซึ่งเป็นพี่สาวของนางประทุมพระมารดาของพระสังข์ศิลป์ชัย

ด้านลักษณะนิสัยศรีสันต์และกุมารทั้งห้ามีนิสัยไม่ดีหลายประการตามแบบอย่างการสร้างตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทย โดยเริ่มจากนิสัยที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งกับพระสังข์ศิลป์ชัย คือ ความโลภ ศรีสันต์และกุมารทั้งห้ามีนิสัยโลภต้องการครอบครองราชสมบัติเป็นกษัตริย์แทนพระบิดาดังคำประพันธ์

ครั้นแล้วจึงลาพระเจ้าอา	ชวนกันออกมาที่อาศัย
ปรึกษาวางกันไปทันใด	ไอ้สังข์ศิลป์ชัยน้องยา
มันไปปรับอามาได้	ศักดิ์สิทธิ์ฤทธิไกรเป็นนักหนา
แม้รู้ไปถึงพระบิดา	เห็นว่าจะให้ครองพระเวียงไชย
ครั้นเราทั้งหกพี่น้อง	จะมีแต่เศร้าหมองหม่นไหม้

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

ด้วยนิสัยละโมภอยากเป็นใหญ่ศรีสันต์และกุมารทั้งห้า จึงวางแผนฆ่าพระสังข์ศิลป์ชัย โดยครั้งแรกเอายาพิษใส่ในขนมเพื่อให้พระสังข์ศิลป์ชัยกิน แต่แผนการไม่สำเร็จจึงร่วมกันวาง

วางแผนร้ายครั้งที่ 2 โดยหลอกล่อพระสังข์ศิลป์ชัยไปเที่ยวเล่นในป่าขณะเดินทางกลับเมือง เมื่อพระสังข์ศิลป์ชัยเปลือย ผลักพระสังข์ศิลป์ชัยตกเหวซึ่งทำได้สำเร็จดังคำกลอน

.....
 จ้าจะคิดผลาญมันให้บรรลัย
 ขนมของเราจะใส่ยาพิษ
 เอาให้มันกินสิ้นชีวา

.....
 อย่าให้ไปถึงพระพารา
 พุดพลอดทอดสนิทให้นักหนา
 เราจึงพาเอาไปเวียงไชย

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

เมื่อนั้น

ต่างซบซิบกันจันรรจา
 แม้นสังข์ศิลป์ชัย ได้ไปเฝ้า
 ขนมทำมาให้ใส่ยาพิษ
 ศรีสันท์จึงว่าไปทันที
 ไปเที่ยวหาอาหารในไพร
 เราจะทำชักชวนยิวมัน
 ผลักให้ตกเหวมรณา
 อันนางสุพรรณเทวี
 ต่างเห็นชอบชวนกันดีใจ
 ลูบหลังลูบหน้าแล้วพาที่
 เก็บผลพฤษชาติเหล่านั้น

.....
 ทั้งหกได้คิดริษยา
 ใครมีปัญญาจงเร่งคิด
 เห็นเราหกคนไม่พินคิด
 มันไม่กินเหมือนจิตที่คิดไว้
 วันนี้สิงหราหาอยู่ไม่
 ทั้งสังข์ศิลป์ชัยไว้พลับพลา
 ไปเก็บพรรณผลไม้บนภูผา
 จึงกลับมาพาพระเอาไป
 จะพันมือที่ไปที่ไหน
 มาหาสังข์ศิลป์ชัยจับปล้น
 เรานี้จะพากันผายผัน
 มาให้สุพรรณกับพระเอา

.....
 เมื่อนั้น

ล่าเที่ยวเลี้ยวเลียบเวียนวง
 หยิบศิลามาทั้งลงไปดู
 ชะโงกตามลงไปใจทิกทิก
 จึงร้องเรียกพระสังข์ศิลป์ชัย
 ว่าพาลางพรั่งพร้อมเข้าล้อมตัว
 ทำชั่วไว้ชั่วเว็ดด้วยเล่ห์กล
 ตรงมือนั้นแน่แลแววแวว
 ต่างเข้ายื่นเคียงเมียงเขม้น
 จึงผลักพระสังข์ศิลป์ชัย

.....
 ศรีสันท์ครั้นเห็นพระสังข์หลง
 พบเหวดดังประสงค์จันงนิก
 เอียงหูคอยฟังไม่คังกิก
 แลลือกเป็นหมอกมีดมัว
 มาดูเหวใหญ่มิใช่ชั่ว
 อย่างกลัวเลยที่อยู่นี้แล้ว
 ลางคนหลอกลวงว่าดวงแก้ว
 เห็นแล้วหรือยังถอยหลังไย
 ครั้นเห็นวงยงหลงไหล
 ตกลอยลงไปไหนหนั้น

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 97 2451 : หน้าต้น)

ศรีสันต์และกุมารทั้งห้ายังเป็นคนที่ไม่จริงใจ เสแสร้ง เป็นคนประเภท “หน้าเนื่อใจเสือ” ปากกับใจไม่ตรงกัน ดังในตอนที่พระสังข์ศิลป์ชัยพานางเกษรสุมณฑาและนางสุพรรณมาสมทบกับศรีสันต์และกุมารทั้งห้า และสิงหรา หลังจากฆ่าทำวฤมภ์แล้ว ศรีสันต์แสร้งพูดชมยกย่องพระสังข์ศิลป์ชัย

ชมว่าพ่อคุณเป็นบุญแล้ว	พี่กลัวจะไม่ได้กลับมา
กุมภ์ณ์มันทำประการใด	พี่เอาใจช่วยเป็นหนักหนา
ทำกระไรจึงได้พระอามา	จึงบอกพี่ยาให้แจ้งใจ

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

หรือในตอนที่ศรีสันต์และกุมารทั้งห้าร่วมกันกระทำการอันชั่วร้าย เขียมโหด หลอกพระสังข์ศิลป์ชัยไปฆ่าด้วยการผลัดตกเหว ทั้งหมดกลับมาหานางเกษรสุมณฑาและนางสุพรรณ แล้วแสร้งทำอาการเศร้าโศก พูดเท็จใส่ร้ายพระสังข์ศิลป์ชัย ซึ่งแสดงถึงความเป็นคนเห็นแก่ประโยชน์ตน เอาดีใส่ตน ป้ายความผิดให้คนอื่น ดังคำกลอน

ครั้งถึงพระอาทำหน้าเศร้า	ก้มเกล้ากราบลงตรงหน้า
มิได้แดงแจ่งกิจจา	ทำก้มพักตร์โศกาสะอื่นไป
.....
เมื่อนั้น	ทั้งหกที่นั่งทำหมองศรี
เช็ดน้ำตาพลางพาที	เมื่อตะก็หลานพากันเที่ยวไป
พระสังข์น้องรักเฝ้าชักชวน	รบกวณให้พาขึ้นเขาใหญ่
แล้ววิ่งเต้นเล่นแจ่งสุดใจ	ห้ามไม่ฟังเลยนะพระอา
ล้วนห้วยเหวเปลวปล่องทั้งสองข้าง	ข้าเดินนำทางไปข้างหน้า
พระสังข์ตามหลังหลานมา	ประเดี้ยวเหลียวหาก็หายไป
ข้าทั้งหกคนเที่ยวค้นหา	จะพบตัวน้องย่างก็หาไม่
แม้้นตกเหวเหล่านั้นเห็นบรรลัย	ฤาจะเป็นกระไรไม่แจ้งการ

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 917 2451 : หน้าต้น)

ในอีกตอนหนึ่งซึ่งแสดงถึงนิสัยพูดปดของศรีสันต์ อีกทั้งการพูดโอ้อวดตน เพื่อเอาความดีความชอบใส่ตน ดังในตอนที่ศรีสันต์เข้าเฝ้าท้าวแสนกฤ กล่าวว่าคุณเป็นผู้ฆ่าทำวฤมภ์และนาคตายจึงสามารถพานางเกษรสุมณฑาและนางสุพรรณมาได้

เมื่อนั้น	ศรีสันต์ซึ่งทูลแดงใจ
น้นชื่อสุพรรณทราวมวย	อรไทเป็นลูกพระเจ้าอา
บิดุเรศไปเล่นสกาพนั้น	กับภุชงค์เดิมพันตามปรารณา
พระยายักษ์นั้นกลับอัปรา	จึงยอมยกธิดาให้หน้าก็
อันองค์พระอากับขุนมาร	อยู่ถึงหิมพานต์เป็นถิ่นที่

เนาในปราสาทรัตนบุรี	อสุรีเรื่องอิทธิฤทธา
ได้รับกันกับลูกทั้งหกคน	ม้ายกรักรัพลมาหนักหนา
ข้าแผลงศรตายกลาดดา	ทั้งกุมภันท์ผิวอากั้วอววย
แล้วลูกไปเมืองนาคี	จะรับศรีสุพรรณผ้นผาย
ต้องรบกันกับนาคอีกมากมาย	ภูซงค์แพ้พ่ายถวยนาง
จึงได้อองค์พระอาทกับสุพรรณ	หากันเดินมาในปากว่าง
เหลือกำลังตั้งชีวิตจะววยววง	ทูลพลางทางดูพระเจ้าอา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 637)

ศรีสันท์และกุมารทั้งห้ายังเป็นคนขลาด แต่ทำอวดเก่งว่าเป็นผู้กล้าหาญ คึงในตอน
ที่ศรีสันท์และกุมารทั้งห้า พระสังข์ศิลป์ชัยและสิงหราชไปตามหานางเกษรสมุณฑา ศรีสันท์และกุมาร
ทั้งห้าเพียงแต่เห็นยักษ์ก็กลัวตัวสั่น และวิ่งหนีอย่างไม่คิดชีวิต

เมื่อนั้น	ฝ่ายหกกุมารเชษฐา
แลไปพ้อเห็นอสุรา	ตั้งว่าชีวาจะบรรลัย
ความกลัวตัวสั่นขวัญหนี	สมประดีจะมีก็หาไม่
ลอบกลานออกจากพุ่มไม้	พากันวิ่งไปด้วยกำลัง
ถึงนามจะเกี่ยวไว้ก็ไม่หยุด	เตือนให้กันนั่งระวังกายา

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 109 2462 : หน้าปลาย)

ความขลาดกลัวของศรีสันท์และกุมารทั้งห้าเห็นได้ชัดเมื่อสิงหราชมาตาม หลังจาก
ทั้งหกคนวิ่งหนีอย่างสุดกำลัง ศรีสันท์และกุมารทั้งห้าคิดว่ายักษ์ตามมา ทั้งหกเข้ากอดกันร้องไห้
หน้าซีดเผือดด้วยความกลัว และพยายามซ่อนเร้นตัวให้มีชีวิตที่สุด

ไฉน	คิดว่าอสุรินมาตามนาง
ที่นี้หน้าที่จะมรณา	กอดกันโศกาเข้ารำไร
พี่น้องร้องไห้รักกัน	สังข์ศิลป์ชัยนั้นช่างทำได้
หน้าขาวคือผีไม่มีใจ	หักใบไม้ปกผกแล

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 109 2462 : หน้าปลาย)

ศรีสันท์ยังมีลักษณะเป็นคนประเภท “เจ้าชู้ยักษ์” คือ เมื่อพุดเกี้ยวผู้หญิงแล้ว ผู้หญิง
ไม่ยอมตกลงปลงใจด้วย ศรีสันท์ก็ใช้วิธีปลุกปล้ำผู้หญิงด้วยกำลัง เพื่อให้ผู้หญิงคนนั้นเป็นของตน
ดังกรณีที่ศรีสันท์ทำกับนางสุพรรณ

แสนเอยแสนแขนง	อย่าพิกันกระแสงเสียงแจ้ว
อันเจ้าจะพันมือพี่ไม่มีแ้ว	แม้คนคลาดแคล้วไปได้มิใช่มี
พี่น้องนอนอนว่าแต่โดยดี	ไม่พ้อที่โกรธซึ่งอึ้งอื้อ
เพราะรักเจ้าหนักหนาจึงคร่ำอื้อ	ควรหรือแก้วตาไม่ปราณี

จะมีให้คิดไว้อย่างไรเล่า	เมื่อเจ้าคอยแต่จะวิ่งหนี
น่าซึ้งดูเอาเฝ้าหยิกดี	จะถูกนิกก็มีแต่ฮึดฮัด
เป็นไรเป็นไปไม่ฟังกัน	จะประชันเรียวแรงที่แข็งขัด
ว่าพาลางสวมสอดกอดครัด	นางสะบัดหนีได้ไล่ตามมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 621)

ศรีสันทน์ยังเป็นคนประเภทที่เรียกได้ว่า “ไม่เป็นลูกผู้ชาย” ไม่ยอมรับความผิดที่ตนกระทำแต่กลับพุดป้ายความผิดให้ผู้อื่น เพื่อให้เห็นว่าตนเป็นคนดี คนถูก ดังที่ศรีสันทน์กล่าวโทษนางสุพรรณ เมื่อนางสุพรรณบอกกับมารดาว่าศรีสันทน์ปล้ำนาง

เมื่อนั้น	ศรีสันทน์ขึ้นเสียงเถียงต่อหน้า
ดูเถิดเจ้าสุพรรณช่างพุดจา	แกลึงพาโล่ข้าว่าคร่ายื้อ
เมื่อไรข้าได้ทำเช่นนั้น	มาล้วงตะกั่วกันเคี้ยวนี้หรือ
เจ้าสิสันทน์ได้หัดปรีอ	ข้าคนซื่อเช่นนี้ยังมีเคย
ไม่ได้เกี่ยวสักคำทำสักนิค	พาลพิศเปล่าเปล่าแม่เจ้าเอ๋ย
รู้กระนี้ไม่ไปด้วยใครเลย	จะนั่งเฉยอยู่นี้มิดีเจียว
ว่าข้าไถ่มาใครอย่าเชื่อ	เพราะเห็นเสียดอกใจจึงไม่เหลียว
เอออะไรช่างปดลคเลี้ยว	อย่าเชื่อนางข้างเดียวพระเจ้าอา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2513 : 621 - 622)

ศรีสันทน์และกุมารทั้งห้าเป็นตัวละครประปักษ์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเป็นอุปสรรคพระสังข์ศิลป์ชัยมีผลทำให้เกิดความไม่ราบรื่นในการดำเนินชีวิต และยังทำให้พระสังข์ศิลป์ชัยเดือดร้อนเป็นทุกข์ต้องแก้ไขซึ่งทำให้นเนื้อเรื่องขยายออกไป ศรีสันทน์และกุมารทั้งห้าจึงเป็นตัวละครประปักษ์ที่ผู้แต่งสร้างขึ้นเพื่อขยายเนื้อเรื่อง

เรื่องอิเหนา

จรกา

จรกาเป็นตัวละครประปักษ์ในบทละครเรื่องอิเหนาที่แตกต่างจากตัวละครประปักษ์อื่น ๆ คือไม่มีพฤติกรรมชั่วร้ายเลย ผู้แต่งสร้างจรกาขึ้นก็เพื่อขยายเนื้อเรื่อง โดยสร้างความขัดแย้งระหว่างจรกากับอิเหนาตัวเอกของเรื่องเนื่องมาจากนางบุษบาที่ทั้งสองต่างรักและหมายปอง

วิธีการสร้างจรกาผู้แต่งใช้ทั้งวิธีการบรรยาย พฤติกรรมของจรกาเอง และจากคำพูดของตัวละครอื่นที่กล่าวถึงจรกา และการสร้างจรกาจะเห็นว่าอาจเป็นความจงใจของผู้แต่งที่สร้างจรกาให้เป็นรองตัวเอกในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นฐานะ ศักดิ์ตระกูล รูปร่างหน้าตา ความรู้ความสามารถ อีกทั้งยังถูกกระทำจากตัวเอกทั้งต่อหน้าและลับหลัง โดยที่ผู้แต่งมิให้จรกาได้มีโอกาสตอบโต้ได้เลย

มาจะกล่าววทไป
 ทำวมีพระเชษฐาร่วมอุทัย
 มีธิดานารีวิไลลักษณ์
 ชื่อระเด่นกุสุมาลาวิณัย
 ระตุร่าฟิงถึงองค์
 คูไหนมิไค้งามทั้งกายา
 จมูกใหญ่ไม่สง่าราศี

.....
 ครั้นเห็นจรกาเข้ามาเฝ้า
 บ้างตำหนิตัวหน้าเพรียง
 ไม่มีชวดทรงองค์เอวอ้วน
 ใส่ชฎาก็ไม่รับกับพิกตร์
 บ้างว่าเสียงเพราะเสนาะเหลือ
 รูปร่างอย่างไรไรไ้ระตุ
 กระนี้ฤาช่างมาคณาหงัน
 ดั่งเอาปัดจีรัยวราศี
 ลางคนว่าระตุจะคู่ครอง
 เหมือนทองคำธรรมชาติรุ่งเรือง

ถึงระตุจรกาเป็นใหญ่
 ผ่านเวียงชัยล่าสำลีบพงค์พันธุ
 ผิวพิกตร์ผ่องเพียงดวงบุหลัน
 คณาหงันกับสังคามาระตา
 ด้วยรูปทรงอัปลักษณ์หนักหนา
 ลักษณะผมหักพิกตร์เพรียง
 จะพาที่แห่งแหบแสบเสียง

.....
 บรรดาเหล่าชะแม่แช่เสียง
 ดูคำดั่งเหนียงนำชังนิก
 พิศไหนแล้วล้วนอัปลักษณ์
 งามบาดคานักจี้คร้านคู
 แหบเครือเบือฟิงรำคาญหู
 ไม่ควรเคียงคู่พระบุตร
 เห็นเกินหน้า ไกลกันทั้งศักดิ์ศรี
 ปนมณีจินดาควรเมือง
 ดั่งเพชรผูกเรื่องรองด้วยทองเหลือง
 มารู้กับกระเบื้องไม่ควรกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2512 : 221 - 222, 366)

จากคำกลอนที่ผู้แต่งบรรยายและจากคำพูดของเหล่านางกำนัลในเมืองดาหา แสดงให้เห็นว่าจรกาเป็นกษัตริย์มีเชื้อสายระตุซึ่งมีฐานะต่ำกว่ากษัตริย์ในวงศ์สัตยแดหว่า คือ อีเหนา บุษบา จรกา มีพี่ชายคือท้าวล่าสำซึ่งมีธิดาชื่อระเด่นกุสุมา รูปร่างหน้าตาของจรกาแสน อัปลักษณ์เป็นบุรุษจีหะ ผมหัก จมูกใหญ่ หน้าเพรียง เสียงแหบแห้ง ผิวดำ รูปร่างใหญ่โตอ้วน ล่ำ ดังที่อีเหนากล่าวกับบุษบาว่า “เหมือนยักษ์มาร” (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2512 : 412) ความอัปลักษณ์ของจรกาแม้นางกำนัลแห่งเมืองดาหาต่างพูดจาเปรียบเทียบกับลักษณะ ค้อยไร้ค่า ไร้สกุล ไม่คู่ควรกับนางบุษบา

ด้านลักษณะนิสัยจรกาเป็นคนไม่เจียมตัว ไม่เจียมในความอัปลักษณ์และความ ต่ำศักดิ์ของตน จรกาห่อเหิมต้องการที่จะได้คู่ครองทั้งดงาม สูงศักดิ์ เพื่อจะได้ช่วยให้ตนดีเด่นขึ้น ดังคำประพันธ์

“คิดจะหากัลยาเป็นคู่เคียง ที่งามเพียงสาวสวรรค์ให้เกือองค์”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2512 : 222)

จกรายังเป็นคนที่ไม่รู้จักบังคับใจตนเอง ปล่อยใจ ปล่อยอารมณ์ ปล่อยคนให้เคลิบเคลิ้ม หลงไหลไปกับความงามของสตรี หมกมุ่นในความรักความหลงจนขาดสติตั้งบทกลอน

พระนิงนิกตริกใครไม่ไสยาสน์	คลีกระดาษดุรูปเลขา
เคลิ้มมอค์หลงชวนจ่านรรจา	พักตราแย้มยิ้มพริ้มพราย
กรพาดกระดาษรูปแล้วรับขวัญ	ความเสนหานั้นไม่เหือดหาย
เอนองค์ลงแอบแนบกาย	เกษมสันต์มั่นหมายว่านางเยาว์
ครั้งได้คิดพิศดูก็มีไซ้	เสียดุทัยละห้อยสร้อยเศร้า
พระแสนโสภคัลย์ไม่บรรเทา	แล้วลุกขึ้นกอดเข้ารำพึงคิด
โอ้อว่อกกุเมื่อไรเลย	จะได้เซยดวงยิหวายาจิต
เพียงเอ๋ยเทวาสุราฤทธิ์	ขอให้ได้สมสนิทเขาวมาลย์
แต่คร่ำครวญหวนให้อยู่ในที่	จนสุริย์ศรีรุ่งแจ้งแสงฉาน
เสด็จจากแท่นรัตนัชชवाल	ไปสรรเสริญชลธารพันใด
เมื่อนั้น	ระตุจรกาเรื่องศรี
คลีกระดาษดุรูปนารี	ให้เปรมปรีดีปฏิบัติพิศผู้พัน
พิศท้าววันรลักษ์พักตรา	ดั่งหยาดฟ้ามาแต่กระยาหัง
รสรักจริงใจเพียงไฟกัลป์	ทรงธรรม์ชวนชบสลดลง

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2512 : 234, 233)

ในด้านการพูดจาได้ตอบ จรกาขาดคุณสมบัติที่จะพูดได้ตอบ ดังที่ระเด่นสามคนที่ว่ากระทบเปรียบเปรย เย้ยหยันจรกา จรกาก็อับจนคำพูดไม่สามารถพูดตอบได้ได้ตั้งบทกลอน

เมื่อนั้น	จรการแค้นขัดสหัสสา
มิรู้ที่จะตอบวาจา	ก็สรวลเสเฮฮาไปด้วยกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2512 : 438)

จกรเป็นคนไม่กล้าพูด ไม่กล้าแสดงความคิดเห็น จรกาแน่ใจว่าผู้ลักพาณูษาคืออิเหนา แต่จกรก็ไม่กล้าพูดกับท้าวดาหา ดังคำรำพึงของจกรที่ว่า

ดีร้ายอิเหนากูเรป็น	ใครอื่นนอกนั้นไม่อาจหาญ
ครั้งจะว่าก็เกรงพระภูบาล	แต่เดื่อคดลาร่านร้อนดังอักคิ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2512 : 530)

นอกจากนั้นจกรยังเป็นคนซื่อ เชื่อคนง่าย เมื่อจรกาพบสังคามาระดาอยู่ที่พลับพลาในป่า หลังเกิดเหตุบุษบาหาย สังคามาระดาหลอกว่าขาบวมเนื่องจากตกม้า จึงไม่สามารถติดตามอิเหนาไปล่าเนื้อได้ จรกาเชื่อคำพูดของสังคามาระดาอย่างง่ายดาย และเล่าเรื่องในเมืองดาหาให้สังคามาระดาฟัง เมื่อจรกาพบอิเหนา จรกาก็เชื่อในท่าทีและคำพูดของอิเหนา ข้อสงสัยที่คิดว่าอิเหนาเป็นผู้ลักพานางบุษบาก็หายไปสิ้น จรกาเชื่อสนิทว่าอิเหนาเป็นผู้บริสุทธิ์ ไม่รู้เรื่องราวที่เกิดขึ้นในเมืองดาหา ดังคำพูดของจกรที่พูดกับสังคามาระดาและอิเหนา

เมื่อนั้น

พาซื้อเล่าความไปตามมี
 เดิมตักลองศึกแล้วยังป็น
 รื่องว่าทำทนายมากมายไป
 มันลอบปลอมจุดเพลิงทุกโรงงาน
 สองกษัตริย์ยกพลออกมา
 ข้าจึงมาติดตามนาง
 กังแค้นแสนศัลย์ตันใจ

.....

เมื่อนั้น

แม่นพระลักกัถยามาไว้
 จึงแจ้งเหตุถวายคลายความ
 บรรดาฝูงชนชาวพารา
 อันองค์เชษฐากับข้านี้
 ต่อมาพบองค์พระทรงชัย

ระตุจรรกาเรื่องศรี

เกิดกลัว่นวายทั้งเวียงชัย
 โห่สนั่นครั้นครั้นห้วนไหว
 จะใคร่คู่มือชาวพารา
 ชาวเมืองอลหม่านเป็นหนักหนา
 มีผู้พาพระบุตรหนีไป
 เล่าพลางจรรกาที่ร้องไห้
 ทำไฉนจะพบพระภูมิ

.....

สองระตุไคยิ้นสิ้นสงสัย
 ที่ไหนจะทรงโศกา
 ไปตามเรื่องหลังที่กังขา
 เขาว่าพระพานางไป
 เดิมทีก็คิดสงสัย
 ก็สิ้นแกล้งแหยงในภูมิ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2512 : 535 - 536, 540)

จรรกาไม่ทันเล่าห์เหลี่ยมของอิเหนา จึงพาทหารออกติดตามบุษบาไปทางเมืองกะหมังกุหนิง ตามคำบอกของอิเหนาผู้เจ้าเล่าห์แสนกล

ในลักษณะนั้นว่าจรรกา
 ทรลักษณะพิกลอินทรีย์
 เกศานาสิกขงนเนตร
 เสียงแหบเสบสันเป็นพันไป
 เมื่อยิ้มเหมือนหลอกหยอกเหมือนขู่
 ดั่งกาทาจชาติข้าสารณ

.....

ยอกรกึ่งเกล้าบังคม
 ผู้ใดองอาจอหังการ
 อันดวงดอกฟ้าสุมาลัย
 มันไม่เกรงพักตร์จะหักราญ

.....

จึงเข้าที่ทรงสนานสำราญสกันธ
 สนับเพลาชิงงอนซ้อสามชั้น

รูปชั่วดำซำทั้งศักดิ์ศรี
 คูไหนไม่มีจำเริญใจ
 สมเพชพิปริตผิตวิสัย
 รูปร่างช่างกระไรเหมือนยักษ์มาร
 ไม่ควรคู่เคียงพักตร์สมัครสมาน
 มาประมาณหมายหงส์พงศ์พระยา

.....

องค์บรมอัสัญแดหวา
 จงจิตริษยาสารณ
 ของเราปลุกไว้ในสถาน
 จงสังหารอย่าไว้มันเอย

.....

ทรงสุคนธรรังสรรค์
 ผ้าพอกทองพรรณอำไพ

ทรงภูษาสุวรรณชั้นนอก	พินม่วงดวงดอกกระกำใหม่
ฉลององค์สอดสวมนวมใน	ให้กายใหญ่เท่าท้าวจรกา
ไม่ทรงเครื่องประดับสำหรับทรง	ตามวงศ์อัญญาแหวน
ทรงแต่เครื่องระตูดำซ้ำ	กุมกริชฤทธาจรลี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2512 : 412 - 413, 433, 507)

จากคำกลอนดังกล่าวเป็นคำพูดและการกระทำของอิเหนาพูดประจานความอัปยศณ์ของจรกา พุดข่มขูให้จรกากลับ และใส่ร้ายจรกาด้วยการปลอมตัวเป็นจรกาเข้าไปลักนางบุษบา ซึ่งทั้งหมดนี้จรกาไม่สามารถที่จะตอบโต้ได้เลย จรกาจึงเป็นตัวละครปรีภัยที่ถูกกระทำจากตัวเอกเช่นเดียวกับหกเขยในบทละครเรื่องสังข์ทอง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าผู้แต่งสร้างจรกาเพื่อให้ผู้อ่านรู้จักเข้าใจตัวเอกได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น

บทที่ 3

โลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครปรีภักษ์ในวรรณคดีไทย

คำว่า “โลกทัศน์” หรือ “โลกทรรศน์” ได้มีผู้รู้ทางวรรณคดีและสาขาวิชาอื่น ๆ ให้ความหมายไว้ต่าง ๆ กันดังนี้ คือ

วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (2518 : 144) อธิบายไว้ในหนังสือวรรณคดีวิจารณ์ในหัวข้อวรรณคดีและสังคมว่า “โลกทัศน์หรือที่เยอรมันเรียกว่า Weltanschauung คือ ท่าทีของกวีที่มีต่อชีวิตและโลกเพื่อนมนุษย์ ฯลฯ ของผู้แต่งไม่มากก็น้อย ถึงแม้ผู้แต่งจะไม่สำแดงอุดมคติของเขาออกมาอย่างแจ่มแจ้งเปิดเผยจากวิธีดำเนินเรื่อง จากการเลือกคัดตัดตอน จากการลำดับเหตุการณ์ แม้จากทางเสียงของตัวละคร เราก็อาจอนุมานได้ว่าเขาเห็นโลกและชีวิตเป็นอย่างไร”

ดร.ปัญญา บริสุทธ์ (2523 : 1) ให้ความหมายคำว่า “โลกทัศน์” ในงานวิจัยเรื่อง “โลกทัศน์ของคนไทยวิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย” ไว้ว่า “โลกทัศน์ หมายถึง ทรรศนะหรือความคิดเห็นที่บุคคลมีต่อโลกหรือสังคมที่เราอาศัยอยู่ แสดงให้เห็นว่าเขานึกคิดหรือรู้สึกอย่างไรต่อชีวิตที่อยู่ร่วมกันในสังคม”

ศรีวิไล ดอกจันทร์ (2528 : 144) กล่าวถึงความหมายคำว่า “โลกทัศน์” ในหนังสือทฤษฎีและการปฏิบัติการวรรณคดีศึกษาไว้ดังนี้ “โลกทัศน์ คือ ระบบรวมทั้งหมดของความคิด ความอ่าน ความเชื่อที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลในสังคมหนึ่ง ๆ มีร่วมกันอันเกี่ยวกับปัญหาทั้งหมดของชีวิตมนุษย์ ซึ่งจะปรากฏในผลิตผลของความคิดของมนุษย์อันได้แก่ ภาษา นิยายปรัมปรา ความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนา ศิลปะ และวรรณกรรม ฯลฯ”

สมบัติ จันทร์วงศ์ (2521 : 172) อธิบายความหมายคำว่า “โลกทัศน์” ไว้ดังนี้ “โลกทรรศน์ของกวี หมายถึง มุมมองหรือการมองสภาพสังคมที่อยู่แวดล้อมตัวของกวี ซึ่งกวีในฐานะที่เป็นสมาชิกหน่วยหนึ่งของสังคมได้รับรู้สภาพความเป็นไปของสังคมที่อยู่ในขณะนั้น ดังนั้นกวีจึงสะท้อนสภาพของสังคมแวดล้อมตัวของตนลงไปในงานวรรณกรรมที่ตนผลิตขึ้นมา ประกอบกับการแสดงทัศนะส่วนตัวที่มีต่อสภาพสังคมดังกล่าว ซึ่งในการแสดงโลกทรรศน์ของกวีนั้นอาจจะเป็นไปในทางชี้แนะ สะท้อนภาพหรือแสดงความคิดในแนวทางเรียกร้อง แก้ไขเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เป็นต้น”

สุทธวิงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2525 : 18) อธิบายความหมายคำว่า “โลกทัศน์” ไว้ในหนังสือวรรณคดีวิเคราะห์ดังนี้ “โลกทรรศน์ หมายถึง ความคิดรวบยอดในการสนองตอบต่อภาพที่มนุษย์หยั่งเห็น หรือและเห็นสิ่งต่าง ๆ ในลักษณะที่เน้นแนวความคิด ความเชื่อ และทรรศนะอันเกิดจากสภาพแวดล้อม อาชีพ การศึกษา อบรม ศาสนา และความเชื่อที่สืบทอดของแต่ละบุคคลหรือแต่ละกลุ่มชน”

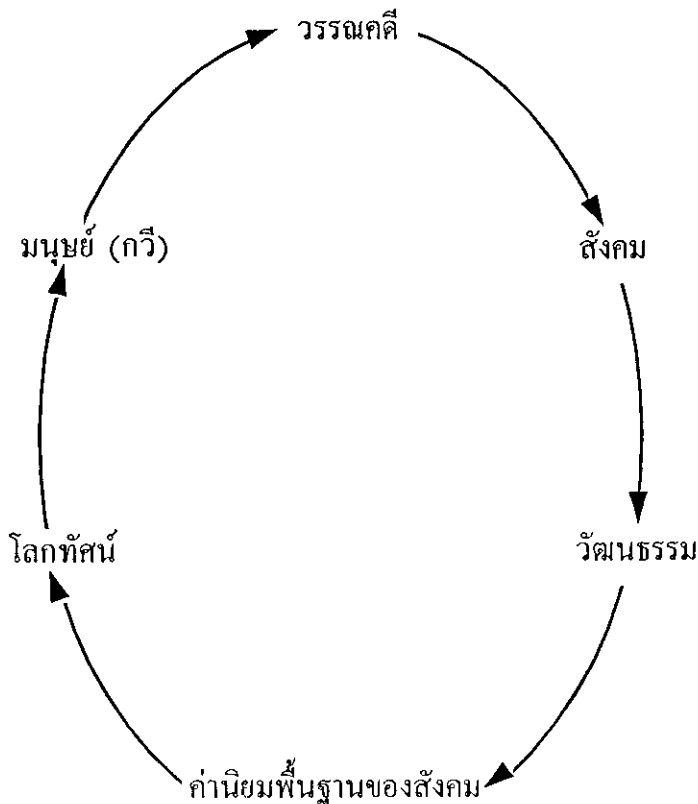
วาณิช จรุงกิจอนันต์ (2535 : 68) กล่าวถึงความหมายคำว่า “โลกทัศน์ หมายถึง ความคิดเห็นของบุคคลที่มีต่อวิถีของสรรพสิ่งที่เข้ามา เป็นอยู่ และเป็นไปในโลก”

อาจารย์พิน ดอกบัว (สัมภาษณ์) ให้ความหมายไว้ว่า “โลกทัศน์ คือ การมองโลกตามทัศนะของตนเอง โดยสรุปจากการศึกษาอบรมของผู้คนมาก่อนแล้วมาสรุปรวบยอดเอง โลกทัศน์เกิดจากความเชื่อ การศึกษา การอบรม การเลี้ยงดู และการดำเนินชีวิต”

หนังสือวรรณคดีศึกษา ในหัวข้อวรรณคดีกับชีวิต ได้อธิบายความหมายคำว่า “โลกทัศน์” ไว้ดังนี้ “โลกทัศน์ คือ การมีทัศนะต่อโลกและชีวิต ซึ่งแตกต่างกันไปตามลักษณะความเป็นอยู่และภาวะแวดล้อมทางสังคมที่กำหนดให้นักเขียนมองโลกไปในลักษณะแตกต่างกัน” (รัตสุณี สันธุสิงห์ 2532 : 59)

จากคำจำกัดความต่าง ๆ กันของคำว่าโลกทัศน์ สรุปได้ว่า โลกทัศน์ของกวี หมายถึง ความคิดเห็นของกวีที่มีต่อชีวิต สังคมและโลกในแง่ต่าง ๆ อันเป็นผลจากการที่กวีได้ประสบมาหรือเป็นอยู่

สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ (2525 : 17) กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดี สังคม วรรณกรรม ค่านิยม กวี โลกทัศน์ ไว้ดังนี้ “วัฒนธรรมเป็นส่วนสร้างค่านิยมและโลกทัศน์ของสังคม ค่านิยมและโลกทัศน์มีส่วนสร้างคน คนสร้างวรรณคดี สิ่งเหล่านี้จึงสัมพันธ์กันเป็นวัฏจักรดังรูปอุปมาต่อไปนี้

กวีซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมและเป็นผู้สร้างสรรค์วรรณคดีเปรียบเสมือนคนสามคน คือ นอกจากเป็นนักประพันธ์แต่งหนังสือแล้ว ยังเป็นหน่วยหนึ่งของคนรุ่นนั้นสมัยนั้น และเป็นพลเมืองอีกด้วย (วิทย์ ศิวะศรียานนท์ 2518 : 141) ดังนั้นเมื่อกวีเป็นหน่วยหนึ่งของคนรุ่นนั้นในสังคมนั้น กวีย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคมนั้นทั้งทางด้านวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา ปรัชญาการเมือง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้กำหนดโลกทัศน์ของกวี (รัตสุณี สันธุสิงห์ 2532 : 43) และกวีได้แสดงโลกทัศน์ของกวีในวรรณคดีที่กวีสร้างขึ้น และอาจกล่าวได้ว่า วรรณคดีเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นจากชีวิตจริงเป็นหลัก (วิทย์ ศิวะศรียานนท์ 2518 : 171) ดังมีผู้กล่าวว่า “วรรณคดีคือกระจกเงาสะท้อนให้เห็นภาพชีวิต ความรู้สึกนึกคิด ตลอดจนสภาพความเป็นอยู่ของคนในสมัยเดียวกันหรือสมัยใกล้เคียงกับผู้แต่ง ทั้งนี้ก็เพราะวรรณคดีเกิดขึ้นจากความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์” (ชำนาญ รอดเหตุภัย 2524 : 11) เช่นเดียวกับที่ฮักซ์เลย์ (อ้างในประวัติวรรณคดีของเปลื้อง ณ นคร 2513 : 18) ได้ให้คำจำกัดความไว้ว่า “วรรณคดี คือ การถ่ายทอดความคิดของสังคม” ในการสร้างวรรณคดี กวียอมนำเอาสภาพของสังคมในสมัยของกวีมาถ่ายทอดไว้ดังที่เปลื้อง ณ นคร (2513 : 19) ได้กล่าวว่า “ความรู้สึกนึกคิดของกวีมักอยู่ในกรอบของสิ่งแวดล้อม” หรือสังคม (ผู้เขียน) สังคมหรือสิ่งแวดล้อมที่ล้อมรอบกวีทำให้กวีต้องประพฤติตามสิ่งแวดล้อม ซึ่งก็คือสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดและการดำเนินชีวิตของกวี สิ่งแวดล้อมที่เป็นผลต่อความคิดของกวี คือ

1. ศาสนา ลัทธิธรรมเนียม ความเชื่อถือ
2. อุดมคติ ซึ่งเกิดขึ้นแก่ตัวกวีนั่นเอง
3. แรงบันดาลใจ คือ สิ่งที่มากระทบใจกวี หรือความประทับใจต่อบางสิ่งบางอย่างแล้วใช้ภาษากวีถ่ายทอดออกมาเป็นวรรณกรรม
4. การเปลี่ยนแปลงของสังคม เช่น การเปลี่ยนแปลงในการครองชีพ การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง และการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของมวลชน (ชำนาญ รอดเหตุภัย 2524 : 11) การที่สิ่งแวดล้อมหรือสังคมมีอิทธิพลต่อความรู้สึกนึกคิดของกวี จึงทำให้การสร้างสรรค์วรรณคดีของกวีเป็นไปตามสถานการณ์ของสังคมแต่ละยุคแต่ละสมัย สังคมจึงเป็นสิ่งกำหนดเรื่องราวในงานประพันธ์ของกวี

โลกทัศน์ของกวีในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วัฒนธรรมสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะมีลักษณะเดียวกัน ฌรงค์ เต็งประษา (2532 : 40, 41) กล่าวไว้ในหนังสือพื้นฐานวัฒนธรรมไทยว่า “วัฒนธรรมไทยด้านการปกครอง เศรษฐกิจสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 2 ยังคงมีลักษณะเหมือนอยุธยา และในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้รื้อฟื้นกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีสมัยกรุงศรีอยุธยา ตลอดจนด้านวรรณกรรม ศิลปกรรม และนาฏศิลป์นำเอามาใช้ทำให้ในระยะแรก ๆ ของกรุงรัตนโกสินทร์มีวัฒนธรรมคล้าย ๆ กับสมัยกรุงศรีอยุธยา”

ในแง่ของวรรณคดีนั้น ในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นล้วนได้รับสิ่งที่ตกทอดมาจากสมัยกรุงศรีอยุธยาตามที่ บรรเทา กิตติศักดิ์ (2534 : 1-2) อธิบายไว้ในหนังสือประวัติวรรณคดี 2 ดังนี้

1. วรรณคดีที่ตกทอดมาจากกรุงศรีอยุธยาเป็นวรรณคดีที่เป็นลายมือเขียนอยู่ในต้นฉบับที่เป็นสมุดข่อย ใบลาน บางเรื่องก็บริบูรณ์ บางเรื่องก็ไม่ครบบริบูรณ์ มีการชำระในสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ เช่น โคลงโลกนิติ ขุนช้างขุนแผน อิเหนา ดาหลัง เป็นต้น

2. ลักษณะการประพันธ์ กวีสมัยกรุงธนบุรี สมัยรัตนโกสินทร์ได้แบบแผนการประพันธ์จากวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยตรง

3. ความเชื่อและความนึกคิดในการแต่งวรรณคดี กวีในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงยึดถือความเชื่อทางศาสนา คติธรรมต่าง ๆ ค่านิยมทางสังคม ตลอดจนสำนวนโวหารทางวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นแบบฉบับ โดยสอดแทรกอยู่ในวรรณคดียุคกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์

4. แนวการแต่งวรรณคดี การแต่งวรรณคดีสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ยึดแนวการแต่งวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นแม่บท คือ การนำเรื่องชาดก หรือการนำบทละครครั้งกรุงศรีอยุธยามาเป็นโครงเรื่อง

กุหลาบ มลลิกะมาศ และวิพุธ โสภวงศ์ (2531 : ง) ได้อธิบายไว้อย่างชัดเจนในเรื่องความรู้สึกนึกคิด ความนิยม และความเชื่อถือต่าง ๆ ในวรรณคดี ดังนี้คือ

เท่าที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันไม่สู้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก เช่น คนไทยนิยมยกย่องศิลปะวิทยาการ พอใจให้ตัวเองของเรื่องเป็นคนเก่งกล้าสามารถ และเป็นคนดีมีคุณธรรม ลักษณะเช่นนี้ของตัวเอกจะปรากฏมาตลอด อนึ่งเนื้อเรื่องในวรรณคดีไทยเป็นเรื่องเกี่ยวกับชีวิตที่ไม่ลึกลับซับซ้อน ไม่ซ่อนปมปัญหาหรือปรัชญาชีวิตไว้ลึกซึ้งมากเหมือนวรรณคดีของชาติอื่น ๆ เช่น อินเดีย จีน หรือของตะวันตก เนื้อเรื่องวรรณคดีเก่า ๆ มักนิยมให้มีอิทธิปาฏิหาริย์เข้ามาสอดแทรก เช่น มีเทวดา ยักษ์ ภูต ผี ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความดีความชั่ว เมื่อตัวเอกซึ่งให้เป็นคนดีมีคุณธรรม มีปัญหาชีวิตอย่างไรก็มักมีเทวดามาช่วยแก้ไข ผู้ประกอบกรรมดีก็ได้รับผลดีตอบแทน ผู้ทำกรรมชั่วก็ได้รับผลร้ายตอบแทน อันเป็นปรัชญา (แก่น) ของพระพุทธศาสนา..... ส่วนความเชื่อต่าง ๆ นั้นจะพบในวรรณคดีเช่นกัน เช่น ความเชื่อเรื่องสวรรค์ นรก โสยศาสตร์ พิธีกรรมต่าง ๆ ตลอดจนคำพยากรณ์ทั้งหลายนี้ยังคงปรากฏในวรรณกรรมปัจจุบัน แสดงถึงความเชื่อถือบางอย่างนั้นฝังรากลึกอยู่ในชีวิตจิตใจคนไทย จึงปรากฏในวรรณคดีมาทุกยุคทุกสมัย

จากหลักฐานต่าง ๆ ทั้งในด้านวัฒนธรรมไทยและวรรณคดีดังกล่าวข้างต้น ย่อมเป็นที่ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่า วรรณคดีไทยสมัยอยุธยา ธนบุรี และรัตนโกสินทร์ตอนต้นทั้งในด้านเนื้อเรื่อง แนวการแต่ง ลักษณะคำประพันธ์และความเชื่อถือ ความรู้สึกนึกคิด ความนิยมมีลักษณะไปในแนวเดียวกัน ทั้งนี้ย่อมอนุมานได้ว่า โลกทัศน์ของกวีสมัยอยุธยา ธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นย่อมเป็นไปในทำนองเดียวกัน ดังนั้นในแง่ตัวละครปรปักษ์กวีก็จะสร้างให้มีบทบาทขัด

แย้งกับพระเอกในทำนองเดียวกันทั้งในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในการวิเคราะห์โลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครปรีภักจะวิเคราะห์ตามลำดับดังนี้

1. ความเชื่อของสังคม
2. ค่านิยมของสังคม

3.1 ความเชื่อของสังคม

ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับนับถือ หรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งทั้งที่มีตัวตนหรือไม่ก็ตาม ว่าเป็นความจริงหรือมีอยู่จริง การยอมรับนับถือนี้อาจจะมีหลักฐานอย่างเพียงพอที่จะพิสูจน์ได้ หรืออาจจะไม่มีหลักฐานที่จะนำมาใช้พิสูจน์ให้เห็นจริงเกี่ยวกับสิ่งนั้นก็ได้อีก (บุปผา ทวีสุข 2520 : 156) และเมื่อเกิดความเชื่อแล้วก็มักมีการแสดงออกทั้งทางกาย คือ การปฏิบัติ และทางวาจา เช่น ตักเตือนสั่งสอน ห้ามปราม หรือให้ผู้อื่นทราบ มณี พยอมยงค์ (2529 : 69 – 70) กล่าวถึงสาเหตุที่มนุษย์สร้างความเชื่อไว้ดังนี้

การสร้างความเชื่อของมนุษย์เกิดขึ้นจากความไม่รู้เป็นประการสำคัญ ที่พระพุทธเจ้าตรัสว่าเป็น “อวิชชา” เมื่อได้พบเหตุการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ไฟเผ่าคนตาย แผ่นดินถล่ม เป็นต้น ก็เกิดความคิดว่าจะต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งอยู่เบื้องหลัง บังคับให้เป็นอย่างนี้จึงพากันสร้างผี วิญญาณ เทพารักษ์ ซึ่งเป็นการสมมติว่า เทพเจ้า หรือผี จะมีรูปร่างเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ตามจินตนาการของตน และทำพิธีกรรมต่าง ๆ บูชา สักการะ เช่น สรวง เพื่อให้สิ่งที่ตนคิดว่ามีอยู่นั้นผ่อนคลายความรุนแรง และมีเมตตากรุณา ไม่ทำร้ายและบันดาลความสุขมาให้ เมื่อแรกเป็นชนบทรรมนิยม ภายหลังเกิดวัฒนธรรมขึ้น โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางศาสนา คือ แนวปฏิบัติการประพฤติตนตามศาสนาเกิดคัมภีร์ที่สำคัญขึ้นในศาสนา เช่น เกิดพระเวทในศาสนาพราหมณ์ เกิดคัมภีร์ไบเบิลในคริสต์ศาสนา และเกิดอัลกุรอานในศาสนาอิสลาม เป็นต้น สำหรับทางพระพุทธศาสนาเกิดพระธรรมคำสอนที่จำแนกบุญบาป ว่าคนทำดีมีบุญย่อมจะประสบผลเป็นความสุขสมบูรณ์ได้เกิดในสวรรค์ และจะหมดกิเลสตัดหาเข้าสู่นิพพาน คนทำชั่วคือบาป จะได้รับความทุกข์ทรมาน ตกนรกไม่มีวันหมดสิ้น หรือเป็นเวลานับโกฏินับกัลป์คนที่เชื่อในคำสอนก็ประพฤติปฏิบัติตามด้วยความหวังให้พบกับความสุขในชีวิตของตน

ส่วนจุดประสงค์ของการสร้างความเชื่อของมนุษย์ให้มีขึ้นในสังคม เพื่อให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัตินั้น บุปผา ทวีสุข (2520 ; 157 – 158) ได้จำแนกไว้ดังนี้ คือ

1. เพื่อความเป็นระเบียบของสังคม
2. เพื่อความเป็นผู้มีมรรยาท มีความรอบคอบ และประณีต
3. เพื่อสุขภาพอนามัย การป้องกันโรค และการรักษาความปลอดภัย
4. เพื่อผลทางด้านจิตใจ

นอกจากนั้น มณี พยอมยงค์ (2529 : 71) ได้อธิบายถึงผลที่อันเกิดจากความเชื่อไว้ ดังนี้

1. ความเชื่อทำให้เกิดความมั่นใจ
2. ความเชื่อทำให้เกิดพลัง
3. ความเชื่อทำให้เกิดการสร้างสรรค์
4. ความเชื่อทำให้เกิดความสามัคคี
5. ความเชื่อทำให้เกิดรูปธรรม
6. ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา
7. ความเชื่อทำให้การนับถือศาสนาได้อย่างมั่นคง
8. ความเชื่อทำให้เกิดฤทธิ์ทางใจ

ในด้านประเภทของความเชื่อนั้น การศึกษาด้านคติชนวิทยาได้แบ่งประเภทของความเชื่อไว้ดังนี้ คือ

1. ความเชื่อที่เกิดจากความกลัว
2. ความเชื่อที่เกิดจากปรากฏการณ์ธรรมชาติ และการสังเกตธรรมชาติ
3. ความเชื่อที่เกี่ยวกับยากกลางบ้าน
4. ความเชื่อทางไสยศาสตร์
5. ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์
6. ความเชื่อเรื่องฤกษ์ โชคลาง
7. ความเชื่อเรื่องความฝัน
8. ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ ชาติใหม่ ภพใหม่
9. ความเชื่อในเรื่องข้อห้ามต่าง ๆ

ในการวิเคราะห์วรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ตอนต้น กวีได้แสดงโลกทัศน์ของกวีด้านความเชื่อโดยผ่านตัวละครปรปักษ์โดยสรุป ได้แก่ ความเชื่อเรื่องกรรม ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ ชาติใหม่ ภพใหม่ ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ ความเชื่อเรื่องความฝัน ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ และความเชื่อเรื่องฤกษ์ โชคลาง

3.1.1 ความเชื่อเรื่องกรรม

ความเชื่อเรื่องกรรม เป็นความเชื่อที่แพร่หลายในหมู่คนไทยนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในอดีตปรากฏหลักฐานในวรรณคดีสมัยสุโขทัยเรื่องไตรภูมิพระร่วง กล่าวถึงวิบากกรรมของมนุษย์ว่า ทำกรรมชั่วกรรมคืออย่างไรย่อมไปเกิดตามผลของกรรมที่ตนทำไว้ (ปัญญา บริสุทธิ์ 2523 : 23) พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ได้อธิบายความหมายของกรรมว่า “กรรม หมายถึง การกระทำที่ส่งผลร้ายมายังปัจจุบัน หรือซึ่งจะส่งผลร้ายต่อไปในอนาคต (ราชบัณฑิตยสถาน 2525 : 12) ในทางพุทธศาสนา “กรรม หมายถึง การกระทำที่ประกอบด้วย

เจตนา คือ ทำด้วยความจงใจ หรือจงใจทำทั้งดีและชั่ว การกระทำที่ดีเรียกว่า “กรรมดี” ที่ชั่ว เรียกว่า “กรรมชั่ว” (พระราชวรมณี 2527 : 4) จากความหมายทั้งสองนี้ เราจะเห็นว่าคนไทยส่วนมากเชื่อและเข้าใจความหมายของ “กรรม” ตามความหมายที่พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานได้ให้คำอธิบายไว้มากกว่าความหมายทางพระพุทธศาสนา ดังคำกล่าวของ สิริวิวัฒน์ คำวันสา (2530 : 69) ที่ว่า “ตามความเข้าใจของคนไทยเรา เมื่อพูดถึงกรรมเรามักจะเข้าใจไปในทางชั่วไว้ก่อน เช่น เห็นคนตกทุกข์ได้ยากก็ว่ากรรมของเขา”

ศาสนาหลายศาสนาสอนเรื่องอำนาจกรรม เรื่องกรรมมีปรากฏหลายพันปีก่อนพระพุทธศาสนาเริ่มตั้งแต่สมัยพระเวท แต่ในครั้งนั้นมีได้เน้นว่าดี-ชั่วเพราะกรรม หากแต่ให้ทำดีชั่วเพื่อพระเป็นเจ้า และเอาพระเป็นเจ้ามาเป็นผู้กำหนดทิศทางการของผู้ทำกรรม มาถึงสมัยอุปนิษัท อุปนิษัทได้กล่าวถึงการเข้าถึงพรหมด้วยการทำความดี การสอนเรื่องกรรมเริ่มกระจางขึ้น สมัยพระพุทธเจ้าพระองค์ได้เน้นเรื่องกรรมเป็นเรื่องใหญ่ (สิริวิวัฒน์ คำวันสา 2530 : 68)

ประเภทของกรรมตามคำสอนของพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎกแบ่งกรรมไว้ 3 ประเภท คือ

1. กรรมจำแนกตามคุณภาพหรือมูลเหตุแห่งการกระทำได้ 2 ประเภท คือ
 - (1) กรรมชั่ว (อกุศลกรรม) คือ การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลก โกรธ หลง (โลภะ โทสะ โมหะ)
 - (2) กรรมดี (กุศลกรรม) คือ การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ ไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง (อโลภะ อโทสะ อโมหะ)
2. กรรมจำแนกตามทางแสดงออกของกรรม (ทวาร) ได้ 3 ประเภท คือ
 - (1) การกระทำทางกาย (กายกรรม) ได้แก่ กายสุจริต กายทุจริต
 - (2) การกระทำทางวาจา (วจีกรรม) ได้แก่ วจีสุจริต วจีทุจริต
 - (3) การกระทำทางใจ (มโนกรรม) ได้แก่ มโนสุจริต มโนทุจริต
3. กรรมจำแนกตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผลได้ 4 ประเภท คือ
 - (1) กรรมดำมีวิบากดำ ได้แก่ การกระทำด้วยกาย วาจา ใจ ที่มีการเบียดเบียน เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ผิดในกาม มุสาวาทา คีมสุรามรย์
 - (2) กรรมขาวมีวิบากขาว ได้แก่ การกระทำด้วยกาย วาจา ใจที่ไม่เบียดเบียน เช่น การประพฤติตามกุศลกรรมบถ 10 คือ กายกรรม 3 วจีกรรม 4 มโนกรรม 3*

* กุศลกรรมบถ 10 ได้แก่ กายกรรม 3 คือ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ และไม่ประพฤติผิดทางกาม

วจีกรรม 4 คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดหยาบคาย และไม่พูดเพื่อเจ้า

มโนกรรม 3 คือ ไม่เพ่งเล็งอยากได้ของคนอื่น ไม่พยายามทำปองร้ายเขา และไม่มีความเห็นผิด

- (3) กรรมทั้งคำทั้งขาว มีวิบากทั้งคำทั้งขาว ได้แก่ การกระทำด้วยกาย วาจา ใจ ที่มีการเบียดเบียนบ้าง ไม่เบียดเบียนบ้าง เช่น การกระทำของมนุษย์ทั่ว ๆ ไป
- (4) กรรมไม่คำไม่ขาว มีวิบากไม่คำไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม ได้แก่ เจตนาเพื่อละกรรมทั้ง 3 ข้างต้น (พวงแก้ว โอฬารสมบัติ 2530 : 13 - 14)

การแบ่งกรรมตามหน้าที่ ตามเวลา ตามประเภท เรียกว่า กรรม 12 หรือ กรรม 4 พระพุทธโฆษาจารย์ได้กล่าวเพิ่มเติมจากที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้แล้ว ดังนี้คือ

ก. กรรมตามหน้าที่ หรือหน้าที่ของกรรม 4 ได้แก่

1. ชนกกรรม กรรมที่ทำให้เกิด คือ ให้เกิดเป็นคนดี คนพิการ คนจน คนฉลาด คนสวย
2. อุปถัมภกกรรม กรรมที่สนับสนุนต่อจากข้อแรก คือ เสริมให้แรงขึ้น ให้ดีขึ้น เจริญขึ้น
3. อุปปีฬกกรรม กรรมบีบคั้นหรือลดทอน
4. อุปฆาตกรรม กรรมตัดรอน บั่นทอนให้สูญสิ้น

ข. กรรมตามเวลา คือ ให้ผลตามเวลา 4 ได้แก่

1. ทิฏฐธรรมเวทณียกรรม กรรมให้ผลทันตาเห็น
2. อุปปีชชเวทณียกรรม กรรมให้ผลในคราวต่อไป อาจจะเป็นกรรมไม่รุนแรง แต่จะมีผลระยะยาว
3. อปรายปริยเวทณียกรรม กรรมให้ผลในโอกาสต่อ ๆ ไปจากข้อ 2
4. อโหสิกรรม กรรมที่เลิกไป

ค. ประเภทกรรมเบากรรมหนัก 4 ได้แก่

1. ธุกรรม กรรมหนัก เช่น อนันตริยกรรม 5 คือฆ่าพ่อ ฆ่าแม่ ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้า และยุยงพระสงฆ์ให้แตกแยกกัน
2. พหุลกรรม กรรมที่ทำบ่อย ๆ แม้จะเบา ก็สะสมไว้มากครั้ง
3. อาสันนกรรม กรรมที่ทำเมื่อใกล้ตาย กรรมชนิดนี้อาจจะหนักแต่เป็นกรรมเมื่อตัวจะตาย จึงมีผลไม่รุนแรง
4. กตัตตากรม กรรมสักว่ากระทำ คือ มีเจตนาไม่จริงจังหรือไม่ได้เจตนา ผลจึงเบามาก (สิริวิวัฒน์ คำวันสา 2530 : 73-75)

ส่วนสิ่งที่เป็นสาเหตุให้คนทำกรรมดี กรรมชั่ว เรียกว่า สมบัติ 4 วิบัติ 4 ดังนี้ คือ สมบัติ แปลว่า ข้อดี หมายถึง ความเพียบพร้อมสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งช่วยเสริมส่งอำนวยโอกาสให้กรรมดีปรากฏผล และไม่เปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล สมบัติมี 4 อย่าง คือ

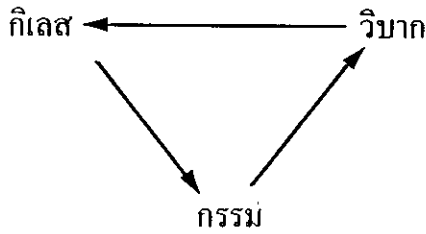
1. คติสมบัติ สมบัติแห่งคติ ถึงพร้อมด้วยคติ คือ เกิดอยู่ในภพภูมิถิ่นประเทศที่เจริญ เหมาะหรือเกื้อกูล ตลอดจนดำเนินชีวิตไปในถิ่นที่อำนวย
2. อุปริสมบัติ สมบัติแห่งร่างกาย ถึงพร้อมด้วยร่างกาย เช่น มีรูปร่างสวย ร่างกายสง่างาม หน้าตาทำทางดี น่ารัก น่านิยมเลื่อมใส สุขภาพดีแข็งแรง
3. กาลสมบัติ สมบัติแห่งกาล ถึงพร้อมด้วยกาล คือ เกิดอยู่ในสมัยที่บ้านเมืองมีความสงบสุข ผู้ปกครองดี ผู้คนมีศีลธรรม ยกย่องคนดี ไม่ส่งเสริมคนชั่ว ตลอดจนทำอะไรถูกกาลเวลา ถูกจังหวะ
4. ปโยคสมบัติ สมบัติแห่งการประกอบ ถึงพร้อมด้วยการประกอบกิจ เช่น ทำเรื่องตรงกับที่เขาคต้องการ ทำกิจตรงกับความถนัด ความสามารถของคนทำการถึงขนาดถูกหลักครบถ้วนตามเกณฑ์หรือเต็มอัตรา ไม่ใช่ทำครึ่ง ๆ กลาง ๆ หรือเหาะเหย หรือไม่ถูกเรื่องกัน รู้จักจัดทำ รู้จักดำเนินการ

วิบัติ แปลว่า ข้อเสีย หรือจุดอ่อน หมายถึง ความบกพร่องแห่งองค์ประกอบต่าง ๆ ซึ่งไม่อำนวยแก่การที่กรรมดีจะปรากฏผล แต่กลับเปิดช่องให้กรรมชั่วแสดงผล กล่าวคือ ส่วนประกอบบกพร่อง เปิดช่องให้กรรมชั่ว วิบัติมี 4 อย่าง คือ

1. คติวิบัติ วิบัติแห่งคติหรือคติเสีย คือ เกิดอยู่ในภพ ภูมิ ถิ่น ประเทศ สภาพแวดล้อมที่ไม่เจริญ ไม่เหมาะ ไม่เกื้อกูล ทางดำเนินชีวิตถิ่นที่ไปไม่อำนวย
2. อุปริวิบัติ วิบัติแห่งร่างกายหรือรูปกายเสีย เช่น ร่างกายพิการ อ่อนแอ ไม่สวยงาม กิริยาทำทางน่าเกลียด ไม่ชวนชม ตลอดจนสุขภาพไม่ดี เจ็บป่วย มีโรครุม
3. กาลวิบัติ วิบัติแห่งกาลหรือกาลเสีย คือ เกิดอยู่ในยุคสมัยที่บ้านเมืองมีภัยพิบัติ ไม่สงบเรียบร้อย ผู้ปกครองไม่ดี สังคมเสื่อมจากศีลธรรม มากด้วยการเบียดเบียน ยกย่องคนชั่ว บีบบังคับคนดี ตลอดจนทำอะไรไม่ถูกกาลเวลา ไม่ถูกจังหวะ
4. ปโยควิบัติ วิบัติแห่งการประกอบหรือกิจการเสีย เช่น ผักไฟในกิจการหรือเรื่องราวที่ผิด ทำการไม่ตรงความถนัด ความสามารถ ใช้ความเพียรในเรื่องไม่ถูกต้อง ทำการครึ่ง ๆ กลาง ๆ เป็นต้น (พระเทพเวที 2519 : 219)

สิริวัฒน์ คำวันสา (2530 : 70) อธิบายถึงกรรมที่บุคคลกระทำจะส่งผลให้เป็นบุญเป็นบาป ดังนี้คือ “กรรมที่จะถือเป็นบุญเป็นบาปตามหลักพุทธศาสนานั้น จะต้องมีความจงใจคือมีเจตนาว่าจะทำ พระพุทธเจ้าตรัสว่า เจตนาห ภิกขเว กम्म วทามิ (ดูกรภิกษุทั้งหลายเรากล่าวถึงเจตนาว่าเป็นกรรม) ถ้าการทำอะไรโดยไร้สติ ไร้เจตนา ถือว่าไม่เป็นบุญไม่เป็นบาป”

เรื่องกรรมยังสัมพันธ์กับกิเลส วิบาก ซึ่งทำให้เป็นวัฏจักร ดังรูป (สิริวัฒน์ คำวันสา

กิเลส หมายถึง สภาวะที่ทำให้จิตเศร้าหมอง หรือเป็นสิ่งสกัดกั้นไม่ให้ถึงความบริสุทธิ์ สะอาดในกาย วาจา และใจ (เดือน คำดี 2534 : 74) กิเลสเป็นสิ่งที่ทำให้จิตเสื่อมโทรม เป็นรากเหง้าของความชั่วร้าย ในคัมภีร์ขุททกนิกาย มีพระพุทธวจนะกล่าวถึงกิเลสไว้ว่า “โลภ โทโส จ โมโห จ ปุริสํ ปาปเจตสํ หีสุนติ อุตตสมภูตา ตจสารํ ว สมผลํ” (โลภะ โทสะ โมหะ เกิดจากตัวเอง ย่อมเบียดเบียนคนใจเลวเหมือนขุยไผ่ฆ่าต้นไม้ฉะนั้น) หมายความว่า กิเลสเกิดจากตัวเอง เกิดขึ้นในตัวเราเอง (พันเอกปิ่น มุกข์กันต์ 2507 : 189 - 190)

กิเลสประกอบด้วย

1. โลภะ หมายถึง ความอยากได้ในทางทุจริต คือ อยากได้ อยากกอบโกยเอามาเป็นของตน อยากหวังแทน อยากสะสมไว้ ทำให้จิตหิว
2. โทสะ หมายถึง ความคิดประทุษร้ายคนอื่น (ความคิดร้าย) คือ อยากล้างผลาญ อยากทำความพินาศให้แก่คนอื่น สิ่งอื่น ทำให้จิตร้อน
3. โมหะ หมายถึง ความหลงไม่รู้อารมณ์ คือ หลงไหล มัวเมา มีคดี ทำให้จิตงุนงง (พันเอกปิ่น มุกข์กันต์ 2507 : 203, 218-219)

กิเลส ซึ่งเป็นองค์แห่งวิภูสงสารอย่างหนึ่ง อาจแบ่งอย่างละเอียด ซึ่งเรียกว่า สภาวะธรรม 10 อย่าง คือ

1. โลภะ คือ สภาวะที่อยากได้ปรารถนาและยินดีในอารมณ์ทั้ง 6 ที่น่าใคร่ น่าพอใจ
2. โทสะ คือ สภาวะที่มีความหยาบกระด้าง คุร้าย ขุ่นมัวเมา เผลผลาญจิต
3. โมหะ คือ สภาวะที่หลงในอารมณ์ คือ ไม่รู้ตามความเป็นจริงของสภาวะธรรม
4. มานะ คือ สภาวะที่ถือตัว ไม่ยอมลงให้ใคร ผู้อื่น ถ้าพองในใจ ทำให้กระด้าง อวดหยิ่งยโส
5. ทิฎฐิ คือ สภาวะที่มีความเห็นผิดจากความเป็นจริงด้วยความยึดติดกับอารมณ์ที่ตนเห็นเท่านั้น
6. วิจิกิจฉา คือ สภาวะที่มีความสงสัย เพราะไม่ปลงใจ โลเล เพราะไม่แน่ใจในอารมณ์
7. ถีนะ คือ สภาวะที่ทำให้ใจหดหู่ ไม่อุตสาหะ และทอดทิ้งจากความเพียร
8. อุทธัจจะ คือ สภาวะที่ทำให้ฟุ้งซ่านไม่สงบในอารมณ์
9. อหิริกะ คือ สภาวะที่ไม่ละอายและไม่หดหู่ และไม่หลีกเลี่ยงต่อบาป

10. อโนตตปปะ คือ สภาวะไม่กลัวเกรง ไม่สยดสยองต่อบาป และความชั่ว (เดือน
คำดี 2534 : 74 - 75)

เรื่องกิเลส พระเทพเวที ได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ในหนังสือพุทธธรรม ดังนี้คือ

กิเลสก่อให้เกิดความตระหนี่ ความริษยา ความหวาดระแวง ความฟุ้งซ่าน ความวิตกกังวล ความกลัว ความพยายาม ความเกียจคร้าน กิเลสยังก่อให้เกิดความขัดแย้งและความคับแค้น ได้แก่ ความเกลียดชัง ความกลัดกลุ้มวุ่นวายใจ ความแตกแยก ความแก่งแย่งแข่งขัน การเห็นแก่ได้ การตามใจตนเอง ความลุ่มหลงมกมาย เป็นต้น กิเลสกลายเป็นสิ่งสำหรับกีดกันจำกัด และแยกตนเองออกจากความประสานกลมกลืนของกระบวนการแห่งธรรมชาติ ความขัดแย้งต่อธรรมชาตินี้ย่อมส่งผลร้ายสะท้อนกลับมาบีบคั้นกดดันบุคคลนั้นเอง เป็นการลงโทษโดยธรรมชาติ โดยนัยนี้ ทุกข์ในธรรมชาติหรือสังขารทุกข์ จึงแสดงผลออกเป็นความทุกข์ที่รู้สึกได้ในตัวคน เช่น

- เกิดความรู้สึกคับแค้น มีด ขุนมัว อึดอัด เร่าร้อน กระวนกระวาย กลัดกลุ้ม
- เกิดผลร้ายต่อบุคลิกภาพ และก่ออาการทางร่างกาย เช่น โรคภัยไข้เจ็บ
- เป็นการก่อความทุกข์ ความขัดแย้ง ความคับแค้น อึดอัด ขุนมัวให้เกิดแก่คนอื่น ๆ ขยายกว้างออกไป (พระเทพเวที 2519 : 76-78)

วิบาก หมายถึง ผลกรรมที่ทำไว้ วิบากเป็นองค์แห่งวิภูสงสารอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งวิบากกรรมในภพปัจจุบัน ในจุฬามิมวิภังคสูตรพระพุทธเจ้าตรัสถึงผลของกรรมไว้ดังนี้

1. มีอายุน้อย เพราะฆ่าสัตว์ มีอายุยืน เพราะไม่ฆ่าสัตว์
2. มีโรคน้อย เพราะไม่เบียดเบียนสัตว์ มีโรคนาน เพราะเบียดเบียนสัตว์
3. มีผิวพรรณทราม เพราะมักโกรธแค้นพยายาม มีผิวพรรณดี เพราะมักไม่โกรธแค้นพยายาม
4. มีศักดิ์ต่ำ เพราะมักริษยา มีศักดิ์สูง เพราะไม่มักริษยา
5. มีโภคทรัพย์น้อย เพราะไม่เอื้อเฟื้อเจือจาน มีโภคทรัพย์ เพราะรู้จักเอื้อเฟื้อเจือจาน
6. เกิดในตระกูลต่ำ เพราะกระด้างถือตัวไม่รู้จักอ่อนน้อม เกิดในตระกูลสูง เพราะไม่กระด้าง ไม่ถือตัว รู้จักอ่อนน้อม
7. มีปัญญาทราม เพราะไม่ได้ถามหรือแสวงหาความรู้ มีปัญญามาก เพราะรู้จักได้ถามและแสวงหาความรู้

ผลของกรรมในมหากัมมวิภังคสูตร พระพุทธองค์ทรงแสดงเรื่องกรรมและผลของกรรมว่ามีบุคคล 4 ประเภท ดังนี้

1. ผู้ทำชั่วทางกาย วาจา ใจ ตายไปแล้ว ตกลงนรกก็มี เพราะบุคคลประเภทนี้ได้ทำกรรมชั่วต่อเนื่องกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ขณะจะดับจิตนั้นก็ถึงอุศลกรรมนั้น ตายแล้วจึงไปเกิดในนรก

2. ผู้ทำชั่วทางกาย วาจา ใจ ตายไปแล้วเกิดในสวรรค์ก็มี เพราะบุคคลประเภทนี้ทำกุศลกรรมไว้บ้างในอดีต เมื่อจะดับจิตนี้ถึงกุศลกรรมนั้น ตายไปแล้วจึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์
3. ผู้ทำสุจริตทางกาย วาจา ใจ เมื่อสิ้นชีพแล้วไปสวรรค์ก็มี เพราะบุคคลประเภทนี้ทำความดีติดต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ขณะจะดับจิตนี้ถึงกุศลกรรมนั้น ตายแล้วจึงไปเกิดสุคติโลก
4. ผู้ทำสุจริตทางกาย วาจา ใจ ตายไปแล้วไปเกิดในนรกก็มี เพราะบุคคลประเภทนี้ทำความชั่วไว้บ้างในอดีต ขณะจะดับจิตนี้ถึงอกุศลกรรมนั้น ตายแล้วจึงไปเกิดในนรก (เดือน คำดี 2534 : 103)

วิบากกรรมทำให้เกิดการหมุนเวียนในวัฏสงสาร ดังเช่น บุคคลกระทำความอันได้แก่ ทุจริต 10 ประการ มีการฆ่าสัตว์เป็นต้น คือ กายทุจริต 3 วจิตุจริต 4 มโนทุจริต 3 คือการกระทำทั้ง 10 เป็นเหตุที่จะเกิดวิบากในอบายภูมิทั้ง 4 คือ นรก เปรต อสุรกาย สัตว์เดียรัจฉาน ส่วนบุคคลที่กระทำความอันได้แก่ สุจริตกรรม 10 ประการ มีการไม่ฆ่าสัตว์ เป็นต้น ตรงกันข้ามกับทุจริตกรรม 10 หรือกระทำความตามที่มีอยู่ในบุญกิริยาวัตถุ 10 ประการนั้น มีทาน เป็นต้น กรรมเหล่านี้เป็นเหตุเกิดวิบากนำไปสู่สุคติภพ ได้แก่ มนุษย์ เทวดาในสวรรค์ 6 ชั้น (เดือน คำดี 2534 : 78 - 79)

นอกจากนี้ผลของกรรมแบ่งตามระดับ แบ่งเป็น 4 ระดับ ดังนี้คือ

1. ระดับภายในจิตใจ ว่ากรรมทำให้เกิดผลภายในจิตใจ มีการสั่งสมคุณสมบัติคือ กุศลกรรม และอกุศลกรรม คุณภาพและสมรรถภาพของจิต มีอิทธิพลปรุงแต่งความรู้สึกรู้จักคิด ความโน้มเอียง ความนิยมชมชอบ และความสุข ความทุกข์ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม
2. ระดับบุคลิกภาพ ว่ากรรมทำให้เกิดผลในด้านการสร้างเสริมนิสัย ปรุงแต่งลักษณะความประพฤติ การแสดงออก ทำที การวางตนปรับตัว อาการตอบสนอง ความเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ และต่อสถานการณ์หรือสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ไปอย่างไรบ้าง
3. ระดับวิถีชีวิตของบุคคล ว่ากรรมชักนำความเป็นไปในชีวิตบุคคล ทำให้เขาได้รับประสบการณ์ที่น่าปรารถนา และไม่น่าปรารถนา ประสบผลตอบสนองจากภายนอก พบความเลื่อม ความเจริญ ความล้มเหลว ความสำเร็จ ลาก ยศ สุข สรรเสริญ และความสูญเสียต่าง ๆ ที่ตรงข้าม ซึ่งรวมเรียกว่าโลกธรรมทั้งหลาย อย่างไรก็ตาม
4. ระดับสังคม ว่ากรรมที่บุคคลและคนทั้งหลายกระทำมีผลต่อความเป็นไปของสังคมอย่างไรบ้าง เช่น ทำให้เกิดความเลื่อม ความเจริญ ความร่มเย็นเป็นสุข

ความทุกข์ยากเดือดร้อนร่วมกันของมนุษย์ทั้งหลาย รวมทั้งผลจากการที่มนุษย์
กระทำต่อสภาพแวดล้อมอื่น ๆ แล้วย้อนกลับมาหาตัวมนุษย์เอง (พระเทพเวที
2519 : 187 - 188)

สังสารวัฏ คร.เดือน คำดี (2534 : 74) ได้ให้คำอธิบายถึงความหมายและความ
สัมพันธ์กับกรรม วิบากและกิเลสไว้ดังนี้

การที่สัตว์ทั้งหลายทุกรูปทุกนามต้องท่องเที่ยววนเวียน เกิด แก่ เจ็บ ตาย อยู่ใน
ภพภูมิต่าง ๆ รวมทั้งชีวิตปัจจุบันของมนุษย์ในโลกนี้อย่างไม่มีวันสิ้นสุดนี้ เรียกว่า
วัฏสงสาร การเป็นไปของวัฏสงสารนี้ตั้งอยู่บนหลักแห่งอิทัปปัจจยตา ซึ่งแสดงให้เห็น
ถึงกระบวนการเกิด การดำเนินไป และการดับของชีวิต ที่มีความสัมพันธ์กันเป็นลูกโซ่
อย่างอิงอาศัยกัน ดังนั้นความเป็นไปของวัฏสงสารจึงประกอบด้วยองค์ 3 คือ กิเลส กรรม
และวิบาก กิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม เมื่อทำกรรมแล้วก็ก่อให้เกิดวิบากตามมา วิบากก็
เป็นเหตุให้เกิดกิเลสต่อไปอีกใหม่ เป็นสภาวะหมุนเวียนด้วยความเป็นทั้งเหตุและผลแห่ง
กันอยู่อย่างนี้ไม่มีวันสิ้นสุด

สังสารวัฏยังสัมพันธ์กับหลักปฏิจจสมุปบาท กล่าวคือ หากมนุษย์และสัตว์โลกยังมี
อวิชชา ตัณหา อุปาทานอยู่ตรงไหน ช่องต้องสร้างกรรมดี และกรรมชั่วอยู่ตลอดไป และวิบาก
แห่งกรรมดี และกรรมชั่วนั้นจะเป็นแรงส่งให้เกิดชาติภพโดยไม่มีสิ้นสุด

อวิชชา ตัณหา อุปาทาน เป็นส่วนหนึ่งของธรรมที่เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท หมายถึง
ถึง ธรรมที่อิงอาศัยกันเกิดขึ้นหรือสภาวะธรรมที่เกิดขึ้นได้เพราะอาศัยซึ่งกันและกัน คัมภีร์อภิธรรม
เรียกธรรมข้อนี้ว่าปัจจยการ คือ อากาของธรรมที่เป็นปัจจัยซึ่งกันและกัน ปฏิจจสมุปบาท มี
ดังนี้

1. อวิชชา คือ ความไม่รู้ ความโง่ โมหะ ถือเอาความว่ายังไม่ตรัสรู้ เมื่อเรายังไม่
ตรัสรู้ เราก็ยังมีอวิชชา
2. สังขาร คือ สภาวะที่ปรุงแต่ง ตกแต่ง
3. วิญญาณ คือ ความรู้
4. นามรูป คือ ขันธ์ 5 ได้แก่ รูป (ร่างกาย) เวทนา (การรับรู้) สัญญา (การ
กำหนดหมายรู้สิ่งใดสิ่งหนึ่ง) สังขาร (การปรุงแต่งจิต) และวิญญาณ (ความรู้ รับรู้)
5. สฬายตนะ คือ อายตนะ 6 มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ
6. ผัสสะ คือ การกระทบ การถูกต้อง (สัมผัส)
7. เวทนา คือ ความรู้สึก มี 3 อย่าง คือ สบายหรือชอบ เรียก สุขเวทนา ไม่
สบายหรือไม่ชอบ เรียก ทุกขเวทนา ถ้ารู้สึกเฉยไม่สุขไม่ทุกข์ เรียก อสุขม
ทุกขเวทนา

8. ตัณหา* คือ ความทยานอยาก หมายถึงอยากในอายตนะภายนอก 6 คือ อยากในรูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และอารมณ์
9. อุปาทาน คือ การยึดมั่น การถือมั่นในสิ่งหนึ่งสิ่งใดด้วยอำนาจกิเลส เช่น ยึดมั่นในรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสที่ตนชอบ ยึดมั่นในความเห็นของตน ยึดมั่นในลัทธิพิธีกรรมที่ผิด ๆ จนกลายเป็นงมงาย และยึดมั่นในตัวเองในคำพูดของตน เป็นต้น
10. ภพ คือความเป็น ความมี ภพมี 3 คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ ในข้อนี้หมายเอาการปรากฏขึ้น มีขึ้น เป็นต้น
11. ชาติ คือ การเกิด หมายถึงเกิดความรู้สึกว่ามีตัว มีเรา มีเขา จากนั้นก็มีการเกิดตามมา คือ ชรา มรณะ โศก คร่ำครวญ ทุกข์ร้อน เสียใจ คับแค้น (สิริวิวัฒน์ คำวันสา 2530 : 79 - 81)

วิถุสงสาร แบ่งออกเป็นชั้น ๆ แบ่งเป็น 3 ชั้น เรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า ไตรภูมิ หรือ ไตรภพ ดังนี้คือ

1. เภฏฐิมวิถุสงสาร คือ การที่สัตว์ท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในภูมิชั้นต่ำชั้นเลว มีทุกข์มาก ด้วยอำนาจแห่งกิเลสวัถุชั้นต่ำ ได้แก่ มิจฉาทิถุฐิกรรมวัถุชั้นต่ำ คือ อกุศลกรรม 10 ประการ ภูมิชั้นต่ำมี 4 ชั้น คือ

1. นiryภูมิ	โลกนรก
2. ปิตติวิถุฐภูมิ	โลกเปรต
3. อสุรกายภูมิ	โลกอสุรกาย
4. ติริจฉานภูมิ	โลกเดียรัจฉาน

* ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (2518) อธิบายไว้ในหนังสือศาสนา หน้า 25 - 26 ดังนี้

ตัณหามี 3 ประการ คือ

1. กามตัณหา (ความอยากในกาม) คำว่ากามในพุทธศาสนามี 2 ประเภท คือ กิเลสกาม (ความใคร่ในกิเลส) กิเลสได้แก่ ความรัก ความใคร่ ความพอใจ ความโลภ เป็นต้น ส่วนวัตถุกาม (ความใคร่ในสิ่งที่เป็นวัตถุ) วัตถุกามหมายถึงรูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ซึ่งเรียกว่า ปัญจกามคุณ

2. ภวตัณหา (ความอยากเป็นนั่นเป็นนี่) คือ เป็นเหตุให้ทุกข์เกิด ภวตัณหาหมายถึง ความทะเยอทะยาน อยากเป็นนั่นเป็นนี่

3. วิภวตัณหา (ความไม่อยากเป็นนั่นเป็นนี่) ความอยากให้ตัวตนพ้นไป ขาดหายไป หรือสูญสิ้นไปเสียจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือภาวะชีวิตอย่างใดอย่างหนึ่งที่ไม่ปรารถนา ตัณหาชนิดนี้แสดงออกในรูปที่หยาบ เช่น ความรู้สึกเบื่อหน่าย ความเหงาว่าเหว่ ความเบื่อตัวเอง ความขังตัวเอง ความสมเพชตนเอง ความอยากทำลาย เป็นต้น

2. มัชฌิมวิภูสงสาร คือ การที่สัตว์ทั้งหลายต้องท่องเที่ยว เวียนตายเวียนเกิดอยู่ในภุมิชั้นกลาง ซึ่งเป็นภุมิที่ดีมีสุขเป็นโลกีย์พอประมาณ 7 ภุมิ ด้วยอำนาจแห่งกิเลสวัฏชั้นกลาง คือ กามตัณหาและสุจริตกรรม 10 ประการ แล้วเป็นมนุษย์ 1 ภุมิ และเทวดาที่อยู่ในสวรรค์อีก 6 ชั้น

1. มนุสสภุมิ	โลกมนุษย์
2. จาคุมหาราชิกภุมิ	เทวโลกชั้น 1
3. ดาวดึงสภุมิ	เทวโลกชั้น 2
4. ยามาภุมิ	เทวโลกชั้น 3
5. ดุสิตาภุมิ	เทวโลกชั้น 4
6. นิมมานนรตีภุมิ	เทวโลกชั้น 5
7. ปรนิมมิตตวตสีภุมิ	เทวโลกชั้น 6

3. อูปริมวิภูสงสาร คือ การที่สัตว์ทั้งหลายต้องท่องเที่ยว เวียนตายเวียนเกิดอยู่ในภุมิชั้นสูง ซึ่งเป็นภุมิดีวิเศษ มีสุขมาก 20 ภุมิ ด้วยอำนาจแห่งกิเลสวัฏชั้นสูง คือ กวตัณหาอันประกอบด้วยสัสสตทิฏฐิ และมโนสัญญาเจตนาที่ประกอบด้วยรูปฌาน และอรุฌาน อันเป็นเหตุให้ยินดีและติดอยู่ในภพนั้น ๆ คือ พรหมโลก 20 ชั้น เช่น

1. พรหมปาริสาชชาภุมิ	พรหมโลกชั้น 1
2. พรหมปุโรหิตาภุมิ	พรหมโลกชั้น 2
3. มหาพรหมาภุมิ	พรหมโลกชั้น 3

.....

.....

20. เนวสัญญาณาสัญญาตนภุมิ พรหมโลกชั้น 20 (เดือน คำติ 2534 : 77-78)

ความเชื่อเรื่องกรรม นอกจากสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องสังสารวัฏแล้ว ยังเกี่ยวโยงสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องอนิจจัง ซึ่งปรากฏในวรรณคดีทั้งสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ เรื่องอนิจจังตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาอยู่ในกฎไตรลักษณ์ ประกอบด้วยอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

อนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง ไม่คงที่ ไม่คงสภาพ ภาวะที่เกิดขึ้นเสื่อมสลายไป

ทุกขัง คือ ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยการเกิดขึ้นและสลายตัว ภาวะที่กดคั้น ผืนและขัดแย้ง เพราะปัจจัยที่ปรุงแต่งให้มีสภาพอย่างนั้นเปลี่ยนแปลงไป จะทำให้คงอยู่ในสภาพนั้นไม่ได้ ภาวะที่ไม่สมบูรณ์ มีความบกพร่องอยู่ในตัว ไม่ให้ความสมอยากแท้จริงหรือความพอใจเต็มที่แก่ผู้อยากด้วยตัณหา และก่อให้เกิดทุกข์แก่ผู้เข้าไปอยากไปยึดด้วยตัณหาอุปาทาน

อนัตตา คือ ความไม่ใช่ตัวตน ความไม่มีตัวตนที่แท้จริงของมันเอง (พวงแก้ว โอพารสมบัติ 2530 : 17)

อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา เป็นภาวะที่สัมพันธ์เนื่องอยู่ด้วยกัน เป็นอาการสามด้าน หรือสามอย่างของเรื่องเดียวกัน เป็นเหตุเป็นผลของกันและกัน ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา (ยถนิจจัง ตัง ทุกขัง ยัม ทุกขัง ตทนตฺตา) และสิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นพึงเห็นด้วยสัมมาปัญญาตามที่มันเป็นว่า “นั่นไม่ใช่ของเรา มิใช่เรา เป็นนั่น นั่นไม่เป็นตัวตนของเรา” (พระเทพเวที 2519 : 70/27)

นอกจากนั้นในวรรณคดีไทยจะเห็นว่าคำว่า กรรมนั้นบางครั้งก็วิเศษควบคู่กับคำ “เวร” ที่เรียกว่า “กรรมเวร” หรือใช้ในเนื้อความตอนเดียวกัน คือมีการใช้ทั้ง กรรม และเวร อยู่ในเนื้อความนั้น คำ “เวร” นั้น พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้ความหมายไว้ว่า “เวร น. ความพยาบาท ความปองร้าย บาป; คำแสดงความรู้สึกเคียดแค้นเพราะกรรมหรือชะตากรรมของตน” (ราชบัณฑิตยสถาน 2525 : 782) ในวรรณคดีบางที่ใช้คำว่า “เวรา” แทนคำ “เวร” ซึ่งมีความหมายเช่นเดียวกัน

ความเชื่อเรื่องกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่แล้ว จะเห็นได้ชัดในตัวละครที่เป็นพระเอกมากกว่าตัวละครปรีกษา เพราะตัวละครปรีกษามิใช่เป็นตัวละครส่วนใหญ่เป็นตัวละครประกอบเสียส่วนมาก มีน้อยเรื่องที่มีตัวละครปรีกษามีบทบาทเด่น เป็นตัวเอก ดังเช่น ทศกัณฐ์ ในเรื่องรามเกียรติ์ ท้าวกรุงพาณในบทละครเรื่องอุณรุท เป็นต้น กวีสะท้อนความเชื่อเรื่องกรรมผ่านตัวละครปรีกษา โดยให้ตัวละครปรีกษาซึ่งปกติจะเป็นตัวชั่วร้าย ได้รับผลกระทบชั่ว คือ ประสบความพินาศ ถูกลงโทษ หรือถูกฆ่าในที่สุด ดังจะเห็นได้จากวรรณคดีเรื่องต่อไปนี้

เรื่องไชยทัต

ท้าวสนธรา

ตอนที่ท้าวสนธราบิดาของนางวรจันท์จะยกกองทัพไปต่อสู้กับพระไชยทัต นางเกษมาลีมเหสีของท้าวสนธราพูดทักท้วง ขอร้องมิให้ท้าวสนธราไป เพราะเกรงว่าท้าวสนธราจะพ่ายแพ้ในการรบ อันเนื่องมาจากพระไชยทัตเคยแสดงความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์แล้วว่ามีความเก่งกล้าในคราวที่พระไชยทัตหนีจากกรุงข่งไปได้ แต่ท้าวสนธราก็ได้กล่าวกับนางเกษมาลีว่า

น้องแก้ว

เขาก็คีเราก็คีมืดฤทธิไกร
ถึงพระสุธาหนาแน่น
สำหรับก็จะยับด้วยอัคคี
ถึงว่าตัวเขาจะล้ำเลิศ
ครั้นว่าเวรามาตามทัน

กรรมแล้วไม่พินจะดักขัย
จะห้ามไว้เห็นผิดประเพณี
สามแสนสิบหมื่นไม่ยั้งที่
บุรุษสตรียอมเหมือนกัน
มีบุญประเสริฐอันเจิดฉ้าน
ก็ยอมม้วยอาสาัญบรรลัษย์

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 3 2486 : 84)

“กรรม” และ เวร (“เวรา”) ที่ท้าวสนธรากระทำไว้ต่อพระไชยทิศได้แก่ การกระทำด้วยความจงใจในทางชั่ว คือ ท้าวสนธราส่งทหารไปจับพระไชยทิศมาขัง ซ้ำยังสั่งทหารให้ทำทารุณต่อพระไชยทิศต่าง ๆ นานา เช่นตีพระไชยทิศจนเนื้อแตก เลือดไหล ทั้งบังคับให้เดินรอบพระราชวังพร้อมกับพูดตะโกนประณามตนเอง ทำให้พระไชยทิศเป็นที่อับอายแก่ชาวเมือง ดังคำพูดของพระไชยทิศขณะอยู่ในกรงขัง

เมื่อนั้น	พระไชยทิศละห้อยให้
เขาศูกเอามือพระเดินไป	บ้างผลึกบ้างใสออกวุ่นวาย
กลางคนก็มาปรานี	กลางคนมันก็ตีด้วยไม้หวาย
แตกชำระยาทั้งกาย	โลหิตกระจายทั้งกาย
ครั้นเขาตีมือแล้วร้องไป	เจ้าข้าเอ๋ยใครอย่าดูเยี่ยงข้า
ขึ้นหาลูกสาวเจ้าพระยา	จับเอาตัวมาลงโทษภัย
ตระเวนให้ถ้วนสามวัน	พันกับอาษาให้ตัดชัย
ให้ร้องประจานตัวทั่วเวียงชัย	ผู้ใดอย่าดูเยี่ยงอย่างเรา

(บทละครเรื่องไชยทิศ เลขที่ 3 2486 : 92)

การกระทำของท้าวสนธราต่อพระไชยทิศ คือ กรรมที่จะตามสนองท้าวสนธรา ซึ่งผลที่สุดทำให้ท้าวสนธราประสบความพ่ายแพ้ในการรบ และถูกพระไชยทิศฆ่าตาย กรรมของท้าวสนธรานี้วิเคราะห์ตามประเภทของกรรมที่ระบุไว้ในพระไตรปิฎก จำแนกตามมูลเหตุแห่งการกระทำเป็นประเภทกรรมชั่ว (อกุศลกรรม) เหตุแห่งอกุศลกรรมของท้าวสนธราเกิดจากโทสะเป็นส่วนใหญ่ ท้าวสนธราโกรธพระไชยทิศที่บังอาจหมิ่นเกียรติไม่เคารพและเกรงกลัวตน รวมทั้งโกรธนางวรจันท์ที่สมรู้ร่วมคิดกับพระไชยทิศ ท้าวสนธราจึงโกรธแค้นอย่างยิ่ง เหตุแห่งอกุศลกรรมรองลงมาคือ โมหะ ความรักของท้าวสนธราที่มีต่อนางวรจันท์ริดาคนเดียวมีมากจนกลายเป็นความหวงแหนในตัวริดา รวมทั้งความหยิ่งทะนงตนว่ามีอำนาจยิ่งใหญ่กว่าใครซึ่งเป็นความคิด ความรู้สึกเกิดจากกิเลส อกุศลกรรม (กิเลส) ทั้งโทสะและโมหะนี้เองที่ทำให้ท้าวสนธราสั่งจับพระไชยทิศและทำโทษอย่างทารุณ และกรรมชั่วนี้เองที่ตามสนองตอบท้าวสนธราทำให้ท้าวสนธราต้องตาย

พิจารณาตามทางแสดงออกของกรรมที่ท้าวสนธราทำเป็นประเทวจักรกรรม คือ การกระทำทางวาจา ได้แก่ วาจทุจริต เพราะท้าวสนธราสั่งทหารให้จับพระไชยทิศมาขัง และสั่งทหารให้ทำทารุณต่อพระไชยทิศต่าง ๆ ก่อให้เกิดความเดือดร้อน ลำบากให้แก่พระไชยทิศ ถ้าจะพิจารณากรรมของท้าวสนธราตามสภาพที่สัมพันธ์กับวิบากหรือการให้ผลจัดเป็นประเภทกรรมค้ำมีวิบากค้ำ ท้าวสนธรากระทำความชั่วด้วยวาจา สั่งทหารจับพระไชยทิศ ถือว่าเป็นการเบียดเบียนพระไชยทิศทำให้พระไชยทิศไม่มีความสุข ชาติอิสภาพ และได้รับความทุกข์ ลำบาก ท้าวสนธรากระทำความชั่วด้วยกาย นับเป็นกายทุจริต คือ เจตนาที่จะฆ่าพระไชยทิศ ในการต่อสู้กับพระไชยทิศ การกระทำของท้าวสนธราต่อพระไชยทิศจึงก่อให้เกิดวิบากค้ำตามมา คือ ท้าวสนธราถูกพระไชยทิศฆ่าตาย

พิจารณาการจำแนกกรรมตามเวลา กรรมที่ท้าวสนธราทำเป็นประเภททิฏฐิธรรมเวท
นียกรรม คือ กรรมให้ผลในปัจจุบันคือภพปัจจุบัน ท้าวสนธราทำกรรมชั่วต่อพระไชยทัต ผลของ
กรรมชั่วที่ตามสนองทันทีในภพนี้ ถูกพระไชยทัตฆ่าตาย ส่วนการที่ท้าวสนธรากล่าวถึง “เวรา
มาตามทัน ก็ย่อมม้วยอาสัญบรรลัย” เวร หรือ เเวรา คือ บาปที่ท้าวสนธรากระทำต่อพระไชยทัต

คำกล่าวของท้าวสนธราต่อนางเกษมาลี ยังแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องอนิจจังตาม
หลักคำสอนในพุทธศาสนาว่า ทุกสิ่งทุกอย่างไม่ยั่งยืน เมื่อเกิดมาแล้วย่อมดับสูญไปตามกาลเวลา
สำหรับมนุษย์เมื่อมีเกิดก็ต้องมีตาย ไม่มีใครหนีพ้นความตายได้ และด้วยความเชื่อเรื่องนี้ท้าว
สนธราจึงไม่กลัวตาย

เรื่องสังข์ศิลป์ชัย

ท้าวกุมภกัณฑ์

เนื้อความในเรื่องตอนก่อนพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 ได้สะท้อนถึงความเชื่อเรื่อง
กรรมของกวีที่เสนอไว้ในคำพูดของท้าวกุมภกัณฑ์ พระยายักษ์สามีของนางเกษรสุมณฑาที่ท้าวกุมภกัณฑ์
ลักพาไปจากท้าวเสนาภภูผู้เป็นพี่ชายของนาง และเป็นพระบิดาของพระสังข์ศิลป์ชัย ดังคำกลอน

น้องเอยน้องแก้ว	กรรมแล้วไม่พ้นที่อาสัญ
ถึงอินทร์พรหมยักษ์ทั้งนั้น	ถึงอยู่ในชั้นดุสิตา
ครั้นว่าถึงกรรมก็จำตาย	วอดวายทุกทั่วทิศา

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าต้น)

นอกจากนั้นก่อนที่ท้าวกุมภกัณฑ์จะตายก็ยังพูดกับนางเกษรสุมณฑาว่า “เป็นกรรมเวรา
จะลาแล้ว” (บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าปลาย)

กรรมที่ท้าวกุมภกัณฑ์ทำไว้และตามมาทันจนทำให้ท้าวกุมภกัณฑ์ต้องตาย คือ การที่ท้าว
กุมภกัณฑ์ลักพานางเกษรสุมณฑาไปจากท้าวเสนาภภู ทำให้ท้าวเสนาภภูต้องตกอยู่ในห้วงแห่งความ
ทุกข์ เสรีาโศก เสียใจ คิดถึง ห่วงใยนางเกษรสุมณฑาเป็นเวลานาน ทั้งทำให้นางเกษรสุมณฑา
เกิดความหวาดหวั่นความกลัวในตัวท้าวกุมภกัณฑ์ และเสรีาโศก เป็นทุกข์เมื่อต้องจากเมือง จากท้าว
เสนาภภู ดังนั้นการกระทำของท้าวกุมภกัณฑ์ที่ทำให้คนถึงสองคนมีความทุกข์ทรมานเป็นเวลานาน
จึงเป็นวิบากกรรมที่ส่งผลสนองตอบท้าวกุมภกัณฑ์ เป็นกรรมดำวิบากดำ จากกรรมชั่วอันเกิดจาก
โมหะ คือ ความหลงใหลในตัวนางเกษรสุมณฑา และกายกรรมที่เป็นกายทุจริตด้วยการใช้กำลัง
ลักพานางมา

พิจารณาประเภทกรรมตามเวลา กรรมที่ท้าวกุมภกัณฑ์ทำเป็นประเภททิฏฐิธรรมเวท
นียกรรมเช่นเดียวกับที่ท้าวสนธราทำ กรรมชั่วที่ท้าวกุมภกัณฑ์กระทำทั้งด้วยเหตุอกุศลมูล (โมหะ)
กายกรรม (กายทุจริต) และมโนกรรม (มโนทุจริต) ส่งผลให้ท้าวกุมภกัณฑ์ได้รับผลของกรรมใน
ภพปัจจุบัน คือท้าวกุมภกัณฑ์ตายอย่างเจ็บปวดทรมาน และการที่ท้าวกุมภกัณฑ์กล่าวกับนางเกษร

สมณท้าวว่า “เป็นกรรมเวรจะลาแล้ว” แสดงให้เห็นว่าท้าวกุมภันท์สำนึกในบาปกรรมที่กระทำต่อท้าวเสนาภุญและนางเกษรสมณท้าว และยอมรับวิบากกรรมของตนเช่นเดียวกับท้าวสนตรา

นอกจากนั้นคำพูดของท้าวกุมภันท์ยังแสดงถึงความเชื่อเรื่องอนิจจังของกวีอีกด้วย เช่นเดียวกับในบทละครเรื่องไชยทัต ซึ่งชี้ให้เห็นว่ากวีมีความรู้ ความเข้าใจ เชื่อ และยึดมั่นในคำสอนของพระพุทธองค์เรื่องกรรม และเรื่องอนิจจัง สะท้อนให้เห็นว่าสังคมในสมัยของกวี คนในสังคมยึดมั่นในคำสอนของพระพุทธองค์

เรื่องรามเกียรติ์

ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์ตัวละครปรปักษ์ได้สะท้อนความเชื่อของกวีในเรื่องกรรม ดังปรากฏในตอนที่นางมณโฑเสียวูหนุมาน ตกเป็นเมียหนุมาน ทศกัณฐ์มิได้โกรธ กลับตอบนางว่า

เจ้าอย่าเร่าร้อนฤทัย	พี่ไม่ถือ โกรธกัลยา
ไซ้ว่านุชน้องไม่ครองสัตย์	วิบัติในความเสนาหา
ทั้งนี้เป็นกรรมเวร	แก้วตาอย่าสะเทินเงินใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 281)

ในตอนที่ทศกัณฐ์สั่งลานางมณโฑ และนางสนมทั้งหลายก่อนยกกองทัพไปรบกับพระรามครั้งสุดท้ายว่า

จึงว่ามณโฑเจ้าพี่	มารศรีผู้ยอดเสนาหา
ซึ่งมิเชื่อฟังกัลยา	ชะรอยว่าเวรมาตามทัน
จะคิดสิ่งไรก็วิปริต	สารพัดมีคิดด้วยโมหันธ์
สำหรับวิบากจะจากกัน	ที่คิดนั้นเห็นเป็นว่าดี
บัดนี้หนุมานมันทรยศ	คิดคดกลับกลายเป็นที่
ลวงพระโคบุตรมณี	เอาดวงชีวิของพี่ไป
ครั้งนี้หน้าที่จะจากเจ้า	ยุพเยาว์ผู้ยอดพิสมัย
ถึงกรรมแล้วจำจะบรรลัย	จำเป็นจำไกลกัลยา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 490)

และในตอนที่ทศกัณฐ์กล่าวรำพันเมื่อรู้ตัวว่าจะต้องตายว่า

ทั้งนี้ก็เพื่อผลกรรม	นำไปถึงพรหมลิขิต*
พระเร่าร้อนฤทัยดังไฟพิช	ตะลึงคิดจนเข้าลงกา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 492-493)

*เรื่องพรหมลิขิตเป็นความเชื่อของคนไทยอีกประการหนึ่งที่ว่า ความเป็นไปของชีวิตมนุษย์นั้นเป็นเพราะพระพรหม พระผู้เป็นเจ้าในศาสนาพราหมณ์เป็นผู้ลิขิต กำหนดทางเดินชีวิต ไม่มีใครหลีกเลี่ยงได้จัดเป็นความเชื่ออยู่ในเรื่องโหราศาสตร์

กรรมที่ส่งผลให้ทศกัณฐ์ภักษัตริย์ยักษ์ผู้ยิ่งใหญ่ มีฤทธิ์อานุภาพยิ่ง ต้องได้รับความอับยศความทุกข์อันเนื่องมาจากนางมณโฑถูกกระทำจากหนุมาน และต้องจบชีวิตลงนั้นเป็นกรรมชั่วทั้งมโนกรรม กายกรรม วชิกรรมที่เป็นมโนทุจริต กายทุจริต วชิทุจริต และกรรมคำมีวิบากคำ จึงไม่สามารถทำให้ทศกัณฐ์รอดพ้นความตายได้ จิตใจของทศกัณฐ์เต็มไปด้วยกิเลสทั้งโลภะ โทสะ โมหะ จนทำให้ทศกัณฐ์กระทำการชั่วร้ายต่าง ๆ ดังเช่น โลกอยากได้บุษบกของท้าวกุเปรินพี่ชาย ทศกัณฐ์ได้ไปโจมตีทำร้ายท้าวกุเปรินเพื่อจะแย่งชิงบุษบก เมื่อพิเภกบอกให้ কিনนางสีดาแก่พระราม ทศกัณฐ์โกรธถึงกับจะฆ่าและไล่พิเภกออกจากกรุงลงกา ตัดความเป็นพี่น้อง ยึดสมบัติ ลูกเมียของพิเภก และยังคงงอแงจงใจผลาญพิเภก ตามไปฆ่าพิเภกถึงกองทัพของพระรามแต่ไม่สำเร็จ ด้านความหลงหรือ โมหะนั้นทศกัณฐ์หลงมัวเมาในรูป รส กลิ่น เสียง กามตัณหาทั้งกิเลสกามและวัตถุกาม ทศกัณฐ์ประพடுத்தคิดในกาม เทียบร่วมสมัครสังวาสกับเหล่านางฟ้าซึ่งเทวดาเป็นเจ้าของ แม้กับสัตว์ดิรัจฉานทศกัณฐ์ก็ยังแปลงกายเข้าร่วมรักกับปลา ช้าง จนมีลูกด้วยกัน และความหลงมัวเมาในกามคุณอีกเช่นกันที่ทำให้ทศกัณฐ์ลักพานางสีดาจากพระราม เพื่อหวังจะได้นางสีดาเป็นมเหสีของตน และเพื่อสนองความอยากในกามราคะ การกระทำของทศกัณฐ์ที่เกิดจาก โลภะ โทสะ โมหะซึ่งเป็นอกุศลมูล จึงกลายเป็นกรรมชั่ว และกรรมชั่วของทศกัณฐ์จัดเป็นที่สุดของกรรมชั่ว เพราะการกระทำของทศกัณฐ์ทำให้ผู้คนมากมายเดือดร้อนอย่างยิ่ง และกรรมที่ทศกัณฐ์ทำเป็นประเภทพิกฎฐธรรมเวทนิยกรรม คือ กรรมให้ผลในปัจจุบันคือภพนี้ กรรมชั่วที่ทศกัณฐ์กระทำต่อบุคคลต่าง ๆ เทวดา พระฤาษี จึงตามสนองทำให้ทศกัณฐ์ตาย

ทศกัณฐ์ยังทำผิดศีลทั้งห้าข้อ ไม่ว่าจะเป็นฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ (ทศกัณฐ์ลักพานางสีดาจากพระรามถือเป็นการลักทรัพย์ เพราะภรรยาจัดเป็นสมบัติของสามี) ผิดในกาม มุสา และดื่มสุราเมรัย ซึ่งการกระทำเหล่านี้เป็นอกุศลกรรมที่เรียกว่า กรรมคำ ส่งผลให้เกิดวิบากคำ และได้รับผลการกระทำที่รุนแรงที่สุดคือ ความตาย

จากคำกล่าวของทศกัณฐ์ที่อ้างถึง “วิบาก” ซึ่งให้เห็นถึงความรู้ของกวีในเรื่องกรรม และวิบาก (ผลของกรรม) เป็นอย่างดี จะเห็นว่าในวาระสุดท้ายของชีวิต ทศกัณฐ์สำนึกในกรรมชั่วที่ตนกระทำ และผลของกรรมที่ตนจะต้องได้รับตามกรรมชั่ว และยอมรับในบาป ซึ่งความสำนึกในกรรมชั่ว บาป เห็นได้ชัดในตอนที่ทศกัณฐ์สั่งสอนพิเภกก่อนตาย ซึ่งแสดงถึงความสำนึกในความผิดชอบชั่วดีของทศกัณฐ์ ดังคำกลอน

ปากสี่ว่าเจ้าจะครองยศ	ปรากฏเป็นจอมไอศวรรย์
จงเอ็นดูสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์	โดยธรรม์สุจริตประเวณี
ปากห้าจงดำรงทศพิช	อย่าทำทุจริตให้เหมือนพี่
ตัดโลกโอบอ้อมอารี	แก่โยธีไพร่ฟ้าประชารา
ปากหกว่าเจ้าจงยกโทษ	ซึ่งกริ้วโกรธคำวามานแต่ก่อน
.....
ตัวเราชั่วเองจึงเสียชนม์	แล้วได้ร้อนรนทั้งแผ่นดิน

นอกจากความเชื่อเรื่องกรรม วิบากกรรม คำพูดของทศกัณฐ์อันเกิดจากความคิดของกวีที่สร้างขึ้นนั้นยังแสดงถึงความรู้ ความเข้าใจ และความเชื่อของกวีในคำสอนของพระพุทธองค์ในเรื่องสังสารวัฏ และไตรลักษณ์ เรื่องอนิจจัง ดังคำพูดของทศกัณฐ์ที่พูดกับนางมณโฑ ดังนี้

“อันสัตว์เกิดมาในสงสาร	จะหนีพระกาลก็ไร้ที่”
อันธรรมชาติสัตว์เกิดมา	ไซ้ว่าจะพ้นความตาย
ถึงเขาพระสุเมรุอันสูงสุด	เป็นมงกุฎโลกทั้งหลาย
ครั้งต้องไฟกัลป์อันตราย	ย่อมรู้ฉิบหายไปเหมือนกัน

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 500, 490)

เรื่องอุณรุท

ท้าวกรุงพาน

บทบาทของท้าวกรุงพานสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องกรรม ก่อนที่ท้าวกรุงพานจะตาย ท้าวกรุงพานสำนึกได้ว่า

“ทั้งนี้เพราะกรรมได้ทำไว้ จึงคลี่ให้สิ้นชีพสังขาร”

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 336)

กรรมที่ท้าวกรุงพานกระทำไม่ว่าจะเป็นการประพฤติดิคนอกใจ เทียวร่วมสมักรสังวาสกับเหล่านางฟ้าแม่กับนางสุจิตราชายาของพระอินทร์ ท้าวกรุงพานก็ไม่ละเว้น หรือการปล่อยให้กิเลสครอบงำจิตใจ โดยเฉพาะโมหะ โทสะ ล้วนเป็นกรรมชั่ว (อกุศลกรรม) รวมทั้งการกระทำกรรมโดยเจตนาด้วยกายกรรม (กายทุจริต) วจีกรรม (วจีทุจริต) มโนกรรม (มโนทุจริต) กรรมคำมีวิบากคำและทฤษฎธรรมเวทนิยกรรมทำให้ท้าวกรุงพานได้รับวิบากคำสนองตอบ คือ ถูกพระอุณรุทฆ่าตาย

เรื่องลักษณวงศ์

ท้าววิรุณมาศ

เมื่อท้าววิรุณมาศจะตายเพราะถูกศรของพระลักษณวงศ์ กวีก็กล่าวว่าเป็นเพราะผลของกรรมดังบทประพันธ์ต่อไปนี้

เจ้ากรุงยักษ์พักตรเผือดไม่สมประดี	พระอินทรีย์เลือดโทรมชะโลมองค์
จะสั่งพลมนตรีสุดสั่ง	สิ้นกำลังสิ้นเสียงสุดประสงค์
สิ้นกุศลผลกรรมมาจำนง	ก็ปลดปลงขาดใจบรรลัยลาญ

(สุนทรภู่ 2529 : 404)

กรรมที่ท้าววิรุณมาศกระทำคือ การทำให้แม่ลูกต้องพลัดพรากจากกัน ทำให้นางสุวรรณอำภาและพระลักษณวงศ์ต้องประสบกับความทุกข์ ความเศร้าโศก โดยเฉพาะพระลักษณวงศ์ซึ่งยังเป็นเด็กต้องถูกทอดทิ้งอยู่ในป่าตามลำพัง หลังจากท้าววิรุณมาศบังคับพานางสุวรรณอำภาไปแล้ว

พระลักษณะวงศ์ต้องประสบกับความกลัว ความหวาดหวั่น อ่างว้าง วังเวง และความทุกข์ยาก เจ็บปวดร่างกายจากการเดินหลงป่า การกระทำของท้าววิรุญมาศเกิดจากมูลเหตุคือ โมหะ ความรัก ความหลงที่ท้าววิรุญมาศมีต่อนางสุวรรณอำภาทำให้ก่อกรรมชั่ว และการกระทำทางกาย (กายกรรม) ประเภทกายทุจริต กรรมดำมีวิบากคำที่ท้าววิรุญมาศทำและได้รับทำให้ท้าววิรุญมาศตาย

เรื่องไกรทอง

ชาลวัน

ชาลวันตัวละครปรีชอีกตัวหนึ่งที่กวีสะท้อนความเชื่อเรื่องกรรมไว้ ดังในตอนที่ ชาลวันจะเข้าต่อสู้กับไกรทอง เมื่อไกรทองบุกเข้ามาในถ้ำทองของตน และชาลวันกำลังเจ็บอยู่เนื่องจากสู้กับไกรทองในครั้งแรก คำพูดของชาลวันกล่าวถึงเรื่องกรรมไว้ดังนี้คือ

จะเป็นอย่างไรก็ตามกรรม จะให้เขาทำเมียอะไรได้
 มนุษย์ครุฑาสุราลัย ถึงกรรมแลไม่พ้นความตาย

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 19 2451 : หน้าปลาย)

ในตอนที่ชาลวันบอกกับนางวิมาลา เมื่อทำร้ายไฟผู้เป็นปู่ไม่ยอมให้ความช่วยเหลือว่า “จะเป็นอะไรก็ตามแต่เวร” (บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 19 2451 : หน้าปลาย)

และคำพูดของนางวิมาลาเมื่อเห็นชาลวันพ่ายแพ้ และได้รับบาดเจ็บมาจากการต่อสู้กับไกรทองที่ว่า

“กรรมอะไรมาเป็นถึงเช่นนี้” (บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 19 2451 : หน้าปลาย)

กรรมและเวรที่ชาลวันสำนึกได้ เมื่อรู้ตัวว่าจะไม่รอดชีวิตก็คือกรรมชั่วที่ชาลวันได้ เคยทำไว้เพราะเหตุอกุศลมูล ได้แก่ โทสะที่เข้าครอบงำจิตใจ ชาลวันอาละวาดไล่ฆ่าคนตายมากมาย และความหลงตนเอง ความหยิ่งยะโสว่าเป็นพระเจ้าที่ยิ่งใหญ่ไม่มีผู้ใดปราบได้ แสดงอำนาจให้คนกลัวเกรง ซึ่งความคิดดังกล่าวเป็นความคิดที่เกิดจากกิเลสในใจของชาลวัน สาเหตุอีกประการหนึ่งคือ โมหะ หลงในความงามของนางตะเกาทอง ลักพานางมาไว้ในถ้ำทองของตน และกรรมชั่วที่ชาลวันกระทำนั้นแสดงออกทั้งกายกรรม วาจกรรม มโนกรรม ในแง่การประพฤติปฏิบัติที่ชั่ว เลว คือ กายทุจริต วาจทุจริต และมโนทุจริต

กรรมชั่วและการแสดงออกของการกระทำกรรมของชาลวัน รวมทั้งกรรมดำมีวิบาก คำและยังเป็นประเภททฤษฎธรรมเวทนิยกรรม ทำให้ชาลวันได้รับผลของกรรมตอบสนองในชาติ ปัจจุบันถูกไกรทองฆ่า

นอกจากความเชื่อเรื่องกรรมของกวีที่แสดงให้เห็นโดยผ่านชาลวันแล้ว กวียังแสดงถึงความเชื่อเรื่องอนิจจังไว้ในคำพูดของชาลวันอีกด้วย ดังในตอนที่ชาลวันปลอบนางวิมาลาและเหล่านางพระเจ้ทั้งหลายก่อนออกไปต่อสู้กับไกรทองว่า

เมื่อนั้น
ด้วยมืออภัยที่ในน่อง
เจ้าอย่าโศกาอาลัย
ถึงว่าอินทร์พรหมมยักษ์
ก็ยอมมีภัยอันตราย

ชาลวันได้ฟังก็เสรำหมอง
ปลอบนางทั้งสองเมียรัก
ถึงเทพไท้ในไตรจักร
มีอิทธิฤทธิ์ศักดิ์เพียงใด
อันจะฟื้นความตายอย่าสงสัย

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 18 2451 : หน้าปลาย)

และอีกตอนหนึ่งว่า

“มนุษย์ครุฑาสุราลัย

ถึงกรรมแลไม่ฟื้นความตาย”

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 18 2451 : หน้าปลาย)

คำพูดของชาลวันชี้ให้เห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างเป็นอนิจจัง

ท้าวรำไพ

ท้าวรำไพตัวละครประปรักษ์อีกตัวหนึ่งในเรื่องนี้ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องกรรม ท้าวรำไพเป็นผู้ตั้งมั่นอยู่ในธรรม ถือความถูกต้องเป็นสำคัญ เมื่อชาลวันทำในสิ่งที่ชั่วร้ายต่าง ๆ ท้าวรำไพไม่เห็นดีด้วย และเมื่อชาลวันพ่ายแพ้แก่ไกรทองได้รับบาดเจ็บมาหาท้าวรำไพ ท้าวรำไพได้กล่าวกับชาลวันว่า

“ครั้งนี้เป็นกรรมเวร

ได้ทำมาเองจะโทษใคร”

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 19 2451 : หน้าปลาย)

การที่ท้าวรำไพกล่าวเช่นนั้นก็เนื่องจากกรรมชั่วที่ชาลวันทำดังได้กล่าวแล้ว และผลกรรมชั่วจึงตอบสนองทำให้ชาลวันต้องได้รับความเจ็บปวด ความพ่ายแพ้

เรื่องโม่งป่า

ท้าวพัทธุมดี

ท้าวพัทธุมดีจับโม่งป่ามาขังไว้ และจะฆ่าโม่งป่าเพื่อจะได้เป็นเจ้าของนางนิลวดี ท้าวพัทธุมดีสั่งให้ทหารฆ่าโม่งป่าด้วยวิธีการต่าง ๆ ทั้งด้วยอาวุธ การเผา แต่โม่งป่าไม่ตาย การกระทำของท้าวพัทธุมดีจึงเป็นอกุศลกรรมด้วยกายทุจริต คือ ปาณาติบาต การฆ่าสัตว์ วิจิทุจริต คือ ผรุสวาจา พูดคำหยาบ ท้าวพัทธุมดีคิดว่าโม่งป่า และมโนทุจริตทั้ง 3 คือ อภิขมา ความโลภอยากได้ของเขา พยาบาทปองร้ายเขา และมิจนาทิจูริ ความเห็นผิด เมื่อท้าวพัทธุมดีถูกโม่งป่าหลอกผล็องเลหว ความกลัวตาย และความสำนึกในกรรมชั่วที่ตนกระทำ ท้าวพัทธุมดีจึงได้กล่าวว่า

“เพราะกรรมกุทำชั่ว

รู้สึกตัวว่าพระองค์ริษยา”

(บทละครเรื่องโม่งป่า เลขที่ 2 ม.ป.ป. : 42)

นอกจากนี้ตัวละครประปรักษ์อื่น ๆ ที่กวีมิได้ระบุออกมาเป็นลายลักษณ์อักษรว่าเป็นเพราะกรรม แต่กวีก็สร้างให้ตัวละครประปรักษ์เหล่านั้นได้รับผลกรรมที่ตัวละครประปรักษ์เหล่านั้นทำชั่วไว้ คือ การถูกลงโทษ ความเดือดร้อน ทรมานและความตาย เป็นต้นว่า ท้าวพุดตานในเรื่อง

การเกษ นางสุนทรานในเรื่องพระรถ หักกัณฐ์ในเรื่องโคบุตร ท้าวจัดพักตร์ ท้าวเทพาสุรในเรื่อง
สิงห์ไกรภพ พญาครุฑในเรื่องไชยทัต ศรีสันต์และกุมารทั้งห้าในเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เจ้าย่าของพระ
เพื่อนพระแพงในลิลิตพระลอ ท้าวสันนุราช เฒ่าทัพประสาท และไวยทัตในเรื่องควาวิ เป็นต้น

โลกทัศน์ของกวีในด้านความเชื่อเรื่องกรรม จะเห็นว่าไม่ว่าจะเป็นวรรณคดีสมัยอยุธยา
หรือวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น กวีได้แสดงความเชื่อเรื่องกรรม วิบากกรรมที่ว่า ใครทำ
กรรมใดไว้ กรรมนั้นจะตามสนอง ไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยง จึงอาจกล่าวได้ว่ากวีมีจุดประสงค์ที่จะสอน
ตักเตือนผู้อ่านให้ทำแต่กรรมดี ละเว้นกรรมชั่ว

3.1.2 ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ ชาติใหม่ ภพใหม่

ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ ชาติใหม่ ภพใหม่ของคนไทยเป็นความเชื่อที่
ได้รับจากพุทธศาสนาเป็นส่วนใหญ่ เช่น จากชาดก เป็นต้น วรรณคดีไทยที่ปรากฏหลักฐานความ
เชื่อเรื่องนี้คือ เรื่องไตรภูมิพระร่วง วรรณคดีสมัยสุโขทัย มีเนื้อเรื่องกล่าวถึงนรก สวรรค์ การเกิดใหม่
ของมนุษย์ตามผลกรรมที่อาจจะไปเกิดอยู่ในสถานที่ใดก็ได้ทั้ง 31 แดน ซึ่งเรียกว่า กามภูมิ รูป
ภูมิ และอรุณภูมิ เรื่องนรก กล่าวถึงนรกภูมิว่ามีนรกใหญ่ 8 ขุม มีชื่อต่าง ๆ กัน คือ สัตยชีพนรก
กาลสูตตนรก สังฆาตตนรก โรรุพนรก มหาโรรุพนรก คาปนรก มหาคาปนรก และมหาอวีจีนรก
ดังตัวอย่างคำบรรยายสภาพนรก

ฝูงนรกอันใหญ่ 8 อันนี้ ย่อมเป็น 4 ขุม และมีประตูอยู่ 4 ทิศ พื้นหนต่ำ
ก่อนเหล็กแดงแลฝาอันปิดเบื้องบนก่อนเหล็กแดง และนรกฝูงนั้นโดยกว้างแลสูงเท่ากัน
เป็นจตุรัส... และนรคนั้นมีที่เปล้าสักแห่ง เทียรยอมฝูงสัตว์นรกทั้งหลาย หากเบียด
เสียดกันอยู่เต็มนรคนั้น แลไฟนรคนั้นมีดับเลยสักคาบแลไหม้อยู่รอดชั่วต่อสิ้นก็แล
กรรมบาปคนฝูงนั้นหากไปเป็นไฟลุกไหม้ในตัวคนนั้น เป็นพื้นลุกเองไหม้ไฟนั้นแล
แล้วสักคาบ เพื่อดังนั้นแล

นรกบ่าวถัดนั้นอันคำรบ 15 ชื่อ โลหสิมพลินรก ฝูงคนอันทำชั่วด้วยเมียท่านก็ดี
และผู้หญิงอันมีชัวแล้วแลทำชู้จากผัวก็ดี คนฝูงนั้นตายไปเกิดในนรคนั้น ๆ มีป่าไม้
จ้าวป่า 1 หลายต้นนัก แลต้นจ้วนันสูงได้แลโยชน์ และหนามจ้วนัน เทียรยอมเหล็กแดง
เป็นเปลวอยู่... (กรมศิลปากร 2509 : 16)

คำบรรยายสวรรค์ ดังตัวอย่าง

บานประตูนั้นเทียรยอมแก้ว แลมีปราสาทอยู่เหนือประตูนั้นทุกอัน ในเมืองนั้น
เทียรยอมปราสาทแก้ว ฝูงเทพยดาอยู่ในแผ่นดินนั้น เป็นแผ่นดินทองพรายงามราบนักหนา
ดั่งน้ำกลอง แลอ่อนดั่งฟูกผ้า แลแก้วนั้นเมื่อเหยียบลงอ่อนน้อยแล้วก็เต็มขึ้นมาเล่าบมิ
เห็นรอยดินเลย.....แลมีต้นไม้อันประเสริฐงาม มีลูกอันประเสริฐแลมีไอซารสอันยิ่งแล
ไม้ฝูงนั้นเป็นดอกเป็นลูกทุกเมื่อ แลห่อนจะรู้วายเลย..... (กรมศิลปากร 2509 : 29)

ในมหาสิหนาทสูตร กล่าวถึงการเกิดของมนุษย์และสัตว์โลกในภพต่าง ๆ โดย
แบ่งออกเป็น 4 ภพ คือ

- อื่น ๆ
1. ชลาพุชะ คือ การเกิดในมดลูกมารดา เช่น มนุษย์และสัตว์โลกที่มีร่างหยาบ
 2. อัณฑชะ คือ การเกิดในฟองไข่ เช่น สัตว์จำพวกนก เป็ด ไก่ หรือสัตว์เลื้อยคลานอื่น ๆ
 3. สังเสทชะ คือ การเกิดของสัตว์บางประการซึ่งเกิดในที่โสโครกหรือซันแฉะ เช่น พวกเชื้อแบคทีเรียต่าง ๆ เป็นต้น
 4. โอปปาดิกะ คือ การเกิดโดยไม่มีบิดามารดา แต่อาศัยอำนาจของวิบากกรรมในอดีตเป็นแรงส่งให้ไปเกิดในภพใหม่ และสัตว์ที่เกิดในภพโอปปาติกะนี้ ภาษาสามัญเรียกว่า กพวิญญาณ ได้แก่ พวกเทพ พวกพรหม พวกสัมภวสี หรือวิญญาณอิสระ กพอสุรกาย เปรต และสัตว์นรก เป็นต้น

ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ ชาติใหม่ กพใหม่ในด้านการศึกษาทางคติชนวิทยาคนไทยมีความเชื่อในเรื่องนี้ต่าง ๆ กัน ดังเช่น

ห้ามนอนกินอาหาร เชื่อว่าชาติหน้าจะเกิดเป็นงู

คนปากแหงง เชื่อว่าชาติก่อนเคยตกปลา

คนตาบอดแต่กำเนิด เชื่อว่าชาติก่อนเคยร้อยดาปลา

คนหูหนวก เชื่อว่าชาติก่อนเคยทำเสียงดังตอนพระกำลังแสดงธรรม

ห้ามเก็บดอกไม้ในวัด เชื่อว่าตายไปจะตกนรก

ใครผูกคอตาย เชื่อว่าจะต้องผูกคอตายไปอย่างนั้นร้อยชาติ (ภิญโญ จิตต์ธรรม 2522 : 72, 74)

ความเชื่อเรื่องนรก สวรรค์ ชาติใหม่ กพใหม่ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยโดยผ่านตัวละครปรีภัยที่กวีแสดงให้เห็น โดยตรงในคำประพันธ์นั้นมีไม่มากนัก คือ

เรื่องอุณรุท

ท้าวกรุงพาน

ตอนที่ท้าวกรุงพานตาย กวีบรรยายว่าท้าวกรุงพานไปเกิดบนสวรรค์ ดังคำกลอน

สิ้นเสียงสิ้นชีพชีवालย์ ไปเกิดในเมืองฟ้าสดาวาร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 322)

เรื่องรามเกียรติ์

ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์ในชาติโนนตกตายเพราะพระนารายณ์หลอกให้รำตามจนนิ้วเพชรชี้ตัวเอง ซึ่งก่อนตายพระนารายณ์ให้พรให้ไปเกิดในชาติใหม่มีสิบเศียร สิบพักตร์ ยี่สิบมือ เหาะเหินเดินอากาศได้ ดังคำประพันธ์

ชาตินี้มีมิ่งมีแค่สองหัตถ์ จงไปอุบัติเอาชาติใหม่
ให้สิบเศียรสิบพักตร์เกรียงไกร เหาะเหินเดินได้ในอัมพร
มีมือยี่สิบซ้ายขวา ถือกทาอาวุธธนูศร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 63)

เรื่องลักษณะวงศ์

ท้าววิรุณมาศ

ท้าววิรุณมาศต้องการนำนางสุวรรณอำภาพระมารดาพระลักษณะวงศ์ไปเป็นมเหสีของตน เมื่อนางท้วงว่านางมีสามีแล้ว และเป็นการทำผิดศีล เป็นบาปทำให้ตกนรก ต้องปีนต้นไม้ด้วยความรัก ปราบณนาง และความเป็นผู้มีจิตใจหยาบช้า ท้าววิรุณมาศมิได้เกรงกลัวยังต้องการที่จะพานางไป ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

จะทนทุกขเวทนาอยู่ช้านัก	ด้วยเปลวอัคนีรุทธประหารผลาญ
จึ่งวนรกลงถึงสิบหกงศ์ลีการ	เป็นหนามกร้านคมกริบดั่งกรดครึ่ง
จงตรึกตรองน้องนี้ก็มีผิว	จะเกลือกกลิ้งเวรานั้นมาถึง

.....
พญาอัษฎ์ฟิงนางทางสนอง	น้อยหรือน้องพจนางจะหาไหน
ชักทำเนียบเปรียบปรายให้ตายใจ	เหมือนแม่ไม่อนุกุลก็สูญกัน
คัมภีร์พุทธบัญญัติวิบัติบาป	ก็จับทราบบอยู่ในทรวงทุกสิ่งสรรพ
แม่นเมียเขาเราคบก็บาปครัน	ที่ซื่อนั้นเข้าใจเป็นไรมี
นี่โฉมตรูอยู่เดียวที่เก็บได้	ที่ไหนใครเล่าเป็นผิวของโฉมศรี
จะขึ้นจิ้งห้อยเพราะงามก็ตามที	ได้กระนี้แล้วไม่วางเจ้าอย่างเดียว

(สุนทรภู่ 2529 : 367)

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ขุนช้าง

ขุนช้างร่วมทำบุญกับชาวบ้านด้วยการรับเป็นเจ้าภาพกัณฑ์กุมาร ในเทศกาลเทศน์มหาชาติที่วัดป่าเลไลยก์ เพื่อหวังว่าเมื่อตนเกิดในชาติใหม่จะได้ร่ำรวย เป็นเศรษฐี ดังคำกลอน

ขุนช้างหัวร่ออ้อชอบใจ	ที่กัณฑ์ใหญ่ใหญ่เรายินดี
จะคิดอะไรกับสินยัง	ถึงสิ้นสักห้าซังยังไม่หนี
เกิดชาติใหม่ก็จะได้ไปมั่งมี	ทำบุญอย่างนี้เราเต็มใจ

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 54)

ส่วนตัวละครปรปักษ์อื่น ๆ ที่กวีมิได้ระบุไว้โดยตรงตั้งตัวละครปรปักษ์ดังกล่าวข้างต้น แต่เมื่อพิจารณาการกระทำของตัวละครปรปักษ์แล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่าวิบากกรรมชั่วของตัวละครปรปักษ์ย่อมส่งผลให้ตัวละครปรปักษ์เหล่านั้นตกนรกเมื่อตาย ไม่ว่าจะเป็นท้าวสุวรรณวิกในเรื่อง

สุวรรณหงษ์ ท้าวพุกตานในเรื่องการเกษ ท้าวไวเยะพักในเรื่องสุวรรณศิลป์ พญาครุฑในเรื่องไชยทัต นางสุนทรานในเรื่องพระรถ ชาลวันในเรื่องไกรทอง นางจันทาในเรื่องสังข์ทอง ท้าวสันนุราช เฒ่าทศประสาทในเรื่องคาวี เป็นต้น

3.1.3 ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์

โหราศาสตร์เป็นวิชาที่เก่าแก่ที่สุดวิชาหนึ่ง มีมาตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน โหราศาสตร์เป็นวิชาที่ว่าด้วยการทำนาย พยากรณ์โชคชะตาของมนุษย์ และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของโลกโดยอาศัยตำแหน่งดวงดาวเป็นเครื่องชี้ (เทพ สาริกบุตร 2506 : ก) สิงห์โต สิริยารักษ์ (2512 : 1) ได้กล่าวถึงคำว่า โหราศาสตร์ ไว้ในหนังสือโหราศาสตร์ไทย ดังนี้

คำว่า “โหราศาสตร์” เป็นศัพท์สันสกฤต แปลว่า “วิชาว่าด้วยเวลา” โดยทั่วไปคำว่าโหราศาสตร์ (Astrology) แยกแปลได้เป็น 2 คำ คือ Astro แปลว่า ดวงดาว กับ Logos หมายถึง ถ้อยคำหรือคำพูด เมื่อแปลเข้าด้วยกันจึงมีความหมายว่า เป็นการพูดคุยเกี่ยวกับดวงดาว ใน Encyclopedia Britannica อธิบายว่า เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยการพยากรณ์โชคชะตาของชีวิตมนุษย์ โดยอาศัยตำแหน่งของดวงดาว และสิ่งอื่น ๆ ในท้องฟ้าเป็นเครื่องชี้

ส่วนพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 ให้คำอธิบายคำว่า “โหร” หมายถึง “ผู้พยากรณ์โดยอาศัยดาราศาสตร์เป็นหลัก ; ผู้ให้ฤกษ์และพยากรณ์โชคชะตาราศี และโหราศาสตร์ หรือวิชาว่าด้วยการพยากรณ์โดยอาศัยดาราศาสตร์เป็นหลัก (ราชบัณฑิตยสถาน 2525 : 884)

รชนีกร เศรษฐ (2532 : 189) ได้กล่าวถึงโหราศาสตร์ดังนี้ “โหราศาสตร์เป็นเรื่องเกี่ยวกับเวลา ซึ่งถือกันว่าเป็นทั้งศาสตร์และศิลป์..... โหราศาสตร์เป็นศาสตร์ที่อาจนับเนื่องอยู่ในไสยศาสตร์ค่อนข้างลึกซึ้งและยากแก่การพิสูจน์ทดลอง ดังนั้นนักวิทยาศาสตร์จึงไม่ยอมรับว่าโหราศาสตร์นั้นเป็นศาสตร์แขนงอื่น ๆ ทางด้านวิทยาศาสตร์”

นอกจากนั้นรชนีกร เศรษฐ (2532 : 190 - 191) ยังได้อธิบายเพิ่มเติมถึงอิทธิพลของโหราศาสตร์ที่มีต่อชีวิตประจำวันของคนไทยเกี่ยวข้องกับเรื่องต่าง ๆ ดังนี้ คือ

1. การทำนายลักษณะของบุคคลในอนาคต โดยดูจากวันเดือนปีเกิด ลักษณะรูปร่าง หรือจากลายมือ
2. การดูฤกษ์ยาม เช่น การหาฤกษ์ยามปลูกบ้าน การเดินทาง การแต่งงาน เป็นต้น
3. การทำนายฝัน
4. การตั้งชื่อ
5. การผูกดวงและทำนายดวงชะตา เช่น เรื่องแต่งงาน เรื่องเคราะห์ หรือโชคชะตาต่าง ๆ เป็นต้น
6. การปลูกต้นไม้ไว้ในบ้าน คือ ดันไม้ใดมีชื่อไม่เป็นมงคลห้ามปลูกไว้ในบ้าน เช่น ดันโศก ระกำ ลั่นทม เป็นต้น

7. การทำนายปฏิกโยย เช่น คุณลักษณะสัตว์เลี้ยง คูโชคลาภประจำปี คูของหาย การสร้างศาลพระภูมิ เป็นต้น
8. การคุณลักษณะคนและทำนายบุคลิกลักษณะเป็นอย่างไร และต่อไปจะเป็น เช่นไร โดยพิจารณาจากที่เกิดของไฟและปาน ลายมือ ลายเท้า นิ้วมือ เป็นต้น
9. ความสวยงามและการแต่งตัว เชื่อกันว่าสีของเสื้อผ้าจะมีความหมายในตัวของมันเอง และมีผลกระทบต่อผู้ใส่ด้วย เช่น สีม่วงเป็นสีแห่งความโศกเศร้า เป็นต้น

จากคำอธิบายดังกล่าวจะเห็นว่าโหราศาสตร์ยังมีอิทธิพลต่อคนไทยมาก ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่โหราศาสตร์มีความสัมพันธ์ต่อชีวิตคนไทยส่วนใหญ่ตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา จนถึงปัจจุบันจะเห็นได้ว่าในอดีตในเรื่องการทำสงคราม ยกทัพจับศึก เมื่อจะยกกองทัพออกไปสู้รบต้องให้โหราฤกษ์ก่อนโดยในราชสำนักของพระมหากษัตริย์ไทยจะมีโหรประจำอยู่มีตำแหน่งเรียกว่า “โหราธิบดี” มีหน้าที่ให้คำปรึกษาเกี่ยวกับฤกษ์ยาม เพื่อดำเนินราชการทั่วไป (รัชสี เศรษฐ 2532 : 190) ดังที่สุพิตรา สุภาพ (2518 : 74) กล่าวว่า

ที่พระมหากษัตริย์ทรงมีอำนาจสิทธิ์ขาดแต่พระองค์เดียวนั้น สิ่งที่เขาไม่ได้ อย่างหนึ่งก็คือโหรหลวงประจำราชสำนัก โดยมีตำแหน่งเป็นพระโหราธิบดี ซึ่งเป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับคำพยากรณ์ นอกจากนั้นก็ยังมีตำแหน่งโหรลดหลั่นลงไปอีก เช่น พระ หลวง ขุน เพื่อช่วยกันคำนวณ และพยากรณ์ในเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่อาจทำให้พระมหากษัตริย์หรือบ้านเมือง หรือประชาชนประสบความเดือดร้อน เพื่อหาทางป้องกันหรือผ่อนหนักให้เป็นเบา

ด้านความสำคัญของโหรหลวงในราชสำนัก พระสังฆราชปาลเลกัวซ์ ซึ่งเข้ามาอยู่ในประเทศไทยช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ได้กล่าวว่า

หน้าที่ของโหรโดยมากเกี่ยวกับการทำนายฝนหรือแล้ง การสงครามและสันติภาพ พยากรณ์นิมิตลางโดยการคำนวณทางโหราศาสตร์ และโดยเฉพาะเป็นผู้กำหนดฤกษ์วัน และเวลาอันเป็นมหามงคลแก่การประกอบกิจที่สำคัญ ๆ พระเจ้าแผ่นดินจะไม่ทรงปฏิบัติพระราชกิจอย่างไรลงไปเลยโดยมิได้ทรงปรึกษาโหรเสียก่อน ถ้าพยากรณ์ได้ผลก็ได้ รับพระราชทานรางวัลเป็นอันมาก ถ้าคราวไรทำนายพลาดก็จะถูกปลดจากตำแหน่งและถูกโบยหลัง (ปาลเลกัวซ์มั่ง - ปีบติสต์ 2506 : 449)

เรื่องโหราศาสตร์มีปรากฏในวรรณคดีไทยส่วนมาก ทั้งนี้เพราะคนไทยส่วนใหญ่ในสังคมไทยเป็นเช่นนั้น จึงแสดงความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ลงในวรรณคดี นอกจากนี้ กวีในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นส่วนใหญ่เป็นกวีในราชสำนัก สภาพในราชสำนักที่มีโหรหลวงประจำอยู่คอยถวายคำปรึกษาแก่พระมหากษัตริย์ ย่อมมีอิทธิพลต่อความคิดของกวี

ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณคดีไทย ปรากฏในพฤติกรรม หรือ คำพูดของตัวละครปรีภย์ ดังต่อไปนี้

เรื่องพินสุริวงศ์

ปุโรหิตพ่อไวยทัต

ปุโรหิตมีตำแหน่งเป็นโอรหหลวงประจำราชสำนักของพระพินสุริยาพระบิดาของพระพินสุริวงศ์ ปุโรหิตใช้ความรู้ทางไสยศาสตร์และเวทมนตร์คาถาทำให้เกิดความวิปริตขึ้นในเมืองศรีสวัสดิ์ แล้วปุโรหิตก็แสวงถวายเป็นนายแต่พระพินสุริยาว่าเป็นเพราะพระพินสุริวงศ์เป็นกาลกิณีต่อบ้านเมือง จึงทำให้เกิดเหตุการณ์ผิดปกติ ถ้าพระพินสุริยายังคงเลี้ยงพระพินสุริวงศ์ไว้ในเมืองศรีสวัสดิ์ ก็จะทำให้เกิดภัยพิบัติต่าง ๆ ขึ้นในเมือง วิธีแก้ไขคือ เนรเทศพระพินสุริวงศ์ออกจากเมืองศรีสวัสดิ์ การสร้างตัวละครปรีภักต์นี้ของกวี สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ในสังคมไทย และยิ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของโหรว่า คำทำนายของโหรนั้นกษัตริย์ต้องปฏิบัติตาม ดังในเรื่องพระพินสุริยาต้องจำใจยอมเนรเทศพระพินสุริวงศ์ออกจากเมือง จะเห็นว่ากวีสร้างให้ปุโรหิตใช้โหราศาสตร์เป็นเครื่องมือใส่ร้ายพระเอก นำไปสู่การพลัดพรากและความเดือดร้อนของพระเอก

เรื่องสิงห์ไกรภพ

ท้าวจตุพักตร์

พฤติกรรมของท้าวจตุพักตร์สะท้อนถึงความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ คือ ในตอนที่ท้าวจตุพักตร์รู้ว่านางสร้อยสุดาหนีหายไปจากปราสาท ท้าวจตุพักตร์สั่งโอรหหลวงมาทำนายเพื่อจะได้ทราบความเป็นไปของนางสร้อยสุดา และผู้ที่พานางไป ดังคำกลอน

ยิ่งกัณฑ์แน่นนอกให้หมกมุ่น

ร้องเรียกขุนโหรยกษ์มาซักถาม

จงเร่งดูผู้ร้ายหมายจะตาม

ในเลขยามยังจะทันหรือฉันท

หนึ่งผู้ร้ายชายผู้ลุดกุนั้น

เป็นเผ่าพันธุ์พงศ์เทศประเทศไทย

หนึ่งลูกน้อยสร้อยสุดาที่คลาไคล

จะกินได้หรือจะสูญคิดคุณดู

(สุนทรภู่ 2529 : 177)

เรื่องลักษณวงศ์

ท้าววิรุณมาศ

ตอนที่ท้าววิรุณมาศจะยกกองทัพไปต่อสู้กับพระลักษณวงศ์ ได้ให้โหรทำนายดัง

คำกลอน

พญายักษ์นักจิตให้คิดขาม

จึงตรัสถามขุนโหรให้คุณหาร

อันไพร่หนีไปบูรพา

จะกรีธาทัพตามปัจจามิตร

จะขัดข้องหรือจะคล่องไม่แคล้วคลาด

โหรราชจงแสดงให้แจ้งจิต

โหรบังคมก้มกราบพระทรงฤทธิ

แล้วคุณคิดตามโชคโฉลกวัน

ปีมะเส็งเดือนเก้าเป็นคราวเคราะห์

ถูกจำเพาะที่พามาจะโศกศัลย์

แรมสิบสามค่ำสงัดพฤหัสบดี

แจ้งสำคัญเคราะห์กรุงกระษัตรา

จงยอกรอ่อนอุตมางค์เกล้า

พระเคราะห์ท้าวถึงสิ้นพระชันษา

ด้วยตกสูญคุณต้องขาดชตา
อันไพรีมีฤทธิ์เขาคอยรบ
จะเสียดพิภพอปรากฏกลางณรงค์

จงรอรายุคยั้งระวังองค์
ตามจะพบกันที่ในไพรระหง
เป็นมันคงคำข้าโหราทาย

(สุนทรภู่ 2529 : 398)

เรื่องรามเกียรติ์

ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์เชื่อในคำทำนายของพิเภกซึ่งมีตำแหน่งเป็นโหรหลวงประจำราชสำนักกรุงลงกา ซึ่งพิเภกได้ถวายคำทำนายต่อทศกัณฐ์เมื่อนางสีดาเกิดว่า นางสีดาเป็นกาลกิณี ถ้าเลี้ยงนางไว้ในกรุงลงกาจะทำให้กรุงลงกาพินาศ และสูญสิ้นวงศ์ยักษ ทศกัณฐ์เชื่อในคำทำนายของพิเภกสั่งให้พิเภกเป็นผู้จัดการกำจัดนางสีดาให้ออกไปจากกรุงลงกา ทั้ง ๆ ที่นางสีดาเป็นธิดาของตน

เมื่อนั้น

ได้แจ้งแห่งคำโหรา

.....
เมื่อเกิดมาจะล้างชีวิตเรา

เจ้าอย่าแสนโศกร่ำไร

แล้วสั่งพิเภกอสุรี

ลูกเราทรลัทธิศาธารณ์

ทศเศียรสุริย์วงศ์ยักษา

จึงผันพิภดรามาพาที่

.....
หลงรักเลี้ยงเอากระไรได้

หักใจเสียเถิดนะนงคราญ

ตัวเจ้าผู้มีปรีชาหาญ

ตามแต่ควรการบูรณมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 327)

คำทำนายของพิเภกต่อนางสีดาเกิดจากการที่พิเภกผูกดวงชะตาของนางสีดากับดวงชะตาของบ้านเมืองลงกาตามวิธีการของโหร คือ การนำวันเดือนปีเกิด เวลาตกฟากมาคำนวณ คำ “ชะตา” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 อธิบายความหมายไว้ว่า “แบบรูปราศีที่บอกดาวพระเคราะห์เดินถึงราศีนั้น ๆ ในเวลาเกิดของคนหรือเวลาสร้างสิ่งสำคัญ เช่น บ้านเมือง เป็นต้น ที่โหรคำนวณไว้ โดยแบ่งเป็น 12 ราศี เรียกว่า ดวงชะตา หรือ ดวง, ชะตา” (ราชบัณฑิตยสถาน 2525 : 262) การผูกดวงชะตาดังนี้แสดงให้เห็นว่าความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์เรื่องนี้มีอิทธิพลต่อคนไทยนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จะเห็นว่าคนในปัจจุบันยังนิยมให้หมอดูผูกดวงชะตาอยู่

เรื่องสังข์ทอง

นางจันทา

นางจันทาวางแผนให้พระสังข์และนางจันทเทวีต้องถูกเนรเทศออกจากเมือง โดยนางจันทาให้สินบนโหรหลวงประจำราชสำนักของท้าวศวมิล เป็นเครื่องมือกำจัดพระสังข์และนางจันทเทวี โดยคิดสินบนให้โหรถวายคำทำนายต่อท้าวศวมิลให้เป็นไปในทางร้ายแก่พระสังข์ดังปรากฏคำกลอนดังนี้

บัดนั้น	โหรใหญ่ได้กินสินจ้าง
สมจิตคิดไว้จะให้นาง	พลัดพรากจากปรางค์ไปทางไกล
ทำคั้นตำรามาคูแล	บิดเบือนเชื่อนแฆแแก่ใจ
แล้วทูลพระองค์ผู้ทรงชัย	ทายไว้มิใคร่จะกลาดกลา
บ้านเมืองก็จะล่มโทรมทรุด	ม้วยมุกฉิบหายวายปราง
แม่นับไปไกลบุรี	ธานีจะเย็นเกษมสอาด
อย่าไว้พระทัยให้เนิ่นนาน	เพลิงกาฬจะเผาเอาพารา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2508 : 10)

เรื่องพระอภัยมณี

อุศเรน

ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้ ในตอนที่อุศเรนรับพระอภัยมณีและพวกของพระอภัยมณีขึ้นมาบนเรือ และพระอภัยมณีเล่าเหตุการณ์เรื่องเรือแตกนางสุวรรณมาลีและคนอื่น ๆ หายไป อุศเรนจึงให้โหรทำนายถึงความเป็นไปของนาง ดังคำกลอน

โหรรับจับยามตาม โลก	อุษาโยคยามจันทร์เจ็ดชั้นฉาย
ลงเลขลัปธ์จับไล่ยังไม่ตาย	จึงทูลทายว่าข้าเห็นไม่เป็นไร
พระบุตรมีผู้จะชูช่วย	ไม่มอดม้วยมรณาอย่าสงสัย
อยู่ทางทิศอีสานสำราญใจ	แม่นตามไปก็จะมีพบประสพกัน

(สุนทรภู่ 2514 : 271)

จากตอนนี้จะเห็นได้ว่าโหราศาสตร์นอกจากบอกให้รู้เรื่องที่ต้องการรู้แล้ว ยังเป็นสิ่งปลุกปลอบจิตใจให้คลายความกังวลได้ ดังพฤติกรรมของอุศเรนหลังจากโหรทายคำทำนายแล้วอุศเรนก็ “ค่อยคลายจิต” ซึ่งก่อนที่อุศเรนจะให้โหรทำนายนั้นอุศเรนถึงกับ “ชลนาหลังไหลพิไรครวญ”

โลกทัศน์ของกวีด้านโหราศาสตร์ส่วนใหญ่จะปรากฏโดยผ่านตัวละครต่าง ๆ ได้แก่ พระเอก นางเอก ตัวละครปรีภักษ์ และตัวละครประกอบทั้งฝ่ายดีและฝ่ายร้าย ในวรรณคดีที่ศึกษาความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ที่สะท้อนผ่านตัวละครปรีภักษ์มีปรากฏดังได้ยกมากล่าวแล้ว

สำหรับความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์ กวียังสะท้อนให้ผู้อ่านทราบโดยผ่านตัวละครปรีภักษ์ตัวอื่น ๆ ได้แก่ ท้าวไวยะพักในเรื่องสุวรรณศิลปี ท้าววงกฏในเรื่องศิลปีสุริวงค์ และชาลวันในเรื่องไกรทองจะวิเคราะห์ควบคู่ไปกับความเชื่อเรื่องความฝัน

3.1.4 ความเชื่อเรื่องความฝัน

ความฝันเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นขณะที่คนเรานอนหลับ ความฝันบางครั้งก็อาจเป็นจริง แต่ส่วนใหญ่ไม่เป็นจริง ในทางคติชนวิทยาได้เสนอผลการศึกษาเกี่ยวกับความฝันไว้มากมาย ซึ่งเป็นรูปในเรื่องของความฝันและการทำนายฝัน ดังเช่น ฝันว่าได้แหวนหรือสร้อยจะได้ลูก ฝันว่า

งูรัดจะได้เนื้อคู่ ผีนเห็นพระสงฆ์หรือพระมหากษัตริย์ผู้นั้นจะโชคดี เป็นต้น ส่วนในด้านสังคมวิทยา อานนท์ อาภากริม (2514 : 54) ได้กล่าวถึงความฝันว่า “ความฝันเป็นการสะท้อนถึงโชคกลางที่จะส่งผลกระทบต่อชีวิตและทรัพย์สินในอนาคต ซึ่งในวรรณคดีไทยจะเห็นว่าความฝันของตัวละครปรีภัย เป็นลางบอกเหตุการณ์ล่วงหน้าที่จะเกิดขึ้นกับตัวละครปรีภัยทั้งสิ้น

ความฝันเกิดขึ้นจากสาเหตุหลายประการ ตามลัทธิโยคะกล่าวว่า “เมื่อคนเราหลับจะเป็นระยะที่เจตภูตออกท่องเที่ยว และเจตภูตออกท่องเที่ยวนี้อะไรทำให้เราฝันไป..... ทางพม่าก็เชื่อว่าคนเรามีเล็บขบยาวอยู่ และเมื่อคนเราหลับเล็บขบยาวจะออกเที่ยวอันเป็นผลให้เราฝันไป และหากว่ามีเหตุให้เล็บขบยาวเข้าร่างเค็มไม่ได้ก็ทำให้ผู้นั้นตายไป ทางจีนก็เชื่อว่าการที่คนเราฝันไปเป็นเพราะวิญญาณออก ออกไปท่องเที่ยวเช่นกัน” (ประจักษ์ ประภาพิตยากร 2522 : 101 - 102) ทางจิตวิทยาตามทฤษฎีของซิกมันด์ ฟรอยด์ ถือว่าความฝันโดยมากเกิดจากความปรารถนาในสิ่งใดสิ่งหนึ่ง พระนันทาจารย์ ปราชญ์องค์หนึ่งในพุทธศาสนา ผู้แต่งคัมภีร์สารัตถสังคหะ ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่ได้รับความนิยมนับถือมาก ระบุมูลเหตุของความฝันไว้ 4 ประการ คือ

1. ธาตุโทษะ เกิดจากธาตุกำเริบ
2. จิตนิรวรณ ดวงจิตพัวพันถึงสิ่งหนึ่งแล้วเก็บมาฝัน
3. เทพสังหรณ์ เกิดจากเทวดามายบอกเหตุ
4. บุรพนิมิต บอกเหตุการณ์ล่วงหน้า (ยุรฉัตร บุญสนิท 2522 : 63)

หลวงวิจิตรวาทการกล่าวไว้ในเรื่องความฝัน ว่าหลักของไทยนั้นดำเนินตามคัมภีร์สารัตถสังคหะ โดยกล่าวเพิ่มเติมถึงเวลาและความแม่นยำของความฝัน ดังนี้

ความฝันที่เกิดขึ้นในเวลากลางวันหรือปฐมยาม (คือตั้งแต่ย่ำค่ำถึง 22 นาฬิกา) หรือในมัชฌิมยาม (คือตั้งแต่ 22 นาฬิกาถึง 2 นาฬิกา) เป็นความฝันที่ไม่แน่นอน ต่อเมื่อฝันในปัจฉิมยาม (คือ 2 นาฬิกาล่วงไปแล้วจนย่ำรุ่ง) เป็นเวลาที่อาหารซึ่งบริโภคนั้นย่อยละเอียดแล้วซึมซาบไปบำรุงจิตและร่างกายให้สบายแล้ว ความฝันซึ่งเกิดขึ้นในขณะนั้นจึงเป็นความฝันที่เที่ยงแท้(ประจักษ์ ประภาพิตยากร 2522 : 98)

ความฝันจึงเป็นความเชื่ออีกอย่างหนึ่งที่มีอิทธิพลต่อจิตใจและความคิดของคนส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้ว่าการเรียนเป็นตำราว่าด้วยความฝัน คือ คัมภีร์สารัตถสังคหะ ซึ่งคนไทยได้ใช้เป็นหลักในการศึกษาเรื่องความฝัน ความเชื่อเรื่องความฝันในวรรณคดีไทยมักปรากฏควบคู่ไปกับการทำนายฝันโดยโหรหรือผู้อื่นเป็นเรื่องของโหราศาสตร์ ดังนี้คือ

เรื่องสุวรรณศิลปี

ท้าวไวยะพัก

ท้าวไวยะพักเกิดความฝันประหลาดหลังลักพานางเกษสุริยามเหสีของพระสุวรรณศิลปีมาไว้ในเมือง ดังในตอนที่ท้าวไวยะพักเล่าความฝันให้โหรฟัง

เรานอนอยู่ในแท่นไสยา	เวลาใกล้รุ่งโดยฉิว
แล้วให้บังเกิดซึ่งสุบิน	ฝันเห็นอาทิตย์พระจันทร์
แล้วมาจักรอบทจร	เหาะร่อนตกลงในปราสาทปรา
แล้วพระอาทิตย์เรืองฤทธา	เหาะตามติดมาด้วยเร็วไว
พระอาทิตย์ก็เปล่งรัศมี	กลับเป็นอัคคีไหม้เวียงไชย
ตัวเรานี้มามี้วยบรรลัษ	ล้มลงกลางไฟมรณา
แล้วภาตวหนึ่งอันโตใหญ่	ควักเอาเนตรไปทิ้งซ้ายขวา
ออกจากพระพักตร์แล้วลักพา	น้ำตาก็ไหลดับอัคคี
ตัวเราที่มี้วยมรณา	คงคืนชีวมาทันที
พระจันทร์มาส่องเป็นสองดวง	รัศมีโชติช่วงหวับริ
เข้ามาหาเราเร็วทันที	รัศมีสว่างทั้งปราสาทปรา

(บทละครเรื่องสุวรรณศัลปี เลขที่ 170 2450 : หน้าต้น)

ความฝันของท้าวไวยะพักโหรได้ว้ายคำทำนายแก่ฝัน	ตีความได้ดังนี้
บัดนั้น	จึงขุนโหรผู้เป็นใหญ่
จึงคุลัคนาความฝัน	พระจันทร์ตกลงที่ปราสาทใน
ได้กับแจ่มจันทร์กัลยา	ที่ไปได้มาแต่ป่าไพร
พระอาทิตย์กลับติดมาเป็นไฟ	สามีนางไสร้ติดตามมา
จะได้รบกันเป็นนักรบ	เจ้าฟ้าจะมี้วยพิราลัย
บรรดาไพร่พลโยธา	ทหารอาสาจะมี้วยบรรลัษ
กาหนึ่งมาจิกเอาเนตรไป	ทหารไสร้จะมาลักพระบุตร
น้ำพระเนตรไหลลงดับอัคคี	ก็อบุตรีช่วยชีวา
บรรดาไพร่พลที่บรรลัษ	คืนชีวลัยไม่สังขาร์
ตั้งแต่นี้ไปพระราชา	เจ้าฟ้าเป็นสุขเกษมสานต์

(บทละครเรื่องสุวรรณศัลปี เลขที่ 170 2450 : หน้าต้น)

คำทำนายของโหรหลวงมีอิทธิพลต่อจิตใจของท้าวไวยะพักอย่างยิ่ง เพราะถึงกับ “เราร้อนในพระทัย” (บทละครเรื่องสุวรรณศัลปี เลขที่ 170 2450 : หน้าต้น) ทั้งนี้เป็นเพราะท้าวไวยะพักเชื่อในเรื่องความฝันและคำทายของโหร และจะเห็นว่าเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องที่เกิดขึ้นกับท้าวไวยะพักเป็นไปตามความฝันและคำทำนายฝันของโหรทั้งสิ้น ท้าวไวยะพักต้องสู้รบกับพระสุวรรณศัลปีเป็นเวลานาน และนางอัคสุริจันทร์ธิดาถูกพญาวานรทหารของพระสุวรรณศัลปีลักพาไป สิ่งทั้งหมดที่เกิดขึ้นกับท้าวไวยะพักทั้งความฝัน คำทำนายฝัน และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นหลังความฝัน ล้วนเป็นภาพสะท้อนให้ผู้อ่านเห็นถึงความเชื่อของกวีผู้ประพันธ์วรรณคดีเรื่องนี้ที่เชื่อว่าความฝันสามารถบอกเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นล่วงหน้าได้

เรื่องศิลป์สุริวงศ์

ท้าววงกฏ

ท้าววงกฏฝันร้ายว่าพระอินทร์มาตัดศีรษะ และควักเอาพระเนตรขวาไป ด้วยบทกลอน

ที่ว่า

เมื่อนั้น	ท่านท้าววงกฏมไหสวस्थ्य
สถิตย์ยังปราสาทสุวรรณ	บรรทมแท่นทิพย์พิมานไชย
ทรงพระสุบินนิมิตฝัน	เป็นมหัศจรรย์ข้อใหญ่
สุบินว่าอินทรียัหัสไนย	ถือพระขรรค์เหาะลงมา
แกว่งกวัดแล้วตัดเอาพระเศศ	ควักเอาพระเนตรเบื้องขวา
พาเหาะขึ้นไปบนเมฆา	ผวาตื่นขึ้นมาฉับพลัน

(บทละครเรื่องศิลป์สุริวงศ์ เลขที่ 2 2450 : หน้าต้น)

ท้าววงกฏเรียกโหรมาทำนาย ซึ่งคำทำนายของโหรทำให้ท้าววงกฏเกิดความทุกข์กังวล จิตใจร้อนรน

ตรัสเรียกโหรเข้ามาใน	ท้าวไทจึงมีพระวาทา
คืบนี้เราทรงนิมิตฝัน	เป็นมหัศจรรย์นักหนา
จับไล่ให้รู้ในตำรา	โหรจงดูให้แจ้งใจ

.....
เห็นจะเป็นเหตุใหญ่หนักหนา	จะเสียดวงแก้วแววตาราชาจทรายคดี
ฟังโหรทาย	พระภาสายร้อนใจตั้งไฟจี
เฉลียวพระทัยถึงบุตรี	ภูมินิ่งนึกสะคั่งไส้

(บทละครเรื่องศิลป์สุริวงศ์ เลขที่ 2 2450 : หน้าต้น)

เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามมาก็เป็นไปตามคำทำนายของโหรทุกประการ ท้าววงกฏต้องสูญเสียนางสุทินธิดาให้แก่พระศิลป์สุริวงศ์ผู้ที่ท้าววงกฏจับขังไว้ พฤติกรรมทั้งหมดของท้าววงกฏดังกล่าวข้างต้นสะท้อนถึงโลกทัศน์ของกวีในเรื่องความฝันเป็นอย่างดี

เรื่องรามเกียรติ์

ทศกัณฐ์

ก่อนทศกัณฐ์ทำศึกสงครามกับพระราม ทศกัณฐ์ฝันร้าย ดังคำกลอนที่ว่า

คืบนี้ไถลรุ่งรัตติกาล	บันดาลนิมิตความฝัน
ว่ามีพระยาแครงชาญนครรัจ	ขนนั้ขาวผ่องทั้งอินทรียั
บินมาแต่เบื้องบูรพทิศ	ลำแดงฤทธิ์ดังราชปักขี
ข้ามมหาคงคาวารี	ร่อนอยู่ตรงที่หน้าพระลาน
ปะกับแครงคำตัวกล้า	อันมาปัจจิมทิศาน
ตีกันากลางคักนางค์	แครงคำตัวหาญนั้นเสียชัย

ตกลงยังพื้นปดพี
 กลิ้งเกลือกเสือกสิ้นชีวลัย
 แล้วว่าเอากะลาน้ำมันยาง
 ยังมีหญิงหนึ่งพาลา
 น้ำมันแห้งสิ้น ไล่ชวลิต
 พิชเพลิงร้อนทั่วอินทรี

สกุณีไม่บินไปได้
 กลายไปเป็นรูปอสุรา
 ไล่ไล่วางลงเหนือหัตถา
 วิ่งเข้ามาจุดอักษิ
 กะลาใหม่ไฟติดมือพี
 ผืนนี้ตีร้ายประการใด

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 212)

พิเภกได้ทำนายฝันของทศกัณฐ์ ว่า

อันฝันนั้นว่ากะลา
 เชื้อใสนั้นได้แก่พระองค์
 เพลิงพลุ่งรุ่งโรจน์ตามไป
 อันหญิงซึ่งวิ่งมาจุดไฟ
 แร้งเผือกซึ่งโฉบบินมา
 แร้งค่านั้นคือพระองค์
 จะได้รณรงค์ราว
 ผืนนี้มีไฉ่สดาวาร

ได้แก่ลงกากรุงไกร
 น้ำมันคือพระวงศ์น้อยใหญ่
 ได้แก่นวลนางสีดา
 ได้แก่นางสามนักษา
 คือว่าพระรามจักรี
 ผู้วงศ์พรหมเศรียงศรี
 ด้วยสามีสีดานงลักษณ์
 จะร้อนทั่วลงกาอาณาจักร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 213)

จากการศึกษาเนื้อเรื่องเรื่องนี้ทศกัณฐ์ต้องประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ ดังที่พิเภกทำนาย ซึ่งเป็นหลักฐานสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องความฝันของคนไทย

เรื่องไกรทอง

ชาลวัน

ชาลวันฝันร้าย ดังคำกลอน

เมื่อนั้น
 นอนในเคหาเมื่อราตรี
 ให้บังเกิดนิมิตความฝัน
 สะดุ้งผวาตื่นขึ้นมา
 จงลุกขึ้นเถิดนะเจ้าพี่
 ว่าเพลิงลามไหม้ดังไฟกลปี
 แล้วมีเทวดาองค์หนึ่งนั้น
 ดัดเอาเศษแล้วพาไป

พระยาชาลวันเรื่องศรี
 กับนางกุมภวิมาลา
 วิปริตอัศจรรย์เป็นนักหนา
 ปลุกนางวิมาลาจึงว่าพลัน
 บัดนี้พินิจฝัน
 ถ้าทองเรานั้นทำลายไป
 ถือพระขรรค์คมกล้ามารุกไล่
 สาวไล่ให้แรงกาบิน

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 19 2451 : หน้าต้น)

ชาลวันได้ไปเล่าความฝันของตนให้ท้าวรำไพผู้เป็นปู่ ท้าวรำไพทำนายว่า

ฝันว่าเพลิงกาฬมาผลาญไหม้
 เพราะเองพานางมนุษย์มา
 ซึ่งเทวามาฆ่าให้วายปราณ
 จะมีผู้วิทยาแข็งขัน
 ไล่ฟุ้งเรียวยายกระจายไป
 ตัวเองหยาบซ้ำสามานย์
 เร่งระมัดระวังให้จงนัก

คือไฟราคร้อนในสันดาน
 ไว้เป็นภรรยาร่วมสงสาร
 ฤทธิ์ด้านทานนั้นหายไป
 จะมาทำหันให้ตักมัย
 จะได้แก่บรivarเมียรัก
 หัวหาญอวดคงค์ทะนงนัก
 อย่าหาญหักออกจากถ้ำทอง

(บทละครเรื่องไกรทอง เลขที่ 19 2451 : หน้าปลาย)

ชาลวันเชื่อในคำทำนายของท้าวรำไพ เกิดความกลัวและจัดการสั่งบริวารของตนให้ชนหินมาปิดปากถ้ำทุกถ้ำ เพื่อป้องกันอันตราย แต่ชาลวันไม่สามารถหลีกเลี่ยงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามความฝันที่บอกกลางร้ายไว้ล่วงหน้าได้ ชาลวันถูกไกรทองฆ่าตาย และนางวิมาลาตกเป็นภรรยาของไกรทอง

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ขุนช้าง

ความฝันเกี่ยวกับขุนช้างตัวละครปรีภักษ์ในเรื่องนี้สะท้อนโลกทัศน์ของกวีได้แก่ ความฝันของนางเทพทองมารดาของขุนช้าง ก่อนที่นางจะตั้งครรภ์และคลอดขุนช้าง ความฝันของนางเทพทองและคำทำนายฝันทำให้ผู้อ่านนึกเห็นภาพรูปร่างลักษณะของขุนช้าง และความคิดความรู้สึกของนางเทพทองต่อขุนช้างที่ทำให้ขุนช้างกลายเป็นคนมีปมด้อยในเรื่องรูปร่างหน้าตาของตน ดังคำกลอนที่กล่าวถึงความฝันและคำทำนายฝันดังนี้

ฝ่ายนางเทพทองนั้นนอนหลับ
 ว่าช้างพลายตายกลิ้งตลิ่งชัน
 ยังมีนกตะกรุมหัวเหม่
 อ้าปากคาบช้างแล้ววางไป
 ในฝันนั้นว่านางเรียกนก
 นางคว่าได้ตัวเจ้าหัวกล้อน
 ครั้นตื่นพื้นตัวปลุกผิวพลัน

.....
 เอมือเข้ากำขำคอ
 ขุนศรีวิชัยจึงทำนายฝัน
 ลูกของเราจะเป็นชายทำนายไว้
 จะบริบูรณ์พูนสวัสดิ์แล้วเจ้าพี่
 หัวล้านแต่กำเนิดเกิดมา

พลิกกลับก็เพื่อละเมอฝัน
 พองขึ้นหัวนั้นเนาไหลลงไป
 บินเตร่เร่มาแต่ป่าใหญ่
 เข้าในหอกกลางที่นางนอน
 เชิญเจ้าขร้าวหัวถกมานี้ก่อน
 กอดคนกับช้างนอนสบายใจ
 เขียนรากตัวสั้นไม่กลิ้งได้

.....
 พอหายรากเล่าต่อความฝันไป
 อ้อเจ้าจะมีครรภ์หาเป็นไรไม่
 เหมือนนกตะกรุมตัวใหญ่คาบช้างมา
 แต่ลูกของเรานี้จะขายหน้า
 จะมั่งมีเงินตรากว่าห้าเกวียน

ฝ่ายนางเทพทองไม่รับพร
โคตรแม่มีงช่างมาให้อาเจียน

กุมท็องขย็อนไม่หายเหียน
อ้ายหัวเลี่ยนโถ้นเกลี้ยงจะเลี้ยงโย

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 3)

ความฝันที่เกิดขึ้นกับตัวละครปรีภักย์ดังกล่าวมาตั้งแต่ต้น เป็นความฝันประเภทบุรพนิมิต คือความฝันซึ่งบอกเหตุการณ์ล่วงหน้า ภัยวิบัติที่เกิดขึ้นกับตัวละครปรีภักย์เหล่านั้นตัวละครปรีภักย์ฝันไว้ก่อนแล้ว ยกเว้นกรณีขุนช้างที่มีใฝ่ฝันบอกกลางร้าย จึงอาจกล่าวได้ว่าควมมีความรู้ในมูลเหตุของความฝันตามคัมภีร์สารัตถสังคหะเป็นอย่างดี

การแสดงโลกทัศน์เรื่องความฝันของกวีในวรรณคดีไทยโดยผ่านตัวละครปรีภักย์ก็เช่นเดียวกับการแสดงความเชื่อเรื่องกรรมและโหราศาสตร์ ในแง่ที่ว่ากวีสะท้อนความเชื่อเรื่องความฝันผ่านตัวละครปรีภักย์เพียงไม่กี่ตัว ทั้งนี้เพราะกวีจะแสดงโลกทัศน์ดังกล่าวต่อผู้อ่านโดยผ่านตัวละครที่เป็นพระเอก นางเอกเป็นสำคัญ

3.1.5 ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

คำว่า “ไสยศาสตร์” พระยาอนุมานราชชน (เสฐียรโกเศศ (นามแฝง) 2514 : 161) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ไสยศาสตร์ หมายถึงการเชื่อถือโดยรู้สึกเกรงขาม (หรือกลัว) ในสิ่งที่เข้าใจว่าอยู่เหนือธรรมชาติ หรือในสิ่งที่ลึกลับอันไม่สามารถจะทราบด้วยเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ และสิ่งนั้นอาจจะให้ดีขึ้นหรือร้ายแก่ผู้ที่เชื่อถือก็ได้”

สุพัทธรา สุภาพ (2518 : 175 - 176) ได้อธิบายความหมายไว้ดังนี้

ไสยศาสตร์ คือ การเชื่อถือโดยรู้สึกเกรงขามหรือกลัวในสิ่งที่เข้าใจว่าอยู่เหนือธรรมชาติ หรือในสิ่งที่ลึกลับ อันไม่สามารถจะทราบด้วยเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ และสิ่งนั้นอาจจะให้ดีหรือร้ายแก่ผู้ที่เชื่อถือก็ได้ เมื่อมีความรู้สึกเช่นนั้นก็สำแดงความเชื่อหรือความรู้สึกนั้นออกมาเป็นรูปพิธีกรรมประกอบไปด้วยคาถาและเวทมนตร์ เพื่ออำนวยประโยชน์แก่ผู้เชื่อถือในทางดี เช่น เพื่อให้เกิดเป็นสิริมงคล ป้องกันเหตุร้ายหรือมิให้อุบาทว์จัญไรเข้ามาเบียดเบียน หรือถ้าเข้ามาแล้วก็ขับไล่ให้หนีไปเสีย ส่วนที่จะนำไปเป็นประโยชน์ในทางเลวก็ได้อีก การใช้เวทมนตร์คาถาอาคมเพื่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น หรือให้ผู้อื่นหลงรักด้วยวิธีที่เรียกว่า “ทำคุณไสย” และ “เสน่ห์ยาแฝด” ทั้งนี้โดยเชื่อว่าสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกมีวิญญาณ เป็นต้น

พันเอกปิ่น มุกกันต์ (2505 : 656) กล่าวถึงไสยศาสตร์ไว้ว่า “ไสยศาสตร์เป็นความรู้ว่าด้วยการปลุกเสกให้ขลัง เป็นความรู้นอกพระพุทธศาสนา”

จากคำจำกัดความดังกล่าวสรุปได้ว่า ไสยศาสตร์เป็นเรื่องนอกพระพุทธศาสนา เป็นเรื่องลึกลับ พิสูจน์ไม่ได้ตามเหตุผลทางวิทยาศาสตร์ เป็นเรื่องเวทมนตร์คาถา ผีसाงเทวดา เครื่องรางของขลัง เป็นต้น

เรื่องอากาศโทหญิงทัศนีย์ สุจินะพงศ์ (2516 : 9) กล่าวถึงไสยศาสตร์ในศาสนาพราหมณ์ไว้ดังนี้

ไสยศาสตร์มีอยู่ในคัมภีร์อาถรรพเวทของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเป็นคัมภีร์หนึ่งที่เกิดขึ้นในสมัยหลัง เดิมนั้นศาสนาพราหมณ์มีเพียง ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวทเท่านั้น อาถรรพเวทเป็นเวทแห่งคาถาเวทมนตร์ ศิลปะต่าง ๆ ของแม่มด และพิธีกรรมของชนชั้นต่ำ พวกภูติผีปีศาจและแม่มด หมอผี คาถา และเวทมนตร์เหล่านี้ใช้ในพิธีต่าง ๆ ในชีวิต เช่น พิธีที่เกี่ยวกับการเกิด การแต่งงาน การตาย หรือแม้แต่การครองราชย์ของพระเจ้าแผ่นดิน ด้วยความเชื่อในสิ่งลึกลับ (superstition) ว่าเวทมนตร์เหล่านี้จะบันดาลให้เกิดผลดังใจปรารถนาได้ อาถรรพเวทในสมัยการตะ ถือว่าบรรดาคาถาเวทมนตร์ และสิ่งไสยศาสตร์ทั้งหลายเป็นสิ่งที่ดี จัดเป็นความรู้และความสามารถอันประเสริฐที่จะทำการต่าง ๆ ให้เกิดผลจริงไม่ว่าจะเป็นคาถากันโรคภัยไข้เจ็บ คาถาทำเสน่ห์ คาถาทำให้มีโชค หรือคาถาที่ทำให้เกิดสิริมงคลแก่ตนเองก็ตาม

จากคำกล่าวของทัศนีย์ สุจินะพงศ์ (2516 : 9) อาจบอกได้ว่าไสยศาสตร์ที่คนไทยเชื่อและกระทำนั้นได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์อาถรรพเวทในศาสนาพราหมณ์

มูลเหตุจูงใจที่ทำให้คนสนใจไสยศาสตร์ (รัชนิกร เศรษฐ 2532 : 184) กล่าวว่า การที่คนเราสนใจไสยศาสตร์นั้นมีมูลเหตุ 2 ประการ คือ

1. เพราะความกลัว เช่น กลัวผี กลัวต้นไม้ใหญ่ กลัวภัยพิบัติ กลัวความเจ็บไข้ได้ป่วยและกลัวอุบัติเหตุต่าง ๆ
2. เพราะความต้องการ เช่น ต้องการโชคลาภ ต้องการความปลอดภัย เป็นต้น

ไสยศาสตร์มีส่วนประกอบสำคัญ คือ คาถาอาคม ผู้กระทำพิธี และพิธีกรรม และการปฏิบัติในทางไสยศาสตร์มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ

1. เพื่อนำมาซึ่งโชคดี ความสำเร็จ ความสุข ความปลอดภัย เป็นต้น
2. เพื่อทำลายหรือขจัดปัดเป่าสิ่งอัปมงคล และภัยพิบัติต่าง ๆ (มณี พยอมยงค์ 2529 : 108)

วิธีการที่จะเข้าถึงไสยศาสตร์

มนุษย์มีวิธีการต่าง ๆ ที่จะใช้อำนาจเหนือธรรมชาติ มาดลบันดาลให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตนต้องการได้ด้วย 5 วิธีดังนี้ คือ

1. โดยการภาวนา ขอร้อง อ้อนวอน บอกกล่าว ขอให้อำนาจนั้น ๆ ได้รับทราบ และช่วยเหลือในสิ่งที่ตนต้องการหรือตนพอใจ
2. โดยการแลกเปลี่ยนสิ่งที่ต้องการด้วยเครื่องสังเวทต่าง ๆ เช่น พวงมาลัย หัวหมู การขบรื้อฟ้อนรำ เป็นต้น เพื่อผลประโยชน์ตอบแทนจากอำนาจต่าง ๆ ซึ่งมนุษย์ถือว่ามิได้อยู่

3. โดยวิธีเรียกร้องความสงสารเห็นใจจากอำนาจเหนือธรรมชาติแต่ละชนิด ด้วยการทบทวนทุกขเวทนา ทรมานสังขารของตนเองเพื่อให้อำนาจนั้น ๆ ได้เห็นใจและให้ตนได้รับสิ่งที่ตนร่ำร้องต้องการ
4. โดยอุบายพลิกแพลง เช่น เปลี่ยนชื่อคนเจ็บไข้บ่อย ๆ เสียเพื่อผีจะได้จำไม่ได้ หรือด้วยการประดับตกแต่งบ้านช่องให้แปลกไปเพื่อว่าผีจะจำไม่ได้ เช่น ในกรณีทำประตูป่าตอนห้ามศพออกจากบ้าน เป็นต้น
5. โดยวิธีการบังคับซึ่งใช้ได้เฉพาะเกี่ยวกับอำนาจที่ถือว่าเป็นอำนาจชั้นต่ำ ๆ โดยอาศัยอุปกรณ์บางอย่าง เช่น เวทมนตร์คาถา สิ่งของบางชนิด ซึ่งเชื่อถือว่าสามารถจะเกิดผลในทางบวกที่จะบังคับอำนาจนั้น ๆ ให้กลัว ยอมฟังคำสั่ง (รัชนีกร เศรษฐ 2532 : 184 - 185)

คนไทยเชื่อเรื่องไสยศาสตร์มานานแล้วดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหง ที่แสดงให้เห็นว่าคนไทยสมัยสุโขทัยนับถือและทำพิธีกราบไหว้ผีบางเทวดา ดังข้อความ “เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้....มีพระชะพงผี เทพดาในเขอันนั้นเป็นใหญ่กว่าทุกผีในเมืองนี้ ขุนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ดีพลีถูก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหว้ดีพลีปลีถูก ผีในเขอันบ่คุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย” (กรมศิลปากร 2498 : 363)

ไสยศาสตร์มีอิทธิพลต่อคนไทยมาตลอดนับแต่สุโขทัยเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ดังปรากฏหลักฐานในข้อเขียนของนางแอนนา เลียวโนเวนส์ ที่แสดงทัศนคติต่อความเชื่อเกี่ยวกับโชคลางและภูตผีปีศาจของคนไทยสมัยรัชกาลที่ 4 ดังนี้คือ

เรื่องความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชาวตะวันออกแล้ว เป็นโรคที่สุดจะเยียวยา ถึงแม้ว่าความเชื่อมั่นในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของเขาจะนำมาแต่ความสยดสยองขวัญหาย ก็ไม่มีการตั้งสอนให้ยุติความเลื่อมใสในเรื่องผี ดูเหมือนกับว่าคนไทยทุกคนเกิดมาพร้อมกับความเชื่อว่าเป็นโลกนี้ต้องมีผี จะเป็นผีบุญผีบาปหรือผีประเภทใดก็ตาม ใครทำดีผีก็คุ้ม ใครทำบาปผีก็เข้า เมื่อเชื่อว่าผีมีแน่แล้วการปราบผีก็ต้องมีคนทำได้ ดังนั้นในสยามจึงกล่าวได้ว่า มากไปด้วยหมอผี แม่มดที่สามารถกำราบผีให้คลายเดชะภินิหารได้ (วิทย์ ศิวะศรียานนท์ และทวีวัฒน์ บุญตริกวิวัฒน์ 2523 : 120)

ในประกาศรัชกาลที่ 4 แสดงให้เห็นถึงความเชื่อของคนไทยเรื่องการทำเสน่ห์ และการใช้คาถาอาคมซึ่งเป็นหลักฐานบ่งชี้ได้ว่าคนไทยมีความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ต่อเนื่องกันมาตลอดดังนี้

ด้วยเงินแสงผ้าอำแดงอิมภรรยา ตั้งบ้านเรือนและจอดแพอยู่ใกล้บ้านพระยาสามภพพ่าย พระยาสามภพพ่ายจับได้กระตังกระดามีชื่อพระยาสามภพพ่ายและภรรยา และชื่อเจ้าจอมข้างใน ซึ่งเป็นญาติพระยาสามภพพ่าย และชื่ออำแดงสุนบ้านใกล้เคียง แลทาอำแดงสุนอยู่ในพื้นกระตัง แล้วมีหมากพลูคำหนึ่ง เทียนเล่มหนึ่ง จุดลอยมา...จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสว่า กิริยาที่เงินแสงทำนั้นเหมือนกับคนเสียจริต ถ้าว่าเพศบ้าน

เทศเมืองอันนี้คนไม่ถือว่าเขียนชื่อกระทำวิชาให้ป่วยไข้ล้มตาย เกิดรำเพร่าพัดชมบต่าง ๆ ได้ แลถ้าว่าราษฎรไม่สะอึกสะเทือนต่อการอย่างนี้แล้ว ก็ควรจะตัดสินใจว่า กิริยาของคนเสียจริตให้เป็นแล้วเลิกไป แต่เพราะเพร่าพรวดพราดการกระทำวิชาต่าง ๆ มากนักจนเป็นการที่หากินของพวกทำวิชา พวกหนึ่งอวดว่าเป็นหมอทำ พวกหนึ่งอวดว่าเป็นหมอแก้ ฝ่ายผู้ที่เชื่อก็สอคนเสียจริตจน ให้มากกระทำกันบ้างที่สงสัยว่าถูกกระทำก็มากันมาแก้ไขกันไปต่าง ๆ เพราะฉะนั้นพระราชกำหนดกฎหมายเก่า จึงว่าให้จับคนเป็นชมบผีปอบฆ่าเสียก็มี แลว่าถ้าจับเลขยันต์ได้ในกำลังคุมความ ให้ปรับคดีเป็นแพ้นแลมีเบี้ยปรับก็มี แลอย่างแต่ก่อนแพทย์หมอบที่อวดเก่งว่ามีวิชาได้ทำเสน่ห์เล่ห์มนตร์ หรือทำจะให้ป่วยไข้ล้มตาย ถ้าการเกี่ยวข้องเข้ามาในพระราชวังแลข้าราชการ ก็ได้ลงพระราชอาญาถึงประหารชีวิตเสียก็มี จำไว้ ณ คุณก็มีเป็นตัวอย่างมาเป็นหลายเรื่องหลายราย (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2511 : 418-420)

ข้อความข้างต้นแสดงให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 อันเป็นสมัยที่มีการติดต่อกับชาวตะวันตก และเริ่มมีการศึกษาวิทยาการใหม่ ๆ นั้น ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ยังปรากฏอยู่มากมายในสังคมไทย ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ของคนไทยก่อนสมัยรัชกาลที่ 4 ย่อมมีอยู่ไม่น้อยกว่าสมัยรัชกาลที่ 4

เมื่อพิจารณาความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์แล้วพอจะแบ่งออกได้เป็น 4 ประเภท คือ

1. ความเชื่อเรื่องวิญญาณ ผีसाทเทวดา
2. ความเชื่อเรื่องคาถาอาคม
3. ความเชื่อเรื่องโชคกลาง
4. ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง

ความเชื่อเรื่องวิญญาณ ผีสาทเทวดา

วิญญาณตามหลักพระพุทธศาสนา ถือว่าวิญญาณเป็นอนัตตา และเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงแท้ถาวร มีการเกิดดับอยู่ตลอดเวลา อำนาจการบันดาลของวิญญาณทำให้เกิดอุปปาติกะ (สัตว์ที่ผุดขึ้น) ซึ่งอาจเป็นเทวดา สัตว์นรกหรือเปรตก็ได้ การติดต่อกับอุปปาติกะตามความเชื่อทางไสยศาสตร์สามารถทำได้โดย

1. อาพาตปัญหา คือ เชิญเทวดามาเข้าในกระจกหรือแก้วแล้วถามปัญหา เช่น ผีด้วยแก้ว
2. กุมารี่ปัญหา คือ เชิญเทวดาเข้าสิงในสร้อยของกุมารี่ เช่น การเข้าทรง
3. การเข้าสมาธิติดต่อ ซึ่งผู้ที่จะทำได้ต้องเป็นผู้ที่ได้สมาธิขั้นสูงเท่านั้น (รัชนิกร เศรษฐ 2532 :185)

ผีสาทเทวดา คนไทยมีความเชื่อเรื่องผีว่ามีอยู่มากมายหลายชนิดทั้งที่ให้คุณและให้โทษ ผีให้คุณได้รับการยกย่องบูชาและเช่นไหว้ ได้แก่ ผีเรือน ผีบ้าน พระภูมิ เจ้าพ่อหลักเมือง

ปู่เจ้าสมิงพรายและปู่โสมเฝ้าทรัพย์ ส่วนผีที่ให้โทษก็มีอยู่ไม่น้อย แต่คนไทยก็มีวิธีเช่นไหว้ขอ ร้องมิให้ผีมาทำอันตราย บรรดาผีทั้งหลายที่คนไทยรู้จักมานานมีดังนี้คือ

1. แม่โพสพ ผีที่คนไทยเชื่อว่าคุ้มครองการทำไร่นาให้ได้ผลดี สมควรให้ความเคารพ
2. นางกวัก ผีผู้หญิงซึ่งคนไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกพ่อค้าแม่ค้าเชื่อกันมาก โดยเชื่อว่าจะทำให้การค้าขายเจริญรุ่งเรือง
3. แม่นาง ผีผู้หญิงแก่ มีหน้าที่รักษาเรือ ชาวเรือถือกันว่าแม่นางซึ่งสถิตอยู่ที่หัวเรือเป็นผู้บันดาลแต่ความสุขสวัสดิ์ และให้ความคุ้มครองรักษาพวกเขาตลอดเวลาที่อยู่ในน่านน้ำ
4. นางตะเคียนหรือพรายตะเคียน ผีผู้หญิงประจำต้นตะเคียน
5. ผีกระสือ เป็นผีที่เข้าถึงผู้หญิง มีแสงคล้ายไฟแวบอย่างหึ่งห้อย ชอบออกหากินตอนกลางคืนตามที่สกปรก
6. นางตานี ผีผู้หญิงสิงอยู่ในต้นกล้วยตานี คนในสมัยโบราณไม่ใคร่ปลูกกล้วยนี้ไว้ในบ้านเพราะกลัวผีตานีหลอก
7. ผีปอบ เป็นผีที่เข้าถึงในร่างกายคน แล้วแย่งอาหารกินจนคนผ่ายผอมลงทุกวัน และเมื่อกินจนดับไตไส้พุงแล้วก็ต้องตายในที่สุด
8. ผีโคมค เป็นผีที่มีรูปร่างเป็นดวงไฟ มีแสงวิบวับ อยู่ตามที่มีน้ำสกปรก ชอบปรากฏตัวตอนกลางคืน (ราชินิกุล เศรษฐ์ 2532 : 186)

ความเชื่อเรื่องคาถาอาคม

พระยาอนุมานราชชน (2506: 3037) ได้อธิบายคำว่า “คาถาอาคม” ไว้ในหนังสือสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานว่า หมายถึง “ข้อความที่ผูกขึ้นซึ่งถือว่ามีอำนาจลึกลับอยู่ในนั้น เมื่อนำเอาไปใช้ตามลัทธิที่มีกำหนดไว้ เช่น บริกรรมเสกเป่า หรือสวดขับตลอดจนปลุกเสกสิ่งใด มียันต์ เป็นต้น ก็จะทำให้เกิดความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์”

ใน Encyclopedia Britanica กล่าวถึงคาถาอาคมไว้ในบทความเรื่อง Witchcraft ว่า

คาถาอาคมเป็นเรื่องที่ลึกลับ มีแบบแผน และเชื่อว่ามีคนหลายคนสามารถใช้คาถาอาคมแปลงกายจากรูปหนึ่งไปสู่อีกรูปหนึ่งได้ เชื่อว่ามายากรสามารถใช้คาถาอาคมทำลายข้าศึก โดยวิธีปั้นขี้ผึ้งเป็นรูปข้าศึก และบริกรรมคาถาทำลายเสีย เชื่อว่าสามารถใช้คาถาอาคมทำเสน่ห์ คือ ทำให้ผู้อื่นหลงรักได้ และเชื่อว่ามายากรสามารถใช้คาถาอาคมป้องกันอันตรายต่าง ๆ ได้ด้วย ความเชื่อดังกล่าวข้างต้นนี้เป็นเหตุให้ผู้ใช้คาถาอาคมทำพิธีต่าง ๆ (เรื่องอากาศโทหญิงทัศนีย์ สุจินะพงศ์ อ้างถึงใน Encyclopedia Britanica Vol - 23 pp. 686 - 687)

นอกจากความเชื่อเรื่องกาตาอาคมแล้วยังมีเรื่องเวทมนตร์ที่มนุษย์เชื่อกันว่าเป็น “คำศักดิ์สิทธิ์และลึกลับ อาจอำนาจความสำเร็จผลตามความประสงค์ของผู้กระทำ” (เสฐียรโกเศศ 2505 - 2506 : 3038) ทั้งกาตาอาคมและเวทมนตร์อาจสรุปได้ว่าหมายถึง “อักขระที่ศักดิ์สิทธิ์ และอาจอำนาจผลตามที่มายากรต้องการ ตามพิธีกรรมทางไสยศาสตร์” (เรืออากาศโทหญิงทัศนีย์ สุจินะพงศ์ 2516 : 17)

ความเชื่อเรื่องฤกษ์ โขกลาง

บุปผา ทวีสุข (2520 : 161) ได้อธิบายเรื่องฤกษ์ไว้ในหนังสือคติชาวบ้าน ดังนี้ ฤกษ์ คือ เวลาที่เหมาะสมเป็นชัยมงคล

ในเรื่องฤกษ์จะต้องมีการคำนวณว่า ปีใด เดือนใด วัน เวลาใดดี ในการประกอบพิธีมงคลจะต้องดูเวลาที่ดี ที่เรียกว่าฤกษ์ก่อน เช่น ฤกษ์ขึ้นหมาก ฤกษ์รดน้ำ ฤกษ์ส่งตัว ฤกษ์พิธีแต่งงาน ฤกษ์ยกเสาเอกในการปลูกเรือน เป็นต้น

ส่วนโขกลางนั้น คำ “โชค” และ “กลาง” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 อธิบายความหมายไว้ดังนี้

โชค น. สิ่งที่น่าผลมาให้โดยคาดหมายได้ยาก เช่น โชคดี โชคร้าย มักนิยมใช้ในทางดี

กลาง น. เครื่องหมายที่ปรากฏให้เห็นอันบอกผลร้ายหรือดี เช่น ลางดี ลางร้าย แต่มักนิยมใช้ในทางร้าย (ราชบัณฑิตยสถาน 2525 : 279, 719)

โขกลาง หมายถึง เครื่องหมายที่ปรากฏให้เห็น เพื่อบอกเหตุร้ายหรือเหตุดี ซึ่งคนไทยมีความยึดมั่นถือมั่นมาเป็นเวลาช้านาน จนกลายเป็นประเพณีปฏิบัติ และงควันทปฏิบัติอยู่โดยทั่วไป บรรดาสรรพสิ่งต่าง ๆ ที่สังคมไทยยึดมั่นว่าเป็นเครื่องหมายของโชคร้ายหรือโชคดี มีดังนี้

1. นามธรรมของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตอันได้แก่ ชื่อของคน สัตว์ สิ่งของ และสถานที่ คือการตั้งชื่อให้เป็นมงคล
2. รูปรธรรมของสิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต อันได้แก่ รูปร่างลักษณะของคน สัตว์ สิ่งของ และสถานที่ที่ดีและไม่ดี เช่น ลักษณะของคนไม่ดีไม่น่าคบ คือ ผมหยิก หน้ากรือ คอเอียง พูดสองเสียง
3. ความฝัน ความฝันถือกันว่าเป็นการสะท้อนถึงโขกลางที่จะส่งผลกระทบต่อชีวิตและทรัพย์สินในอนาคต
4. ประสบการณ์ ประสบการณ์บางอย่างจัดว่าเป็นโขกลางที่จะส่งผลกระทบต่อในด้านนั้นหรืออย่างนั้น เช่น การเห็นขบวนศพเป็นลางของโชคดี เป็นต้น
5. ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ สังคมไทยยึดถือปรากฏการณ์ทางธรรมชาติซึ่งบอกโขกลาง เช่น ฝนตกหรือท้องฟ้าสว่างปลอดโปร่ง เป็นโขกลางของความเยือกเย็น ความปลอดโปร่งของชีวิต เป็นต้น

6. พิธีการ สังคมไทยเชื่อว่าพิธีการต่าง ๆ เป็นการนำสัญลักษณ์แห่งความสุขและความเจริญของชีวิตมาให้ เพราะพิธีการต่าง ๆ จะนำมาซึ่งโชคกลางที่ดี (รัชนิกร เศรษฐ 2532 : 187)

เสาวลักษณ์ อนันตศานต์ (ม.ป.ป. : 174 - 175) ได้กล่าวถึงความเชื่อเรื่องลางแต่เพียงอย่างเดียวไว้ดังนี้

ความเชื่อในลางนั้นสืบมาแต่ความสังเกต และจำเหตุที่เกิดขึ้นแล้วเทียบกับเหตุที่เกิดขึ้นในภายหลัง ลางที่เกิดขึ้นนั้นมักจะเป็นอับมงคลหรือความไม่พึงประสงค์ ลางร้ายที่เป็นเหตุทำให้เกิดอับมงคลมีจาระไนอยู่ในอุปาทวศาสตร์ คือ สมุดว่าด้วยเรื่องบอกอุบาทว์เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะทำให้เป็นลางร้าย คือ จิ้งจกตก หมาเห่า เหี้ยขึ้นบ้าน พังพอนเข้าไปในเรือน แมลงป่องไขในมุ้ง แมลงมูร้องในโอ่ง แมลงมูมต็อก นกถูกร้อง หนูกัดผ้าแรงลง (จับหลังคาเรือน) งูเลื้อยผ่านหน้า กายอกข้าว (มีทั้งลางแลนนิมิต) จิ้งจกตกลงมาตาย เห็ดขึ้นที่เตาไฟ ต้นไม้ออกลูกผิดปกติ น้ำในโอ่งเดือด ฝนตกนอกฤดูและมีลูกเห็บ ผีถูกตู่หรือร้อง ช้องกลองดังเอง สายพิณขาด (แม้ไม้ได้ขั่น) อวรุท (ที่เก็บอยู่ในที่เดียวกัน) กระทบกันเอง ผึ้งจับหลังคา ลูกม้าสองหัว กระจ (เต่าทะเล) ขึ้นเรือน เสือเข้าบ้านสวนนา แมวห้าหมาหกตกลูกในเขตบ้านเรือนเป็นจัญไร ไก่ไข่ในมุ้ง นกกระทุง นกแสด นกภู นกทิ้งทุค ไก่เดือนเข้าอาศัยในเรือน

นอกจากนั้นประภาศรี สีหอำไพ (2523 : 60) ได้กล่าวถึงลางของคนตอนใกล้จะขาดใจที่เรียกว่า ลางก่อนตาย มีดังนี้

1. ถ้าไปนรก จะเห็นฝูงผี เปลวไฟ ไม้จั่ว
2. เกิดเป็นมนุษย์อีก เห็นก้อนเนื้อ
3. ไปสวรรค์ เห็นกัลปพฤกษ์ ปราสาท ฝูงเทวดา
4. เป็นเปรต เห็นแกลบ ข้าว กระจายน้ำ เห็นเลือด หนอง
5. สัตว์เดรัจฉาน เห็นกอไผ่ เชือก ต้นไม้

ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง

คำ “เครื่องราง” และ “ของขลัง” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525 อธิบายความหมายไว้ดังนี้

ของขลัง น. ของที่มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่าอาจบันดาลให้สำเร็จได้ตั้งประสงค์เครื่องราง น. ของที่นับถือว่าป้องกันอันตราย ยังไม่ออก ฟันไม่เข้า เช่น ตะกรุด ผ้ายันต์ เหล็กไหล (ราชบัณฑิตยสถาน 2525 : 135 , 196)

รัชนิกร เศรษฐ (2532 : 186 - 187) กล่าวถึง “เครื่องรางของขลัง” ไว้ดังนี้คือ

ของขลัง (Fetish) หมายถึง สิ่งของเฉพาะอย่างซึ่งมีอำนาจสิงอยู่ ผู้ใดนำของขลังผูกเข้ากับเส้นเชือกแขวนคอไว้จะเกิดความอบอุ่นใจ มั่นใจในตนเอง และกล้าที่จะออกไปเสี่ยงภัย

คนไทยนับถือเครื่องรางมาแต่โบราณ สังเกตได้จากวรรณคดีเรื่องต่าง ๆ ซึ่งมักจะมีการกล่าวถึงเครื่องรางของขลังเสมอ ด้วยคิดว่าเครื่องรางของขลังสามารถจะป้องกันภัยอันตรายทั้งปวง และที่สำคัญที่สุด คือ ทำให้เกิดกำลังใจว่ามีบางสิ่งบางอย่างที่ช่วยคนได้ เครื่องรางของขลังจึงเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับจิตใจ ซึ่งกลายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้ที่ศรัทธา

ส่วนนายหริศ เรื่องฤทธิ์ (2508 : 3693 - 3694) ได้กล่าวถึงเครื่องรางไว้ในหนังสือสารานุกรมไทยเล่ม 6 ดังต่อไปนี้

ของที่นับถือว่าป้องกันอันตราย ยังไม่ออก ฟันไม่เข้า เป็นของที่เกิดเองโดยธรรมชาติ หามีผู้ประดิษฐ์หรือคิดปรุงแต่งขึ้นไม่ มีหลายอย่างต่างประเภท คือ เม็ดขนุนทองแดง เม็ดหรือฝักมะขามทองแดง เม็ดหรือลูกประคู้ทองแดง เม็ดตะป้าทองแดง ตะเคียวทองแดง เม็ดมะค่าทองแดง ปูทองแดง ปูหิน กระดุกไก่ทองแดง ไช่หิน เหล็กไหล แร่ล้างชนิดทองคำบางสะพานหนังกะหนึ่งบาท เพชรตาแมว เพชรตาหนู เขี้ยวหนุมาน เขี้ยวเสือ เขี้ยวสาบ เขี้ยวหมูหักคาคันไม้ งาช้างหักคาคันไม้ (เรียกว่ากำจัดกำจาย) เขาวัวเขาควย ลูกเป็นแสง คดต่าง ๆ มี คดปลาหมอ คดปลาวาฬ เป็นต้น อื่นจากนี้มีพระเครื่องปลุกเสก ซึ่งเรียกรวมกันว่า ของศักดิ์สิทธิ์ บางทีมีผู้เรียกรวมว่า เครื่องรางก็มี

ทัศนีย์ สุจินะพงศ์ (2516 : 18) ซึ่งให้เห็นความแตกต่างของเครื่องรางและของขลังดังนี้

เครื่องปลุกเสกและของธรรมชาติที่หาได้ยากจัดเป็นเครื่องรางทั้งสิ้น 'ถ้าแบ่งความหมายกัน เครื่องรางคือ ของที่เกิดตามธรรมชาติ แต่ของขลังหรือของศักดิ์สิทธิ์คือ ของที่ได้รับการปลุกเสกแล้ว บางทีก็เรียกรวม ๆ กันไปว่า เครื่องรางของขลัง

นอกจากนั้นทัศนีย์ สุจินะพงศ์ (2516 : 18) ยังได้กล่าวถึงการทำของขลังให้มีความขลังและศักดิ์สิทธิ์ คือ "การทำกฤตยา (ใช้คาถาอาคมปลุกเสก) จึงมีของขลังในรูปต่าง ๆ เช่น พระเครื่อง ผ้ายันต์ ลูกสะกดหรือลูกประคำ เป็นต้น

ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์มีปรากฏให้เห็นในวรรณคดีเสมอ ทั้งในวรรณคดีไทยและวรรณคดีต่างประเทศ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความกว้างขวางของวิชานี้ และความเป็นศาสตร์เก่าแก่ของวิชาไสยศาสตร์ในสังคมมนุษย์ กวีซึ่งเป็นคนในสังคมด้วยจึงอดไม่ได้ที่จะกล่าวถึงเรื่องไสยศาสตร์ในงานประพันธ์ของตน ทัศนีย์ สุจินะพงศ์ (2516 : 1) กล่าวว่า

ในวรรณคดีไทยตั้งแต่สมัยต้น ๆ จนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ทั้งที่เป็นเรื่องพื้นบ้านแท้ ๆ ของไทย เช่น ลิลิตพระลอ ไกรทอง ขุนช้างขุนแผน และวรรณคดีที่ได้รับจากต่างประเทศ เช่น รามเกียรติ์ และสมุทรโฆษ เป็นต้น มักกล่าวถึงเหตุการณ์ที่เกินปกติวิสัยมนุษย์จะเป็นไปได้ หรือจะบันดาลให้เกิดขึ้นได้ เช่น การเหาะเหินเดินอากาศ การใช้เวทมนตร์ให้หลงไหล การอยู่ยงคงกระพัน การแปลงกายเป็นรูปอื่น การบังคับภูตผีปีศาจให้อยู่ในอำนาจและกระทำตามความปรารถนาของผู้มีอำนาจ และกล่าวถึง

มนุษย์ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ธรรมดา เช่น เทวดา ปีศาจ หรือมนุษย์ที่มีอิทธิฤทธิ์แรงกล้า
จินตมมนุษย์ธรรมดาสามัญเสมอ

ตัวละครปรีกษณ์ในวรรณคดีไทยที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ มีปรากฏ
กฏทั้งในวรรณคดีสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น และไสยศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณคดีโดย
ผ่านตัวละครปรีกษณ์จัดเป็นไสยศาสตร์คำ* ทั้งสิ้น การใช้ไสยศาสตร์คำของตัวละครปรีกษณ์เป็น
ไปเพื่อทำลายพระเอกและก่อความเดือดร้อนให้พระเอก และไสยศาสตร์ที่ตัวละครปรีกษณ์ใช้เป็น
ไปในด้านการใช้เวทมนตร์ คาถาอาคมทำให้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ หรือทำให้พระเอกหรือฝ่ายพระ
เอกหลับ เพื่อความสะดวกแก่ตัวละครปรีกษณ์ในการกระทำอันเป็นปฏิปักษ์ต่อพระเอก นอกจากนี้
นั้นมีปรากฏด้านความเชื่อเรื่องผีตางเทวดา เครื่องรางของขลัง และลางร้ายที่เกิดกับตัวละครปรีกษณ์
ความเชื่อเรื่องผีตางเทวดา ตัวละครปรีกษณ์ที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อเรื่องนี้ ได้แก่

เรื่องสังข์ศิลป์ชัย

ท้าวกุมภกันท์

ตอนที่ท้าวกุมภกันท์ต่อสู้กับพระสังข์ศิลป์ชัย ท้าวกุมภกันท์บังคับเทวดาให้เนรมิตดอก
จำปาเป็นรูปนางประทุมมารดาของพระสังข์ศิลป์ชัย เพื่อนำไปหลอกพระสังข์ศิลป์ชัย

เรื่องรามเกียรติ์

ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์แปลงร่างเป็นเทวดาร่วมสังวาสกับเหล่านางฟ้าบนสวรรค์ ดังคำกลอน

มาถึงพิภพมัจฉวาน	ในสถานแดนดาวดึงศา
จึงอ่านพระเวทอันศักดิ์	แปลงเพศกายากุมภกันท์
อ่าองค์ทรงโฉมประโลมใจ	คั่งองค์หัสณัยน์รังสรรค์
ยุรยาดนาถกรจรจรัส	เข้าวิมานสุวรรณรูจี
ครั้นถึงนั่งแนบนางฟ้า	ไขว่คว้าด้วยใจเกษมศรี
สัพยอกหยอกเข้าในที	ร่วมรสฤทศิภิรมย์ใจ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 187)

หรือในตอนที่กรุงลงกาถูกหนุมานเผาทำลาย ทศกัณฐ์ได้ให้เหล่าเทวดาช่วยสร้างขึ้นใหม่ ดังคำ
ประพันธ์ต่อไปนี้

เมื่อนั้น	ทศเตียรผู้ปรีชาหาญ
เห็นฝูงเทเวศม์ฉวาน	มาถึงสถานก็ดีใจ

*ไสยศาสตร์คำ คือ วิชาลึกลับใช้เวทมนตร์ไปในทางชั่วร้าย เช่น ทำเสน่ห์ยาแฝด ผึงรูป
ปล่อยศุน บังคับวิญญาณ เช่น เลี้ยงผี ฯลฯ (มานิต มานิจเจริญ 2513 : 1416)

จึงมีวาจาอันสุนทร	ดูก่อนเทวาน้อยใหญ่
บัดนี้ลงกากรุงไกร	เกิดภัยวิบัติด้วยอัคคี
จะพึงท่านผู้มีศักดิ์	จึงเชิญลงมาทุกกราตี
จงช่วยกันสร้างราชธานี	ให้เป็นศรีสวัสดิ์สถาพร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 192)

ทศกัณฐ์ยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อภูตผีปีศาจ ดังในตอนทศกัณฐ์นำน้ำทิพย์จากการทำพิธีสัจของนางมณโฑมาพรหมเหล่าทหารยักษ์ที่ตาย ทำให้เหล่าทหารพื้นดินซึ่งกลายเป็นปีศาจเข้าสู่รบกับฝ่ายพระราม ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ท้าวราพณาสูรรังสรรค์
เห็นโยธาสุริยวงศ์พงศ์พันธุ์	ทั้งนั้นเป็นชั้นก็ดีใจ
ยี่สิบหัตถ์ดับหัตถ์แย้มสรวล	สิบปากสารวลาหาเว้นไม่
จึงบัญชาสั่งปีศาจไป	ให้เข้าหักโหมโจมตี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 392)

เรื่องอุณรุท

ท้าวกุรงพาณ

ท้าวกุรงพาณมีพฤติกรรมเช่นเดียวกับทศกัณฐ์ คือแปลงกายเป็นเทวดาร่วมรักกับเหล่านางฟ้าบนสวรรค์ ดังคำกลอน

ครั้นถึงซึ่งเทวสถาน	พระยามารผู้อัชฌาสัย
จึงอ่านพระเวทวุฒิกไกร	สำรวมใจจำแลงอินทรี
บัดเดียวเพศยักษ์ก็กลับกลายเป็น	เป็นกายเทเวศเรื่องศรี
วิไลเลิศเจิดโฉมสวัสดิ์	เป็นที่จำเริญวิญญาณ์
เสร็จแล้วกรายกรยุรยาตร	งามวิลาสช่วยวนแสนหา
อาจองตรงตามมรคา	เข้าวิมานรัตนาเทวัญ
ขึ้นสถิตย์เหนือแท่นทิพรัตน์	สัมผัสสมพานางสวรรค์
จุมพิตชมเนตรเกศกรรม	เกษมสันต์ด้วยเทพนารี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 72)

เสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน

ขุนช้าง

ในวรรณคดีเรื่องนี้มีเนื้อเรื่องที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์อยู่มาก แต่ปรากฏในบทบาทของขุนแผนพระเอกของเรื่องเป็นส่วนใหญ่ ส่วนขุนช้างตัวละครปรปักษ์มีปรากฏดังในตอนที่ผีพรายที่ขุนช้างเลี้ยงไว้ต่อสู้กับผีพรายของขุนแผนในตอนขุนแผนขึ้นเรือนขุนช้างและพานางวันทองหนีไป ดังคำประพันธ์

จะกล่าวถึงพวกพรายนายขุนช้าง
บอกกันทันใดว่าไฟรี
ว่าพลาญแผ่นโผนโจนควาด
ห้อยหัวตัวแกว่งอยู่กวัดไกว
ฝ่ายว่าพวกพรายนายขุนแผน
โผนผาดฟาดด้วยคำแยเย

ห้านางเที่ยวรายอยู่รอบที่
เราไล่ตีต้อยทำให้หน้าใจ
เอาทรายสาดดินทิ้งวังไล่
แลบลิ้นหลอกให้สะลานตา
ทะเลิ่งแล่นทุ่มทิ้งด้วยหินผา
กล้าต่อกล้าแข็งต่อแข็งแรงณรงค์
(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 368 - 369)

เรื่องพระอภัยมณี

อุสุเรน

กวีแสดงความเชื่อเรื่องภูตผีปิศาจให้เห็น โดยผ่านอุสุเรน ในตอนที่อุสุเรนตายและกลายเป็นปิศาจร้ายมาทำร้ายนางวาลี ดังคำประพันธ์

เป็นวันพุธอุสุเรนถึงเวรตาย
แล้ววิ่งเข้าหาที่ขึ้นขึ้นนี้
พวกข่านฟ้าเข้ายุคนุชชะโลง
ไม่รู้หรือคืออุสุเรนราช
แล้วเดินโศกโศกโผนโจนคะนอง

ปิศาจร้ายร้องก้องท้องพระโรง
เหมือนเล่นจิ้งจวดันโลกกระโดดโหยง
ปิศาจโหงฮืดฮาดประกาศก้อง
พยายามทอผู้หญิงหยิ่งจองหอง
ไล่ทูปตองวาลีวิ่งหนีทัน

(สุนทรภู่ 2514 :415)

ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์ คาถาอาคมมีปรากฏในวรรณคดีสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์
ค่อนข้างมากกว่าความเชื่อเรื่องอื่นในเรื่องไสยศาสตร์ จากการศึกษาพบว่าตัวละครปรีกษ์ใช้
เวทมนตร์ คาถาอาคมด้วยจุดประสงค์ ดังนี้คือ

1. ทำให้พระเอกหลับ
2. ทำให้เกิดเหตุการณ์ผิดปกติ
3. แสดงอิทธิฤทธิ์ ทำสิ่งต่าง ๆ และทำให้ร่างกายหายจากอาการบาดเจ็บ
4. ทำให้ผู้เกี่ยวข้องกับพระเอกตกอยู่ในอำนาจ
5. ทำให้สิ่งมีฤทธิ์ทำร้ายพระเอก
6. แปลงร่างเป็นรูปร่างอื่น

1. ทำให้พระเอกหลับและฝ่ายพระเอกหลับ เพื่อลักพานางเอกหรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับพระเอก
จับกุมพระเอก และขโมยอาวุธวิเศษของพระเอก ดังตัวละครปรีกษ์ต่อไปนี้

เรื่องการเกษ

พระประยง

พระประยง ใช้คาถาอาคมเสกเป่าไปที่กองทัพของพระการเกษ ทำให้พระการเกษและ
ทหารทั้งหมดหลับ และอุ้มพระการเกษเหาะไปเมืองหิมพาน จับขังไว้ในกรง ดังบทกลอนที่ว่า

จึงยกหัตถ์มีสการอ่านคาถา
บังเกิดเป็นพายุใหญ่มาพัดพาน
เข้ารวบรัดมัดองค์พระทรงธรรม
เทเวศบังเนตรกุมภันท์ไว้

รำบ่มนตรามหาศาล
ให้บันดาลม้อยหลับทั้งทัพไชย
เกือกแก้วไม้เท่านั้นหาเห็นไม่
จึงอุ้มองค์ทรงไชยระเห็จมา

(บทละครเรื่องการเมือง เลขที่ 30 2450 : หน้าที่ปลาย)

เรื่องพินสุริวงศ์

วิรุณย์ปักหรืออสูรปัก

วิรุณย์ปักใช้คาถาอาคมเสกเป่าให้พระพินสุริวงศ์ และคนติดตามในขบวนเรือหลัก
เพื่อความสะดวกในการจับพระพินสุริวงศ์ และนางก้านัลไปถวายนันทสูร

คิดแล้วอ่านอาภาอุคมเดช
ทำตามเรียนมาแต่อาจารย์
บรรดาโยธาในกำปั่น
อสูรสมหวังตั้งใจ

ด้วยเดชพระเวทมหาศาล
ขุนมารเป่าสำรำไป
ชวนกันโจงกับหลับไหล
ลงในเกตราไม้ซำที่

(บทละครเรื่องพินสุริวงศ์ เลขที่ 12 2450: หน้าที่ต้น)

เรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์

กาลจักร

กาลจักรใช้เวทมนตร์คาถาให้พระสรรพสิทธิ์ นางสุพรรณ และทหารทั้งหลายหลับไหล
โดยจุดประสงค์ให้เกิดความสะดวกในการลักพานางสุพรรณ คังคำประพันธ์

บัดโอมอ่านเวทวิธี	บงนิทรพิริย
แลราชนเรนทรภรรดา	
หลับไหลไปพื้นดินตา	ด้วยเดชพิทยา
สยบสร้างสมประดี	
ทานพล้อมถนอมเทพี	บนรัตนมณี
กนกรถรจนา	
โอบอุ้มองค์อรรคพินิดา	สมรแอบอุรา
บาราศบุรีสักสกันท์	

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมาธิบดีชิโนรส 2512 : 100)

เรื่องสุวรรณหงษ์

ท้าวศิริกัน

ท้าวศิริกันใช้เวทมนตร์คาถาด้วยจุดประสงค์เดียวกับกาลจักร ทำให้พระสุวรรณหงษ์
พระไชยสุริโอรสพระสุวรรณหงษ์ นางสุวรรณกาที และกองทหารหลับ เพื่อให้เกิดความสะดวก
ในการลักพานางสุวรรณกาที ดังบทกลอนต่อไปนี้

คิดแล้วอ่านเวทอันเรื่องไชย
คิดแล้วเสด็จเข้ารวบน้อง
ลงจากสุวรรณพลับพลา

สะกดสองท้าวไทให้นิทร
ซ่อนกรประคองขนิษฐา
พอพระสุริยาอันพรายพราย

(บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เลขที่ 12 2473 : 3)

เรื่องพิมพ์สวรรค์

วิรุณมุข

วิรุณมุขเป็นตัวละครปรปักษ์อีกตัวหนึ่งที่ใช้เวทมนตร์คาถา ทำให้พระพิมพ์สวรรค์หลับ โดยจุดประสังข์ขโมยอาวุธวิเศษของพระพิมพ์สวรรค์ ดังคำกลอน

จึงร้ายพระเวทคาถา โดยฤทธิ์วิทยาอันศักดิ์สิทธิ์
อยู่เหนือนลมแล้วเป่าให้ซิด หลับสนิทไม่ฟื้นกาย

(บทละครเรื่องพิมพ์สวรรค์ เลขที่ 7 ม.ป.ป. : 107)

ส่วนตัวละครปรปักษ์อื่น ๆ คือ ท้าววิรุณมาศในเรื่องลักษณวงศ์ และท้าวรำไพ ในเรื่องไกรทองใช้วิธีเดียวกับตัวละครปรปักษ์ดังกล่าวข้างต้น

2. ทำให้เกิดเหตุการณ์ผิดปกติจากสภาพเดิม คือ เกิดความปั่นป่วน ความวิปริตของ สภาพภูมิอากาศ ตัวละครปรปักษ์ที่ใช้เวทมนตร์คาถาเพื่อจุดประสังข์นี้คือ บุโรหิตพ่อไวทัด ในเรื่องพินสุรวงศ์ บุโรหิตใช้คาถาอาคมทำให้ท้องฟ้ามืดมิด เกิดลม ผ่น พายุ ฟ้าร้องไปทั่วเมือง ศรีสวัสดิ์ เพื่อใช้เป็นข้อกล่าวหาพระพินสุรวงศ์ให้ถูกเนรเทศออกจากเมือง ดังคำกลอน

สมหวังดังจิตที่คิดไว้ จัดรูปเทียนดอกไม้ทุกสิ่งสรร
เข้าที่ภาวนาบูชาอัญญ ปากบ่นมนตร์ร่ำอยู่พิมพ์ฟ้า
บังเกิดเป็นหมอกมัวทั่วทิศ มีลมมืดดั่งว่าเวลาค่ำ
เกิดลมฝนลมพรมพรา ฟ้าลำลันดั่งเหมือนยิงปืน

(บทละครเรื่องพินสุรวงศ์ เลขที่ 8 2450 : หน้าต้น)

3. แสดงอิทธิฤทธิ์ ทำสิ่งต่าง ๆ และเพื่อทำให้ร่างกายหายจากอาการบาดเจ็บหลังการต่อสู้กับพระเอก ร่างกายเป็นปกติดังเดิม การใช้เวทมนตร์คาถาในจุดประสังข์ข้อนี้ส่วนใหญ่เป็นตัวละครปรปักษ์ประเภทยักษ์ ทั้งนี้เพราะตามธรรมชาติของยักษ์เป็นผู้มีอิทธิฤทธิ์ มีเวทมนตร์คาถา ดังเช่น

เรื่องสุวรรณหงษ์

ท้าวสุวรรณวิก

ท้าวสุวรรณวิกใช้เวทมนตร์เนรมิตร่างกายให้ใหญ่โต เขี้ยวงอกยาว และแผลงอิทธิฤทธิ์ต่าง ๆ ดังคำกลอน

“ยักขาแผลงอิทธิฤทธิ์ไกร เจี้ยววงอกออกยาวข้างละวา นิमितกายให้โตสูงเทียม
เทียมฟ้าสุราลัย ทำอิทธิฤทธิ์ไกรที่ล้ำลึก”

(บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เลขที่ 181 ม.ป.ป. : หน้าต้น)

เรื่องไชยทัต

ท้าวสนตรา

ท้าวสนตราใช้เวทมนตร์นิมิตร่างกายให้ใหญ่โต มีลักษณะที่น่ากลัว และสำแดง
อิทธิฤทธิ์เช่นเดียวกับท้าวสุวรรณวิก ดังคำประพันธ์ที่ว่า

.....

เจี้ยววงอกออกข้างละสามวา

สูงเทียมเทียมฟ้าสุราลัย

ยักขาล้ำแดงฤทธิ์ไกร

นิमितกายให้โตใหญ่

ทำอิทธิฤทธิ์ไกรให้พิลึก

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 3 2486 : 79)

เรื่องรามเกียรติ์

ทศกัณฐ์

ตอนที่เขาพระสุเมรุเอียงทศกัณฐ์อาสาพระอิศวรทำให้เขาตั้งตรงอย่างเดิม ด้วยการ
ใช้เวทมนตร์เนรมิตร่างกายให้ใหญ่โตสูงใหญ่กว่าเขาพระสุเมรุ และใช้กำลังด้วยการใช้เท้ายันเขา
ให้ตั้งตรง

ทูลแล้วถวายบังคมลา

ใหญ่เท่าบรมพรหมาน

ดินเหยียบศิลาปถพี

ยี่สิบกรกุมเหลี่ยมเขา

ถันเลื่อนสะเทือนหิมวันต์

ออกมานิมนต์อินทรี

ตระหง่านเงื่อมพระเมรุคีรีศรี

อสุรีเข้าแบกยื่นยัน

เท้าถีบด้วยกำลังแข็งขัน

เขานั้นก็ตรงคืนมา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 138)

ทศกัณฐ์เป็นผู้มีความรู้ทางเวทมนตร์คาถา ดังจะเห็นได้จากการที่ทศกัณฐ์สามารถ
ใช้เวทมนตร์ถอดดวงใจออกจากร่างกายเพื่อความเป็นอมตะ โดยขอให้พระฤาษีโคบุตรร่วมทำพิธี
ด้วย ดังคำกลอนต่อไปนี้

จึงเอารูปเทียนมาลาส

หลับเนตรอ่านเวทสารวมใจ

เมื่อนั้น

สมาธิเหนืออาสน์ภาวนา

จึงเอาน้ำสังข์น้ำกรด

แล้วร่ายพระเวทอันฤทธิ์

บูชาโดยศาสตร์คัมภีร์ไสย

มิได้หวาดไหวไปมา

พระโคบุตรอาจารย์ฆานกกล้า

วิญญูณห์ผูกจิตอสุรี

รดเหนือเศียรเกล้ายักษ์

เป่าท้วอินทรียกุมภกัณฐ์

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริยวงศ์รังสรรค์
หลับเนตรอ่านเวทตะบะกรรม	ก็ล่วงพิธีนั้นช้านาน
เก้าเดือนเก้าวันเก้านาที	ให้อิมศีไม่ยอมอาหาร
ด้วยเดชพระเวทตะบะมาณ	ปานดั่งกินทิพย์ทุกเวลา
เมื่อจิตจะออกจากตัว	ให้มีนมน้ำนัยเนตรซ้ายขวา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 177 - 178)

ทศกัณฐ์เป็นผู้ที่ใช้เวทมนตร์คาถาในการทำสิ่งต่าง ๆ ในการประกอบพิธีอุโมงค์ เพื่อให้ร่างกายมีความคงทนต่ออาวุธต่าง ๆ ทศกัณฐ์ได้ใช้เวทมนตร์ในการประกอบพิธีนี้ ดังคำกลอนที่ว่า

เมื่อนั้น	ทศเคียรสุริยวงศ์ยักขา
ยืนอยู่แทบอุโมงค์ทวาร	ก็อ่านคาถาพระยามนต์
เดชพระเวทขุนยักษ์	ศิลาหนักลั่นเลื่อนลงสามหน
ตรึงแน่นกับแผ่นสุธาคล	คั้งหนึ่งสายยนต์มาผูกไว้
ถึงมนุษย์ครุฑาสุรารักษ์	จะยกผลึกเท่าไรก็ไม่ไหว
เสร็จแล้วจึงตรงเข้าไป	ยังในมณฑลพิธีกรรม
ลคองคังเหนือบัลลังก์รัตน์	ภายใต้เศวตฉัตรฉายฉัน
ยอกรเหนื่อเกล้าอภิวันท์	กุมภภัณฑ์เข้ากองกฤษ์กาลา
แล้วนั่งสมาธิสำรวมจิต	คิดคุณพรหมเมศนาถา
หลับเนตรร้ายเวทวิทยา	อสุราแน่นิ่งไม่ดึงกาย

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 177)

ทศกัณฐ์โกรธแค้นเหล่าเทวดาที่ช่วยพระรามเป็นพยานเรื่องนางสีดาตอนท้าวมาลี วราชมادتตสัน จึงทำพิธีทรายกรดและใช้เวทมนตร์ประกอบพิธีเผารูปเทวดา ทำให้เทวดาร้อน ภายเหมือนถูกไฟเผา ดังคำกลอน

ขึ้นนั่งเหนือบัลลังก์รัตน์	ภายใต้เศวตฉัตรเฉลิมศรี
จึงบูชารูปเทียมนาลี	ทั้งมณีเจ็ดประการอำไพ
แล้วเอาดินเจ็ดท่าประสมกัน	ปั้นรูปเทวัญน้อยใหญ่
ทั้งหกห้องฟ้าสุราลัย	บรรดาที่ไปเป็นพยาน
เสร็จแล้วจึงโหมอักคี	กลางโรงพิธีไพศาล
ยอกรถวายนมัสการ	โอมอ่านพระเวทวิทยา
ครันถ้วนคำรบครบครัน	เพลิงนั้นแรงแสงกล้า
จึงหยิบเอารูปเทวา	โยนเข้ากลางอักคี
แผ่นดินสองแสนสี่หมื่นโยชน์	ก็อุโฆษก๊กก้องสนั่นมี
เป็นระลอกกระลอกชลธิ	อสุรีซำร้ายพระเวทไป

เดชพระมนตร์อันเชี่ยวชาญ ของพระทรงญาณประสาธไว้
บันดาลร้อนถึงเทพไท ดั่งหนึ่งต้องไฟบรรลัยกัลป์

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 303 - 304)

นอกจากนี้ขณะสู้รบกับพระราม เมื่อได้รับบาดเจ็บทศกัณฐ์ใช้เวทมนตร์คาถาทำให้
ความเจ็บปวดหาย ร่างกายเป็นปกติดังเดิม ดังคำประพันธ์ต่อไปนี้

ต้องสายธนูขุนมาร	ขาดลงไม่ทานกำลังได้
ถูกเจ้าลงกากรุงไกร	ทะลุปรุไปทั้งอินทรี
เมื่อนั้น	ทศเศียรสุริย์วงศ์ยกยี่
เจ็บปวดเป็นพันพันทวี	อสุรีร้ายเวทวิทยา
ครั้นถ้วนคำรบจบมนต์	ลูบลงทั่วตนยักขา
แผลนั้นก็หายดังจินดา	ด้วยอานุภาพอันเกรียงไกร

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 425)

เรื่องโคบุตร

หัตถ์กัณฐ์

หัตถ์กัณฐ์ใช้เวทมนตร์ทำให้ร่างกายหายจากอาการบาดเจ็บ และแบ่งกายออกเป็น
จำนวนมากมายในระหว่างการต่อสู้กับพระโคบุตร

อสุรินทร์มิได้สิ้นชีวาตม์	ด้วยอำนาจเจ้าดาวดึงส์ไทรตรีงษา
พลาจอ่านเวทแสนประสิทธิวิทยา	กลับเป็นมาเจ็ดคนเหลือทนต์าน
เข้าโลดโผนโจนจับสัประยุทธ์	ท้องสมุทรเป็นละลอกกระลอกน่าน
พระโคบุตรหยุดถอดเอาสังวาล	ขว้างประหารมารร้ายก็วายชนม์

.....
พระขว้างเข้าไปต้องอสุรา	พวกยักษ์เกิดมากกว่าหมื่นพัน
สังวาลกลับเข้าองค์พระทรงศักดิ์	ประเดี่ยวยักษ์เป็นกลับขึ้นสับสน
มันตายหนึ่งกลับเกิดขึ้นเจ็ดคน	เป็นยี่สิบเก้าคนเข้าชิงชัย
.....

(สุนทรภู่ 2529 : 20 - 21)

เรื่องสุวรรณหงษ์

ท้าวศิริกัน

ท้าวศิริกันใช้เวทมนตร์กำบังตนมิให้พระสุวรรณหงษ์เห็น ขณะต่อสู้กับพระสุวรรณ-
หงษ์ ซึ่งจัดเป็นการแสดงอิทธิฤทธิ์อย่างหนึ่ง ดังคำกลอน

เข้าซ่อนอยู่ในเมฆา	ยักขาอ่านเวทหาช้าไม่
หายไปที่ไหนภาลัย	ยังคิดพริ้นห้วนใจสุรา

(บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เลขที่ 12 2473 : 12)

เรื่องลักษณวงศ์

ท้าววิรุณมาศ

ท้าววิรุณมาศต่อสู้กับพระลักษณวงศ์ ถูกศรของพระลักษณวงศ์ ทำให้ได้รับความเจ็บปวดจากพิษศร แต่ท้าววิรุณมาศใช้เวทมนตร์คาถาทำให้หายเจ็บปวด ร่างกายเป็นดังเดิม ดังคำกลอน

ศรกระจายปรายปรุทั้งกายา	ไอยราชาดใจบรรลัยลาญ
ตัวพญามารอสุราวิรุณมาศ	ก็เซพลาจจากคอกชสาร
กระเด็นผางตกกลางสุธาธาร	แต่ขุนมารยังไม่ม้วยชีวาเวลา
ดำรงกายร้ายเวทวิเศษขลัง	ก็ติดค้างกายเดิมของยักษา

(สุนทรภู่ 2529 : 402)

ตัวละครปรปักษ์อื่น ๆ ที่เป็นยักษ์ส่วนใหญ่ใช้เวทมนตร์คาถาทำให้บาดเจ็บและความเจ็บปวดอันเนื่องมาจากการต่อสู้กับพระเอกหาย ร่างกายเป็นปกติดังเดิม ไม่ว่าจะเป็นทศกัณฐ์ ในเรื่องรามเกียรติ์ ท้าวกรุงพานในเรื่องอุณรุท ท้าวจัดพิศตรในเรื่องสิงห์ไกรภพ เป็นต้น

4. ทำให้ผู้เกี่ยวข้องกับพระเอกตกอยู่ในอำนาจ (การทำเสน่ห์) และทำตามคำพูดของตัวละครปรปักษ์ หรือเพื่อให้เป็นที่ยึดต่อผู้ที่ตัวละครปรปักษ์หลงใหล ดังเช่น

เรื่องสังข์ทอง

นางจันทา

นางจันทาทำเสน่ห์ให้ท้าวยศวิมลหลงใหล คลั่งไคล้ตัวนาง และอยู่ในอำนาจของนาง ซึ่งส่งผลให้พระสังข์ต้องถูกจับตัวงำน้ำ พลัดพรากจากนางจันทาเทวีพระมารดา ดังคำกลอนกล่าวถึงวิธีการทำเสน่ห์ ดังนี้

ว่าแล้วจูดเทียนเข้าคิดพาน	โหงพรายลนลานหาญกล้า
ปลุกเสกด้วยฤทธิวิทยา	มิช้าลุกขึ้นทั้งโหงพราย
ยายเผ่าจึงลนเอาน้ำมัน	ต่อหน้านางจันทานำขวัญหาย
จี๋ฝั่งปิดปากผีพราย	ป็นเป็นรูปกายพระภูมิ
กับนางจันทาให้กอดกัน	แล้วผูกพันไปด้วยด้ายผี
เอาใส่ใต้ที่นอนนางเทวี	น้ำมันผีเสกใส่ในเครื่องทา
ลงชื่อใส่ใส่เทียนตาม	สองยามให้หลงลงมาหา
เสกหมากพลูไว้ให้มีได้ซ้ำ	มีมาอย่านับซ้ำสืบไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2508 : 33 - 34)

คำประพันธ์ตอนนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องผีอีกด้วย

เรื่องกาวิ

ท้าวสันนุราช

ท้าวสันนุราชต้องการให้นางจันท์สุดามเหสีพระกาวิรักตน จึงคิดทำเสน่ห์ ดังนี้

นั่งเหนือแท่นรัตนัชชวาล	พร้อมข้าราชการน้อยใหญ่
จึงเรียกเสน่ห์ที่ไวใจ	มาใกล้หน้าที่นั่งแล้วสั่งปล้น
จงสืบหาหมอเสน่ห์เหล่าหักกล	ที่มนตรีคลอาคมขลังขยัน
ทำรูปปรอยปลุกเสกเลขยันต์	ตามทำนองของมันเคยใช้
ถ้าแม่นทำเป็นเห็นจริง	ให้ผู้หญิงสมัครรักใคร่
เสื้อผ้าเงินทองจะถึงใจ	ใครรับได้เอาตัวมันเข้ามา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย 2508 : 512)

แต่ท้าวสันนุราชประสบความสำเร็จล้มเหลว ถูกหลอก การทำเสน่ห์ไม่เป็นผล

5. ใช้เวทมนตร์คาถาทำให้สิ่งมีฤทธิ์ทำร้ายพระเอก ตัวละครประกอบที่ใช้เวทมนตร์คาถา เพื่อจุดประสงค์นี้คือท้าวณรงค์ในเรื่องพินสุวิวงศ์ ท้าวณรงค์ใช้เวทมนตร์ทำผ้าพยนต์ซ่อนใส่ไว้ในหีบเพลงที่พระราชทานแก่นางสร้อยสวรรค์ เพื่อเป็นกลลวงล่อหลอกให้นางสร้อยสวรรค์รับไว้ ให้พระพินสุวิวงศ์เปิดแล้วผ้าพยนต์จะทำร้ายจับมัดพระพินสุวิวงศ์

จะผูกผ้าพยนต์สกลไกร	ใส่หีบลงไว้เป็นความลับ
คิดลี้ลิตฆ้องกลองลั่น	เป็นชายให้มันเข้ารุมจับ
เป็นหญิงอย่าเลยอย่าเผยแพร่	เป็นชายแล้วจับเอาให้ได้
คิดกลางทางอ่านพระเวทมนตร์	ผูกผ้าพยนต์แล้วใส่ไว้
ท้าวสังเสร็จแล้วคลาไคล	เอาหีบยื่นให้นางทาสี
เอ็งเอาไปถวายพระเยาวเรศ	ว่าของวิเศษล้วนอย่างดี
ชมเล่นเป็นสุขเกษมศรี	ในหีบนี้ตั้งนิรมิตไว้

(บทละครเรื่องพินสุวิวงศ์ เลขที่ 9 2450 : หน้าปลาย)

6. แปลงร่างเป็นรูปกายอื่น เพื่อลวงให้พระเอกหรือนางเอกหลงเชื่อ ตัวละครประกอบที่ใช้เวทมนตร์คาถาเพื่อจุดประสงค์นี้ ได้แก่

เรื่องไชยทัต

ท้าวกุเวน

ท้าวกุเวนใช้เวทมนตร์แปลงร่างเป็นกวางทอง เพื่อลวงพระไชยทัตให้แยกออกมาจากกองทหารป้องกัน เพื่อจะได้จับพระไชยทัตกินเป็นอาหาร ดังคำกลอน

จะนิมิตเป็นกวางรจนา	แล้วจะผ่าเข้าไปในฝูงคน
เขาจะได้ห้อมล้อมเราไว้	กูจะแหวกหนีไปในไพรสมณฑ์

นายใหญ่จะได้ตามจรดล	ไล่ไปห่างพลหมู่เสนี
กูจะจับทั้งคนทั้งม้า	กินเป็นภักษาเกษมศรี
ครั้นคิดเท่านั้นทันที	ยักษ์อ่านเวททันใด
ครั้นแล้วก็กลายเป็นกวางทอง	ผิวผ่องไพจิตรพิสมัย
แกลังทำเดินร้ายกรายไป	แผ่นโผนเข้าในกลางโยธา

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 1 2486 : 9)

ท้าวคนธรรพ์

ท้าวคนธรรพ์ใช้เวทมนตร์แปลงร่างเป็นพระไชยทัต เพื่อให้นางทุมพรหมเหลือของพระ-
ไชยทัตคิดว่าเป็นพระไชยทัต โดยจุดประสงฆ์ให้นางทุมพรหมเป็นของตน

เมื่อนั้น	คนธรรพ์ครั้นเห็นก็จำได้
รูปทรงวงพักตร์ประจักษ์ใจ	จำได้ที่เครื่องทรงมา
ครั้นเห็นเดินลับตาไป	คนธรรพ์ตั้งใจเป็นนักหนา
จึงร้ายพระเวทอันศักดิ์ดา	กลับกลายเป็นกายทันใด
เมื่อนั้น	พระไชยทัตที่แปลงกายา
จะเข้าไปยังบรรณศาลา	จึงเกี่ยวเก็บผลพฤกษา
จะไปฝากทุมพรภักษยา	ยักษ์พาดสรแล้วคอนมา

(บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 1 2486 : 23)

เรื่องรามเกียรติ์

ทศกัณฐ์

ทศกัณฐ์ใช้เวทมนตร์คาถาทั้งใช้ด้วยตนเอง และบังคับให้ผู้อื่นใช้ กล่าวคือ ทศกัณฐ์
บังคับให้มารีศใช้เวทมนตร์แปลงกายเป็นกวางทองล่อนางสีดาให้เกิดความต้องการ และรบเร้าให้
พระราม พระลักษณ์ตามจับ โดยผลให้นางอยู่ตามลำพังเพื่อเป็นช่องทางที่ทศกัณฐ์จะลักพา
นางไป ดังคำกลอน

ท่านจงจำแลงเป็นกวางทอง	ผิวพรรณผุดผ่องจำรัสศรี
ไปยังอรัญญฤ	ล่อลวงเทวีด้วยมารยา
ให้นางมีจิตพิศวง	ลุ่มหลงในกลยักษา
แล้วทำเดินร้ายชายมา	แทบใกล้ศาลารไท
แม้ว่าลักษณรามไปตามกวาง	เราจะลักนางมาให้ได้

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 671 - 672)

ส่วนทศกัณฐ์ใช้เวทมนตร์แปลงร่างเป็นพระดาบสเข้าไปหานางสีดา เพื่อพูดหวานล่อ
ให้นางยินยอมเป็นมเหสี

บัดเดียวกลับเป็นคาบส
 ห่มหนังเสื่อสายพรายพรรณ
 สอดสายสุหรุ่มนชฎา
 สวมประคำมณีคั่งสีทอง

อันมีพรตชำนาญญาณขยัน
 เจิมจันทน์นุ่งผ้าคากรอง
 มือขวาลี้อตาลปีตรป้อม
 แล้วเดินย่องตามชายพนาลี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 690 - 691)

นอกจากนี้ทศกัณฐ์ยังพูดหวานล้อมให้นางเบญจกายธิดาพิเภกใช้เวทมนตร์คาถา
 แปลงกายเป็นนางสีดาตายลอยน้ำไปหน้าพลับพลาของพระราม เพื่อให้พระรามเข้าใจผิด และยก
 ทศกัณฐ์ ค้างค้ำกลอน

จึงหาอัครเศรศอรัย
 หลานรักจงไปทำตาย
 แม้นพระรามได้ทอดทศนา

หวังจะให้แปลงเป็นสีดา
 ที่หาดทรายฉนวนประจำท่า
 ก็จะมีสีดาวยปรมาณ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 251)

ในการทำสงครามกับพระรามครั้งสุดท้าย ทศกัณฐ์ได้ใช้เวทมนตร์แปลงร่างเป็นพระ
 อินทร์เพื่อลวงฝ่ายพระราม ค้างค้ำกลอน

คิดแล้วร้ายเวทเกรียงไกร
 บัดเดี๋ยวก็กลับกลายเพศ
 ทรงโฉมประโลมโลกีย์

ตำรวมใจนิมิตอินทรีย์
 เป็นท้าวตรีเนตรเรื่องศรี
 ไกรเห็นเป็นที่จำเริญนัก

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 498)

การใช้เวทมนตร์ คาถาอาคมของตัวละครปรปักษ์เพื่อวัตถุประสงค์ 6 ประการ
 ดังกล่าวข้างต้น เป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ของกวีด้านความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์เป็นอย่างดี

ความเชื่อเรื่องฤกษ์ โขลกวาง ตัวละครปรปักษ์ที่สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ของกวี
 ด้านฤกษ์ยาม ได้แก่

เรื่องรามเกียรติ์

ทศกัณฐ์

ตอนทศกัณฐ์ยกกองทัพไปสู้รบกับฝ่ายพระรามหลังจากแสวงอาทิศย์ถูกฝ่ายพระราม
 ฆ่าตาย ทศกัณฐ์ให้ทหารโห่ร้องเพื่อเป็นเคล็ดให้เกิดฤกษ์ดี เป็นมงคลในการทำสงคราม
 ค้างค้ำกลอน

หม่อมราชโอรเจ้าอาฤกษ์
 รีบพวกโยธีรืพล

เอิกเกริกก็ก้องโกลาหล
 ขับรันแรงราชรถไป

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 127)

เรื่องสังข์ศิลป์ชัย

ท้าวกุมภกันท์

นางร้ายที่เกิดกับท้าวกุมภกันท์นั้นทั้งเกิดกับตัวท้าวกุมภกันท์เอง และเกิดความผิดปกติขึ้นกับสภาพดินฟ้าอากาศ ทำให้ท้าวกุมภกันท์รู้ว่าจะเกิดเหตุการณ์ร้ายแก่ตน ดังบทกลอนต่อไปนี้

วันนั้นบันดาลอาเพศ	ฤทธิ์เดชพระกุมารท้าวหาญ
ปวดเคียรเวียนเกล้าพญามาร	เซซ่านไม่ตั้งตัวตรง
ทั้งฟ้าอากาศก็มีมืดมิด	ทั่วไปทุกทิศข่มฝน
เปรี้ยงเปรี้ยงยิงฟ้าจุลาล	มีคมนไปทั้งสมุทรไท
อุตสาห์แข็งใจจะไปปรารงค์	เดินจะตรงหนทางก็หาไม่
ชวนเซก่กั้งซังใจ	รีบไปปรารงค์ตนมณี

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 105 ม.ป.ป. : หน้าต้น)

เรื่องรามเกียรติ์

ทศกัณฐ์

กวีได้แสดงความเชื่อ โชคกลางให้ปรากฏผ่านทศกัณฐ์ในตอนการรบครั้งสุดท้ายของทศกัณฐ์ ก่อนจะยกทัพไปรบกับพระราม กวีสร้างให้เกิดกลางร้ายแก่ทศกัณฐ์ตามความเชื่อดังนี้

ให้เปล่าเปลี่ยวพระทัยพันทวี	ดั่งหนึ่งไม่มีทวยหาญ
เหมือนมาแต่องค์พระยามาร	บันดาลให้เยือกเย็นใจ
อันหม้อสุรโยธา	จะบันเทิงเริงรำก็หาไม่
บรรดาธงฉานธงชัย	จะโบกสะบัดหวาดไหวก็ไม่มี
นกแสบบินเฉี่ยวเองอนรต	เสียงโห่ปรากฏดังเสียงผี
กลาบาดตกลงกลางโยธี	แผ่นดินปฐพีเป็นเปลวไฟ
อันต้นไม้ที่อยู่ริมทาง	กิ่งใบกระด้างมิได้ไหว
ที่ผลิดอกออกผลก็หายไป	ทั้งปักษีก็ไม่รำร้อง
อันมหาพิชัยรถทรง	กำกงไม้ลั่นก็ก้อง
ราชสีห์เงื้องงูไม่ลำพอง	ฟ้าร้องเมฆมืดพระสุรียา
สารพัดเป็นกลางประหลาดสิ้น	อสุรินทร์ยิ่งโถมนัสสา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 505)

นางร้ายที่เกิดกับทศกัณฐ์มีทั้งที่เกิดกับตัวทศกัณฐ์เอง เหล่าทหารยักษ์ รถทรง และสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบข้างไม่ว่าจะเป็นต้นไม้ ดอกไม้ที่เดินทัพผ่าน ภาวะลมหยุดนิ่งไม่พัดผ่านดังปกติ ท้องฟ้ามีครีเม่และที่สำคัญคือ มีนกแสบบินเฉี่ยวองรถทรงของทศกัณฐ์ ซึ่งเรื่องนกแสบเชื่อกันว่า ถ้าบินผ่านจะมีคนตาย นอกจากนั้นกวียังสร้างกลางสังข์ให้ปรากฏแก่ผู้ใกล้ชิดทศกัณฐ์คือ นางมนโฑ ดังปรากฏในบทประพันธ์ดังต่อไปนี้

เมื่อนั้น
ทั้งฝูงอนงค์ก้านัลใน
สิ้นทั้งพระกรซ้ายขวา
เพียงจักสิ้นชีพชีวัน

นางมณฑิลาผู้ยอดพิสมัย
แลไม่เห็นเศียรทศกัณฐ์
ก็ลยตกใจตัวสิ้น
พากันวิ่ง่วนออกไปรับ

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 492)

เรื่องลักษณวงศ์

ท้าววิรุณมาศ

ท้าววิรุณมาศตัวละครประกอบของเรื่อง สุนทรภู่ก็ได้สร้างลางร้ายให้เกิดแก่ท้าววิรุณมาศ ก่อนที่ท้าววิรุณมาศจะยกกองทัพไปต่อสู้กับพระลักษณวงศ์ ดังนี้

ก็เป็นลางกุ่มกั้นจะบรรลัย	ให้อ่อนใจเซล้มลงกลางปรางค์
นางสาวสวรรค์ก็ลยบรรดาหญิง	ก็หวัดวิ่งเข้าประคองทั้งสองข้าง
ท้าวกุ่มกั้นที่พริ้นกายเพียงววยววง	สารพางค์สิ้นระริกดังตีปลา
แล้วแข็งจิตคิดไปใจจะขาด	โธ่ประหลาดมาเป็นลางหลากหนักหนา
การณรงค์เห็นคงจะอัปรา	ท้าวยักษ์มาแสนสลดระทดใจ

(สุนทรภู่ 2529 : 398)

เรื่องสิงห์ไกรภพ

ท้าวเทพาสุร

ลางบอกเหตุร้ายแก่ท้าวเทพาสุรตัวละครประกอบได้ปรากฏแก่ผู้ใกล้ชิด คือ นางเทพกนินรามเหสีเช่นเดียวกับที่ปรากฏแก่นางมณฑิลา นางเทพกนินรามองไม่เห็นศีรษะ และแขนของท้าวเทพาสุร

ฝ่ายนงลักษณ์อรรครศกศกนินร	ไม่เห็นกรเศศพระยามาร
ไม่เคยเป็นเห็นว่าไปคงไม่รอด	วิ่งเข้ากอดบาทบงส์ด้วยสงสาร

(สุนทรภู่ 2529 : 226)

ท้าวเทพาสุรประสบความพ่ายแพ้ในการรบทั้ง 3 ครั้ง และในการรบครั้งสุดท้ายท้าวเทพาสุรถูกพระสิงห์ไกรภพตัดแขนทั้ง 2 ข้าง และตายอย่างไรก็ยึดเป็นไปตามลางร้ายที่ปรากฏแก่นางเทพกนินรา

เรื่องพระอภัยมณี

อุศเรน

ลางร้ายปรากฏแก่อุศเรนตอนที่อุศเรนยกกองทัพไปรบกับพระอภัยมณีที่เมืองผลึก ได้เกิดสิ่งผิดปกติกับอุศเรนซึ่งบอกล่วงหน้าว่าอุศเรนจะประสบความพ่ายแพ้

ฝ่ายลูกท้าวเจ้าลี้กาทองหน้านั้น
เมื่อเสียวทัพอัปปางเป็นลางลง

ตามกำป็นไปด้วยเชิงละเลิงหลง
เสอญรงชัยปิกนั้นหักทบ

(สุนทรภู่ 2515 : 411)

ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง ความเชื่อเรื่องนี้มีปรากฏแก่ตัวละครปรปักษ์เพียงเรื่องเดียวคือ ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ขุนช้างออกติดตามหานางวันทองที่ขุนแผนพาไป ขุนช้างได้ใช้เครื่องรางป้องกันตัวหลายชนิด เช่น พระปรอท ลูกไข่ตันทองแดง ไข่เปิดหิน ตะกรุด ยันต์ขมิ้นผง ภควัม* ดังคำกลอน

จัดแจงแต่งตัวนุ่งยก

เข็มขั้ครัดคอกแล้วโจงหาง

ผูกตัวเข้าเป็นพรวนล่วนเครื่องราง

พระปรอทขอดหว่างมงกลลวง

ลูกไข่ตันทองแดงกำแพงเพชร

ไข่เปิดเป็นหินขมิ้นผง

ตะกรุดโทนของท่านอาจารย์คง

แล้วมองค้พระคะว้มล้าจ้งจ้ง

ลงยันต์ราชะปะท้ายทอย

ยังหอมแหมมหยอกหยอยเหมือนหอมยั้งจ้ง

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 414)

ความเชื่อ โขกลางที่ปรากฏในวรรณคดีเป็นสิ่งที่กวีนำมาจากความเชื่อของคนไทยในสังคมทั้งสิ้น

ความเชื่อเรื่องกรรม นรก สวรรค์ ชาติใหม่ โหราศาสตร์ ความฝัน และไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อของคนในสังคมไทยส่วนใหญ่ที่สืบเนื่องมาตั้งแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน การศึกษาด้านสังคมศาสตร์จัดเป็นประเภทความเชื่อถือของกลุ่ม (Group Belief) หมายถึง ความเชื่อที่เป็นวัฒนธรรมของกลุ่ม ของหมู่บ้านที่มีอิทธิพลต่อทัศนคติชาวบ้านโดยส่วนรวม และความเชื่อบางเรื่องของความเชื่อทั้ง 5 เรื่องดังกล่าวอาจเป็นความเชื่อประเภทความเชื่อถือส่วนบุคคล (Individual Belief) ซึ่งหมายถึงความเชื่อของบุคคลแต่ละคน (พหลยุทธ รมชัย ม.ป.ป. : 19) คนบางคนเชื่อในเรื่องกรรมอย่างเคร่งครัด แต่บางคนก็ไม่เชื่อ หรือบางคนเชื่อหมอดูตามที่หมอดูทำนาย

* พระปรอท หมายถึง พระฝิ่งปรอทเป็นพระเครื่องรางชนิดหนึ่ง

ไข่ตันทองแดง เครื่องรางชนิดหนึ่ง

ไข่เปิดเป็นหิน คือ ไข่เปิดที่เป็นหินถือว่าเป็นเครื่องรางชนิดหนึ่ง

ตะกรุด คือ เครื่องรางมีรูปร่างเป็นแผ่นโลหะที่แผ่แล้วมีวงกลม ๆ ลงคาถาอาคม

พระคะว้ม คือ ภควัม หมายถึงชื่อพระเครื่องรางอย่างหนึ่ง มีพระพักตร์คว้มน้ำ และปิด

ทวารทั้งเก้า ถือว่ากันอาวุธได้

ยันต์ คือ รูปต่าง ๆ เขียนบนแผ่นโลหะ ผ้า ฯลฯ และลงอักขระหรือเลขใช้เป็นเครื่องรางรูปที่เขียนเป็นรูปตามเหลี่ยมก็มี ลี่เหลี่ยมก็มี ยันต์มีหลายชนิด เช่น ยันต์ราชะ เป็นต้น

แต่บางคนก็ไม่เชื่อ เป็นต้น ดังนั้นโลกทัศน์ของกวีด้านความเชื่อทั้ง 5 ประเภทนั้น จะเห็นว่าเป็นไปตามสภาพสังคมในสมัยของกวี และหลักฐานต่าง ๆ ทั้งประวัติศาสตร์ สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา คติชนวิทยา และพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งยืนยันได้ การสร้างตัวละครปรีกษ์ของกวีในวรรณคดีไทย จึงเป็นการสนองจุดประสงค์ของกวีในการเสนอโลกทัศน์ของกวีในความเชื่อทั้ง 5 ประเภทได้เป็นอย่างดี

3.2 ค่านิยมของสังคม

ค่านิยม คือ ความรู้สึกว่าจะอะไรเป็นของควรไม่ควร หรือเป็นของดี ไม่ดี (บรรพต วีระชัยและคณะ 2521 : 47)

ค่านิยม คือ ความรู้สึกของสังคมที่ถือว่าสิ่งใดดีหรือไม่ดี และค่านิยมนั้นมีใจความรู้สึกส่วนบุคคลเพียงคนเดียวคนหนึ่ง ค่านิยมของสังคมใดก็ย่อมหมายถึงว่าคนส่วนใหญ่ในสังคมนั้นมีความรู้สึกว่าจะสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่เขาควรกระทำมากกว่าสิ่งที่เขาต้องการจะทำ เป็นแบบฉบับของความคิดที่ฝังแน่นสำหรับยึดถือในการปฏิบัติตัวของคนในสังคม (รัชนิกร เศรษฐ 2532 : 78)

ค่านิยม หมายถึง สิ่งของหรือภาวะที่คนแสวงหาใคร่ได้ หรือปรารถนาจะเป็น ปรารถนาจะปฏิบัติ หรือยกย่องบูชา และมักจะเลือกถือปฏิบัติเมื่อมีโอกาส (สุทธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ 2525 : 18)

ค่านิยมของสังคม หมายถึง สิ่งที่คนสนใจ สิ่งที่คนปรารถนาจะได้ ปรารถนาจะเป็น หรือกลับกลายมาเป็น เป็นสิ่งที่ตนถือว่าเป็นสิ่งบังคับต้องทำต้องปฏิบัติ เป็นสิ่งที่คนบูชา ยกย่องและมีความสุขที่จะได้เห็นได้ฟัง ได้เป็นเจ้าของ ค่านิยมของสังคมจึงเป็น “วิถีของการจัดรูปความประพฤติ” ที่มีความหมายต่อบุคคล และเป็นแบบฉบับของความคิดที่ฝังแน่นสำหรับยึดถือในการปฏิบัติตัวของคนในสังคม (ไพฑูริย์ เครือแก้ว 2506 : 16)

ค่านิยมในทางสังคมวิทยา หมายถึง สิ่งที่นิยมยึดถือประจำใจที่ช่วยตัดสินใจในการเลือก ตราบใดที่มนุษย์ต้องเลือกตัดสินใจในการกระทำอยู่ มนุษย์ต้องอาศัยคุณค่าประจำตัวเป็นเครื่องกำหนดแม้แต่สิ่งที่ทำจนเคยชินเป็นนิสัย มีคุณค่าที่ชอบให้ทำเช่นนั้นกำหนดอยู่ มิฉะนั้นแล้ว ก็คงจะไม่ยินดีทำจนกลายเป็นนิสัย.... ฉะนั้นเมื่อเกิดเป็นคนแล้วจะเลือกทำอะไรจะต้องอาศัยคุณค่าที่ตนยึดถือเป็นเครื่องกำหนดทั้งสิ้น (พิทยา สายหู 2516 : 52-53)

ค่านิยมของสังคม หมายถึง การยอมรับนับถือ และพร้อมที่จะปฏิบัติตามคุณค่าที่กลุ่มคนในสังคมนั้นมีต่อสิ่งนั้น ๆ ซึ่งรวมทั้งด้านวัตถุ การกระทำ จริยธรรม ฯลฯ (ประจักษ์ ประภาพิตยากร 2527 : 28)

จากความหมายของคำว่าค่านิยมทั้งหมดดังกล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า ค่านิยมคือ สิ่งในกลุ่มสังคมหนึ่ง ๆ เห็นว่าเป็นสิ่งที่มีค่าควรแก่การกระทำ นำกระทำ นำยกย่อง หรือเห็นว่าถูกต้อง (สุพัตรา สุภาพ 2528 : 23)

รัชนิกร เศรษฐ (2532 : 78) กล่าวถึงพฤติกรรมของคนในสังคมที่เกี่ยวข้องกับค่านิยมไว้ดังนี้ คือ บุคคลในสังคมต่างก็มีทั้งค่านิยมส่วนตัว (personal value) และขณะเดียวกันก็รับค่านิยมของสังคม (social value) มาเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของบุคคลด้วย ค่านิยมทุกค่านิยม จะมีความสำคัญไม่ทัดเทียมกัน บางค่านิยมมีความสำคัญ และมีความหมายมากสำหรับสังคม หรือกลุ่มก็เรียกว่าเป็นค่านิยมเด่น ส่วนค่านิยมอื่น ๆ ก็จัดว่าเป็นค่านิยมรอง อย่างไรก็ตามไม่ว่าค่านิยมเด่นหรือค่านิยมรอง ต่างก็มีหน้าที่ที่จะกำหนดพฤติกรรมของบุคคลในสังคมด้วยกันทั้งนั้น

นอกจากนั้นรัชนิกร เศรษฐ (2532 : 79 - 82) ยังได้กล่าวถึงค่านิยมที่สำคัญและเป็นค่านิยมของคนไทย มีทั้งหมด 9 ประการ คือ

1. ความมั่งคั่ง ในสังคมไทยปัจจุบันเน้นย้ำเรื่องเงิน เรื่องวัตถุมากกว่าเรื่องอื่น ๆ ผู้ที่มั่งคั่งในสังคมไทยจะได้รับสิ่งตอบแทนจากสังคม คือ เป็นผู้ที่มีญาติพี่น้องมาก สังคมยกย่องว่ามีเกียรติกลายเป็นผู้มีอำนาจในสังคม
2. อำนาจ คนไทยยกย่องและนิยมที่จะได้เป็นเจ้าของอำนาจ ไม่ว่าจะเป็นอำนาจเล็กน้อยแค่ไหนก็ตาม
3. การเคารพผู้อาวุโส ผู้อาวุโส หมายถึง ผู้ที่มีประสบการณ์ยาวนาน รอบรู้ มีอายุมากกว่า และมีตำแหน่งสูงกว่า เช่น พ่อ แม่ ครู อาจารย์ ญาติผู้ใหญ่ เจ้านาย เป็นต้น คนไทยในอดีตยกย่องให้ผู้อาวุโสเป็นผู้ทำหน้าที่ตัดสินในเกือบทุกกรณี ยอมรับเชื่อฟัง เกรงใจ สุภาพอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน
4. ความเป็นผู้รู้หรือมีความสามารถ คนไทยนิยมยกย่องผู้มีวิชาติดตัวไม่ว่าจะเป็นวิชาแขนงใดก็ตาม
5. การให้ความสำคัญในแง่บุคคล คนไทยนิยมให้ความสำคัญต่อตัวบุคคลเป็นอันมาก จึงต้องมีการเลือกว่าใครเป็นใครควรจะช่วยหรือไม่
6. ความสนุกสนานรื่นเริง ความบันเทิง
7. ความวางเฉย ความสงบใจเย็น และความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ค่านิยมนี้สืบเนื่องมาจากแนวคำสอนของพระพุทธศาสนาที่สอนให้คนพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ ช่มความโกรธ ไม่แสดงอารมณ์กราดเกรี้ยวรุนแรง และสุขุมรอบคอบใจเย็น
8. ความเชื่อในเรื่องบุญบาป กฎแห่งกรรม และทางสายกลาง
9. ความสบายกายและใจ คนไทยมักหลีกเลี่ยงหรือหลบหลีกกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่สังคมตั้งไว้ จะกระทำสิ่งต่าง ๆ ตามความสะดวกสบายของตนและผู้ใกล้ชิดเป็นสำคัญ

ค่านิยมที่ดีควรยกย่องในสังคมไทย สุพัตรา สุภาพ (2528 : 14) ได้กล่าวไว้ดังนี้ คือ

1. รักพระมหากษัตริย์
2. นับถือศาสนา
3. ความเป็นไทย
4. ความประหยัด

5. ความมีระเบียบวินัย ไม่มั่งง่าย ไม่เห็นแก่ความสบายเล็ก ๆ น้อย ๆ จนทำให้ขาดระเบียบ
6. มีความรับผิดชอบ รู้จักหน้าที่ที่ตนกระทำ ต้องปฏิบัติ
7. ความซื่อสัตย์สุจริต
8. ความขยันขันแข็งมานะอดทน
9. การยกย่องผู้ที่ทำความดี
10. การรักพวกรักพ้อง
11. มีเหตุผลไม่ใช้อารมณ์
12. ความยึดมั่นในอุดมการณ์มากกว่าบุคคล
13. การนิยมของไทย
14. รักของส่วนรวม
15. ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
16. การเคารพผู้อาวุโส
17. กตัญญูรู้บุญคุณ
19. ความรู้จักเสียสละในทางที่ถูกที่ควร
20. ความสะอาด สุภาพเรียบร้อย
21. การตรงต่อเวลา
22. การทำมากกว่าพูด
23. นิยมเจ้านายและยศถาบรรดาศักดิ์
24. ยกย่องผู้มีความรู้

ค่านิยมของสังคมไทยมาจากพระธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาที่คนไทยส่วนใหญ่ของประเทศนับถือ การอบรมเลี้ยงดู วัฒนธรรมทั้งขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณี และอิทธิพลจากวัฒนธรรมต่างชาติ ถ้าผู้ใดทำผิดค่านิยมของสังคมก็จะได้รับคำตำหนิติเตียน การรังเกียจเคียดจัญท์จากคนในสังคมหรือได้รับการมองจากสังคมว่าเป็นคนแปลกประหลาด และขวางโลก

ค่านิยมของสังคมที่ศึกษาจากตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีดังนี้คือ

1. การตั้งข้อรังเกียจคนที่มีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ จากการศึกษาวรรณคดีไทยค่านิยมนี้ปรากฏเด่นชัด คือ พระเอก นางเอกในวรรณคดีไทยทุกเรื่องมีคุณสมบัติแรก คือ รูปร่างหน้าตางดงาม สวยสง่าได้รับคำชมเชย ยกย่องจากตัวละครอื่น ๆ ดังนั้นกวีจึงสร้างตัวละครปรีกษ์ให้มีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ตรงกันข้ามกับพระเอก นางเอก ซึ่งตัวละครดังกล่าวจะได้รับการรังเกียจเหยียดหยาม คำว่า และเยาะเย้ยจากตัวละครอื่น ๆ ในเรื่อง ตัวละครปรีกษ์ที่แสดงถึงค่านิยมนี้ได้แก่ขุนช้างในเสภาเรื่องขุนช้าง-ขุนแผน ขุนช้างมีรูปร่างหน้าตาน่าเกลียด หัวล้าน อ้วนล่ำ

หมวดเศรษฐี ขุนช้างได้รับการรังเกียจ ถูกกลั่นแกล้ง ถูกตำว่าจากตัวละครในเรื่องไม่ว่าจะเป็น นางวันทอง ขุนแผน นางเทพทอง นางสายทอง เป็นต้น

จรรยาในบทละครเรื่องอิเหนาเป็นตัวละครปรปักษ์ซึ่งมิได้ทำความชั่วร้ายใด ๆ เพียงแต่ จรกา มีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ รูปร่างใหญ่โต เสียงแหบแห้ง ผมหอก หน้าเพรียง จมูกโต จรกา ก็ได้รับการตั้งชื่อรังเกียจ เยาะเย้ย วิพากษ์วิจารณ์จากตัวละครอื่น ๆ ในเรื่อง โดยเฉพาะอิเหนา

ทั้งจรกาและขุนช้างที่ถูกตั้งชื่อรังเกียจเรื่องรูปร่างหน้าตาที่อัปลักษณ์จากตัวละครอื่น ๆ ในเรื่อง ทั้งคำพูด และการแสดงออกจึงเป็นการแสดงถึงค่านิยมของคนไทยข้อนี้ได้อย่างชัดเจน

2. รังเกียจคนพูดเท็จ การพูดเท็จเป็นการทำผิดศีลข้อ 4 ในเรื่องเบญจศีลที่พระพุทธองค์ ทรงสั่งสอนไว้ ค่านิยมจึงเกี่ยวเนื่องกับศาสนารวมทั้งความประพฤติ และการติดต่อของคนในสังคม ด้วย เพราะการติดต่อสื่อสารกันถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดไม่มีความจริงใจ พูดเท็จอยู่เสมอ ย่อมทำให้ สัมพันธภาพเสื่อมถอยลง จนอาจเลิกคบกัน และคนที่พูดเท็จเสมอกลายเป็นผู้ที่ถูกรังเกียจจากคน ในสังคม ไม่มีใครอยากคบและอาจถูกลงโทษ ตัวละครปรปักษ์ที่แสดงถึงค่านิยมข้อนี้คือ ทศกัณฐ์ ในเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์กล่าวท้าวเมื่อดำรงตำแหน่งเป็นหลักแห่งความยุติธรรม และยัง ป้ายความคิดไปให้แก่พระราม ทศกัณฐ์จึงได้รับการลงโทษจากท้าวเมื่อดำรงตำแหน่งเป็นหลักแห่งความยุติธรรม และยังคง ความวิบัติ ทศกัณฐ์กลายเป็นคนที่น่ารังเกียจเพราะการพูดเท็จซึ่งนับเป็นหนึ่งในความชั่วร้ายอื่น ๆ ของทศกัณฐ์

3. สามีน้องปกป้องคุ้มครองรักและเอาใจใส่ภรรยา สามีน้องถือกันว่าเป็นเพศที่แข็งแกร่ง เป็นผู้นำครอบครัว ย่อมต้องให้ความป้องกันคุ้มครองภรรยาซึ่งเป็นเพศที่อ่อนแอกว่า ตัวละครปรปักษ์ ที่แสดงถึงค่านิยมข้อนี้คือ ทศกัณฐ์ ในเรื่องรามเกียรติ์ ในตอนที่ทศกัณฐ์ทำพิธีอุโมงค์ซึ่งต้องใช้สมาธิ ในการทำพิธีอย่างยิ่ง แต่เมื่อทศกัณฐ์เห็นนางมณฑาถูกหนุมานไล่ปลุกปล้ำ ทศกัณฐ์ก็ไม่สามารถ ทนนิ่งเฉยได้ เข้าต่อสู้กับหนุมานเพื่อป้องกันนางมณฑา โดยไม่คำนึงว่าจะทำพิธีสำเร็จหรือไม่ ทศกัณฐ์เป็นสามีน้องรักเอาใจใส่ภรรยาอย่างมาก เมื่อนางมณฑาอยากกินข้าวทิพย์ที่ฤาษี 4 คน ตั้งพิธีหุงเพื่อให้มเหสีของท้าวทศรถกิน ทศกัณฐ์ส่งให้นางกานาสูรไปเอามาให้นางมณฑา นอก จากนั้นทศกัณฐ์ยังทำหน้าที่ของสามีน้องอีกประการหนึ่งคือเกรงใจและถนอมน้ำใจนางมณฑา ดังใน ตอนที่ทศกัณฐ์ลักพานางสีดา ทศกัณฐ์นำนางสีดาไปไว้ที่อุทยานแทนที่จะนำนางไปไว้ในปราสาท เพราะเกรงใจนางมณฑาและไม่ต้องการให้นางมณฑาต้องขัดเคืองใจ ดังคำกลอน

แม้จะถูกจะพาเข้าไป

ไว้ในลงกาธานี

จะเป็นที่เคืองใจเคืองตา

กับมณฑาภักตมเหสี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 213)

ขุนช้างในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน เป็นตัวละครปรปักษ์อีกตัวหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึง ค่านิยมข้อนี้เมื่อนางแก่นแก้วภรรยาคนแรกเจ็บป่วย ขุนช้างเป็นทุกข์เป็นร้อน ห่วงใย เอาใจใส่ หาหมอมารักษา นางจนกระทั่งนางตาย และตอนที่พระพันวษาให้นางวันทองเลือกว่าจะอยู่กับ ขุนแผน ขุนช้าง หรือมีนไวย คำพูดของนางวันทองแสดงถึงความสามีน้องของขุนช้างดังนี้

ขุนช้างแต่อยู่ด้วยกันมา
เงินทองกองไว้มิให้ใคร

กำหนดหนาได้ว่าให้เคียงไม่
จำไทใช้สอยเหมือนของตัว

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 865)

พฤติกรรมของทศกัณฐ์และขุนช้างแสดงให้เห็นถึงค่านิยมของคนไทยในสังคมด้านการครองเรือนได้อย่างชัดเจนว่าสามีที่ดีย่อมต้องปกป้องคุ้มครองรักและเอาใจใส่ภรรยา

4. ภรรยาต้องเคารพเชื้อสัจย์ต่อสามี ค่านิยมข้อนี้ยังคงปฏิบัติสืบทอดกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ภรรยาต้องเคารพ จงรักภักดี ประนินบิตีสามีให้มีความสุข รับผิดชอบงานในบ้านมิให้บกพร่อง ตัวละครปรปักษ์ที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมข้อนี้ได้แก่ ท้าวสุวรรณวิกในเรื่องสุวรรณหงษ์ ท้าวสุวรรณวิกได้พูดสั่งสอนนางเกษสุริยงธิดาถึงการปฏิบัติตนเป็นภรรยาที่ดี ต้องคอยประนินบิตีสามีให้มีความสุข และจงรักภักดีต่อสามี ดังคำกลอน

ยักษีจึงมีพระวาท

ศรีสเรียกลูกยาไปทันใจ

.....

.....

ตัวพ่อจะม้วยมรณา

บิดาจะสอนเจ้าไว้

เวลาจะสรรสร้างจะเสวย

ลูกเอยจงเอาใจใส่

เมื่อทำวบรรทมภริยย์ใน

ก้อยคลานเข้าไปพัดวี

เจ้าเกษสุริยงนงลักษณ์

อุตสาห์จงรักภักดี

พ้อมาสอนเจ้าแต่เท่านี้

มารศรีจึงจำใส่ใจ

(บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เลขที่ 181 ม.ป.ป. : 25-26)

ท้าวกรุงพาดตัวละครปรปักษ์ในเรื่องอุณรุท สะท้อนให้ผู้อ่านเห็นถึงค่านิยมข้อนี้ในคำสั่งสอนนางอุษาริธาด้านการประพฤติปฏิบัติในการเป็นภรรยาที่ดี ดังคำกลอนดังนี้

ปากหนึ่งว่า โอ้ขวัญเนตร

ปีตุเรศจะสิ้นสังขาร

เจ้าจะรองบาทหลานพระจักรา

อุตสาห์จงรักภักดี

ปากสองว่าแม่จงเจียมจิต

สำคัญคิดว่าเป็นทาสี

สิ่งใดซึ่งระคายเป็นราศี

อย่าให้เคียงรูธิบทมาลัย

ปากสามอันความซึ่งสังวาส

สำหรับภษัตริย์มหาศาล

ประดับด้วยแสนสนมบรมบริวาร

อย่าก่อการหึงหวงไม่ควรนักร

ปากสี่ว่าเจ้าจงฝากองค์

พระชนนีปีตุรงค์ของทรงจักร

ประนินบิตีบำรุงให้ท้าวรัก

จะจำเริญยศศักดิ์เป็นมงคล

ปากห้าว่าโอ้เป็นสตรี

จงดูเยี่ยงจามรีรักขน

สงวนศักดิ์รักชาติกว่ารักชนม์

เป็นคนสู้ม้วยด้วยสัจจา

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2514 : 321 - 322)

ความซื่อสัตย์ จงรักภักดีของภรรยาต่อสามีเห็นได้ชัดเจนเมื่อภวีสร้างให้ตัวละครปรปักษ์ไม่สามารถแตะต้องนางเอก หรือเป็นสามีนางเอกได้ เพราะความซื่อสัตย์ของนางต่อสามี ทำให้

กายของนางร้อนจนไม่อาจสัมผัสได้ หรือในบางเรื่องก็ว่าจะแต่งให้นางเอกกลายเป็นกะเทย คำนิยาม
 ด้านนี้สะท้อนผ่านตัวละครปรีกษ์ในเรื่องรามเกียรติ์ คือ ทศกัณฐ์ไม่สามารถเข้าไปใกล้นางสีดาได้
 เพราะกายนางร้อนประจุไฟ และทำววิญญาศในเรื่องลักษณวงศ์ ไม่สามารถร่วมสมิครรักใคร่กับ
 นางสุวรรณอำภาระมารดาของพระลักษณวงศ์ได้ เพราะความซื่อสัตย์ของนางที่มีต่อพระบิดาพระ
 ลักษณวงศ์ เพราะ “เดชสัตย์อธิษฐานของเทวี ประเวณีสูญหายจากกายนาง” (สุนทรภู่ 2529 :
 371)

พญาครุฑในเรื่องไชยทัต เป็นตัวละครปรีกษ์อีกตัวหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงคำนิยาม
 ขื่อนี้ พญาครุฑลักพานางทุมพรมเหลือของพระไชยทัตไปไว้ที่วิมานฉิมพลีของตน แต่ก็ไม่สามารถ
 ได้นางเป็นภรรยา “นางมากลับกลายเป็นกะเทย” (บทละครเรื่องไชยทัต เลขที่ 5 2486 : 109)

5. ยกย่องคนมีทรัพย์ คำนิยามขื่อนี้คนในสังคมไทยยังยึดถือกันอยู่จนถึงปัจจุบัน คนมี
 ทรัพย์สิ้นเงินทอง จะได้รับความเคารพนับถือ ความเกรงใจ ความนอบน้อม การยกย่องให้เกียรติ
 การเอาอกเอาใจจากคนทั่วไป และมีความสะดวกสบายทุกด้าน แม้คำพังเพยก็มีปรากฏไว้ว่า
 “มีเงินนับเป็นน้อง มีทองนับเป็นพี่” ขุนช้างตัวละครปรีกษ์ในเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นตัวละคร
 ที่แสดงให้เห็นถึงคำนิยามขื่อนี้ของคนไทย ในตอนที่ขุนช้างเป็นเด็กไม่ว่าขุนช้างจะไปที่ไหน พ่อแม่
 เด็กอื่น ๆ ห้ามมิให้เกาะกะขวางทางเนื่องจากขุนช้างเป็นบุตรเศรษฐี ดังคำกลอน

นางแม่ห้ามว่าเอ็งอย่ากลัว	ขุนช้างลูกเจ้าขรรค์บ้านรั้วใหญ่
เขาเป็นเศรษฐีมีข้าไท	อย่าก็ดขวางหลีกไปให้ขามา

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 6)

หรือจากคำพูดของขุนช้างในตอนเตรียมสิ่งของนำไปทำบุญในงานเทศน์มหาชาติ ดังนี้

“อย่าทำใจทมิฬเขานินทา	เจ้านับหน้าว่ากูเป็นผู้ดี”
-----------------------	----------------------------

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 55)

6. การทำบุญในเทศกาลต่าง ๆ คนไทยที่เป็นพุทธศาสนิกชนมักร่วมกันทำบุญกุศลใน
 เทศกาลต่าง ๆ ที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนา เช่น ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ทำบุญเข้าพรรษา ออก
 พรรษา (ตักบาตเทโว) วิสาขบูชา อาสาฬหบูชา เป็นต้น ขุนช้างเป็นตัวละครปรีกษ์ที่สะท้อน
 ให้เห็นถึงคำนิยามขื่อนี้ ขุนช้างรับเป็นเจ้าภาพกัณฑ์กุมารในเทศกาลเทศน์มหาชาติ ที่วัดป่าเลไลยก์
 อย่างยินดีและเต็มใจอย่างยิ่งดังคำกลอน

เอกฉันทหนึ่งใหญ่ให้ใครดี	ยากที่สัปบุรุษจะรับไป
ออเออจริงแล้วกัณฑ์กุมาร	ให้เจ้าขรรค์หัวล้านบ้านรั้วใหญ่
.....
ขุนช้างหัวร่ออ้อขอบใจ	ทีก็ฉันทใหญ่ใหญ่เรายินดี
จะคิดอะไรกับสิ้นยัง	ถึงสิ้นสักห้าซังยังไม่หนี
เกิดชาติใหม่ก็จะได้ไปมั่งมี	ทำบุญอย่างนี้เราเต็มใจ

7. การบวชอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย คำนิยมข้อนี้คนไทยในปัจจุบันก็ยังนิยมปฏิบัติกันอยู่ เมื่อบิดา มารดาหรือญาติผู้ใหญ่ตาย ลูกหรือญาติที่เป็นชายจะบวชเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย ซึ่งถือว่าเป็นกุศลยิ่งที่จะเป็นบุญหนุนให้วิญญาณผู้ตายไปสู่สุคติ ขุนช้างเป็นตัวละครประปรายที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมข้อนี้ ตอนที่นางวันทองตาย ขุนช้างบวชอุทิศส่วนกุศลให้นางวันทองเป็นเวลา 3 วัน ดังคำกลอน

ได้เอ็นดูแก่นันเกิดท่านครู	บวชเณรเถรตู้ให้ฉันที
ขุนช้างได้ไต่โรแล้วปลงผม	มือประนมอุ้มไต่โรเข้าไปหา
ปากว่าตาพองร้องอุกา	จันงกตกประหม่าอยู่พรา้พรู
แต่เวียนวนปนเปื้อนไม่จำได้	พ้อบอกให้ฉันเกิดหลวงตาหนู
ฉันไม่เคยอุกาตาเอ็นดู	ไต่โรชูงหน้าว่าตามไป
จบแล้วห่มดองครองผ้า	รับศีลออกมาหาข้าไม้
นอนค้างอยู่ที่กุฎที่วัดตะไกร	ครบสามคืนสึกไปเมืองสุพรรณ

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 899)

8. ความหยิ่งในศักดิ์ศรีไม่ยอมให้ผู้ใดมาหมิ่นได้ การถูกดูหมิ่นถือว่าเป็นเรื่องน่าอับอายเสียหายอย่างยิ่ง ซึ่งเรื่อง “การเสียหน้า” บุญยงค์ เกศเทศ (2525 : 106) ได้กล่าวไว้ดังนี้

ความคิดเกี่ยวกับเรื่อง “หน้า” นี้คนไทยเราถือว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก ลำานวนไทยหลายลำานวนได้แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ทั้งในแง่บวกและลบ เช่น ได้หน้า เอาหน้า เอาหน้าไปไว้ไหน ขายหน้าวันละห้าเบี้ย เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีลำานวนว่า “เสียหน้า” ซึ่งหมายถึง การเสียศักดิ์ศรี เสียความภาคภูมิใจ เสียชื่อเสียง อันทำให้ผู้ “เสียหน้า” เกิดความรู้สึกว่าถูกดูถูก ดูหมิ่น รู้สึกอับอายและมีความอับอายสุดอย่างยิ่งด้วย ฉะนั้นจึงมีบุคคลจำนวนมากพยายามที่จะหลีกเลี่ยงมิให้เกิด “การเสียหน้า” ขึ้นกับตน

ตัวละครประปรายที่แสดงถึงค่านิยมข้อนี้ คือ ตัวละครประปรายที่เป็นกษัตริย์ยักษ ถูกพระเอกทำให้ต้องได้รับความอับอาย เสียศักดิ์ศรี เสียหน้า ด้วยสาเหตุพระเอกลอบเข้าหาธิดาของตนและได้เสียกัน กษัตริย์ยักษจึงต้องกู่หน้าของตนด้วยการเป็นประปรายต่อพระเอก ทำโทษหรือฆ่าพระเอกเสีย กษัตริย์ยักษที่แสดงถึงค่านิยมข้อนี้ ได้แก่ ท้าวกรุงสีพินในเรื่องการเกษ ท้าวสมตราในเรื่องไชยทัต ท้าวณรงค์ในเรื่องพิณสุริวงส์ ท้าวอาทิตย์ในเรื่องสุวรรณศัลปี ท้าวสุวรรณวิกในเรื่องสุวรรณหงษ์ ท้าวจัดพิทตร์ในเรื่องสิงหไกรภพ และท้าวกรุงพาดในเรื่องอนุรุต

นอกจากกษัตริย์ยักษทั้งหลายดังกล่าวแล้ว มีตัวละครประปรายอีกตัวหนึ่งคืออุศเรนในเรื่องพระอภัยมณี ในตอนที่อุศเรนจะสู้รบกับสินสมุทรบุตรพระอภัยมณี คำพูดของอุศเรนซึ่งถึงความรักศักดิ์ศรี หยิ่งในเกียรติของอุศเรศ ไม่ยอมให้ผู้ใดมาดูหมิ่นได้ ดังนี้คือ

เรากล่าวว่าชาติเชื้อ
ไม่รักวอนงอนง้อทรชน

ถึงประเลื่อก็จะสู้คู่สักหน
แล้วพาพลกลับมาเกศราฟลัน

(สุนทรภู่ 2514 : 297)

9. ความกตัญญูทเวทีและความสำนึกในบุญคุณของผู้มีพระคุณ คำนิยมข้อนี้สอนให้คนเป็นคนดีและยังเป็นผลทางอ้อมต่อสังคมทำให้คนมีความสุขภาพ อ่อนน้อม เคารพเกรงใจ จิตใจดี ทำให้สังคมมีสันติภาพ สงบสุข ตัวละครปรีภักษ์ที่ชี้ให้เห็นถึงค่านิยมค่านี้นี้ คือ ท้าวพัททุมดี วิรุณยวิก วิรุณยเวก ในเรื่องโม่งป่า ท้าวกรงสิพินในเรื่องการเกษ ท้าวคนธรรพ์ในเรื่องไชยทัต กาลจักร กษัตริย์ทั้งสามในเรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์ และยักษ์สี่ตนในเรื่องโคบุตร ตัวละครปรีภักษ์เหล่านั้นถูกพระเอกฆ่าตาย (ยกเว้นท้าวคนธรรพ์และท้าวพัททุมดี) และได้รับการชุบชีวิตจากพระเอก ทำให้มีชีวิตขึ้นมาอีกครั้ง ด้วยความสำนึกในบุญคุณ ตัวละครปรีภักษ์เหล่านั้นจึงอ่อนน้อมต่อพระเอก มอบสมบัติบ้านเมืองให้พระเอกและยอมเป็นข้ารับใช้พระเอกตลอดไป ดังตัวอย่างเช่น คำพูดของกษัตริย์ทั้งสามที่กล่าวกับพระสรรพสิทธิ์ ดังนี้

ขอขำอณาจักรจรโลง	ภพพึ่งทรวงสังสรวง
โสพรรณหิรัญจิตรวง	พิโครแต่งตัววายถวาย
มอบเมืองแลเนื่องคนประชา	ชนชาติหญิงชาย
ทั่วเทศทั่วทิศทุกพาย	อำเภอพื้นสุธาสถาน
ไปปองจำนองกลขบถ	ทวยศก่อการ
ชื่อชรวงสนองในบทมालย์	ช้อย่ามีมโนแห่ง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส 2512 : 77)

พฤติกรรมของตัวละครปรีภักษ์เหล่านี้ชี้ให้เห็นค่านิยมของสังคมไทยที่ยกย่องความกตัญญูทเวทีต่อผู้มีพระคุณ

10. หญิงที่มีสามีมากกว่าหนึ่งคนเป็นหญิงนารังเกียจ สังคมไทยยึดถือว่าผู้หญิงควรซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อสามี และมีสามีเพียงคนเดียว หญิงใดที่มีสามีมากกว่าหนึ่งคนจัดเป็นหญิงไม่ดี คำนิยมข้อนี้ปรากฏในพฤติกรรมของขุนช้างที่เกี่ยวข้องกับนางวันทอง ทำให้นางวันทองต้องกลายเป็นหญิงมีสามีสองคน คือ ขุนแผน และขุนช้างทั้งที่สามีทั้งสองต่างก็มีชีวิตอยู่ พฤติกรรมนี้ทำให้พระพันวษาทรงเห็นว่านางวันทองเป็นหญิงเลว ดังบทเสภาที่ว่า

ครานั้นพระองค์ผู้ทรงภพ	ฟังจบแค้นคั่งคั่งเพลิงไหม้
เหมือนดินประสีปลิวติดกับเปลวไฟ	ดูตุ้เป็นได้วันทอง
จะว่ารักข้างไหนไม่ว่าได้	น้ำใจจะประดังเข้าทั้งสอง
ออกนั้นเข้านี้มีตำรอง	ยิ่งกว่าห้องทะเลอันล้ำลึก
จอกแหนแพเสาตำเสาใหญ่	จะทอดลมเท่าไรไม่รู้ลึก
เหมือนมหาสมุทรสุดซึ้งซึก	น้ำลึกเหลือจะหยั่งกระทั่งดิน

อิฐผาหาหามมาทุ้มลม
 อีแสนถ้อยจัญไรใจทมิฬ
 รูปงามนามเพราะน้อยไปหรือ
 แต่ใจสัตว์มันยังมีที่นิยม
 มิ่งนี้ถ้อยยิ่งกว่าถ้อยอิต้ายเมือง
 ละโมบมากคั่นหาคาเป็นมัน
 ว่าหญิงชั่วร้ายยั้งคราวละคนเดียว
 หนักแผ่นดินกูจะอยู่ไย

ก็จ่อมจมสูญหายไปหมดสิ้น
 ดั่งเพชรนิลเกิดขึ้นในอาม
 ใจไม่เชื่อสมศักดิ์เท่าเส้นผม
 สماعคมก็แต่ถึงฤดูมัน
 จะเอาเรื่องไม่ได้สักสิ่งสรรพ
 ลักร้อยพันให้มิ่งไม่ถึงใจ
 หาดตามตอมกันเกรียวเหมือนมิ่งไม่
 อ้ายไวยมิ่งอย่านับว่ามารดา

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 865 - 866)

การที่นางวันทองถูกกล่าวหาว่าเป็นหญิงสองใจ มากด้วยคณหารากะก็เพราะขุนช้างเป็นผู้ก่อเหตุ สังคมไทยรังเกียจหญิงที่มีสามีพร้อมกันสองคน ดังที่พระพันวษาสั่งประหารชีวิตนางวันทอง พระองค์ทรงรังเกียจแม้เลือดของนางก็มีให้ตกลงแผ่นดินของพระองค์

“อกเอาชวานผ้ออย่าปราณี อย่าให้มีโลहितคิดคินกู”

(หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 866)

ตัวละครปรปักษ์อีกตัวหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมข้อนี้คือ ท้าวเทพาสุรินในเรื่องสิงห์ไกรภพ เมื่อท้าวเทพาสุรินถูกพระสิงห์ไกรภพยึดเมืองกาลกาศของตน และได้นางเทพกนิราเป็นมเหสีท้าวเทพาสุรินตามตีเมืองคืน พบนางเทพกนิราอยู่กับพระสิงห์ไกรภพ จึงประณามคำว่านางที่ประพฤติดนเป็นหญิงไม่ดี คบชู้ ดังคำกลอน

ท่านท้าวเทพาสุรินคิดขุ่นข้อง
 หลงรำลึกนึกถึงว่ามิ่งดี
 ช่างลอยหน้าสามีภักดีรักมณุษย์
 อีห้ามแหนแสนซ้ำสามมาตามชู้
 ชะคิดแค้นแต่นางแม่เอ้แก่แรด
 มาแอบหลังนั่งเฝ้าให้เกล้ากลิ้ง
 เสียแรงรักภักดีตั้งชีวิต
 แม้นจับได้ไม่เลี้ยงเคียงประคอง

เขม้นมองร้องอุเหม่มเหสี
 กลับมามีผิวใหม่่นอกใจกู
 ขากอุยทุตทยศไม่อดสู
 อยู่ใกล้กูจะใคร่ดองสักสองตั้ง
 สาวสิบแปดปีเปรียบไม่เทียบถึง
 กระบวนมิ่งมีรู้อีล้นทอง
 หรือมาคิดเมามัวมีผิวสอง
 จะทุบดองล้างน้ำให้หน้าใจ

(สุนทรภู่ 2529 : 281)

คำพูดของท้าวเทพาสุรินชี้ให้เห็นว่าหญิงที่คบชู้เป็นหญิงไม่ดี นำรังเกียจอย่างยิ่ง

11. เชื่อในสิ่งลึกลับ คือความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ดังได้กล่าวแล้ว ซึ่งตัวละครปรปักษ์เป็นจำนวนมากแสดงถึงค่านิยมของสังคมไทยด้านนี้

12. การยกย่องคนดี คนดีย่อมได้รับความเคารพนับถือ ยกย่องจากคนในสังคม และทำให้สังคมเกิดความสงบสุข ตัวละครปรปักษ์ที่ชี้ให้เห็นค่านิยมข้อนี้คือ ท้าววันณราชพี่ชายท้าว

กุมภันท์ในเรื่องสังข์ศิลป์ชัย ในตอนที่ท้าววันฉัตรราชยกทัพมาล้อมเมืองปัญจาล เพื่อจะฆ่าพระสังข์ศิลป์ชัยและพานางเกษรลุมพินาและนางสุพรรณกัลป์ไปกับตน แต่เมื่อท้าววันฉัตรราชรู้ความจริงจากพระสังข์ศิลป์ชัยว่าเรื่องที่เกิดขึ้นทั้งหมด (สาเหตุที่ท้าวกุมภันท์ตาย) นั้น ท้าวกุมภันท์เป็นผู้ก่อทั้งสิ้น เป็นความผิดความชั่วของท้าวกุมภันท์ ท้าววันฉัตรราชจึงยกทัพกลับ ไม่เข้าสู้รบด้วย และยังอวยพรพระสังข์ศิลป์ชัยด้วย ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ท้าววันฉัตรราชยกยา
เห็นหนังสือกับสรลอมมา	ตกลงตรงหน้าพญามาร
หวาดไหวพระทัยเป็นหนักหนา	ศักดาอนุภาพหัวหาญ
หยิบเอาลูกศรมิทันนาน	แก้สารออกอ่านแต่ต้นมา
ครั้นอ่านแล้วพลันมิทันช้า	ที่โกรธโกรธาภิเศกสูญหาย
ชมว่าประเสริฐเลิศชาย	เบี่ยงบายว่ากล่าวเป็นพันใจ
จำจะหยุดหย่อนผ่อนตาม	จะสงครามด้วยเด็กกระไรได้
ถึงชนะแลอัปราชัย	ไพร่พลจะบรรลัยมากมาย
.....
ในลักษณะของท้าวอสุรา	เราเห็นสารตราที่ยืนดี
มีใจชื่นชมมนัส	ปรีดาในอุ้พระสารศรี
ขอให้หลานรักจักรี	ให้เป็นศรีสวัสดิ์ในเวียงไชย

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 113, 170 2450 : หน้าปลาย)

พฤติกรรมของท้าววันฉัตรราชสะท้อนให้เห็นค่านิยมของสังคมว่า คนดียอมได้รับการยกย่องจากสังคม

13. การให้ความสำคัญต่อการศึกษา การศึกษาทำให้คนเป็นคนฉลาด และยังสามารถนำความรู้ที่ศึกษาไปใช้ในการดำรงชีวิตในสังคม รวมทั้งผู้มีความรู้สูงยังได้รับการยกย่อง เคารพนับถือกล่าวได้ว่าค่านิยมนี้สืบเนื่องกันมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ตัวละครปรีภักที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมข้อนี้ คือ ทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์เมื่ออายุ 14 ปี ได้กราบทูลท้าวลัสเตียนและนางรัชฎา ไปศึกษาศิลปศาสตร์กับฤาษีโกบุตร เพื่อให้ตนมีความรู้ ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ทศกัณฐ์กุมารยกยี่
ครั้นจำเรียววัยสิบสี่ปี	อสุรีถวิลจินดา
จะใคร่เรียนศิลปศาสตร์	ให้เรื่องอำนาจแกล้าวกล้า
ก็เสด็จยุวาทรรคลาดคลา	มาเฝ้าพระชนกชนนี

(พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก 2506 : 64)

14. การลักขโมยเป็นความผิด สังคมไม่ยอมรับ การลักขโมยเป็นการทำผิดศีลข้อ 2 ในพระธรรมหมวดเบญจศีล แสดงให้เห็นว่าผู้ที่ประพฤติดังนั้นเป็นคนไม่ดี ถูกรังเกียจจากคนในสังคม และอาจถูกลงโทษถ้าผู้อื่นรู้หรือจับได้ และยังทำให้คนที่มิมีนิสัยขโมยของของคนอื่นเป็นคนดี

ไม่มีผู้ใดอยากคบ ไม่มีใครไว้วางใจ ตัวละครปรีภัยที่สะท้อนค่านิยมนี้คือ วิชาญมุขในเรื่องพิมพ์สวรรค์ วิชาญมุขโมยอาวุธของพระพิมพ์สวรรค์ไปเป็นของตน จึงถูกทำวานุราชลงโทษด้วยการลักหน้าเป็นรูปพระขรรค์ กระบอง และศรตามอาวุธที่ขโมยมา เพื่อเป็นการประจาน ไม่ให้ใครเอาเป็นเยี่ยงอย่าง ดังคำกลอน

เมื่อนั้น	ทำวานุราชเป็นใหญ่
คิดถึงลูกยาให้อาลัย	สั่งให้ทำโทษพยาทร
ลักหน้าปล่อยไปให้อาธรรม	เป็นรูปพระขรรค์กระบองศร
ไม่ฆ่าชีวิตบนรอน	ให้พวกพยาทรดูเยี่ยงกัน

(บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย เลขที่ 11 ม.ป.ป. : 114)

ตัวละครปรีภัยอีกตัวหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมข้อนี้คือ พิทยาธรในเรื่องสมุทรโฆษ คำฉันท์ พิทยาธรขโมยพระขรรค์วิเศษของพระสมุทรโฆษไปเป็นกรรมสิทธิ์ของตน จึงถูกพระอินทร์ลงโทษ ด้วยการขู่จะฆ่าถ้าไม่คืนพระขรรค์ให้พระสมุทรโฆษ ดังคำประพันธ์

ผิบั่นกับคง	ชีวปลงกับนาน
บอยยืนชนมาน	จะพินาศนพลัน
กรกวัควชิรา	ธิกอาวุธทัณ-
ทกระลอกกระลับผัน	แลกระลึงคือภมร
ณศิโรคมเกศ	พิทยศกัทยอน
ภยเทิดทวิกร	ก็ประณตบทมูล
พระจงการุณ โปรค	นฤโทษนุกูล
นฤไภยอย่าพุล	ทุกขชีพมลาย
จะขอคืนวรขรร-	คองพลันจะถวาย
บมิเพี้ยนอกิปราย	สิทธิธรรมกลา

(องค์การคำของคุรุสภา 2521 : 25)

15. การลอบรักของชายและหญิงโดยผู้ใหญ่ไม่รู้เป็นความผิด การลอบรักหรือเป็นชู้กันระหว่างหญิงชาย โดยที่ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงไม่รับรู้ เป็นความผิดอย่างร้ายแรง เป็นการดูถูกผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงและไม่ให้เกียรติ ทำให้ผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงต้องได้รับความอับอาย เป็นจุดด่างพร้อยของครอบครัว และเป็นที่ยึดติเตียน นินทาของคนรอบข้างและสังคม ตามประเพณีไทยนั้นหญิงชายจะอยู่ร่วมกันได้ ผู้ใหญ่ฝ่ายชายต้องมาสู่ขอหญิงต่อผู้ใหญ่ฝ่ายหญิง เมื่อผู้ใหญ่ฝ่ายหญิงตกลงเรียบร้อยแล้วผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายจะจัดการแต่งงานให้ เพื่อให้คนในสังคมนับรู้ซึ่งก็คือค่านิยมของสังคมไทยในด้านการอยู่ร่วมกันเป็นสามีภรรยาของชายและหญิง

ตัวละครปรีภัยที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมข้อนี้คือ กษัตริย์ยักษ์ดังได้กล่าวแล้วในค่านิยมเรื่องความหยิ่งในศักดิ์ศรี พระเอกทำผิดค่านิยมของสังคม ไม่มีการสู่ขอ ไม่มีพิธีแต่งงาน ทำตามอำเภอใจลอบเข้าไปในปราสาท และร่วมได้เสียกับธิดาของกษัตริย์ยักษ์ การกระทำของ

พระเอกจึงก่อให้เกิดความขัดแย้งกับกษัตริย์ยักษ์ และก่อให้เกิดการต่อสู้ตามมาระหว่างพระเอกกับกษัตริย์ยักษ์ ทำให้เห็นว่าวีรสร้างตัวละครปรีภักย์ที่เป็นกษัตริย์ยักษ์เพื่อชี้ให้เห็นถึงค่านิยมของสังคมไทยว่าการลอบรักระหว่างชายหญิง โดยผู้ใหญ่ไม่รู้เป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง ชายหญิงจะอยู่ร่วมกันได้จะต้องทำตามประเพณีให้ถูกต้อง สังคมจึงจะยอมรับ

16. ความรู้จักประมาณคน รู้จักที่ต่ำที่สูง ค่านิยมข้อนี้ในสังคมไทยถือมาก ผู้อยู่ได้บังคับบัญชา ผู้ด้อยกว่าทั้งวัยวุฒิ คุณวุฒิ ต้องเคารพนับถือและไม่ทำตัวเสมอผู้สูงกว่า ถือว่าเป็นการคูหมิ่น ไม่ให้ความเคารพ ตัวละครปรีภักย์ที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมข้อนี้คือ ยักษ์สี่ตนในเรื่องสุวรรณหงษ์ ยักษ์สี่ตนเห็นพระสุวรรณหงษ์นอนอยู่ในตำหนักของท้าวกระบินทร์เจ้านายของตน โกรธและไม่พอใจอย่างยิ่ง ถือว่าพระสุวรรณหงษ์บังอาจ อวดดี ไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง ดังคำประพันธ์

เมื่อนั้น	สี่มารเคืองขัดสหัสสา
จงหองพองขนเจรจา	ยังจะว่าเขื่อนแซแก่ตัว
วังชันมานอนอยู่บนที่	เองนี้อุบาทว์ชาติชั่ว
ทำบังอาจใจมิได้กลัว	คู่ควรกับตัวดาอย่างไร
ยังจะว่าเองนี้ไม่ผิด	เองจะพิจารณาก็หาไม่
อหังการชะล่าชลยใจ	แล้วตีซ้ำรำไปไม่ปราณี

(บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์ เลขที่ 9 ม.ป.ป. : 12)

17. ค่านิยมเกี่ยวกับผู้ชาย เจ้าชู้ ปากหวาน ค่านิยมนี้เห็นได้ชัดในวรรณคดีไทย พระเอกเกือบทุกเรื่องเป็นคณเจ้าชู้ มีมเหสีหลายคน เมื่อพิจารณาสังคมไทยในอดีตก็เห็นว่าผู้ชายไทยทั้งเจ้านายและพระราชาวงศ์ ขุนนาง ประชาชนนิยมมีภรรยามากกว่าหนึ่งคน ซึ่งถือว่าเป็นสิ่งเชิดหน้าชูตาและแสดงถึงความเป็นคนมีความสามารถอีกด้วย ตัวละครปรีภักย์ที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมข้อนี้ คือ ชาลวันในเรื่องไกรทอง ชาลวันมีภรรยาอยู่แล้วสองคนคือ นางวิมาลา และนางเลื่อมลายวรรณ แต่ก็ยังไปคาบนางตะเกาทองมาเป็นภรรยาอีกคน แสดงถึงความเป็นคนปากหวาน ชำนาญในการเกี้ยวผู้หญิงซึ่งเป็นคุณสมบัติของคนเจ้าชู้ ดังตัวอย่างบทเกี่ยวพาราสีของชาลวันมีดังนี้

น้องเอยน้องรัก	งามขนงวงพักตร์เพียงเลขา
พี่รักเจ้าเท่าเทียมดวงชีวา	จึงพามาร่วมห้องครองกัน
จะถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงเจ้า	นงเยาว์อย่าวิโยคโศกศัลย์
สมบัติวัดตาสารพัน	จงผินผ่นพักตรามาพาที่
.....
เห็นน้องต้องจิตพี่ก็คลรั้ง	จึงลอบลักมาอยู่ในกุหา
บุญพี่กับน้องได้สร้างมา	แก้วตาอย่างสลัดตัดอาลัย
เชิญน้องครองทิพย์สมบัติ	แก้วแก่นาวรัตน์จรัสไซ
ว่าพลางทางประโลมลูบไล้	เจ้าถอยหนีพี่ไยกล้า

18. ความรักเพื่อน ค่านิยมข้อนี้ก่อให้เกิดความรัก ความไว้วางใจของคนในสังคม ผู้ใดปฏิบัติตามค่านิยมนี้ย่อมเป็นที่รักของเพื่อนและคนทั่วไป ตัวละครปรีกษ์ที่แสดงถึงค่านิยมข้อนี้ คือ นลราชในเรื่องโม่งป่า นลราชยกกองทัพไปร่วมสมทบกับท้าวกุมภกันรบกับ โม่งป่าเพราะความรักเพื่อน เจ็บแค้นแทนเพื่อนที่ถูกโม่งป่าฆ่าว่า ตัวละครปรีกษ์อีกตัวหนึ่งในเรื่องนี่คือ วิรุณเวทที่ช่วยวิรุณวิกผู้เป็นเพื่อนต่อสู้กับ โม่งป่า เพราะความรักเพื่อนเช่นกัน และท้าวเทพาสุรในเรื่องสิงห์ไกรภพเป็นตัวละครปรีกษ์อีกตัวหนึ่งที่แสดงถึงค่านิยมข้อนี้ ด้วยความรักเพื่อนคือ ท้าวจตุพัทตร์และความต้องการแก้แค้นแทนเพื่อน ท้าวเทพาสุรจึงจับรามวงศ์โอรสของพระสิงห์ไกรภพมาทรมาน และยกทัพไปรบกับพราหมณ์จินดาที่เมืองมาริน

อนึ่งแม้ว่าตัวละครปรีกษ์ดังกล่าวได้แสดงความรักเพื่อนในทางที่ผิด แต่ในมุขกลับพฤติกรรมของตัวละครปรีกษ์เหล่านี้ชี้ให้เห็นถึงความรัก ความหวังดีต่อเพื่อน (แต่ในทางปฏิบัติจริง ๆ ควรเป็นการช่วยเหลือกันในทางที่ถูก)

19. บุตรต้องรักและเคารพบิดามารดา บิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณสูงสุด ผู้เป็นบุตรต้องรักเคารพ และกตัญญูต่อบิดามารดา จึงนับว่าเป็นบุตรที่ดี ขุนช้างในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นตัวละครปรีกษ์ที่แสดงถึงค่านิยมข้อนี้ ขุนช้างเป็นบุตรที่ดี เคารพนางเทพทองผู้เป็นมารดา ยึดและยกย่องมารดาเป็นเสมือนพระที่สามารถปกป้องคุ้มครองให้ความปลอดภัยได้ เมื่อต้องไปสู้กับศัตรูคือขุนแผน ตอนขุนแผนลักนางวันทองไปในป่า ก่อนขุนช้างจะออกติดตามขุนแผน ขุนช้างได้ไปหานางเทพทอง เพื่อขอพรนางให้ช่วยปกป้องคุ้มครอง ดังคำกลอนที่ว่า “จงอวยชัยให้ลูกสาวสติ” และ “แม่อย่าห้ามลูกชายจงให้พร” (หอสมุดแห่งชาติ 2510 : 413, 414) พฤติกรรมของขุนช้างยังแสดงถึงค่านิยมของสังคมไทยที่ถือว่ามารดา บิดาเป็น “พระ” ของบุตร เป็นที่พึ่งที่เคารพยิ่ง และพรจากผู้บังเกิดเกล้าถือว่าเป็นสิ่งประเสริฐยิ่ง

20. การเลือกคู่ครอง จากวรรณคดีไทยที่ศึกษาชี้ให้เห็นว่าคนไทยส่วนใหญ่พอใจที่จะเลือกบุคคลที่มีความเท่าเทียมกันในเรื่องฐานะทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางสังคม รสนิยม ทัศนคติ เป็นต้น วิชาญ สว่างพงศ์ (2520 : 67 - 68) ได้กล่าวถึงค่านิยมของคนไทยในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในเรื่องการเลือกคู่ครองไว้ว่า

ลักษณะคู่ครองที่ถือว่าเป็นค่านิยมนั้น.....ลักษณะของชายก็ถือเอา

1. คุณสมบัติ (ต้องเป็นคนดี มีความสามารถ)	2. รูปลักษณ์
3. ทรัพย์สมบัติ	4. ชาติตระกูล

แต่ลักษณะของฝ่ายหญิงมีลักษณะที่สำคัญเพียงสองประการ คือ รูปลักษณ์และคุณสมบัติ

ตัวละครปรีกษ์ที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมข้อนี้คือท้าวสามนต์ในเรื่องสังข์ทอง เมื่อนางรจนาเลือกเจ้าเงาะเป็นคู่ครองท้าวสามนต์โกรธมาก แสดงความรังเกียจอย่างออกหน้าออกตา ถึงกับวางแผนฆ่าเจ้าเงาะถึงสองครั้ง เพราะท้าวสามนต์ตั้งข้อรังเกียจว่าเจ้าเงาะเป็นไพร่ ไม่มีศักดิ์ตระกูล ชำยังมีรูปร่างหน้าอัปลักษณ์ ไม่เหมาะสมไม่ควรกับนางรจนาซึ่งมีศักดิ์เป็นนางเอกมีฉวี

การปฏิบัติของท้าวสามนต์แสดงให้เห็นถึงค่านิยมของสังคมไทยในสมัยของกวี ซึ่งก็คือความยึดมั่นในศักดิ์ทางสังคม ผู้มีศักดิ์สูงชาติตระกูลสูงย่อมไม่เกี่ยวข้องกับผู้ต่ำศักดิ์ หรือเป็นชนชั้นต่ำตามระดับชั้น* ในสังคม และการเลือกคู่ครองต้องคำนึงถึงชาติตระกูลเป็นสำคัญ

21. อำนาจสูงสุดคือพระมหากษัตริย์ ค่านิยมของสังคมไทยนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันถือว่าพระมหากษัตริย์เป็นบุคคลสูงสุดของประเทศ มีความยิ่งใหญ่เหนือราษฎรทั้งปวง และพลเมืองทั้งหลายต้องเคารพบูชา จงรักภักดี พระมหากษัตริย์มีอำนาจเหนือประชาชนทั้งปวง ดังปรากฏในหนังสือนางนพมาศกล่าวถึงอำนาจของพระมหากษัตริย์ไว้ดังนี้

อันธรรมาพระมหากษัตริย์ย่อมมีพระราชอาญาเหมือนด้วยกองเพลิง มีพระเดชเดชาานุภาพเหมือนด้วยอสรพิษ มิได้สนิทสนมคุ้นเคยด้วยตระกูลทั้งหลายเลย ถ้าผู้ใดมีความประมาทและหาปัญญามิได้ ประคุดตักแตนแมลงเม่าบินเข้าไปในกองเพลิง กองเพลิงก็สังหารให้ถึงซึ่งมรณาสัน บางทีเพลิงนั้นลุกกลมไหม้เผาบ้านเรือนทรัพย์สิ่งสินให้พินาศฉิบหายสิ้นทั้งเจ็ดตระกูล อนึ่งบุคคลอันอยู่ใกล้เคียงด้วยอสรพิษนั้นเล่า ถ้าลืมหิวกลัวทำบังอาจหมิ่นแคลนเมื่อใดอสรพิษก็จะพิโรธขบเอาให้ถึงการมรณะเป็นแท้ (กรมศิลปากร 2513 : 45)

ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรณี สรวงบุญมี (2521 : 10) กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในสังคมไทยไว้ดังนี้ “พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นสัญลักษณ์แห่งธรรมะ พระองค์จึงได้รับการเคารพบูชาจากราษฎรและประการที่สองได้แก่โลกทัศน์ของคนไทยเกี่ยวกับการได้ฐานะที่สูงในสังคม พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานันดรอันสูงส่งอันเนื่องมาจากทรงมีบุญญาธิการ” ตัวละครปรปักษ์ที่แสดงให้เห็นถึงค่านิยมข้อนี้ คือ ทศกัณฐ์ในเรื่องรามเกียรติ์ ท้าวกรุงพานในเรื่องอุณรุท ท้าวสันนุราชในเรื่องคาวี ท้าวสามนต์ในเรื่องสังข์ทอง ท้าวสนธราในเรื่องไชยทัต ท้าวไวยะพักในเรื่องสุวรรณศัลปี ท้าวกรงสิทธิมนในเรื่องการเกษ ท้าวณรงค์ในเรื่องพินสุริวงศ์ ท้าวสุวรรณวิกในเรื่องสุวรรณหงษ์ ท้าววงกฏในเรื่องศัลปีสุริวงศ์ ท้าวจตุพักตร์ในเรื่องสิงหไกรภพ ตัวละครปรปักษ์เหล่านี้ล้วนเป็นกษัตริย์ที่มีอำนาจและไม่ว่าจะทำผิดหรือถูกก็ไม่มีผู้ใดกล้าทักท้วง ห้ามปราม ถ้าทักท้วงก็จะถูกลงโทษ ดังในเรื่องรามเกียรติ์ ทศกัณฐ์ขับไล่พิเภกออกจากกรุงลงกา ธิปไตยสมบัติ

* สุพัตรา สุภาพ ได้กล่าวถึงการจัดระดับชั้นชนของสังคมไทยเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจและสังคม ดังนี้

1. วงศ์ตระกูล
2. ตำแหน่งทางการเมือง ผู้มีอำนาจทางการเมืองสูงจะมีอำนาจและได้รับการยกย่อง
3. ตำแหน่งทางวิชาการ
4. อำนาจทางเศรษฐกิจและการเมือง
5. ความมั่งคั่ง ผู้มีทรัพย์สินเงินทองมาก มักจะได้รับการยกย่องอยู่ในระดับสูง
6. ระดับการศึกษา ผู้ที่ได้รับการศึกษาสูงมักจะได้รับการยกย่อง

“เชิญพระองค์ลงร่วมเรือกับข้า
พระแก้ววันชั้นฆากว่าข้านี้

เที่ยวติดตามพระธิดามารศรี
นึกว่าพี่น้องกันไม่ฉันทา”

(สุนทรภู่ 2514 : 271)

พฤติกรรมที่อุสุเรนแสดงต่อพระอภัยมณี แสดงถึงการให้ความเคารพนับถือผู้อาวุโส
ของคนไทยอันเป็นค่านิยมหนึ่งในสังคมไทย

ค่านิยมทั้งหมดที่กล่าวมาชี้ให้เห็นถึงโลกทัศน์ของกวีที่ต้องการเสนอและสะท้อน
ค่านิยมที่ดี เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้อ่านประพฤติปฏิบัติตาม ค่านิยมดังกล่าวเป็นค่านิยมที่มีอยู่ในสังคม
ในสมัยของกวี กวีจึงได้แสดงโลกทัศน์โดยผ่านทางตัวละครปรปักษ์ และจะเห็นว่าค่านิยมบางอย่าง
คนในสังคมยังยึดถือปฏิบัติกันอยู่ เช่น การให้ความสำคัญต่อการศึกษา การเคารพผู้อาวุโส การยกย่อง
คนดี ความกตัญญูต่อบุพการี ความซื่อสัตย์ ความรักเพื่อน (พวกพ้อง) เป็นต้น แต่ค่านิยมบางอย่าง
ก็เสื่อมลง คนในสังคมปัจจุบันไม่ค่อยเคร่งครัดนัก เช่น การทำบุญในเทศกาลต่าง ๆ เพราะสภาพ
สังคมที่เปลี่ยนไป คนไม่ใกล้ชิดกับวัดเหมือนสมัยก่อน วัดมิใช่เป็นศูนย์กลางของการพบปะสังสรรค์
ก่อน ความศรัทธาในศาสนาของคนลดน้อยลง ความนิยมคนเจ้าชู้ ผู้ชายมีภรรยาหลายคน เพราะ
สภาพเศรษฐกิจและอิทธิพลวัฒนธรรมต่างประเทศทำให้ค่านิยมนี้เสื่อมลง หรือค่านิยมเรื่องการตั้ง
ชื่อจริงเกียดคนรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ ความคิดของคนไทยทั่วไปในปัจจุบันถือเอาความรู้ ความ
สามารถ อำนาจ ฐานะของคนเป็นสำคัญมากกว่ารูปร่างหน้าตา เป็นต้น

การที่ค่านิยมของสังคมเปลี่ยนไปนี้เพราะค่านิยมบางอย่างขึ้นอยู่กับลักษณะของ
สังคม และสภาพแวดล้อมทางสังคม และสภาพของสังคมที่เปลี่ยนแปลงจนไม่อาจรักษาเอาไว้ได้
ค่านิยมอย่างใหม่ก็จะเกิดขึ้นมาแทนที่ (สุพัตรา สุภาพ 2528 : 23) สังคมไทยในปัจจุบันเปลี่ยนแปลง
ไปจากสังคมไทยในอดีตอย่างมากมาย ซึ่งเป็นเพราะอิทธิพลของวัฒนธรรมตะวันตก การศึกษา
ของพลเมือง การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การดำรง
ชีวิต สภาพแวดล้อม เป็นต้น ทำให้ค่านิยมของสังคมไทยเปลี่ยนแปลง และเกิดค่านิยมอย่างใหม่
ดังนั้นการศึกษาวรรณคดีสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงทำให้ได้ทราบถึงโลกทัศน์ของกวี
นับว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการศึกษาสภาพสังคม และค่านิยมของคนไทยในสมัยนั้น

บทที่ 4

สรุปและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาการสร้างตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทย” เป็นการศึกษาวิเคราะห์ตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีสมัยอยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งผู้วิจัยนำวรรณคดีไทยทั้งหมด 28 เรื่องมาใช้เป็นข้อมูลในการศึกษา โดยในการศึกษาวิเคราะห์นั้นมีความมุ่งหมาย วิธีดำเนินการศึกษา และผลสรุปของการศึกษา รวมทั้งข้อเสนอแนะดังนี้

ความมุ่งหมายของการศึกษา

ความมุ่งหมายในการศึกษาการสร้างตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทยเพื่อศึกษากลวิธีการสร้างตัวละครปรีกษ์ของกวี ประเภท ประวัติ บุคลิกลักษณะ ลักษณะนิสัย และความสำคัญของตัวละครปรีกษ์ รวมถึงโลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

วิธีดำเนินการศึกษา

การวิจัยเรื่องการศึกษาการสร้างตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทย ผู้วิจัยใช้วิธีดำเนินการศึกษาเป็นขั้นตอนดังนี้คือ

1. ตำราหนังสือ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย เพื่อใช้เป็นแนวทางในการวิจัย
2. เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับการวิจัยจากวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น เอกสารโบราณประเภทวรรณคดีไทยหมวดกลอนบทละครสมัยอยุธยา วิทยานิพนธ์ งานวิจัย และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย
3. ศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่รวบรวมได้ตามความมุ่งหมายในการวิจัย
4. เรียบเรียงผลการศึกษาเสนอเป็นบท
5. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

สรุปผลการศึกษา

ในวรรณคดีไทยประเภทบันเทิงคดีสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผู้แต่งใช้กลวิธีการสร้างตัวละครปรีกษ์สองวิธีคือ ผู้แต่งบรรยายเองและพฤติกรรมของตัวละคร ส่วนอีกวิธีหนึ่งคือใช้คำพูด การกระทำของตัวละครอื่นกล่าวถึงตัวละครปรีกษ์ตัวนั้นไม่พบบ่อยนัก วิธีที่นิยมใช้มากที่สุดและทำให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครปรีกษ์มากที่สุดคือ การบรรยายของผู้แต่งด้วยวิธีการสร้างตัวละครปรีกษ์ของผู้แต่งทำให้ทราบถึงประวัติ บุคลิกลักษณะ ลักษณะนิสัยของตัวละครปรีกษ์ รวมทั้ง

สาเหตุของความขัดแย้งระหว่างตัวละครปรีกษ์กับพระเอก บทบาทและความสำคัญของตัวละครปรีกษ์ซึ่งมีผลต่อพระเอกและเนื้อเรื่องต่าง ๆ กัน นอกจากนั้นจากการศึกษาพบว่าตัวละครปรีกษ์ส่วนใหญ่ในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นเป็นประเภทตัวละครประกอบ มีที่เป็นตัวละครเอกเพียงไม่กี่ตัวเท่านั้น อีกทั้งตัวละครปรีกษ์ส่วนใหญ่เป็นตัวละครประเภทน้อย ลักษณะคือ มีลักษณะนิสัยชั่วร้ายตลอดไม่เปลี่ยนแปลง ยกเว้นจรกาในบทละครเรื่องอิเหนา ตัวละครปรีกษ์ส่วนใหญ่ผู้แต่งสร้างให้มีอิทธิฤทธิ์ ความเก่งกล้า ความสามารถเหนือมนุษย์ มีพฤติกรรมเกินธรรมชาติวิสัย และตัวละครปรีกษ์ที่เกิดความขัดแย้งกับพระเอกมีทั้งที่เป็นมนุษย์ ซึ่งเป็นประเภทคนสมมุติ และอมนุษย์มีทั้งยักษ์ ครุฑ นาค วิยาธร และสัตว์ โดยเป็นประเภทยักษ์มากที่สุด

ด้านโลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทย จากการศึกษาพบว่า การสร้างตัวละครปรีกษ์ของกวีสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและค่านิยมของสังคมไทยในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น กล่าวคือในด้านความเชื่อแสดงถึงความเชื่อเรื่องกรรม นรก สวรรค์ ชาติใหม่ ภพใหม่ โหราศาสตร์ ความฝัน การทำนายฝัน ฤกษ์ โชคลาง ไสยศาสตร์ ซึ่งจำแนกเป็นเรื่องเวทมนตร์คาถา วิชาอาคม ผีसाงเทวดา และเครื่องรางของขลัง ด้านค่านิยมของสังคมไทย จากการศึกษาตัวละครปรีกษ์ปรากฏค่านิยมของสังคมในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งหมด 24 ด้านดังนี้คือ การตั้งข้อรังเกียจคนที่มีรูปร่างหน้าตาอัปลักษณ์ การรังเกียจคนพูดเท็จ สามีต้องปกป้องคุ้มครอง รักและเอาใจใส่ภรรยา ภรรยาต้องเคารพ ซื่อสัตย์ต่อสามี การยกย่องคนมีทรัพย์ การทำบุญในเทศกาลต่าง ๆ การบวชอุทิศส่วนกุศลให้ผู้ตาย ความหยิ่งในศักดิ์ศรี ไม่ยอมให้ผู้ใดมาดูหมิ่นได้ ความกตัญญูกตเวทีและความสำนึกในบุญคุณของผู้มีพระคุณ หญิงที่มีสามีมากกว่าหนึ่งคนเป็นหญิงที่น่ารังเกียจ ความเชื่อในสิ่งลึกลับ การยกย่องคนดี การให้ความสำคัญต่อการศึกษา การลักขโมยเป็นความผิด การรู้จักประมาณตน รู้จักที่ต่ำที่สูง ความเจ้าชู้ของผู้ชาย การลอบรักของชายและหญิงโดยผู้ใหญ่ไม่รู้เป็นความผิด ความรักเพื่อน บุตรต้องรักและเคารพบิดามารดา การเลือกคู่ครอง อำนาจสูงสุดคือพระมหากษัตริย์ ค่านิยมด้านจริยธรรม ความซื่อสัตย์ และการรักษาคำพูด การเคารพผู้อาวุโส

อภิปรายผลการศึกษา

การสร้างตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น จากการศึกษาพบว่ามีความสืบเนื่องกันทางความคิด ผู้แต่งใช้กลวิธีการสร้างในทำนองเดียวกัน และวิธีที่พบมากที่สุดคือ การบรรยายของผู้แต่ง ซึ่งเป็นวิธีที่สะดวกที่สุดสำหรับผู้แต่งในการที่จะทำให้ผู้อ่านรู้จักตัวละครไม่ว่าจะเป็นในด้านประวัติ สถานภาพ บุคลิกลักษณะ ลักษณะนิสัย บทบาท นอกจากนี้ผู้แต่งใช้กลวิธีการสร้างตัวละครปรีกษ์ด้วยวิธีการใช้พฤติกรรมของตัวละคร และให้ตัวละครอื่นพูดถึงตัวละครตัวนั้นร่วมด้วย

ในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นพบว่าประกอบด้วยตัวละครปรีกษ์หลายตัวในแต่ละเรื่อง และเป็นประเภทตัวละครประกอบ เช่น เรื่องการเกษ คาวิ ๒๕๗๓

พินสุวิงศ์ โมงป่า สิงห์ไกรภพ เป็นต้น มีน้อยเรื่องที่ตัวละครปรปักษ์เป็นประเภทตัวเอกของเรื่อง เช่น เรื่องรามเกียรติ์ ขุนช้างขุนแผน พระรถ ไกรทอง เป็นต้น การที่ผู้แต่งนิยมสร้างตัวละครปรปักษ์ที่เป็นประเภทตัวละครประกอบ จากการศึกษาพบว่าด้วยจุดประสงค์เพื่อขยายเนื้อเรื่องให้ยาวออกไป และเพื่อเน้นคุณสมบัติของพระเอกในด้านความรู้ ความสามารถ ความกล้าหาญ ในการสู้รบ หรือคุณลักษณะของคนดี มีคุณธรรม เช่น มีความเมตตา กรุณา ให้อภัย ยกโทษให้ผู้อื่น กระทำผิด เป็นต้น ส่วนประเภทของตัวละครปรปักษ์เป็นยักษ์มากที่สุด อาจเนื่องด้วยเหตุผลด้านความคิด ความเชื่อของคนไทยว่ายักษ์เป็นสิ่งที่ชั่วร้าย น่ากลัว และมีอิทธิฤทธิ์ มีเวทมนตร์เหนือนมนุษย์ สามารถทำสิ่งต่าง ๆ ที่เกินกว่ามนุษย์จะทำได้ ผู้แต่งจึงสร้างตัวละครประเภทนี้ให้มีพฤติกรรมหลากหลายเกินธรรมชาติวิสัย ทำให้เนื้อเรื่องมีความแปลก พิสดาร น่าสนใจ

ตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นศึกษาในด้านบุคลิก ลักษณะ ลักษณะนิสัยพบว่าผู้แต่งสร้างให้มีบุคลิกลักษณะ และลักษณะนิสัยเพียงด้านเดียวคือ เป็นคนไม่ดีในด้านใดด้านหนึ่งหรือหลาย ๆ ด้าน เช่น ทำความเดือดร้อน ระบายผู้อื่น ทำร้ายหรือฆ่าผู้อื่น ลักขโมย พุดเท็จ อาฆาตพยาบาท จองเวร ทำให้ผู้อื่นเป็นทุกข์ เป็นต้น ตัวละครปรปักษ์ส่วนใหญ่ในวรรณคดีไทยจึงเป็นตัวละครประเภทตัวละครแบบตัวแบนหรือน้อยลักษณะ (Flat Characters) มีตัวละครปรปักษ์ที่เป็นตัวละครแบบตัวกลม (Round Characters) เพียงไม่กี่ตัว เช่น ขุนช้างในเรื่องขุนช้างขุนแผน ทศกัณฐ์ในบทละครเรื่องรามเกียรติ์ เป็นต้น ซึ่งเป็นตัวละครปรปักษ์ที่เป็นประเภทตัวเอกของเรื่อง

ส่วนโลกทัศน์ของผู้แต่งในการสร้างตัวละครปรปักษ์ในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่ามีความสืบเนื่องกันเช่นเดียวกับกลวิธีการสร้างตัวละครปรปักษ์ ผู้แต่งสร้างตัวละครปรปักษ์สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อและค่านิยมของสังคมไทย ด้านความเชื่อมีทั้งความเชื่อในระดับพุทธศาสนา และความเชื่อในระดับชาวบ้าน ความเชื่อในระดับพุทธศาสนา คือ ความเชื่อเรื่องกรรมซึ่งมีปรากฏเกือบทุกเรื่องในวรรณคดีไทย ทำให้เห็นว่าคนไทยส่วนใหญ่เชื่อในเรื่องนี้อย่างฝังจิตฝังใจ และความเชื่อเรื่องกรรมนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงความรู้ ความเข้าใจของผู้แต่งในเรื่องกรรมตามหลักพระพุทธศาสนาและตามความคิดของคนไทยที่ว่า ในบางเรื่องที่ไม่หาสาเหตุไม่ได้ว่าเกิดจากอะไรก็จะกล่าวว่าเป็นเพราะกรรม ความเชื่อในระดับชาวบ้านพบว่าผู้แต่งสร้างตัวละครปรปักษ์เป็นจำนวนมากสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าคนไทยในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นเชื่อในเรื่องดังกล่าวพอ ๆ กับความเชื่อเรื่องกรรม

ด้านค่านิยมของสังคมผู้แต่งสร้างตัวละครปรปักษ์สะท้อนให้เห็นถึงค่านิยมของสังคมไทยในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งเป็นไปในทำนองเดียวกัน จากการศึกษาพบว่าค่านิยมที่สอดคล้องกับคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา จารีต ขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นค่านิยมที่สังคมยกย่อง ขอมรับ เช่น ความกตัญญูกตเวที การเคารพผู้อาวุโส การรู้จักที่ต่ำที่สูง ภรรยาต้อง

เชื้อสัตย์ต่อสามี สามีต้องปกป้องคุ้มครองภรรยา การทำบุญในเทศกาลต่าง ๆ อำนาจสูงสุดคือ พระมหากษัตริย์ เป็นต้น ค่านิยมบางประการสะท้อนถึงวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ ความคิดของคนไทย เช่น การให้ความสำคัญด้านการศึกษาหาความรู้ การยกย่องคนมีทรัพย์ ความรักศักดิ์ศรี หยิ่งในเกียรติ ความเจ้าชู้ของผู้ชาย การเลือกคู่ครอง เป็นต้น ส่วนค่านิยมที่สังคมรังเกียจ ไม่ยอมรับ เช่น การลักลอบได้เสียของหญิงชาย การรังเกียจคนพูดเท็จ การลักขโมย เป็นต้น ซึ่งค่านิยมต่าง ๆ ที่สะท้อนให้ปรากฏโดยผ่านตัวละครปรีกษ์ทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้ ความเข้าใจอย่างชัดเจน ในวัฒนธรรม วิถีชีวิต และสังคมไทยสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ข้อเสนอแนะ

1. ศึกษากลวิธีการสร้างตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทยหลังรับอิทธิพลตะวันตก เพื่อเปรียบเทียบความคล้ายคลึง ความแตกต่างด้านวิธีการสร้าง บุคลิกลักษณะ ลักษณะนิสัย ความสำคัญของตัวละครปรีกษ์ ความขัดแย้งระหว่างตัวละครปรีกษ์กับพระเอก
2. ศึกษาโลกทัศน์ของกวีในการสร้างตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีไทยสมัยรัชกาลที่ 4 – รัชกาลที่ 6
3. ศึกษาวิธีการสร้างตัวละครปรีกษ์ในวรรณคดีของชาติอื่น เพื่อเปรียบเทียบความแตกต่าง หรือความคล้ายด้านบุคลิกลักษณะ ลักษณะนิสัย และความสำคัญของตัวละครปรีกษ์

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

- กุสุมา รักขมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2534.
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. วรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2522.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 - 2404. ธนบุรี : โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2511. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพมหาโพธิ์วงศาจารย์ (อินท โชตเถระ) 9 พฤศจิกายน พ.ศ. 2511.)
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. ศาสนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518.
- ชัยพร วิฑูริ์รสานต์. “ลักษณะร่วมน่าเห็นใจของฝ่ายปฏิบัติ” ศาสตร์และศิลป์แห่งอักษร. นครหลวงฯ : โรงพิมพ์อักษรไทย, 2520.
- ณรงค์ เล็งประชา. พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2532.
- เชชาศิร, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยา. ประชุมโคลงโลกนิติ. กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2539. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.จ. สมรศรีโสภา เทวกุล ท.จ.ว.)
- เดือน คำดี. พุทธปรัชญา. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2534.
- เทพ สาริกบุตร. โหราศาสตร์ในวรรณคดีไทย. พระนคร : โรงพิมพ์เจริญธรรม, 2506.
- ชนรัฐ ศิริสวัสดิ์และคนอื่น ๆ. ภาษาไทย 7 (วรรณคดีวิจารณ์สำหรับครู) หน่วยที่ 9 - 15. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรไทย, 2530.
- นาคะประทีป. สมณวิธานรามเกียรติ์. พระนคร : แพร์พิทยา, 2510.
- นันทวิทยา ลำดวง. วรรณคดีการละคร. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2531.
- นายหรีด เรื่องฤทธิ์. “เครื่องราง” สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน. 6 (2507 - 2508).
- บรรเทา กิตติศักดิ์. ประวัติวรรณคดี 2. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2534.
- บรรพต วีระสัยและคณะ. สังคมวิทยามนุษยวิทยา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521.
- บุญยงค์ เกศเทศ. วรรณกรรมวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : ทิพย์อักษร, 2525.
- บุปผา ทวีสุข. คติชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ดีแอนด์เอส, 2520.
- ปรมาณูชิตชินโรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมสมเด็จพระ. สรรพสิทธิ์คำฉันท์. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสีวพร, 2512.

- ประกายทอง สิริสุข, หม่อมราชวงศ์. และพระณี สรวงบุญมี. สังคมไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, 2521.
- ประจักษ์ ประภาพิทยากร. ความรู้พื้นฐานทางวรรณคดีและวรรณกรรมเอกของไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ชินอักษรการพิมพ์, 2522.
- ประทีป เหมือนนิล. วรรณกรรมไทยปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์, 2523.
- ประกาศรี สีหอำไพ. ปริทัศน์วัฒนธรรมในภาษาและวรรณคดีไทย. กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, 2523.
- ปัญญา บริสุทธี. โลกทัศน์ของคนไทย วิเคราะห์จากวรรณคดีคำสอนสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ : โอเคียนสโตร, 2523.
- पालเลกัวซ์, มัง - ปปีดิสก์. เล่าเรื่องเมืองไทย. สันต์ ท. โกมลบุตรแปล. พระนคร : ก้าวหน้า, 2506.
- ปิ่น มุกกันต์, พันเอก. คำบรรยายพุทธศาสตร์. พระนคร : คลังวิทยา, 2507.
- _____ . ประมวลศัพท์ทางศาสนา. พระนคร : รุ่งเรืองธรรม, 2505.
- เปลื้อง ณ นคร. ประวัติวรรณคดีไทย. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, 2513.
- พัทธา สายหู. โลกสมมุติ. กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม, 2516.
- พนัส หันนาคินทร์. การสอนคำนิยม. พิชญ์โลก : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520.
- พระเทพเวที (ประยูรค์ ปยุตโต). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มหจุฬาลงกรณ์-
ราชวิทยาลัย, 2519.
- พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ :
มหจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, 2527.
- พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครเรื่องอุณรุท. พระนคร : โรงพิมพ์สามมิตร,
2514.
- _____ . รามเกียรติ์. พระนคร : คลังวิทยา, 2506.
- พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. บทละครนอกรวม 6 เรื่อง. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา,
2508.
- _____ . เรื่องอิเหนา. พระนคร : ศิลปาบรรณการ, 2508.
- ไพฑูรย์ เครือแก้ว. ลักษณะสังคมไทยและการพัฒนาชุมชน. กรุงเทพฯ : การพิมพ์เกื้อกูล, 2506.
- ภิญโญ จิตต์ธรรม. ความเชื่อ : คติชาวบ้านอันดับ 5. สงขลา : โรงพิมพ์มงคลการพิมพ์, 2522.
- มณี พยอมยงค์. "ความเชื่อของไทย" วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ. กรุงเทพฯ :
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2500.

มานิจ มานิตเจริญ. พจนานุกรมไทย. พิมพ์ครั้งที่ 4. พระนคร : เอกศิลป์การพิมพ์, 2513.

รัตสุณี สันทรสิงห์. บรรณาธิการ. วรรณคดีที่ศนา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.

รัชนีกร เศรษฐ์. โครงสร้างสังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2532.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับเฉลิมพระเกียรติ พ.ศ. 2530. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2532.

_____. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2525. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์, 2525.

วณิช จรุงกิจอนันต์. “คุณสมบัติที่ควรมีของคนเขียนบทหนัง” วารสารมติชนสุดสัปดาห์. ปีที่ 13 ฉบับที่ 641 (4 ธันวาคม 2535).

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. วรรณคดีและวรรณคดีวิจารณ์. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, 2518.

วิภา กงกะนันท. วรรณคดีศึกษา. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์, ม.ป.ป.

วิริยา ศิวะศรียานนท์ และทวีวัฒน์ บุณชรีวัฒน์. บุคลิกภาพและลักษณะนิสัยของคนไทยใน วรรณคดีของชาวตะวันตกสมัยอยุธยา - พ.ศ. 2475. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2523.

ศิลปากร, กรม. ไตรภูมิพระร่วง พญาธิไท ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์นิยมวิทยา, 2509.

_____. นางนพมาศ. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ, 2513.

_____. เรื่องพระร่วง เทียบเมืองพระร่วง คำอ่านและคำแปลจารึกสุโขทัย สุภาษิตพระร่วง ไตรภูมิพระร่วง ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, 2498.

ศรีวิไล ดอกจันทร์. ทฤษฎีและการปฏิบัติการวรรณคดีศึกษา. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย เชียงใหม่, 2528.

ศึกษาธิการ, กระทรวง. ลิลิตพระลอ. พิมพ์ครั้งที่ 24. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2523.

สิงห์โต สุริยรักษ์. โหราศาสตร์ไทย. พระนคร : โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, 2512.

ลิตธา พินิจกุล และนิตยา กาญจนะวรรณ. ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย. กรุงเทพฯ : ดวงกมล, 2520

สมบัติ จันทร์วงศ์. “โลกทัศน์ของสุนทรภู่” วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร. ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (เมษายน - มิถุนายน 2521).

สมพร มั่นตศุตร. วรรณกรรมไทยปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2525.

สิริวัฒน์ คำวันสา. ปรัชญาพุทธศาสนา. นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวัง
สนามจันทร์, 2530.

สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. วรรณคดีวิเคราะห์. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2525.

สุนทรภู่. รวมนิทาน บทเห่กล่อม และสุภาภิตของสุนทรภู่. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์หัตถศิลป์, 2529.

_____. พระอภัยมณี. พิมพ์ครั้งที่ 13. นครหลวงฯ : ศิลปาบรรณาการ, 2515.

สุนันทา โสรจจ์. บทวิเคราะห์ - วิจารย์พระเอกหรือผู้ร้ายในวรรณคดีไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ
: โรงพิมพ์นิยมวิทยา, 2520.

สุพัตรา สุภาพ. สังคมวิทยา. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2528.

_____. สังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2518.

_____. สังคมและวัฒนธรรมไทย คำนิยม ครอบครั้ว ศาสนา ประเพณี. กรุงเทพฯ :
ไทยวัฒนาพานิช, 2528.

สุนนมาลย์ นิมนต์พันธ์. การละครไทย. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, 2532.

สุวนีย์ มกรพันธ์. แก่นคิดจกวรรณคดีและวรรณกรรม. กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดสื่อการค้า,
2525.

สุวรรณา เกียรังไกรเพชร. พระอภัยมณี : การศึกษาในเชิงวรรณคดีวิเคราะห์. กรุงเทพฯ :
กรุงเทพการพิมพ์, 2518.

เสาวลักษณ์ อนันตศานต์. วรรณกรรมพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2530.

_____. วรรณกรรมเอกของไทยเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย-
รามคำแหง, ม.ป.ป.

เสฐียรโกเศศ (พระยาอนุমানราชชน). การศึกษาเรื่องประเพณีไทย. พระนคร : ราชบัณฑิตยสถาน,
2514.

_____. "คาถาอาคม" สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน. 5 (2505 - 2506).

องค์การค้าของคุรุสภา. สมุทราโฆษณาคำฉันท์. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2521.

อานนท์ อากาภิรม. มนุษย์กับสังคม : สังคมและวัฒนธรรมไทย. กรุงเทพฯ : บำรุงนุกุลกิจ,
2514.

อุดม หนูทอง. พื้นฐานการศึกษาวรรณคดีไทย. สงขลา : โรงพิมพ์เมืองสงขลา, 2523.

วิทยานิพนธ์และงานวิจัย

กัญญรัตน์ เวชชศาสตร์. รายงานผลการวิจัยพระเอกในวรรณคดีคลาสสิกของไทย เรื่องศรีธนญชัย
: พระเอกเจ้าปัญญา. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525.

ชลธิรา ลัตยวัฒน์. “การนำวรรณคดีวิจารณ์ใหม่แบบตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย”.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์-
มหาวิทยาลัย 2513.

ทัศนีย์ สุจินะพงศ์, เรืออากาศโท. “การใช้ไสยศาสตร์ในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน”. วิทยา-
นิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
2516.

นิพนธ์ อินสิน. “ความขัดแย้งในวรรณกรรมสามเรื่องของสุนทรภู่”. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษา
มหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2520.

ประจักษ์ ประภาพิตยากร. รายงานผลการวิจัยพระเอกในวรรณคดีคลาสสิกของไทย เรื่อง ขุนแผน
: พระเอกนักรบ. นนทบุรี : ชัยศิริการพิมพ์, 2527.

พวงแก้ว โอฬารสมบัติ. “การศึกษาความเชื่อเรื่องกรรมในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา”. วิทยานิพนธ์
ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศิลปากร 2530.

พหลยูทธ รัชชัย. “การศึกษาความเชื่อของชาวพวนกับการพัฒนาชุมชนที่หมู่บ้านเชียงงา
ต.เชียงงา อ.บ้านหมี่ จ.ลพบุรี” รายงานย่อผลงานวิจัยในสาขาต่าง ๆ ด้านสังคมศาสตร์.
กองวิจัยสังคมศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการแห่งชาติ.

มาริสา แสนกุลศิริศักดิ์. “กลยุทธ์ในการใช้สื่อประเภทละครเวทีเพื่อนำมาให้ความสนใจรักษาความ
สะอาดและสิ่งแวดล้อม : ศึกษาเฉพาะกรณีละครเรื่อง “ดาวิเศษลุยเมืองมอมแมม”.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 2523.

บุรฉัตร บุญสนิท. รายงานผลการวิจัยพระเอกในวรรณคดีคลาสสิกของไทย เรื่อง ไกรทอง :
พระเอกแบบชาวบ้าน. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525.

ลักขณา โทวิวัฒน์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ 2 เรื่อง คาวี”.
วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523.

วรรณัทธ์ อักษรพงศ์. “การศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจาก
เรื่องขุนช้าง - ขุนแผน”. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2515.

วิชาญ สว่างพงศ์. “การวิเคราะห์ค่านิยมจากวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ (ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1 -
รัชกาลที่ 3)”. วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษา มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ประสานมิตร 2520.

วินัย ภู่อะหงษ์. รายงานผลการวิจัยพระเอกในวรรณคดีคลาสสิกของไทย เรื่อง พระอภัยมณี :
พระเอกศิลปิน. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2525.

- ศักดิ์ดา ปั่นแห่งเพชร. “คุณค่าเชิงวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน”. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตร-
มหาบัณฑิต แผนกวิชามัธยมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2516.
- ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ และสุมาลย์ บ้านกล้วย. ลักษณะความเป็นมาและพฤติกรรมของตัวละครในเรื่อง
รามเกียรติ์เปรียบเทียบกับตัวละครในมหากาพย์รามายณะ. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดี
ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524.
- สมพร ร่วมสุข. “วิเคราะห์ตัวละครมนุษย์ในบทละครในและละครนอก”. วิทยานิพนธ์ปริญญา
การศึกษามหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2521.
- สิริวรรณ วงษ์ทัต. “บทบาทของตัวละครปรีภัยในวรรณคดีไทย” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษร-
ศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร 2535.

ค้นฉบับตัวเขียน

- “บทละครเรื่องการเมือง”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ.
พ.ศ. 2450. เลขที่ 30.
- “บทละครเรื่องการเมือง”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ.
ม.ป.ป. เลขที่ 31, 32.
- “บทละครเรื่องไกรทอง”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ.
พ.ศ. 2452. เลขที่ 18.
- “บทละครเรื่องไกรทอง”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ.
พ.ศ. 2452. เลขที่ 19.
- “บทละครเรื่องไกรทอง”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรง.
พ.ศ. 2451. เลขที่ 20.
- “บทละครเรื่องไชยทัต”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. ม.ป.ป.
เลขที่ 1, 5.
- “บทละครเรื่องไชยทัต”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. พ.ศ.
2486. เลขที่ 3.
- “บทละครเรื่องไชยทัต”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรง.
พ.ศ. 2450. เลขที่ 9.
- “บทละครเรื่องพระรถ”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ.
พ.ศ. 2451. เลขที่ 1.
- “บทละครเรื่องพระรถ”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. พ.ศ.
2450. เลขที่ 1.

- “บทละครเรื่องพินธุวิงศ์”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรง. พ.ศ. 2450. เลขที่ 8, 9, 12.
- “บทละครเรื่องพิกลทอง”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. ม.ป.ป. เลขที่ 4.
- “บทละครเรื่องพิมพ์สวรรค์”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. ม.ป.ป. เลขที่ 7, 11.
- “บทละครเรื่องมณีพิชัย”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรง. พ.ศ. 2450. เลขที่ 16.
- “บทละครเรื่องโม่งป่า”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. ม.ป.ป. เลขที่ 2, 8, 30, 32.
- “บทละครเรื่องศิลป์วิงศ์”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรง. พ.ศ. 2451. เลขที่ 2.
- “บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรง. ม.ป.ป. เลขที่ 13.
- “บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรง. ม.ป.ป. เลขที่ 105.
- “บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นดินสอ. พ.ศ. 2452. เลขที่ 109.
- “บทละครเรื่องสังข์ศิลป์ชัย”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยดำ. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึกขาว. พ.ศ. 2451. เลขที่ 113.
- “บทละครเรื่องสุวรรณศิลป์”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. พ.ศ. 2451. เลขที่ 170.
- “บทละครเรื่องสุวรรณหงษ์”. หอสมุดแห่งชาติ. สมุดฝรั่ง. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นหมึก. ม.ป.ป. เลขที่ 9, 181.

การสัมภาษณ์

- กอบกุล อิงคุทานนท์. ผู้ช่วยศาสตราจารย์. อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาอังกฤษ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ จ.นครปฐม.
- ประหยัด นิชลานนท์. อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาฝรั่งเศส คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ จ.นครปฐม.
- พิน ดอกบัว. อาจารย์ประจำภาควิชาปรัชญา คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร พระราชวังสนามจันทร์ จ.นครปฐม.

หนังสือภาษาต่างประเทศ

Bain, Carl E. *Drama*. New York : W.W. Norton and Company. Inc. 1973.

Backson, Karl and Ganz, Arthur. *A Reader's Guide to Literary Terms : A Dictionary*.
New York : The Noonday, 1960.

Cuddon, J.A. *A Dictionary of Literary Terms*. Great Britain : Wand j. Mackay
Limited, 1979.

Davis, Joseph K. Broughton, Panthea R. and Wood, Michael. *Literature Fiction
Poetry Drama*. U.S.A. : Scott Feresman and Company, 1977.

Dietrich R.F. and Sundell, Roger H. *The Art of Fiction*. New York : Holt, Rinehart
and Winston, 1978.

Hornby A.S. and Parnwell E.C. *An English Reader's Dictionary*. London : Unwin
Hyman, 1988.

Kongkananda, Wibha. *Pha Lo : A Portrait of the Hero as a Tragic Lover*. Nakorn
Pathom : Faculty of Arts, Silpakorn University, 1982.

Shastri, Surrendra Nath. *The Laws and Practice of Sanskrit Drama*. India : The
Chowkhamba Sanskrit series Office, 1961.

บันทึกข้อความ

ส่วนราชการ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ภาควิชาภาษาไทย โทร. 2353

ที่ ทม 2005.07/0065

วันที่ 22 สิงหาคม 2544

เรื่อง การแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิอ่านงานวิจัย

เรียน หัวหน้าภาควิชาภาษาไทย

ด้วยข้าพเจ้าได้รับทุนสนับสนุนการทำวิจัยจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ในการทำวิจัยเรื่อง "การศึกษาการสร้างตัวละครปักษ์ในวรรณคดีไทย" บัดนี้ ข้าพเจ้าได้ทำเสร็จสมบูรณ์แล้ว จึงขอให้หัวหน้าภาควิชาภาษาไทยแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิอ่านผลงานวิจัยของข้าพเจ้า

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบและดำเนินการต่อไป

(ผู้ทรงคุณวุฒิ)

(นางสาวสิริวรรณ วงษ์ทัต)

เห็นสมควรแต่งตั้ง ศาสตราจารย์รัชวิช ปุณโณทก เป็นผู้ทรงคุณวุฒิอ่านงานวิจัย เรื่อง "การศึกษาการสร้างตัวละครปักษ์ในวรรณคดีไทย" ของ นางสาวสิริวรรณ วงษ์ทัต

นางสาวสิริวรรณ

๑) รองศาสตราจารย์รัชวิช ปุณโณทก

๒) ผู้ช่วยศาสตราจารย์รัชวิช ปุณโณทก

วันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๔๔

๒๒/๘/๔๔

(รองศาสตราจารย์บุญญ์ร่วม ทิพเพศรี)

หัวหน้าภาควิชาภาษาไทย

บันทึกข้อความ

ส่วนราชการ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ภาควิชาภาษาไทย โทร. 2353

ที่ ทม 2005.07/0065

วันที่ 22 สิงหาคม 2544

เรื่อง การแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิอ่านงานวิจัย

เรียน หัวหน้าภาควิชาภาษาไทย

ด้วยข้าพเจ้าได้รับทุนสนับสนุนการทำวิจัยจากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ในการทำวิจัยเรื่อง "การศึกษาการสร้างตัวละครประกอบในวรรณคดีไทย" บัดนี้ ข้าพเจ้าได้ทำเสร็จสมบูรณ์แล้ว จึงขอให้หัวหน้าภาควิชาภาษาไทยแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิอ่านผลงานวิจัยของข้าพเจ้า

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบและดำเนินการต่อไป

(นางสาวสิริวรรณ วงษ์ทัด)

(นางสาวสิริวรรณ วงษ์ทัด)

เห็นสมควรแต่งตั้ง ศาสตราจารย์รัชวัช ปุณโณทก เป็นผู้ทรงคุณวุฒิอ่านงานวิจัย เรื่อง "การศึกษาการสร้างตัวละครประกอบในวรรณคดีไทย" ของ นางสาวสิริวรรณ วงษ์ทัด

นางสาวสิริวรรณ

(รองศาสตราจารย์บุญร่วม ทิพนศรี)

หัวหน้าภาควิชาภาษาไทย

๑) รศ.บุญร่วม ทิพนศรี

๒) รศ.รัชวัช ปุณโณทก

๓) รศ.สุจิตต์ วัฒนศิริ

๔) รศ.สุจิตต์ วัฒนศิริ

๒๒/๘/๔๔